RESILIENT VOICES YOUTH-LED ORAL HISTORIES IN ROMANIA AND ITALY

Funded by
the European Union

RESILIENT VOICES

YOUTH-LED ORAL HISTORIES IN ROMANIA AND ITALY

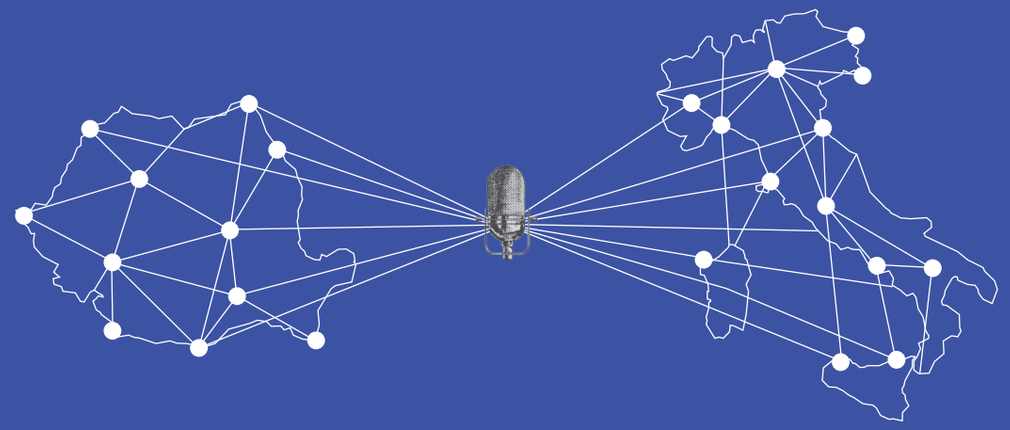

Editors:

Ionela Bogdan
Enrico Grammaroli
Diana Nistor
Călin Olariu

Foreword by Alessandro Portelli

An Educational Resource to Understand
and Strengthen European Democratic Values

Editura Argonaut & Editura MEGA

This publication is part of the „Blue4EU. Engaging Young People with the Past to Commit to a European Future" project aiming to educate young people about the defining historical moments in Romania and Italy of totalitarian regimes, resistance against these regimes, transition times that led to poverty and economic migration, and EU integration processes.

The project is funded by the European Union through the CERV Programme and the European Education and Culture Executive Agency.

Oral History Institute, from the Faculty of History and Philosophy, Babeș-Bolyai University, Romania, leads the project and implements it in partnership with C.School for Creative Acts and Gutenberg Association in Romania, Circolo Gianni Bosio in Italy, and WE Organization in the Netherlands.

Disclaimer:

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Project number: 101143856

Project name: Engaging Young People with the Past to Commit to a European Future

Project acronym: Blue4EU

Call: CERV-2023-CITIZENS-REM

Topic: CERV-2023-CITIZENS-REM

Type of action: CERV Lump Sum Grants

Granting authority: European Education and Culture Executive Agency

This publication may be used for educational and non-commercial purposes, provided that appropriate credit is given to the original source. Any citation or reuse should acknowledge the project Blue4EU, the editors, the title of the publication, the contributing organisations, and that the publication was developed within the framework of the Citizens, Equality, Rights and Values (CERV) Programme, funded by the European Union.

Resilient Voices: Youth-led Oral Histories in Romania and Italy

Editors:

Ionela Bogdan
Enrico Grammaroli
Diana Nistor
Călin Olariu

Foreword by Alessandro Portelli

Editura Argonaut & Editura MEGA

Co-authors:

Interviewers: Sara Belardini, Maria Bednar, Chiara Berardi, Matei Balintoni, Andrei Burcă, Sabina Cojocaru, Paula Corpodean, Vlad Cosma, Anda Crișan, Andrei Dolghi, Giorgio Fabrizi, Iulia Florea, Daria Furdui, Maia Gruici, Andra Marcu, Iulia Mihăiescu, Cristiano Modica, Gianbiagio Parisi, David Pop, Edoardo Santurbano, Sara Samșudean, Vlad Sfârăilă, Morena Sorrentino, Andreea-Alexandra Suciu, Anda Todea, Augusta Țiplea, Emma Urbinati, Diana Varga, Davide Vezza, Georgiana Zinca.

Interviewees: A.I. (Anonymous), Sînziana Agneza, Alice D., Elena Ardeleanu, Ana Bakashvili, Constantin Balica, Remus Bednar, Ana Borza, Ecaterina Botezan, Ramona Burcă, Federico Carillo, Jonas Cerbio, Loredana Ciocan, Liviu Ciupav, Gavril Coldea, Monica Columban, Maria Costea, Dorin Dolghi, Cinzia Filippini, Florica Florea, Gabriela, Giorgia and Andrea, Nastasia Hetea, Rodica Hetea, Maria Marcu, Mico, Carmen Mihăiescu, Bianka Myftari, Lucreția Negruțiu, Oana Pînzariu, Anuța Pop, George Pruteanu, Ion Constantin Rogozanu, Margherita Rossi, Salvatore V., Lucrezia Santus, Maria Sfârăilă, Sorin Sime, Dario Konstantin Stier, Giuseppe Tanca, Ioan Gheorghe Varga, Raul Varga, Avram Vâtcă, Ioana Velica, Johannes Wollenstein, X.A. (Anonymous), X.B. (Anonymous), X.C. (Anonymous), X.D. (Anonymous), X.E. (Anonymous).

Contents

About our book 9

Foreword 13

The English version
1. Everyday life under a dictatorial regime. Communism in Romania..... 29
2. The 1989 Revolution in Romania. The fall of the communist regime. 57
3. Transition to democracy. European values 63
4. Migration. European values..... 70

Versiunea în limba română
1. Viața cotidiană într-un regim dictatorial. Comunismul în România..... 111
2. Revoluția de la 1989 în România. Căderea regimului comunist 137
3. Tranziția spre democrație. Valori europene..... 144
4. Migrația. Valori europene 151

La versione in italiano
1. La vita quotidiana in un regime dittatoriale. Il comunismo in Romania..... 191
2. La rivoluzione del 1989 in Romania. La caduta del regime comunista 219
3. La transizione verso la democrazia. I valori europei..... 227
4. La migrazione. I valori europei 235

Interviewees..... 275

Index: 277

About our book

"Resilient Voices. Youth-led oral histories in Romania and Italy" brings together fifty selected oral history testimonies recorded in Romania and Italy between 2024 and 2025, as a tangible result of the project entitled "Engaging Young People with the Past to Commit to a European Future Blue4EU". By bringing together diverse life stories from Romania and Italy, this volume reveals perspectives on the social and political transformations of the late twentieth and early twenty-first centuries, illustrating how lived experience enriches our understanding of dictatorship, democratic transition, migration, and European integration. Oral history not only enriches historical knowledge through lived experience but also creates meaningful opportunities for young people to engage with fundamental European rights and values, promote intergenerational dialogue, challenge historical distortion, and develop the critical awareness necessary to confront racism, intolerance, and the resurgence of extremist and anti-European narratives. Beyond its documentary value, this volume has been conceived as an educational resource designed to support the teaching and learning of recent history in schools and other educational settings in Romania and Italy. The testimonies encourage students to engage critically with the past through personal narratives, fostering historical empathy and democratic citizenship. By placing individual experiences at the centre of historical inquiry, the volume offers teachers and young learners a starting point for discussions on totalitarian and authoritarian regimes, democratic transition, migration, European integration, fundamental rights and values. It also aims to inspire young people to explore the history of their own communities through oral history, recognising memory as a vital resource for understanding the past and shaping a more inclusive and democratic future.

Blue4EU project is funded by the European Union through "Citizens, Equality, Rights and Values" programme, and it is implemented by Babeș-Bolyai University (Oral History Institute, Faculty of History and Philosophy, Romania) in partnership with Circolo Gianni Bosio (Italy), C.School for Creative Acts (Romania), Gutenberg Association (Romania), WE Organisation (The Netherlands). Blue4EU aimed at educating young people about the defining historical moments in Romania and Italy of totalitarian regimes, resistance against these regimes, transition times that led to poverty and economic migration, and EU integration processes. Using the transformative and educational power of oral history, storytelling, co-design and co-creation methods and tools, Blue4EU provided intergenerational and mutual learning contexts for young

people in Romania and Italy, having the following objectives:

1) engaging young people in promoting the EU fundamental rights and combating racism and intolerance through oral history and storytelling processes, and developing advocacy campaigns and community projects;

2) raising awareness of young people about the EU fundamental rights through the power of oral history, personal storytelling, and intergenerational connection;

3) combating historical distortion about Romania's communist regime and Italy's EU integration and enhance young people's critical thinking and resilience towards the current extremist and anti-EU movements.

As part of the project, young people in Romania and Italy conducted oral history interviews, engaging directly with members of their communities and their families, thus contributing to the preservation of their lived experiences. Blue4EU involved 185 witnesses from Romania and Italy who, through the methodology of oral history, shared with the young people involved in the project, their personal stories of resistance to totalitarian regimes, resilience during periods of transition, everyday life, migration, and hope throughout the process of European integration. The present volume brings together 50 of these testimonies: 30 from Romania and 20 from Italy, recorded between 2024 and 2025. The excerpts included in this volume are originally recorded in Romanian and Italian and have subsequently been translated into Romanian, Italian, and English, making these personal stories accessible to a wider audience, while preserving the authenticity of the narrators' voices. According to the selected testimonies, the volume comprises four main topics: the everyday life under a dictatorial regime—communism in Romania, the 1989 Revolution in Romania—the fall of the communist regime, the transition to democracy—European values and the topic of migration.

The oral history research conducted within the Blue4EU project has multifaceted ethical implications. According to the definition provided by the UNESCO, oral history interviews are considered intangible digital born heritage. The oral history interviews in this volume follow the national and European legal and ethical requirements for the oral history research and are being managed in compliance with the EU and national recent legislation on GDPR. Young people involved in the project learned to work with the oral history research methodology, which involves a series of ethical principles provided by both Oral History Institute at Babeș-Bolyai University in Cluj-Napoca and the Circolo Gianni Bosio in Rome. Oral history interviews were recorded with the written and/ or oral consent of the interviewees (informed consent form, information sheet and/ or recording of the verbal agreement) and can be used by other researchers only in compliance with the express requests of the interviewees expressed in the documents signed at the time. The interview excerpts presented in this volume reflect the personal memories, experiences, and opinions of the interviewees. Responsibility for the views expressed rests solely with the interviewees and should not be interpreted as representing the positions of the editors, the project partners, or the funding institution.

These testimonies are the result of a wider learning process in which the young people from Romania and Italy were actively involved in collecting, transcribing, selecting and publishing oral history interviews. Before the fieldwork, 60 young people from Romania and 25 young people from Italy participated in three-day training courses on Oral History and Storytelling for Advocacy and Civic Engagement. The Romanian participants were trained to carry out interviews and collect life stories related to the communist regime, resistance, the transition to democracy and economic migration, while the Italian participants focused mainly on Italy's European integration, migration and the experiences of immigrants and their descendants. In both countries, the training aimed to develop the participants' abilities to conduct and transcribe oral history interviews, organize the information collected, and use these stories to encourage reflection on the EU's fundamental rights. Consequently, they learned how to conduct preliminary research, find potential interviewees, prepare an interview guide, and obtain informed consent for recording and publishing the interviews, and how to conduct oneself during the interview. The training was based on an experiential learning methodology, combining practical exercises, reflection, and theoretical information.

Following the training, the young people approached and interviewed witnesses from different generations and social backgrounds. Some of the interviews took place within families, with children or grandchildren interviewing their parents or grandparents, while others were conducted with members of their communities whom they had not previously known. In the Romanian case, the age gap between many interviewers and interviewees made it possible to discuss experiences of communism and the transition after 1989 that the young participants had not lived through themselves. In the Italian case, the interviews included both intergenerational interviews and discussions between people of similar ages about European identity, mobility and migration.

After completing the interviews, the young participants transcribed the recordings, reflected on the testimonies gathered, and selected fragments that they considered relevant to the objectives of Blue4EU. The project team members provided support during the selection of interviews and the editorial process. The main goal of the transcription process was to keep the text as close as possible to the recording, while understanding that this is never completely possible and always involves an act of interpretation. Wording, tone and the idiosyncrasies of the narrators' speech were preserved as much as possible. When necessary, however, repetitions, incomplete phrases, or minor verbal hesitations were removed to make the texts easier to follow. The same principle was applied to the translations into Romanian, Italian and English. The translations aimed to communicate the meaning, tone, and personal voice of the original testimony rather than to impose complete stylistic uniformity.

By publishing these testimonies in Romanian, Italian and English, Blue4EU aims to inspire others to continue the intergenerational dialogue started throughout these interviews.

The oral history interviews published in this volume are the outcome of the remarkable commitment and enthusiasm of the young participants, who engaged directly with different generations to document their personal experiences. Through these intergenerational encounters, the students discovered history not merely as a sequence of events presented in textbooks, but as a lived experience, narrated through individual memories, emotions, and reflections. Their involvement extended well beyond the interview process itself. Inspired by the stories they had collected, students from Cluj-Napoca curated a public exhibition in the city centre, that combined historical objects with excerpts from the interviews, creating an educational space that invited other school groups to reflect on everyday life during Romania's communist period. Other participants shared their experiences through a local radio programme, discussing both the value of engaging with eyewitnesses and the methodological skills they had acquired through oral history research within the Blue4EU Project. These initiatives demonstrate how oral history can foster historical understanding, civic engagement, and intergenerational dialogue, while supporting the project's broader aim of serving as an educational resource that encourages reflection on totalitarian and authoritarian regimes, resistance, democracy, fundamental European rights and values, and European citizenship.

This volume would not have been possible without the enthusiasm, dedication, and commitment of the young people from Romania and Italy who embraced the challenge of becoming oral history interviewers. As co-authors of this publication, they have made an invaluable contribution to preserving the memories of their communities and ensuring that the voices of those who experienced dictatorship, democratic transition, migration, and European integration are being heard by future generations. Conducting an oral history interview requires curiosity, empathy, patience, and responsibility. Throughout this project, these young interviewers demonstrated not only remarkable research skills but also the ability to build meaningful intergenerational connections, listening with respect to personal stories that might otherwise have remained untold. At the same time, we acknowledge all the interviewees who generously shared their personal memories and life stories with the young interviewers, entrusting them with experiences that have become an invaluable contribution to preserving Europe's recent history for future generations.

We are grateful for the support and trust offered by Professor Doru Radosav, to whom we owe both our oral history training, and the deep understanding of the educational dimension of this discipline, which we have sought to illustrate in the following pages. Last, but not least, we would like to thank our colleagues at the Oral History Institute, Faculty of History and Philosophy, for the team spirit they have fostered throught the years, and a working environment based on collaboration, mutual support, and friendship—values that have accompanied us throughout all OHI projects and the development of this volume.

The editors

Foreword

I

1.

This presentation is built on a double tier of evaluation. The first tier are the original interviews collected by the project's participants. In these interviews, narrators express their interpretation of their experience, their memories, feelings, and opinions. The second tier are the "extracts" and "fragments" selected by the project's participants. These selections represent the participants' interpretation of their materials, the synthesis of their field-work experience. This report is, as it were, a third tier: an analysis and interpretation of second-tier interpretations.

The Italian sample is made up of 16 selections from a total of 78 interviews. In tune with the project's focus on younger generations, almost all these quotes are from young people in their 20s and 30s, either students (pre- and post-graduates) or with university background, including two expatriates (the exceptions are a 59-years old store clerk and an 88-years old factory worker, former emigrant to Germany). In most cases, interviewers belong to the same generation and broad cultural outlook as the people they have chosen to interview and to quote. Difference returns in the five selections from immigrants and immigrants' children from Romania, Philippines and Georgia.

The first aspects that strikes the reader in going over the Italian and Romanian interview selection is a sharp difference in the use of verbal tenses: in the former, the present tense predominates and the clauses tend to be longer ("... chiaramente da un punto di vista giuridico l'appartenenza all'Unione Europea io lo ritengo un grandissimo vantaggio"), whilst in the latter, as well as in interviews with immigrants conducted in Italy, the clauses tend to be shorter and the past and imperfect tense prevail ("I was made a pioneer in the second grade").

The interviews with young Italians and expatriates evince, in fact, a prevalence of *opinion* over *narrative* and *experience*. Forms of the verb "pensare" ("deem") occur 51 times, along with 14 forms of "credere" ("believe") and no less than 31 of "secondo me" ("in my opinion"): "Odio pensare all'Europa come un qualcosa di esterno [...]. Mi è sempre piaciuto in un mondo immaginario pensare che l'Europa siamo noi, anche se questo sentimento non c'è [...] D'altra parte, penso che l'Europa rispetterà l'andamento di quello che faremo noi..." (*Jonas Cerbio*). To some extent, this depends on the generational and social identity of many interviewees: students, graduates, intellectuals, who expect to use the space of the

interview to express their ideas (also encouraged at times by the interviewers' approach and questions: "pensi che sia possibile o esista un cittadino europeo, cioè pensi che sia una cosa che c'è?" (*Federico Carillo*). The outcome is less oral history than a broadly defined "political science" approach.

On the other hand, this approach also reflects the historic and contemporary context of the interviews. While oral history, narrative and memory are organized around time and difference – a change, a before and after – these selections present very few traces of a before and after. These young people – both interviewers and interviewees – did not experience the liberation from Fascism (1945) and the advent of the European union as, in 1993, they were, at best, in their early childhood. Democracy and Europe, therefore, are not *events* or *choices*, but the objective, taken-for-granted state of things. You can be critical, dissatisfied, disappointed, but not deny it: "il popolo non è che proprio è a favore dell'Europa. No secondo me, no. Mi dispiacerebbe molto che tornassimo indietro insomma" (*Cinzia Filippini*); "certo, l'Unione Europea deve esistere se può, meglio se si può sempre migliorare ma non si può mai discutere" (*Mico*).

Most criticism of the current state of the European union, in fact, is couched in a wish for *more* Europe, more union, and in a rejection of stubborn and resurgent nationalisms: "una delle più grandi critiche che viene mossa all'Unione Europea è proprio la sua ineffettività, la sua impotenza dinanzi a determinati eventi però, va detto che tutti gli Stati aderenti sono da sempre stati molto restii a conferire delle competenze più significative all'Unione" (*Salvatore*). Some wish for a closer economic union: "un bacino senza questi confini" (*Cinzia Filippini*) a European solidarity based on sharing goods and cultures across national boundaries, a space in which "si mettesse tutto, capito, insieme e venga tutto distribuito a chi magari non ha" (*Cinzia Filippini*); "l'Unione Europea dovrebbe essere un'unione culturale dove, cioè, ci sentiamo tutti quanti parte, ma in realtà è un'unione economica [...] alla fine tutto è solo [...] deciso in base a vantaggio economico e [...] non in base a cosa farebbe magari bene ai giovani, al popolo" (*Dario Konstantin Stier*).

Some comments suggest, however, that the drive to a more perfect union must recognize historical and cultural differences. The Georgian immigrant Ana Bakashvili says "Perché in Europa dicono che voi dovete fare ciò che diciamo noi, capito? Allora non è giusto [...] che loro dicono 'prendete questa legge' ma per ortodossi, per noi non va bene". The interviewer Edoardo Santurbano comments that "Il punto non è rifiutare i diritti, ma il timore che questi possano arrivare come imposizioni, ricordando meccanismi del passato totalitario". The different histories of Eastern and Western Europe are perceived as a cause of obstacles to be overcome in the process of European integration. Eastern member countries "hanno vissuto un 900 molto diverso da quello che hanno vissuto i paesi dell'Europa occidentale. Hanno vissuto la dominazione russa, hanno vissuto periodi economici veramente distruttivi, molto diversi da quello che si vedeva nell'Europa occidentale [...] quindi siamo paesi tutti molto diversi ma secondo me c'è un sentimento identitario europeo e ci sono chiaramente dei valori europei" (*Margherita Rossi*).

2.

References to European values, however, are sparse and generic: "Auklarung, illumination ... French revolution..." (*Johannes Wollenstein*), vaguely defined "rights" ("diritti": 38 occurrences): "sono valori che ovviamente rimangono poco specifici, perché siamo nazioni molto diverse". As project participants Giorgio Fabrizi and Morena Sorrentino conclude, "I valori dell'Europa non si riferiscono sempre alla stessa Europa, ma a diverse versioni di essa nella quale molteplici luoghi proiettano differenti speranze e obiettivi di condivisione". On the one hand, some see Europe as a warrant of rights beyond and against their own nation states "l'ideale verso cui ritirarsi nel momento in cui il proprio stato non rappresenta più la propria persona" (*Fabrizi and Sorrentino*); "in qualche maniera siamo tutelati rispetto a un governo che magari non rispecchia le nostre necessità in quanto giovani, in quanto anche donne" (*Andrea*). Some are concerned that rights may be at risk at a time when "l'Unione Europea sta virando verso la destra" (*Giorgia*); "l'unica cosa che potrebbe andare peggio se sale la destra anche in Europa è più il fatto... magari dei diritti, per esempio, della comunità LGBT o per quanto riguarda il diritto all'aborto" (*Andrea*); "Paesi che molto spesso hanno violato lo stato di diritto in diversi modi, che fosse trattandosi di diritti delle donne, che fosse trattandosi di diritti delle persone appartenenti alla comunità LGBTQ [...] non hanno pagato grandi conseguenze [...] Il massimo che è successo è stato un congelamento dei fondi all'Ungheria" (*Margherita Rossi*). The more Europe turns to the right, "più diventa difficile pensare che ci sia un rispetto per l'istituzione così quasi astratta come quella dell'Unione europea" (*Federico Carillo*).

"Quasi astratta" is an apt expression. It is not easy for these young people to "avvertire l'istituzione europea come istituzioni nostre" (*Salvatore*). While all speakers are aware of Europe as an idea and a possibility, hardly any ever refer to actual European institutions, governing bodies, regulations (save passing complaints about "bureaucracy"), policies. For instance, while most interviewees discuss immigration, no one comments on specific, concrete European immigration policies. The only reference to European elections is by a person who did not mind being unable to vote.

So where does Europe become a tangible, lived experience for these young people? We might put it this way: Europe is perceived less as a historical development in *time* than as a present living *space* of possibility. Margherita Rossi decries the violations of civil rights in certain countries, and then goes on to comment: "La cosa positiva è che chiaramente le persone [...] possono andarsene, possono cercare un lavoro in qualsiasi altro paese d'Europa senza dover usufruire di un visto." Freedom of movement, "banalmente, l'apertura delle frontiere" (*Alice D.*), seems to be the most important gift of the European Union to its citizens, and especially to the younger generations: "questo paradiso [...] che nasce senza confini. Per unire le persone che possono spostarsi liberamente, possono lavorare liberamente e possono trasferirsi liberamente in altri Paesi. Secondo me è una cosa che quando ci si rende conto di quanto si è fortunati ad averla, ti fa sentire un minimo di identità europea"

(*Margherita Rossi*). For the younger generations, this identity is experienced and imagined as a network of personal encounters and friendships, of connections and shared languages among young people who have nothing to do with the resurgent political chauvinisms in the political sphere: "Ho viaggiato, sono stato in diversi posti in Europa e... ma soprattutto con i giovani, cioè, riuscivi ad entrare grazie all'inglese o grazie a conoscenze linguistiche e riuscivi ad entrare molto bene in contatto" (*Dario Konstantin Stier*); "I've met people here who know friends that I know in Frankfurt. Like they're Italian and they know people from Frankfurt and I know them too and [...] I've met so many people from Ghent like in Belgium and they all know one another and they know people from France and so what I'm saying is Europe is so weirdly connected and so I really feel like a European, yes" (*Johannes Wollenstein*).

Traveling and encounters are the only themes about which verbs are in the past tense, in which the interviewees speak from personal experience and memory rather than opinion: "Nella preparazione per il volontariato [come guida ad Auschwitz], eravamo lì, io e tanti, tanti giovani tedeschi che stavano per andare, soprattutto in diversi paesi europei, da Francia, Inghilterra, Polonia, c'era una mia amica che ha fatto il volontariato ad Auschwitz come, come guida. [...] [...] E quindi alla fine cioè pensavo "beh vabbè, è bello che siamo tutti quanti così uniti ed è grazie all'Unione Europea, dobbiamo essere tutti europeisti" (*Dario Konstantin Stier*).

The question, however, is whether creating a "paradise" without *internal* borders means merely shifting the borders elsewhere (from nation states to Europe as a whole or whether it is a first step toward abolishing borders everywhere. In most examples, immigration is a matter of internal European affairs - how institutions and society deal with the immigrants who are already within Europe's borders. Several selections discuss immigration as an extent of a European ideal of cultural pluralism, in which inclusion and difference coexist in an evolving cultural environment: "ci sono delle differenze culturali insormontabili [...] come il diritto di professare la propria religione liberamente. Però ci sono dei valori che spesso non possono essere omogeneizzati l'uno con l'altra tant'è che molto spesso c'è un conflitto culturale tra queste. Ed è anche ciò su cui la destra fa leva. [...] quindi la risposta semplicemente dovrebbe essere, secondo me, quella di accogliere e di favorire l'integrazione culturale [...] È logico che si andrebbe a perdere qualcosa ma non sarebbe un dramma perché comunque poi la cultura si evolve" (*Federico Carillo*). Johannes Wollenstein cites syncretism of foodways as an example of this trend: "In England it's tikka masala, in Germany it's the döner, so the kebab. So, tikka masala, it used to be without sauce, but the British liked it with sauce and now they created a sauce for it and that's even better. And it's the same for döner. So döner was invented in Berlin by a Turkish immigrant."

Some of the interviewees extend the idea of open borders to Europe's outer boundaries: "io non concepisco un mondo in cui le frontiere sono chiuse, però effettivamente sono chiuse, no? [...] una cosa che mi fa rendere conto di quanto assurda sia anche tutta la

questione dell'immigrazione del fatto che delle persone anche solo per il fatto che vogliono andare da qui a lì non lo possono fare, no?" (*Alice D.*) On the other hand, as *Salvatore* points out, actual European policies contradict this ideal: "penso [...] agli accordi di Dublino, alla gestione del fenomeno migratorio che [...] mi lascia molto deluso e perplesso. Penso alle derive di alcuni paesi che adottano delle normative che sono sempre più distanti [dai] valori di democrazia partecipazione e inclusione" (*Salvatore*).[1]

II.

1.

The selections listed in the Romanian sample fall more closely within a definition of oral history. First-person narrative prevails over opinion and analysis, and even questions couched in terms of "opinion" are answered with narratives. This is due in the first place to the generational difference: the 33 narrators' ages range from 39 to 96, with a prevalence of interviewees in their 50s (11) and 70's (8). The youngest Romanian interviewee is older than the oldest Italian one; on the other hand, the interviewers are much younger, so that each interview may be also read as a moment of intergenerational dialogue. In the second place, political change has taken place in Romania more recently than in Italy. Thus, all the narrators in this sample lived through it, albeit at different ages (about 50% were either children or adolescents) and have vivid memories of life before and after, as well as of the revolutionary events of 1989. Romanian samples also evince more difference in terms of profession, educational background, urban or rural residence.

2.

"The ugly side of communism was poverty [...] Hunger, cold, sitting in the dark, the lack of warm clothes" (*Oana Pînzariu*). "We had ration cards for eggs, for bread, for butter, for meat. You couldn't go to the store and buy whatever you wanted and as much as you wanted, because, anyway, the stores were empty" (*Rodica Hetea*); "Even if you had a lot of money, there were too few products" (*Anonymous*, int. Augusta Țiplea). "Another "existential sequence that comes to mind" [...] is the image of the queues in front of the grocery stores" (*Ramona Burcă*). "You couldn't find oranges, you couldn't find bananas"

1. The only narrative that goes against this grain is from the only Italian emigrant (to Germany) and the only older working-class person included in the sample. While blaming Europe for "taxes" and "troppe leggi, troppe regole" and taxes", his first complaint is about the opening of borders: "Dalle frontiere non passavi. Se non avevi le carte in regola non passavi [...] Dovevi avere il passaporto. Devi avere i permessi per entrare. Andava molto più bene. C'erano più controlli. Non entrava, gli zingari, gente malvagia non entrava".

(*Constantin Balica*). While lines stand for scarcity and inefficiency, oranges and bananas are evoked less for their nutritional value than as a symbol of variety and pleasure, an alternative to the overarching sameness and drabness: "the standardized clothing meant everyone looked the same at school [...] everyone went to school dressed the same way" (*Remus Bednar*); "No makeup, no jewelry, compulsory hair ribbon" (*Columban Monica*); "people were still dressed mostly in gray, brown—very dull, very ugly" (*Constantin Balica*) "Everything felt grey. People were grey in their souls" (*Ioana Velica*).

"I grew up with the Securitate at my throat", *Ioana Velica* comments. The imposed sameness in consumption and dress was only one aspect of the imposed sameness in terms political and social freedoms. Two of the older narrators, *Elena Ardeleanu* and *Maria Marcu*, remember suffering discrimination for being daughters of *chiaburi*, "better-off farmers" who resisted collectivization. *X.Y.*: was "accused of being against communism" for refusing to wear her pioneer scarf; the anonymous worker interviewed by Paula Corpodean suffered in his career and wages his lack of enthusiasm toward the regime's activities: "In the public space you couldn't say anything against it, because right away you'd be called out", he recalls: "Everything was censored: the press was censored, radio programs were censored, and TV was censored". "Back then, we had no rights at all; we didn't even have TV programs, we didn't have the right to speak, we didn't have the right to talk among ourselves" (*Ioan Gheorghe Varga*). Repression and silence was the air everyone breathed constantly: "I think I knew from the age of five that I was not allowed to say certain things when the telephone was in the room" (*Ioana Velica*).

"In more restricted settings, family, acquaintances", Corpodean's anonymous narrator comments, "people spoke quite a lot against it". Dissent and resistance began with a separation of the private from the public sphere, a protection of the more intimate spaces: "Whenever guests came, especially my parents' friends, the phone was always moved to another room, covered with two large pillows and, if possible, a blanket on top, to muffle any sound" (*Ioana Velica*). "Well, people were dissatisfied. They were always whispering. They were dissatisfied; they talked among themselves. They were unhappy with wages. Work was very hard and tiresome" (*Ana Borza*). "Even so, my memories from that time are very beautiful" (*Remus Bednar*). No matter how difficult, yet people had to survive; they had to make a living and make sense where they could. An undercurrent of ambivalence, thus, runs through many of these narratives. The shared memory of "a certain strictness in school" (*Gavril Coldea*) can mean both repression and excellence: "There was probably a bit more seriousness and strictness back then. School was somewhat more rigid than it is today" (*Remus Bednar*); The fact that "You had to be very careful about the relationship between yourself as a student and the teacher" may stand both for hierarchy and discipline, as for respect: children "respected school more, whether that respect was imposed or not. There was a general culture of respecting others, which unfortunately seems to be fading today" (*Remus Bednar*); The monotony of compulsory uniforms is also remembered as a perhaps distorted but tangible trace of equality: "It did not matter if you were the director's

son or whoever: you had to wear the same uniform" (*Gavril Coldea*). Even the ubiquitous jokes were both a tolerated safety valve and a means of survival, a way of bearing oppression without surrendering altogether: "I think that's what kept Romanians going—the jokes made about Ileana and Ceaușescu. They laughed to keep from crying" (*Ana Borza*).

"Of course, there were small rebellions" (*Remus Bednar*). The key word here may be "small": before the explosion of 1989, no one remember major acts of rebellion or protest. Rather, resistance consisted in carving up small spaces of autonomy in the context of oppression, like removing compulsory items like the "student number" badge or the Pioneer scarf from their school clothes (*Remus Bednar*, *X.Y.*). Even the omnipresent lines could be turned into spaces of unsupervised socializing and personal time: "standing in line for a long time, listening to all kinds of stories told by the adults. Sometimes I would take a book with me and read whole chapters" (*Ramona Burca*).

Interestingly, these stories of small victories and acts of autonomy are mainly told in the plural: "*we* got rid of the uniform" (*Rodica Hetea*). It is a sign of bonding as a tool of survival and resistance: "Human relationships solved the problem, always" (*George Pruteanu*); "Before 1989, people visited each other more often and helped one another more. I remember that during my four years in the high school dormitory, we shared what we had among ourselves. The fact that we had the same shortages brought us together" (*Anuța Pop*). People made do with mutual help, families often supplemented the economics of scarcity by tapping other resources: "Most families had parents or grandparents who raised animals in the countryside. It was common for families to grow their own food (*Remus Bednar). Ioana Velica*'s grandmother raised chickens, nutria, rabbits at home: "That is where our food came from." *Dorin Dolghi*'s father became a hunter and "he would bring home rabbit, pheasant, or wild boar. That is how we got by."

Younger generations countered cultural restrictions and social isolation by bonding around alternative cultural practices: "I think the wave of the student movements of '68 in France had slowly reached us too by '77. [We had] this great kind of bonding in the class [...] when we would reconstruct the lyrics of the songs we heard on Radio Free Europe". Music, radio, contacts with foreigners were ways of breaking through the country's enforced isolation: "The radio was very good because it had shortwave stations, so you could listen to Radio Free Europe and Voice of America " (*Liviu Ciupav*); "It was our only real source of information about what was happening [...] It was forbidden, and so we tried to listen to it in such a way that not all the neighbors would hear that we were listening" (*Monica Columban*). *George Pruteanu*, who was a correspondent for "Radio Free Europe" in the '70s, recalls that foreign visitors also helped break isolation: "We always used tourists. There were also foreign students who brought [records] but we were very careful, because you never knew who you were talking to. It was dangerous."

No one, however, recalls acts of open or organized dissent or rebellion. Until 1989, when "the workers' dissatisfaction, the lack of food, the empty shops" (*Ana Borza*) generated the

explosion so vividly recalled by *Ion Rogozanu*: "Those were experiences you do not get to live twice during a lifetime" and others, resistance meant mostly getting adjusted to a system and a way of life that was "not right" (*Rodica Hetea*), but in many ways taken for granted. "There was double language, the double language of communism, and everyone practiced it" (*Monica Columban*); "For us, it was normality", recalls *Dorin Dolghi*, and *George Pruteanu* sums it all up*:* "You didn't even think back then that something could happen, that something could change. I'm talking about the '60s–'70s. No. When there was a single party and that was it [...] the leader was loved and that was that—you didn't think you could change anything. Freedom, freedom. I think we always knew. Yes. It was just a dream. It was far from reality, you know?"

3.

It became reality, suddenly, in 1989. "Everyone's life changed. The system changed, the regime changed, the whole paradigm in which we had lived" (*Dorin Dolghi*). "Under communism, we lived in a state of continuous surveillance, where every word had to be carefully weighed. After 1989, I felt that burden had been lifted" (*Anuța Pop*).

The first impact was relief from the economics of scarcity: "in January 1990, aid began arriving in Romania from the West. What did that mean? Clothes, food [...] I received a sweater and some school supplies" (*Dorin Dolghi*); "After the '90s, the shops instantly began to fill up with food and clothes of all kinds (*Constantin Balica*). Food and clothes are material goods, but are evoked also as symbols of a general opening up of society: "The first noticeable impact was clothing: we could finally wear jeans" (*Remus Bednar*); "More products started appearing on the market, including the exotic fruits we had all longed for [...] Western music and Western films began to be broadcast. We were suddenly exposed to the West [...] and of course, everything from the West was attractive [...] and slowly we transitioned toward a Western-style consumer society." (*Dorin Dolghi*).

"Freedom also meant access to information. I remember how, immediately after the 1989 Revolution, free press appeared; newspapers had a different tone [...] and people spoke openly about the country's problems" (*Anuța Pop*). Just as for the young people in the Italian selection, Europe meant, first of all, accessible space: Another major event was the opening of the borders" (*Anuța Pop*); "Before [...] you didn't have the right to travel, you didn't have the right to leave the country, you didn't have the right to see other countries, other beautiful cities in Europe" (*Ioan Gheorghe Varga*).

While its consequences were lasting, transition itself is remembered with an undercurrent of surprise, less as a process than as a sudden, "unexpected" (*Rogozanu*), "traumatic" (*A.I.*) event. Thus, narrators remember a sense of relief, but also a feeling of uncertainty: "what are we going to do now?" (*Carmen Mihăiescu*): "There were many opportunities, but it felt as though you did not quite know which direction to take. There was a sense of confusion among people, but at the same time, we were hopeful (*Anuța Pop*). However, "as children of 13–14 years old, we adapted quickly to the changes. [...] I think it was easy

for us to move from that regime into the transition toward a democratic system, because we adapted very quickly. I think it was more complicated for my parents or grandparents' generation to deal with the regime change." (*Remus Bednar*)

***

Being "exposed to the West" (less Europe than America, however: the Voice of America, Radio free Europe and its music charts, American movies and TV products—*Dallas*, *Baywatch*, *Ninja Turtles*, *Home Alone*...) did not mean only access to Western life styles and modes of consumption. It also meant interiorizing Western ideology, mentality and economic practices. "I also remember privatization, the appearance of private companies, and the freedom to start small businesses: that changed the way people earned their living" (*Anuța Pop*). "People began showing entrepreneurial spirit. Someone in our neighbourhood wanted to open a pizzeria. I had no idea what pizza was" (*Dorin Dolghi*). In a newly competitive "free-enterprise" society, the idea of freedom tended to be declined more in individual than social terms: "After the Revolution, people were more focused on personal success than on those around them. Many wanted to take their fate into their own hands, to accumulate wealth and buy the things they had been deprived of before" (*Remus Bednar*).

"For me, freedom meant first of all, the right to choose. To vote, to decide what I wanted for myself and my family" (*Anuța Pop*). However, as she adds, right at the time of the first democratic elections events – "the June 1990 Miner Raids, and the images on television of miners going to Bucharest and trying to destroy everything in their path" – caused "fear and disappointment" among the people, "so it was clear that the transition to democracy was more complicated than they had imagined".

For one thing, it took longer than expected to emerge from the economics of scarcity: "People were still going to factories, being paid, but the money was devaluing from one day to the next, and practically, although shops were full, you couldn't buy anything anymore because your money wasn't enough... There was absolutely runaway inflation" (*Constantin Balica*). Our factory, after 2000, [...] they reduced the number of people in the factory until [...] it was shut down completely, and out of the 12.000 that were employed before the Revolution, you can imagine what, what was left? They went abroad; all the fathers were gone. [...] It was a tragedy among the children. The children who remained were suffering very much. They didn't want to go to school anymore" (*Nastasia Hetea*).

The narrators included in this sample, then, remember the first years of transition as a time of confusion, disappointment, and hope: "there was a sense of confusion among people, but at the same time, we were hopeful" (*Anuța Pop*). Something was lost, much was to be gained. *Loredana Ciocan*, who was interviewed in Italy, sums it up: "Anche se c'è chi ha vissuto la bella epoca del comunismo, [qualcuno] non si è adattato al nuovo [...]. Oppure non ce l'ha fatta , non ha resistito al periodo del post-comunismo, e poi si è trovata male. Ma alcuni ci sono che vorrebbero tornare, ma non lo permetteranno mai. [Hanno

rimpianti] del periodo quando magari avevano tutto quello che serviva però non si rendono conto che anche se avevano tutto per vivere, non c'era la libertà di scegliere."

There is, however, a glaring absence in these selections. All of the interviewees have lived through two major changes in their lifetime: the collapse of the communist regime in 1989, and Romania's joining the European Union in 2007. While all dwell on the first passage, no one (save one passing reference in the context of migration), mentions the second. It is as though European citizenship, so vividly discussed in the Italian sample, has meant very little in the lives of the adult Romanian narrators and (or) in the perspective of the young interviewers. From this point of view, the Romanian sample evinces a vision of Europe non unlike that found in the Italian selections: more as a space of personal choice, mobility, travel, than as a political edifice through which individual freedom can be turned into citizenship, power, and socially shared common rights.

4.

"I remember that some people tried to start businesses, while others left the country" (*Anuța Pop*). One of the routes that transition from communism opened up was emigration: Romanian citizens could now travel to Europe either as tourists or as emigrants. Migration is, indeed, the most "European" subjects shared by sets of selections. The Italian selections include interviews with 6 Eastern European immigrants – 4 women and two young men (in one case, a mother-daughter pair). The Romanian sample includes only one interview with an emigrant and occasional references to experiences abroad.

Ironically, the first thing that working people who migrated (or traveled) to democratic Western Europe encountered was often stereotypes and prejudice. *Constantin Balica*, who visited Germany as part of academic exchange, recalls that "all the newspapers in Germany, in the West in general, were writing that Romanians steal from shops, and I remember going into shops with fear." As "*Maria*" and her son recall, Eastern European women were commonly associated with prostitution. Philippines-born *Mico*, in turn, recalls: "A dodici-tredici anni [...] sapevo di essere una persona "di colore", cioè già alle elementari [...] eravamo già consapevoli, ci insegnavano già, della dura realtà ad essere persone di colore. [...] Essere visti ed essere chiamati in un certo modo ad essere trattati in un certo modo [...] mi ha fatto male".

"Mia madre", *Mico* adds, "è venuta qui molto tempo fa, durante un momento in cui le leggi erano meno tutelanti e in cui il concetto dei diritti umani era relativamente una cosa imposta in modo molto giovane di diritti, [quindi] ha subito queste cose con meno potere e con una maggiore intensità." *Raul Varga* also recalls "We went to collect garbage, we went to sweep streets, to work unskilled in agriculture [...], in Europe in the early 2000s, work was much more off the books. [...] For the four or five years my father stayed in Spain, he didn't see a work contract even once, and [...] I also worked without a work contract"—an experience, as he recalls, that is now repeated with Nepalese immigrants to democratic Romania, "those who do delivery, who drive taxis, who do the jobs that we don't do".

Time, however, has brought gradual, uneven change. "Le tutele sono aumentate, ed è innegabile ciò, ma la società civile non ha smesso di mostrarsi ostile ai non-nativi, anche quando sono cittadini modello" (*Mico*). To quote *Gianbiagio Parisi*, "la trasformazione legale non ha cancellato la stratificazione simbolica: i documenti si sono aggiornati più velocemente delle rappresentazioni sociali". There are, also, slow, grudging changes also in this area: *Mico* remembers that his body language and other "habits" seemed strange at first, but were eventually accepted. *Varga Raul* noted a change between the early 2000s, when he first went to work in Spain, and 2013–14, when Romania was a part of the European union. In this case, social attitudes were more advanced than institutional ones: "There was still a feeling of superiority and authority, but it wasn't generalized anymore. [...] If the boss came, he had that attitude of "come on, you slaves", but when I would go home after work, into the community, or to the supermarket, or wherever I went, or through parks, somehow you could already see that we were starting to be integrated into the collective and into society [...] Even if the Spanish authorities were more... skeptical toward us Romanians, Spanish citizens, they had already started to form a relationship, a connection with us."

As "*Maria*"'s case suggests, in certain migrant narratives "la sofferenza viene ridimensionata"—because it was somehow a continuation of what they had been used to at home, or out of "gratitudine verso il paese che li ha accolti"—but also per preservare la coerenza di un racconto positivo: "Sono partita, ho trovato lavoro, ho costruito una famiglia." Recalling discrimination might undermine her need to remember and tell her migration story as a narrative of success. The children, however, look back in anger: "Sapere che mia madre ha subito queste cose [...] volevo diventare un grande Leviatano [...], avrei voluto diventare un sovrano a dichiarare lo stato d'eccezione per vendicare mia madre" (*Mico*).

III.

1.

"The project "Blue4EU" aims to educate young people about the defining historical moments in Romania and Italy of totalitarian regimes, resistance against these regimes, transition times that led to poverty and economic migration, and EU integration processes." The document, however, contains no specific definition of "totalitarianism" as a concept, aside from the implicit reference to Italian fascism and Romanian communism (two very different historic realities to begin with). The findings of the interview and oral history phase of the project, however, suggest "totalitarianism" is not a homogeneous and a-historical category, but needs to be redefined in a more refined and articulate form.

Italian fascism ended in 1945. Thus, as opposed to their Romanian counterparts, Italian interviewees, as well as their interviewers, have no personal experience or direct memory of it and of its demise. Therefore, they discuss totalitarianism (33 occurrences,

including variants) less in terms of memory and experience than in terms of political science and theory: "Hannah Arendt [...] ha delineato le caratteristiche del totalitarismo [...]: una configurazione in cui lo Stato ha il dominio completo su sui cittadini" (*Alice D.*); "nei totalitarismi, lo Stato controll[a] tutto: proprietà, movimento, reputazione, perfino le capacità individuali" (*Edoardo Santurbano*). All speakers, however, agree that totalitarianism was never really "total": *Alice D.* points out that the industrial complex in Germany and the Church in Italy retained a degree of autonomy; and in neither case was private property abolished or threatened. Even the absence of counterpowers, the history of Italian resistance (in one interview not included in the selection) and the dissatisfaction and autonomy remembered in the Romanian examples indicate that the "mobilitazione continua [...] delle masse" (*Alice D.*) may have been a goal of the regimes but was never fully achieved. As one narrator explains, one might even join the Party "more out of obligation than goodwill" (*Anonymous*, int. Corpodean).

The boundaries of the concept of "totalitarianism", then, appear to be blurred, so that the differences between fascist, nazi and communist "totalitarianism" and other authoritarian regimes – "quello franchista, quello portoghese [...] le dittature che sono venute dopo in America Latina" (*Alice D.*) – seem a matter of degree than of sharp contrast. Speakers agree that the classic historic forms of totalitarianism belong to the past: "Penso che ovviamente fosse più facile avere e controllare un regime totalitario quando il mondo non era così interconnesso" (*Margherita*). As for the present and future, however, at a time of rising extreme right wing and autocratic experiments also inside Europe, the sample seems to project a continuum, a gradual progression from classic totalitarianism to other forms of political repression: "Penso che esistano forme politiche molto simili, che tendono al controllo totale dello stato, della libertà, ma non penso che si possano definire regimi totalitari" (*Margherita Rossi*). Rather than fear a resurgence of past totalitarianism, these young people seem to be more concerned about the rise of new forms of autocracy, that might even formally observe the outer trappings of democracy while voiding its substance: "[Il] fatto che si possano affiancare un governo democraticamente eletto, con un totalitarismo ci fa pensare" (*Jonas Cerbio*); rather than seeking total[itarian] control of the economy, "la destra favorisc[e] più un sistema di tipo capitalistico" the most extreme neo-liberal, market-dominated form (this is the only occurrence of "capitalism" in both sets of quotes). The question, then, seems to be less the emergence from (or return of) totalitarianism than the possible rise of subtler, more elusive neo-liberal authoritarian regimes in the future.

Emergence from totalitarianism is at the core of the Romanian selections, most of which are from narrators who have direct experience of the communist regime and of its demise (incidentally: there are zero occurrences of "Marxism": the regime seems to have been perceived less in terms of ideology than of sheer dominance). Taken together, their stories, however, seems to suggest that even to them there was no such thing as "totalitarianism" as a rigid and a historical category but rather different forms and phases in different times and places. *Sînziana Agneza* recalls visiting Hungary, and discovering that "The shops were

full, you could choose whatever you wanted, and there were all kinds of good things", such as "pens and erasers". *Monica Columban* remembers a friend of her husband's "who had just come back from [...] socialist Germany, and he sent, you won't imagine what, a bag of bananas". Communist Hungary and Democratic Germany were far from being consumer paradises, but there was difference with the equally communist but more scarcity-ridden Romania. Bananas could be found in one place and not in another.

There were differences in time, also. *Lucreția Negruțiu* remembers the early years of the regime, the violence of collectivization, when "they took all the land and animals from the people. Everything, everything, everything", and her mother died of a broken heart. Gradually, as this kind of repression became less necessary, there were small, precarious changes: in the 1950s, "one of [my mother's] colleagues told a political joke. The next day, that colleague was no longer at work. So that's how it was in the 1950s. In the 1980s, that kind of terror no longer existed. They didn't actually pick you up, the police or the Securitate" (*Monica Columban*). Much depended on the international context and the Party's internal politics. "Until '77, life was OK", recalls *Ioana Velica*: Romania had not participated in the invasion of Czechoslovakia and was rewarded by a momentary détente with the West: "That was the period when Nicolae Ceaușescu visited the United States and was taken around England by the Queen"; "You had theatres, opera, affordable prices that allowed young people, pupils, and student's access. You could immerse yourself in culture if you wanted to [...] After '77 everything changed, freedoms were restricted. If I am not mistaken, that is when the July Theses followed the Party Congress, and that is when things started tightening up: what you could read, what you could watch.[2] The range of films narrowed significantly." Another turn of the screw followed in the mid '80s: TV programming was reduced, "good books [...] had to be bought in bundles at bookstores, wrapped together with propaganda materials like speeches from Party Congresses and other communist publications no one wanted but which were printed in huge quantities." And in 1989 everything changed.

2.

So, given this variegated history, what is the opposite of "totalitarianism"? The first word that comes to mind after reading these selections is "freedom": 24 occurrences of "libertà" and its variants in the Italian sample, and 41 of "libertate" and its variants in the Romanian selections. "Totalitarianism", however, is a political form of relationship

2 "In July 1971 [...] Nicolae Ceaușescu publicized the famous 'July theses' which called for an increase of political education and control, and blamed 'bourgeois' influences in society and culture": Cezar Stanciu, *The end of liberalization in communist Romania*, The Historical Journal, Volume 56, Issue 4, December 2013, pp. 1063 - 1085, https://www.cambridge.org/core/journals/historical-journal/article/end-of-liberalization-in-communist-romania.

between the state and society; "freedom" is a personal condition and possibility: "the state of being allowed to do what you want to do" (Collins English Dictionary), "the power or condition of acting without compulsion" (Merriam-Webster Dictionary). This condition or possibility, however, is made possible by another form of the relationship between state and society. The word "democracy", however, has only 1 occurrence in the Italian sample, and 2 in the Romanian one.

There appears to be an imbalance, in these samples, between "totalitarianism" as a political concept and "freedom" as a pre- or post- but never political vision. German expatriate Johannes Wollenstein mentions the values of the French Revolution: *liberté*, *égalité*, *fraternité*. However, in these selection *Liberté* is always declined as a *personal*, *individual, unencumbered* right, closer to the spirit of the American than the French revolution: "Freedom is the most beautiful thing *a person* has" (*Ioan Gheorghe Varga*); "you were free and allowed to do what you wanted, *nothing limited you* anymore" (*Carmen Mihăiescu*, my italics).

As to *égalité*, there are zero occurrences of the words "uguaglianza" and "egalitate" in both samples. The same, of course, holds for such an obsolete word as *fraternité*. Perhaps, the only traces of both can be found in the generational affinity of young Western Europeans, the openness to immigrants voiced in most of the Italian selections, or in the memory of equality as imposed sameness or of how people banded together to alleviate the oppression, in the Romanian ones.

One finding of the research phase of the project, then, seems to be the need to pay attention to a seemingly growing disconnect between the personal and the political sphere, a broadening gap between Europe as a political project and its citizens as individuals, between Europe as a tangible space of personal rights and Europe as an increasingly abstract space of political involvement. Freedom of speech is cherished as personal expression, but no one mentions the right of being heard, the power of influencing society and the state by exerting one's sovereign rights of citizenship (the only Romanian occurrence of "citizen" refers to Spanish citizens; the 8 occurrences in the Italian selections evince more problems and distance than identification: "c'è proprio questa distanza fra i cittadini, comunque dei vari Stati dell'Unione Europea" (*Emma Urbinati*). All of this suggests a crisis at the very heart of democracy – but that is another story.

Alessandro Portelli

The English version

1.
Everyday life under a dictatorial regime. Communism in Romania

Interview with Florica Florea

Florica Florea [F.F.]: I was born after World War II, in 1946, when "the people were being chosen".

Iulia Florea [I.F.]: What does that mean?

F.F.: That was when the elections took place. They were said to be democratic elections, but they proved to be otherwise. Later, when I began to understand reality to some extent, I realized that in our country the new regime was being installed under Russia's influence. And the advice given by Joseph Stalin, who was then in power in Russia, the Soviet Union, was: "It doesn't matter who votes; it matters who counts the votes."

I.F.: That's what he said?

F.F.: Yes, that was the formula found by Stalin and passed on to all those under Russian influence. And of course, the communists won, even though it was not according to the actual vote, and the installation of the new social order began.

[...]

The policy pursued by those in power was the liquidation of the kulaks [wealthier peasants]. And liquidating the kulaks meant taking away their property and sending them to the Canal. At that time, the Danube Black Sea Canal was being built. Danube Black Sea Canal was built with the labour of many people from Romanian villages who were labelled kulaks. So, in order not to be declared kulaks, my parents, who were newly married, established a separate household. Even so, my grandparents were deeply affected, because I remember once, after the wheat threshing, I must have been about four years old, but I remember the scene - I carried it with me throughout my life. My grandmother, my mother, and one of their cousins were in the kitchen. They were sad. And my grandmother said: "We had two stacks of wheat, beautiful wheat, and we brought back only third-grade wheat!" Meaning the poorest quality, mostly full of weeds, the kind from which you usually could not make bread, the kind that was given to animals. I was listening to them. Even as a child, I felt the need to comfort people, to soothe them. So, I said: "But don't be upset, I like little cornmeal rolls!" [Her voice trembles, she takes a deep breath and tears up] Forgive me, I am getting emotional...

I.F.: It's okay, it's normal, Mima!

F.F.: The emotions overwhelm me... I called them "pugăcele", a slightly mispronounced word, they were actually pogăcele made of cornmeal.

I.F.: And those were made from third-grade cornmeal?

F.F.: Well, cornmeal was made by grinding corn into flour. The kind of cornmeal you can still find in stores today, from which polenta is made. And polenta was somehow considered a sign of poverty; mostly poor people ate polenta or cornmeal. They ate cornmeal instead of bread because it was cheaper. Yes, and we didn't usually make cornmeal dishes because we had bread, we had land that my parents and grandparents cultivated, they were hardworking people. But I would eat at the neighbours' and I liked it, because I saw the other children eating it too. I would go home and ask my grandmother to make me "little cornmeal rolls". And when I heard how upset they were that they had no wheat, I told them not to be sad, because we would eat cornmeal rolls. And then, as sad as they were, they burst out laughing, laughing and crying at the same time. I didn't fully understand what was happening, but that scene has stayed in my mind ever since.

[...]

I was born in 1946 and, sometime around 1950, I don't remember the exact year now, a new phase began, when the land started to be worked collectively. Collectivization began to be introduced in the countryside. I am telling you mostly about what was happening in the villages. The country was largely agricultural, you know? But in the cities as well, the large factories that had belonged to private owners were confiscated, along with plants and banks, and they were transferred into state ownership. So, after those years, in the early 1950s, other stages of the establishment of communism began. First, they created so-called "associations" [întovărășiri]. From the land people owned, each person was encouraged to contribute a portion to be worked collectively with others. It was a prelude to what followed, namely the forced collectivization. [...] Peasants' land was taken to be farmed collectively. Not only the land, but also the animals and the tools: ploughs, harrows, everything they had in their yards.

I.F.: Everything?

F.F.: Everything, everything: cows from the stable, some had oxen; my parents did too, or horses. Everything.

I.F.: And not a single horse remained theirs?

F.F.: No, not a single horse. Not even a cow, at first. Of course, people did not want to agree at first, but state policy was that it had to appear as though people had given up their land voluntarily, after having gone through the experience of the "association", of their own free will and without being forced by anyone. They used that exact wording when they gave up their land that they agreed to this "transfer of land for the benefit of the state". That it should become state property. A kind of nationalization. Yes, at that time

the factories were nationalized. I remember that people did not want to sign voluntarily, and then they were tormented. They would be taken at night; I remember methods like this, ways of forcing them...They were driven around in ARO vehicles, a type of off-road vehicle, over rough terrain, all night long, constantly being told to decide to sign the application to join the Agricultural Cooperative. [...] After that, other kinds of threats began those who had children in school were told their children would be sent home. I remember students from my own high school who were sent home. In addition, little by little people began to sign, saying they had no other choice... Some people would chop wood all night at the school or at the town hall until they agreed. And they gave in. Some were even beaten.

Interview with Lucreția Negruțiu

Lucreția Negruțiu [L.N.]: Well, after that the Collective came. In 1961 it was the last year things were good in our household. That was when my two sisters got married, in 1961. In 1962 collectivization was carried out, and from then on it was a different situation, because my father had been labelled a kulak. Since we had two houses, those from the Collective, the officials who came to enforce collectivization, moved in. They all stayed there and occupied one of our houses. They put us in one house and they took the other.

Iulia Florea [I.F.]: So, they did not ask, they just took the house?

L.N.: Yes, yes, they took it. They did not pay anything for it, because it became the headquarters of the Collective afterward.

I.F.: In your house?

L.N.: Yes. Until 1970. I am not sure exactly how long they stayed with us, until they built a headquarters for the Collective. Around 1975 or so.

I.F.: And what did collectivization mean?

L.N.: That they took all the land and animals from the people. Everything, everything, everything. They took it all. We had horses, and my mother did not want to give up the horses because she loved them. And she became ill afterward. In 1966 she died. [Her voice grows thin] In 1964, she had stomach problems, probably from not eating properly, and she developed stomach cancer.

I.F.: And what was it like for you, Mima?

L.N.: Hard, hard... it was very hard. After I finished seventh grade, at that time we only did seven grades, I studied in Tileagd, and then I applied to high school in Aleșd. I was admitted, but without a place, because my father had not enrolled in the Collective.

I.F.: Because your father refused to join the Collective?

L.N.: Yes, first the association, and then the Collective. I was admitted, but without a place.

I.F.: That means you were not allowed to attend?

L.N.: Yes. But after 1962, as I said, when the Collective came, they took me on as a bookkeeper for the village collective. Then in 1963, I went to the Technical School of Agricultural Accounting, a technical school. I studied there for four years, here in Oradea.

I.F.: And after that, were you able to get a job?

L.N.: After that, I got employed. First, I signed a contract with the CAP [Agricultural Production Cooperative] in Tilecuș and worked there for about a year. In the meantime, I also worked as a school secretary for a few months. Then in 1969, I went to the MTS [Machine and Tractor Station] in Tileagd, where I worked as an accountant.

Interview with Gavril Coldea

Anda Todea [A.T.]: What was school like during the communist period? What about clothing?

Gavril Coldea [G.C.]: In high school and in general school you had a mandatory uniform. It did not matter if you were the director's son or whoever: you had to wear the same uniform. They were sold at a set price; my mother knows, because when school started, she would take us, back when Cluj-Napoca had the old Central store, she would take us there and get dressed, since you needed trousers, you needed shoes. The prices were affordable. [...] There was also a certain strictness in high school: you could not go anywhere without a permission slip. I lived in the dormitory, and you could not leave the dorm without a permission slip stating the time you were leaving and when you were coming back. You had to wear your uniform and have your registration number on your sleeve. They would see you on public transport and they could see that you were a student and you could travel for free. But if you didn't have your registration number, you needed to buy the tickets.

Interview with Maria Sfârăilă

Vlad Sfârăilă, [V.S.]: Some people say there was money, but no products to be found. Is that true?

Maria Sfârăilă [M.S.]: Yes, yes... for example, in our case we paid a deposit to buy a Dacia car and wait for it for several years. They would not even tell you how many years you had to wait; no one told you how far down the list you were. In our case, we caught an opportunity: some cars were being released, but mostly unofficially, because not many people knew about it. Someone told us: "They've released some Dacia at the IMS in Timișoara." Connections mattered; I don't know if I'm allowed to say that.

V.S.: You can say anything.

M.S.: And then, with the right connections, you could sort things out... because indeed, you might have had money saved up, but you had nothing to buy. [...] You always had to keep an eye out, for example for furniture, carpets, all sort of items refused for export would end up in shops, and if you were alert, you could get them. And if you had connections, if someone whispered to you, "Look, tomorrow they're getting such-and-such in."

Interview with Liviu Ciupav

Vlad Sfârăilă [V.S.]: What goods did you have in your household?

Liviu Ciupav [L.C.]: We had an Arctic refrigerator. A freezer was difficult to obtain, only if you had some connections, usually people who held certain positions in the Party could help you get one. You had to sign up and get on a waiting list for a freezer. We did not have one. We had a black-and-white television and a radio set. The radio was very good because it had shortwave stations, so you could listen to Radio Free Europe and Voice of America, which informed you about what was happening in the world. Radio Bucharest was dominated by the Communist Party and broadcast only what Ceaușescu or other communist leaders said. Everything was censored: the press was censored, radio programs were censored, and TV was censored. Television programming lasted only a few hours, in the evening from 8:00 p.m. until about 10:00 p.m., and it both began and ended with Ceaușescu's speech. There was only one TV channel. There had once been a Channel 2, but they removed it after a while. Even then, you could not watch much because the electricity was usually cut off. You had to use other sources, like candles, for example. However, I improvised and used a car battery. I had a car battery that could power a few light bulbs in one or two rooms. When the power went out, we used the battery; when the electricity came back, we recharged it. Heating was rationed. The radiators were mostly cold.

V.S.: Have you ever stayed in line for food?

L.C.: Of course! When you wanted to buy something, you usually had to stand in line: the line was something normal. The first thing you did when you arrived in town and saw two or three people gathered somewhere was ask: "What are they giving out?" or "What's coming in?" "They're getting meat here!" There was a period when food was rationed: bread, for example, was given out in limited amounts. Sugar, butter, oil... there were monthly rations, and you would go on a certain day, when you thought you needed something, and say, "I've come to get my entitlement!" this was the formula. The shop assistant would ask your ID card to see whether you had already received your entitlement; you would take it, and that was your portion for that month.

Interview with Remus Bednar

Maria Bednar [M.B.]: What was school like during the communist period? Do you feel a difference compared to how it is today?

Remus Bednar [R.B.]: There was probably a bit more seriousness and strictness back then. School was somewhat more rigid than it is today. You had to be very careful about the relationship between yourself as a student and the teacher. You also had to be very careful about how you dressed: there were specific rules and standards you always had to follow. Of course, there were small rebellions. We would sometimes tear off our "student number" badge, that is what it was called, or attach it with a safety pin so we could remove it from our school clothes. Even so, my memories from that time are very beautiful. In general, everyone went to school dressed the same way. We had uniforms, identical for all schools, at least at the city level. Starting in second grade, there was also an interesting moment for us children: becoming "Pioneers". That meant joining, in one way or another, the first youth organization for children, something like today is Scouts. Everyone became a Pioneer. I would not necessarily say it was a benefit, but as children, we were taught to see it as a joy and a source of pride. We felt we had moved on to another stage.

M.B.: Were there things you were not allowed to do because of communism? What did you know from your parents or hear about?

R.B.: First, the notion of freedom that we all know and feel today did not exist in the same way back then. For example, the standardized clothing meant everyone looked the same at school. Today, parents can dress their children however, they want. Jokes at that time had to avoid everything related to the country's leadership, because that was considered offensive and you could be punished for it, both you as a child and possibly your parents as adults. Travel was generally limited to places within the country, or for the somewhat luckier ones, to other communist countries, Eastern European countries. Very few people were able to travel to the West. Access to clothing options like today's did not really exist. The same with food: there was not the variety we have today. However, as a child, you did not feel those shortages as strongly, because most families had parents or grandparents who raised animals in the countryside. It was common for families to grow their own food, so many of these difficulties were not felt so much in childhood. I remember standing in line, even as a child, to buy milk or bananas. Bananas were something very exotic: we could maybe buy them two or three times a year, and quantities were limited. You would stand in line for three or four hours to get two kilograms of bananas. Otherwise, I do not remember things that prevented you from enjoying a beautiful childhood, as every child should.

M.B.: What do you remember about how things changed after the Revolution? What felt or seemed different?

R.B.: First, I remember that during the days after the Revolution, we went to school and the teachers told us we could come dressed however, we wanted. That was a big joy and a kind of general rebellion among us seventh graders, I was in seventh grade at the time. Other than that, school continued normally in terms of curriculum. The first noticeable impact was clothing: we could finally wear jeans. Many of us had felt frustrated that we could not wear jeans before. Back then, it was quite difficult to get a pair of jeans, whereas today you can find them everywhere. I remember that most of us started wearing jeans to school right away, and it was a great satisfaction. As children of 13–14 years old, we adapted quickly to the changes. I think it was more complicated for my parents or grandparents' generation to deal with the regime change. For us, it was simply something new: another stage. As a child, you are used to change. Every year at school, you learn something new, so adapting to a new political system felt like just another change. I think it was easy for us to move from that regime into the transition toward a democratic system, because we adapted very quickly.

M.B.: Do you think there was anything that worked better during the communist period compared to today?

R.B.: I think those who were adults during communism could give a better answer than I can. I can only speak about my childhood up to seventh grade. Looking back, I would say that from a childhood perspective, children seemed happier and more united back then. They played together more. They respected school more, whether that respect was imposed or not. There was a general culture of respecting others, which unfortunately seems to be fading today. You can see it in newer generations, not entirely, but not as strongly as in my childhood. I believe the freedom we have now, the openness and access to information from all over the world, are extraordinarily good things. However, we should still maintain a respectful attitude toward the people we learn from and the people we live with.

Interview with X.A. (Anonymous)

Maria Bednar [M.B.]: Were you a pioneer [member in the Young Pioneers organization]?

X.A.: I was made a Pioneer in the second grade [1950s]. I can say that after I became a Pioneer, "for merits", of course, that's what my teacher told me, after that period she started telling me that maybe she shouldn't have made me a Pioneer, that I didn't deserve it. One day, with my child's mind at the time, I calmly took the Pioneer scarf off my neck and left it neatly in my desk. When I left, my desk mate saw it and, of course, reported me to the teacher: "Comrade teacher, X.Y. threw away her scarf!" I had not thrown it away: I had left it there nicely. Naturally, a big scandal followed. They called in the UTC [Communist Youth Union] secretary from Periș, because we did not have one in the village. Our little village had fewer than 200 families, in Bălteni, at Scroviștea, Ilfov County. They brought

in the Communist Youth Union secretary from Periș. I was discussed in a meeting and accused of being against communism. I said it was not like that at all, but if she had told me, I did not deserve to be a Pioneer... In the end, of course, I apologized in some way, I don't remember exactly what I said or did, then I took the scarf, put it back around my neck, and that was that.

Interview with Ioana Velica

Maria Bednar [M.B.]: How did you experience the communist period?

Ioana Velica [I.V.]: I lived through it as a child, as a young person, and as an adult. I was born in '65. It is true that I remember when the American landed on the moon, I only remember the moment when he stepped down from the spacecraft. I do not remember his name anymore. We had a black-and-white television back then; it was the first year my family had bought one, and some of the neighbours came over too. We were not alone watching it. Until '77, life was okay. That was the period when Nicolae Ceaușescu visited the United States and was taken around England by the Queen. It was seen as a reward for Romania not sending troops to Budapest and later not sending troops to Czechoslovakia. Culture during that period was top-level. You had theatres, opera, affordable prices that allowed young people, pupils, and student's access. You could immerse yourself in culture if you wanted to. Every day you could choose something to do. Since there were only three forms of entertainment: books, films, and concerts or live performances, you made full use of them. There were no other options. As I said, until '77 it was good. After '77 everything changed. If I am not mistaken, that is when the July Theses followed the Party Congress, and that is when things started tightening up. First, freedoms were restricted: what you could read, what you could watch. The range of films narrowed significantly; mostly old films or English-language cowboy movies were shown. Nothing connected to the post-1945 period, to the Iron Curtain era. Gradually, television programming was reduced. Until around '85–'86, you could still see quite a lot. However, by '87, TV programming became like a sandwich: news, a short program, then news again, all within two hours, from 8 to 10 p.m. If there was a feature film, you watched it over three weeks, because they showed no more than 40–45 minutes at a time. Good books, especially after '85, had to be bought in bundles at bookstores, wrapped together with propaganda materials like speeches from Party Congresses and other communist publications no one wanted but which were printed in huge quantities. So, it was two-in-one: you want the good book? Fine, but you also get the wastepaper, though heaven forbid you call it that! I grew up with the Securitate "at my throat". I think I knew from the age of five that I was not allowed to say certain things when the telephone was in the room. We got used to the idea that if we wanted to talk about something sensitive, we took the phone out of the room. We were lucky: because my grandmother was bedridden after surgery, we were allowed to have a longer telephone cord

so we could move it to her. Whenever guests came, especially my parents' friends, the phone was always moved to another room, covered with two large pillows and, if possible, a blanket on top, to muffle any sound. Looking back now, I know we had no real rights. Freedom was so restricted you wondered where it even was. Everything felt grey. People were grey in their souls. Not black and white, but grey. You had a salary, but no food. I remember ration coupons for chicken, for eggs, especially after '85–'86. Meat meant a pig's head, a cow's head, or a chicken's head. You were on a waiting list for butter and received half a stick per person per month. The same with bread, you stood in line. The meat lines, especially in '84 when I graduated high school, had already started a year earlier. Until my final exams, I was not allowed to stand in line, but after that, I entered "adult rights", so to speak. I remember going at four in the morning to stand in line at a butcher shop that opened at eight and supposedly had meat. You did not even know what you were queuing for. If you arrived at four, you were never the first. By eight, what had started as two people, usually relatives standing together to have someone to talk to in the cold, turned into seven, eight, ten parallel lines. And of course, often there wasn't enough for everyone. I did not see beef during that period. My grandmother raised chickens at home and even nutria for meat. I have had enough chicken and nutria for a lifetime: I have not eaten chicken since then. Not even if I stand up on a chair will I change my mind. That is it. I also remember the nutria; they were highly valued not just for their fur but for their meat. My grandmother also raised rabbits in the countryside. That is where our food came from.

Interview with Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: How did you get through the communist period?

Dorin Dolghi [D.D.]: Being born during the communist period, not knowing any other systems or experiences, for us it was normality. The school schedule was very strict. Since we did not have the means, such as TVs or other sources of distraction, we spent our free time in front of the apartment building, with the key hanging around our necks. I remember winter evenings when we had no electricity and had to do our homework by candlelight. The evenings when we did have electricity, something typical for that period, I remember that in the room where I was doing my homework, my father would sit and listen to Radio Free Europe. Somehow, I would overhear it in the background, but I did not pay much attention, because those were not things that concerned me at the time. I also remember being quite young when I caught a few broadcasts from the Flacăra Cenacle, which was an interesting phenomenon during the communist period. It was a kind of form of youth emancipation. I did not experience it fully, later I learned more about it. I can say I was very lucky during communism. I think that after Nadia Comăneci scored the famous perfect ten, Ceaușescu realized that athletes could be very good ambassadors for Romania. He invested in sports, and my parents enrolled me in a swimming class. During

the school year, our daily schedule was from 8 a.m. to 12 p.m., then at 12 p.m. a bus would be waiting to take us to the pool: two hours of training every day. That was a good thing; today I do not think something like that is still possible. It was mandatory. Other schools did athletics or other sports. So many memories... Oh, something that marked me was the hot water schedule in Cluj-Napoca. We only took baths on Wednesdays and Fridays because that is when there was hot water. Otherwise, in the mornings, we would quickly rinse our faces with cold water, but baths were only according to the schedule. Of course, another thing that, well, I can't say traumatized us as a generation, because it was part of everyday normality: when our parents left around six in the morning for the early shift, and we had to be at school at eight, we would wake up early too, around six, and my sister and I would go stand in line for milk. Why did both of us go? Because only one litter of milk was given per person. Since there were two of us, we could get two litters. The store opened at seven; within ten or fifteen minutes at most, being among the first, we would get the milk, run home, leave it in the fridge, and then rush to school. There was not a diverse food supply, there was an actual shortage. We were lucky in our family because my father became a hunter around '84 or '85. The 1980s were hard. Since he was a hunter, during hunting season he would bring home rabbit, pheasant, or wild boar. That is how we got by. We did not have grandparents in the countryside as if other families did. We did not have grandparents, so we managed as best we could. I remember an interesting episode; I think it was around '87, when we visited an uncle, my mother's brother, who was a miner in the Brad area, in the town of Brad. He worked at the gold mine. In that mountain area, since it was not collectivized, people kept animals, but they had to hand over quotas from those animals, sometimes even all of them, especially calves. Therefore, when we were visiting, certain arrangements were made: a calf was slaughtered, and afterward it was to be declared eaten by a bear, a wolf, or some other animal. But it was slaughtered, and half of it was packed in plastic sheets inside a large wicker basket, and we had to bring it to Cluj. We put it on top of the car and headed home. On the Feleac Hill there was a Militia checkpoint, and before reaching it my father said, "Let's check to see if everything's fine." He checked the meat on the car and realized, good thing he stopped, that in the meantime liquids had leaked from the animal [laughs]. The car was covered in blood. We cleaned it quickly. There was fear, because if they had been caught with something like that, it would have meant a criminal record: it would have been considered undermining the socialist economy and system, and so on.

Interview with Oana Pînzariu

Oana Pînzariu [O.P.]: This was the ugly side of communism: hunger, cold, sitting in the dark, the lack of warm clothes because you did not have the money to buy them. You could find warm, beautiful, good-quality clothes, but you did not have the money. [...] The ugly

side of communism was poverty. And when you did have money, there was nothing to buy. That was bad, and I think that is why everyone was happy when the 1989 Revolution came and we escaped hunger and cold.

Iulia Mihăiescu [I.M.]: And how did you manage the food?

O.P.: My poor mother, honestly, I do not know how she managed. Many times, there was not any food... there were beans or potatoes, whatever was cheapest. Even today, potatoes and beans are cheap. The bread was good: in Călan we had good bread and good tap water. If you did not have cooked food, you made some tea with breadcrumbs and went to bed. [...] Only when you went to school, for example, if you saw some child with a special food package or a kind of salami you had not seen in a month, then it would cross your mind that salami exists, and you would crave it. The feeling would pass by the time you got home.

Interview with Sînziana Agneza

Sînziana Agneza [S.A.]: When we were living in Călan, some relatives from Hungary came to visit us. They were only allowed to visit during the day, and at night, they had to stay at Călan Băi or at the guesthouse in Călan. The police car would patrol at night to make sure they were not staying with us. But it wasn't really a problem, because we knew the rules and we followed them.

Iulia Mihăiescu [I.M.]: For them to stay overnight. And did you ever go to visit them in Hungary?

S.A.: Yes, I did, when I was 15 years old.

I.M.: And how was it? How did it feel to leave the country and see the difference?

S.A.: Oh, it was much nicer. When we were children, we did not have many sweets to eat, and there was not much money either, because only my father worked. You also could not find in the shops what you can find nowadays. But when we went to Hungary, they had everything. The shops were full, you could choose whatever you wanted, and there were all kinds of good things. I was shocked. I remember going with one of my cousins to a bookstore, and we found felt-tip pens and erasers. When I came back to school, everyone was asking: "Oh my God, where did you get those?" because you could not find anything like that here. All we had was the classic watercolour set on a small palette with a few colours, and that was it.

George Pruteanu [G.P.]: I did that too, yes, and I was a correspondent for "Radio Free Europe" under a pseudonym. [...]

Sabina Cojocaru [S.C.]: [...] During what period were you a correspondent?

G.P.: During the '70s and... I was working in radio. But how should I put it... things... I started in the '70s... I sent materials in '70–'71, I don't remember exactly, there was a program called "Tinerama", for young people. And there were issues related to... I don't know, I was concerned, I think it was before finishing high school... and I was dissatisfied and I wrote about all sorts of things. I also wrote for some friends, I requested some music, related to what I was telling you... all signed under a pseudonym. They only gave the first part of the pseudonym so the city couldn't be identified. [...]

S.C.: And what did you send... actually, firstly, how did you send materials when you were a correspondent?

G.P.: Well, we always used tourists. That was the only way. Also, speaking of records, there were also foreign students who brought materials, or if we wanted a pack of Kent cigarettes or stuff like that: we gave them *Lei* [Romanian currency] and they bought the cigarettes with foreign currency from the shop. Or if we wanted a bottle of alcohol, or a Rexona or something that seemed interesting to me... human relationships solved the problem, always. You see? You didn't have to look very far. Exactly the circle you were moving in at the time... we were always present at "Unirea", there was a bar on the mezzanine and we were there joking around... then there was also a disco... because in winter, when they weren't on the seaside, they came throughout the country to different places... some of the DJs.

S.C.: That's where you met with...

G.P.: All the time, but we were very careful, because you never knew who you were talking to. It was dangerous. We thought it was dangerous and that we had to be very careful, but in the end, we took risks... when you're young you don't really think about consequences.

S.C.: And what did you talk about in what you sent?

G.P.: For example, about what dissatisfied us - things related to the education system... that this wasn't right, that wasn't right... They weren't things, how should I say, that they probably couldn't figure out on their own, but they probably had confirmation from us, to strengthen their conviction that what they were doing there, they were doing right. After so many years, when you sit down and think about it, about how they acted and after you've worked so many years in a propaganda institution... that's what we're talking about, right? You start doubting yourself and everyone else.

S.C.: Are you referring to those who worked at "Radio Free Europe" or at "Radio Iași"?

G.P.: Well, both. [...] Sure, it's true we dreamed of Levi's, that's why I say the differences between generations aren't that big. It was cool to have bell-bottoms 30 cm wide; it was cool to have long hair... keeping proportions, of course, but we were all crazy anyway, even though we were under... and you didn't even think back then that something could happen, that something could change. I'm talking about the '60s–'70s. No. When there was a single party and that was it... the leader was loved and that was that – you didn't think you could change anything. Sure, there were songs, there were interesting things, you know? Freedom, freedom. I think we always knew. Yes. It was just a dream. It was far from reality, you know?

Interview with X.B. (Anonymous)

Paula Corpodean [P.C.]: Can you tell me, please, how communism was viewed in the public spaces and within the community you were part of?

X.B.: In the public space you couldn't say anything against it, because right away you'd be called out. In more restricted settings - family, acquaintances - yes, people spoke quite a lot against it.

P.C.: Were you a member of the Romanian Communist Party or of a communist organization?

X.B.: More out of obligation than goodwill.

P.C.: Which were the specific activities within these organizations?

X.B.: Specific activities [laughs] – they sent out summons, and if you weren't present, for example at the factory, if you didn't go to the party meeting, they cut your hours. Yes, as I said: more out of obligation than goodwill. Otherwise, I never really got involved in those activities, and honestly, I was against them, but I kept my mouth shut because I had no choice.

P.C.: Were you ever put in a situation where you resisted the communist regime?

X.B.: Well, I occasionally spoke up at the factory and got slapped down for it, but I tried not to make too much fuss, because I knew there would be repercussions.

P.C.: And did those repercussions affect your personal life as well, or only your work?

X.B.: Oh yes – for example, I was a more rebellious person, and because I talked too much, back then your salary depended on categories. The higher your category, the better regarded you were and the more skilled you were considered, you were paid more. I was a locksmith in mechanics, fine mechanics, and optics in the last period, which corresponded to category VI, which was a special category, and they didn't let me take the exam for that category because I talked back.

P.C.: Did you have close people who opposed the regime and suffered because of it?

X.B.: No. I don't know.

P.C.: What was the standard of living during the communist period?

X.B.: Officially speaking, it was crappy. It was bad. Electricity was cut, gas was cut, there were food rations. Unofficially, I think everyone had someone who brought things, who... now I'll make a digression: one of the wonders of communism was that everyone stole and nothing disappeared. So, a chicken or some eggs would come from the poultry farm, I don't know what – people had to make connections, to be trustworthy for those connections, and then you managed on the black market. But officially, it was awful.

P.C.: And officially, were there food products in the shops?

X.B.: [laughs] Yes, for example, there's the "Sora" [famous universal store in Cluj-Napoca, a landmark of the city], which back then was one of the biggest grocery stores. You went inside and, on the shelves, about every sixty centimeters, there was a jar of pickles. That was about all you could choose from. Or there's a joke: "A guy walks into the butcher's: do you have pork leg? No. Chicken breast? No. Veal shank? No. And then from the back, the boss yells: Hey, Ionică, who's this guy who keeps being picky around here?" That's how it was. You went inside, saw the empty hooks, gave your coupon, got I don't even remember how many grams of meat per month, got maybe 350–400 grams of bread per day. That was it.

Interview with X.C. (Anonymous)

Augusta Țiplea [A.Ț.]: Even though you experienced the communist regime at a young age, did you ever perceive the corruption or censorship that existed at that time?

X.C.: [...] My mother worked in a food warehouse; basically, from there food was distributed further to school cafeterias and hospitals. At one point, my primary school teacher wrote a message to my mother in my gradebook. Her son had a health problem, and she asked if it might be possible to get her a stick of salami, so that she could go to a doctor to treat her child. So, food was a kind of currency in these matters. Money wasn't perhaps all that interesting then, because there wasn't much you could buy with it. Even if you had a lot of money, there were too few products. It was much more interesting to bring goods. If you were from the countryside, you brought products you had in your household, or if you managed to buy some cigarettes, Kent was... There's even a film, A Carton of Kent, made sometime in the 2000s, I think. It's a short film – I recommend you watch it. It discusses exactly this story. Or coffee, or whatever else – whatever could be obtained. For example, in '88 I went to Bulgaria on a trip. I was eight years old. We weren't allowed to buy foreign currency, to exchange lei for leva, even though both were communist countries. And so we were told – those who organized it already knew – that deodorants could be sold very well to the Bulgarians. And so I left with a bag containing five or six bottles of deodorant.

Since Farmec [the largest cosmetics manufacturer in Romania] was in Cluj, deodorants were available there. It was a horrible deodorant. It smelled awful – "Mozaic", we called it. We arrived somewhere in a small town in Bulgaria, I think in Pleven, and we went out somewhere around the central market area. When we were all on the bus, we took out the deodorants to sell them. It didn't take ten minutes and we had all sold them, including "Mozaic". It was a bestseller and with the few leva we got, I bought my parents – who were smokers at the time – a carton of BT cigarettes, Bulgar Tabac, which were famous back then. They were much smoother than the cigarettes you could find in Romania. And I bought myself a little scale model. I had a few coins left – not kopecks, those are in the USSR; they were stotinki. They were a subdivision of the lev, like the ban compared to the 'leu' for us. I had a few stotinki left, I didn't spend them, and we weren't allowed to bring foreign money back into the country. I remember we hid the coins in our socks so we wouldn't be caught at the border with money on us, since we were being searched. So, you can imagine – eight-year-old kids were doing this, because they had been told: "you're not allowed, you're not allowed, you're not allowed".

Interview with Ana Borza

Sara Samșudean [S.S.]: How did people perceive the communist regime?

Ana Borza [A.B.]: Well, people were dissatisfied. They were always whispering. They were dissatisfied; they talked among themselves. They were unhappy with wages. Work was very hard and tiresome.

S.S.: And at this level... did they speak badly about Ceaușescu, for example?

A.B.: Yes, they spoke badly, and jokes were always being made. I think that's what kept Romanians going – the jokes made about Ileana and Ceaușescu. They laughed to keep from crying, so to speak.

S.S.: And there wasn't a great fear of the Securitate.

A.B.: There were workers among us who went and reported things further. They were party members. Party members were better paid. They probably had some benefits. And there were informers who went and maybe added things of their own.

S.S.: And did you ever know any? Were there situations like that?

A.B.: No, but we knew they were among us. Nothing happened to me, even though I also talked sometimes.

S.S.: You were never unlucky in that way, I understand. What do you think triggered the movements of December 1989?

A.B.: The workers' dissatisfaction. The lack of food. The empty shops. After the '80s – that's what I think.

Interview with Elena Ardeleanu

Georgiana Zinca [G.Z.]: What occupations did your parents or other family members have?

Elena Ardeleanu [E.A.]: My parents were farmers, basically, with a beautiful household, classified at that time as *chiaburi* [kulaks], because they were better off than the rest of the villagers. Because of these issues – being better-off people – our entire family suffered greatly. At school, from primary classes through middle school, we were persecuted because we were classified as *chiaburi*, and during that period the *chiaburi* were heavily persecuted. I remember from that time, even from my first years of kindergarten, how we were taken away from the table and sent home, being told that we had food at home and could go back because others were in more need than us. That was a very difficult period for us. Then at school, from the early years, all kinds of persecutions appeared. At school performances, for example, we were given a role, and halfway through the role we were taken off the stage. This was repeated year after year. Over time, when I went to high school, I was the first of the girls to separate from my parents and go to high school in Piatra Neamț. There, the personal file was very thoroughly checked, and because my father had been sent to prison in 1957, when I had to take the entrance exam for the high school in Piatra Neamț, my mother had to alter the registration form. In the sense that we had to lie – that everything was fine, that we were not party members, [I assume she refers to other parties than the communist one], that we were people with modest material means. Which was not true. And so I spent the four years of high school under this permanent pressure that one day I would be discovered lying. The high school years passed, and since there were eight children in our family, we supported one another. The boys, being older and having jobs, took care of us – the three older girls – and sponsored our years of schooling, easing my mother's life, because my father was imprisoned.

G.Z.: What was daily life like? What difficulties or advantages did you encounter during the regime?

E.A.: Throughout this whole period, because there was that system of collectivization, and because my parents did not want to join the collective, they were persecuted, and my father was imprisoned for seven years, although he had been sentenced to ten years and one day. He only served seven because the Ceaușescu regime came and granted an amnesty, so my father didn't serve the full sentence. I lived through two periods, two regimes: one under Gheorghe Gheorghiu-Dej and Petru Groza; then, in 1964, the Ceaușescu regime came, where the communist party controlled everything. At school, we were included in all kinds of activities because of our diligence. Because we were more educated children, more hardworking, well-behaved, with good upbringing. [...]

G.Z.: What profession did you have during the communist regime, and what was the work environment and your relationships with superiors or colleagues like?

E.A.: I finished technical nursing school in 1964, so in full communist regime. I worked as a newly graduated nurse at the maternity hospital in Bacău for two years. Then I got married and returned to Cluj, to the obstetrics and gynecology clinic, which was my specialty. I had no problems at work of any kind. I was always well regarded, I worked in the hardest sections of the clinic: intensive care, anesthesia, or the operating room as an instrument nurse. Personal relationships were different back then. Respect for work and respect for colleagues were very visible, and those who did their duty received appropriate rewards, in the sense of salary increments, rank advancement, and promotion. Throughout this period I enjoyed a very good nursing staff, well trained, with very skilled professors. [...]

G.Z.: But were there inspections at the workplace?

E.A.: Yes, because in 1986 a decree was issued banning abortion [this refers to Decree 770/1966 banning abortion on request; the interviewee confuses the date]. My specialty was gynecology, and since abortion was prohibited at that time, there were many inspections after midnight, 1:00 a.m., on a random basis. Medications were counted. The instruments used for abortions – or rather, the instrument kits – were counted; solutions necessary for the procedures were checked. Narcotics were recorded in a register where we accounted for each one used, and of course they were kept under lock and the key was handed over from one colleague to another. There was no way something could be missing or not administered. If it was written on the chart that it had to be administered, it was administered, and immediately the cabinet was locked. There were no other problems.

Interview with Maria Costea

Maria Costea [M.C.]: I had a former classmate who worked at an advertising workshop for commerce. He made decorations for the shops. And... one day he told me, "Come on, why don't you come work with us, if you don't like it at *Someșul* [knitwear factory in Cluj-Napoca] anymore?" That's from where I eventually retired. I liked what I did. I made decorations for different seasons, for various events. And we were a very good team, really great. And I was doing what I liked, you know? [...] And when the market in Mărăști [a neighborhood in Cluj-Napoca] opened, all the advertising: footwear, knitwear, everything – on the kiosks, I cut them out, glued them, made the ads, did the decorations, I did everything. [...] I was always working on something. When shops opened – because after the Revolution shops started opening, they were no longer only state-run shops – everywhere they'd say: "Won't you come and do our advertising?" You know, out of paper, foil, I'd cut the letters and stick them on the windows. And speaking of that, when *Interservisan* [Interservisan Medical-Surgical Center Gheorgheni, inaugurated in 1993, the first private clinic with a single shareholder in Romania] opened, I worked at night; in every office I had to make a floral arrangement, but out of artificial flowers. In every office – this is how the owner wanted it, Mr. Pop, who has since passed away. Anyway, I worked nights and did it – I

don't know, there were hundreds of offices there. When it opened, there were hundreds of offices. [...]

Maia Gruici [M.G.]: You worked a lot in the artistic field. You created a lot of handmade work. Did you feel any kind of difference? I mean, did something change in the working environment after the Revolution? Or did it stay more or less the same?

M.C.: After the Revolution, I had more work – much more work, yes. Horizons opened. Opportunities... people calling you... I couldn't keep up with how many places I had to go to. I'm telling you, after the Revolution, there was more. Before, I worked, I made slogans, I cut letters for slogans, and I worked Saturdays and Sundays too if it was needed. But after the Revolution, that's when things really opened up. I couldn't manage all the orders I had.

Interview with Constantin Balica

Matei Balintoni [M.B.]: From an economic point of view, how did things change... how were the stores before the Revolution, how did things work?

Constantin Balica [C.B.]: Before the Revolution, there was total scarcity – there was nothing in the shops, especially in the last years, which were disastrous. All the shop windows were empty; you could find only certain clothing items, of very poor quality, which you could hardly even buy. People sometimes got clothes from various people in those shops made for foreigners and resold them, but in general, there was total shortage. After the '90s, the shops instantly began to fill up with food and clothes of all kinds; enterprising people went and brought clothes from Turkey, from Serbia, from various places. It was a kind of very weak and unregulated trade, a sort of black market on a larger scale, some buds of commercial activity. The problem was that, not having a well-developed, competitive industry, Romania – the Romanian *leu* [Romanian currency], which should have been based on local industry – had no economic support. People were still going to factories, being paid, but the money was devaluing from one day to the next, and practically, although shops were full, you couldn't buy anything anymore because your money wasn't enough. You know, it was exactly the opposite. People were earning more and more, more *lei*, but *lei* without value. We had reached the point of earning millions of lei, but with those millions you couldn't buy anything. So, there was absolutely runaway inflation, precisely because there was no strong economic activity, there was no longer any competitive industry, everything was in the hands of the state, which couldn't privatize industry that fast. The state had to pay the people who were working; it couldn't afford to lay them off, and they kept printing more and more money because what they were producing wasn't sought after in the West, couldn't be sold. A bubble kept inflating, and yes, toward the end of the '80s you couldn't find oranges, you couldn't find bananas. Then tons of oranges and bananas started appearing, but you couldn't really buy them – just one or two, you know? [...]

Interview with Avram Vâtcă

Andra Marcu [A.M.]: How was religion perceived [during the communist regime]?

Avram Vâtcă [A.V.]: I'll honestly say that I used to go to church – I did go! But I wasn't afraid to go to church. I told my mother: "Well, now I'm going to Cluj, I won't be able to go to church anymore!" And she said: "At least pass by the church." I told her: "But people will see me!" And she said: "Make the sign of the cross, even if it's just with your tongue in your mouth!"

And once, after I came here to Cluj, I went to church and said to myself: "I'll go a bit earlier and stay closer to the altar," because from the back no one would see you, no one would recognize you, and I wouldn't turn back. And at one point, I turned around to see who was behind me, because I felt some kind of movement – something unusual. Who do you think it was? The head of the local police chief. I said: "Mr. Pascu, you come to church too?" He said: "Avram, keep quiet, don't tell anyone." The police chief went to church - we all went secretly. From [the neighbourhood of] Mărăști we would go to church in [the neighbourhood of] Gheorgheni. But even there there were colleagues of ours, and they would keep an eye on you. If someone followed you, they would report you to the department head and to your colleagues, saying: "Look, Vâtcă goes to church," and so on.

A.M.: And did they report you to the Securitate?

A.V.: No, I didn't have complaints like that. And I went – I'm telling you honestly, I don't know why. My colleagues knew what they knew, because they all went, you know? But they went secretly, and it wasn't quite as people say: it's not entirely true. For example, in the village of Rișca you could go to church every day, nobody bothered you. I went more back then than I do now. Now I only go just on holidays: Easter and Christmas.

[...]

A.V.: My parents were very good to me. My mother cared for me very much, but she still had to send me out as a servant, maybe because times were hard. It was difficult to get clothes. I wore opinci [traditional Romanian peasant shoes] all the time until... I remember when I went to get my ID card, I went with my father, I think I had just turned 14, and I got it in the town of Huedin. I remember I walked all the way from Rișca to Huedin with my father. And when we got to Huedin, I took off my opinci and put on my brother's boots. I didn't have boots of my own, I only wore what was left over from them, you know? I wore opinci until I was 14. I remember once my mother gave me 25 lei. Sneakers cost 22 lei, I'll remember that as long as I live, those white Chinese sneakers, not like big Adidas shoes, just simple white ones. And they were Chinese, that's how I remember it, they cost 22 lei. I went to the village of Mănăstireni, where there was a market on Saturdays. What did I do? My mother told me: "Put the money in your pocket so you don't lose it." But I put my hand in my pocket, took the money out, and held it in my hand. I went to the shop to buy

sneakers, but when I opened my hand: the money was gone... I don't know how I opened it, what I did, I forgot I had the money in my hand. I thought it was still in my pocket... I remember going back and retracing my steps twice, crying. I had lost the money. I said: "Now I'm going home... what a beating I'll get!" But when I told her I had lost it, she said: "Well, you see, if you weren't careful?" She didn't beat me, didn't even scold me. She said: "It's alright. If you go work as a servant this summer, you'll earn some money and I'll give you some more so you can buy them then." I don't remember if I ever got those sneakers in the end, but I remember losing the money... Andra, life was very hard, very hard back then.

Interview with Ramona Burcă

Andrei Burcă [A.B.]: Which is the first memory that comes to mind connected to communism?

Ramona Burcă [R.B.]: The first, really the very first one, is the one connected to the Revolution of December 1989, when I was on Christmas vacation, at my maternal grandparents', in the village of Dobrocina, in the Someș valley, and I was watching on television the unfolding of the hostilities. [...] Another existential sequence that comes to mind when I think about that period is the image of the queues in front of the grocery stores. I remember that, many times, my parents would send me to get the ration of milk, butter, eggs, or bread, standing in line for a long time, listening to all kinds of stories told by the adults. Sometimes I would take a book with me and read whole chapters. Other times, the products would run out before I got to the counter and I had to come back the next day, to stand in line again. Some of our neighbours would set off early, at very early hours, 5–6 a.m. in the morning, and would line up on small folding stools, like the ones used for fishing. This happened in all seasons, in the scorching heat of summer or in the freezing cold of winter. And in Sf. Gheorghe, the frosts were terrible; more than once, temperatures of as low as -20 °C were recorded.

A.B.: How did work/ school relationships function?

R.B.: The school year was organized into terms: the first lasted from September 15 until before Christmas, the second from the beginning of January until sometime in April, around Easter, approximately, and the third from April until June 15, at the end of the school year. The first 3–4 weeks of the school year were dedicated to agricultural practice, a form of patriotic labour, which today we would call volunteering, but forced, not by choice. That meant that we went to pick potatoes. In our area, this was the dominant agricultural crop. In the morning, we were loaded onto buses, dressed appropriately and carrying small buckets and gloves with us, prepared with food, because we received nothing from those who were exploiting us, not even water, we were taken to the fields planted with potatoes and organized into groups. The potatoes had to be picked, sorted by size, loaded

into sacks, then into the trailers of tractors that took them to the warehouses of the CAPs. In the evening, we were brought back to the city, with the same buses, checked as we got on, just in case someone had stolen a potato.

Interview with Rodica Hetea

Rodica Hetea [R.H.]: Even though I was, let's say, 12 years old or however old I was, there were many things that I felt were not right. We had ration cards for eggs, for bread, for butter, for meat. You couldn't go to the store and buy whatever you wanted and as much as you wanted, because, anyway, the stores were empty. There was nothing to buy. And with those ration cards you could only buy when goods were brought in. And goods were brought in from time to time, they weren't like... So imagine that you couldn't find bread, you had to stand in line for bread to get... (...) Now, what else should I tell you? About school? What else was there about school?

Daria Furdui [D.F.]: If you have a particular memory...

R.H.: At school, yes, look, at school, for example, we, up until the communist period, we were pioneers, we were detachment commanders, group commanders, there were all kinds of classifications like that that we had. I know that I was a detachment commander back then... (...)

D.F.: What were these for?

R.H.: If you ask me, not for much. The class leader now does more or less what they did, only that there were, from time to time... we had, every term, I don't remember how many of those detachment meetings, as we called them, and you had to make a kind of report and present the situation of the class. Yes, all kinds of things, rather... (...)

D.F.: And did they have a purpose or...?

R.H.: We didn't like them, that's clear, because they had all kinds of things, everything that had to do with politics and stuff like that. We were too young to... understand, how should I put it, what the Central Committee was doing and who was in the Central Committee and Comrade Ceaușescu and... why we had to keep mentioning him in our classes and in our detachment meetings. But we held them, because that's how it had to be. That's why I say, school was quite politicized back then. Yes, but I don't remember exactly when that happened anymore. I think... maybe after a year or two. And we also got rid of patriotic labor. And that was something that made me really happy, because usually, in the fall, they would make us do patriotic labor. And we would go, I don't know how long it lasted, two or three weeks, during which... they would take us out to the fields, either to pick corn or to pick grapes, carrots, everything, who knows what. And... it was pretty bad, because they took us in those kinds of vehicles, like... they would cram us into some vehicles they used out in the fields. They crammed us, they crammed us in there, as many as would

fit, like at rush hour now, on a bus in a big city. And we would stay there all day, we worked there, you'd come home, plus you were also, well, dirty and... Yes, and then, after that period of patriotic labor ended, the teachers would start with: "You don't have any grades!" And I know that for us it was always like this, October was always full of patriotic labor and then afterwards the stress, like, wait, you don't have grades, wait, we have to teach you, give tests, do I don't know what else. And it was pretty... the first term was the longest, but it was a bit stressful, because of this, with... And they took us to patriotic labor starting in fifth grade. So from... I was 10 years old in fifth grade, and those ones, middle school and high school, they were taken to do patriotic labor. And so I was happy about that afterwards.

Interview with Monica Columban

Daria Furdui [D.F.]: The whole topic of communism is fine. What I've selected is more about, also about that fear of being watched by others, of being used to being very careful about what you say.

Monica Columban [M.C.]: Yes, okay, I can talk to you about that. I think that one characteristic of the 1980s, which I'll talk to you more about, because I was already an adult and aware, one characteristic is that the terror that had existed in the 1950s had disappeared. That is, my mother was 20 years old in the 1950s and she had just been hired, as an accountant, at the bread factory in... and there were many people working there. She remembers that once, when they were leaving work, several colleagues stopped to chat in front of the factory, and one of the colleagues told a political joke. The next day, that colleague was no longer at work. So that's how it was in the 1950s. In the 1980s, that kind of terror no longer existed. They didn't actually pick you up, the police or the Securitate, for just any political joke you told.

D.F.: But still, were there consequences?

M.C.: There were consequences, of course. And when the communist regime considered that... that a person was becoming dangerous, obviously, they were called in for talks, to the Securitate, for threats. But there really was, Daria, a fear of saying what you thought anywhere other than in a setting you considered very safe. In my family, for example, we listened to Radio Free Europe. It was our only real source of information about what was happening.

D.F.: But it was forbidden.

M.C.: It was forbidden. It was forbidden, and so we tried to listen to it in such a way that not all the neighbours would hear that we were listening. More than that, it was jammed. Jamming was done at a national level, so that it couldn't be heard very well. And I remember very clearly, not so much about politics now, but at school, in high school, we were very interested in music. In Western music, yes? Pop music. It was the rock wave back then.

And Radio Free Europe had a music chart, the Radio Free Europe top ten. And we listened to the songs. And because the jamming worked differently in different parts of the city, when we got to school, we would get together to reconstruct the lyrics of the songs we had listened to, because some had managed to hear verse 1 and 2 clearly, in another part of the city others had heard verse 3 and 4 clearly. Do you see? And we would reconstruct the lyrics of the songs. No, you didn't talk openly about political problems, you spoke allusively. There was double language, the double language of communism, and everyone practiced it. That's clear.

[...]

Yes, look, now I'm going to tell you an episode that I think will move you. In '88 Alexandra was born, in February, our daughter. And sometime toward the end of '88, the beginning of '89, Alexandra was already a baby who could diversify her food, and I should have been giving her fruit. My husband was a basketball referee and he went to officiate in Satu Mare. And there he met a friend, a fellow basketball referee, who had just come back from Germany, from Democratic Germany. He had been there, not in the Federal one, so in socialist Germany, and he sent, you won't imagine what, a bag of bananas. Because here one could not find bananas. And knowing that he had a small child at home, he said, look, I'll give you two bananas as well. My husband wrapped them in newspaper, to protect them, and came home with them like one comes carrying the relics of a saint. And we were both very curious whether Alexandra would like them or not. So, the first time, we sacrificed half a banana, I put it in a little cup, mashed it, and fed the baby banana. She liked it so much that she leaned out of the little chair she was eating in, grabbed the edge of the cup with her little finger and pulled it to see if there was anything left in the cup. And I gave her the other half of the banana as well. I didn't give her the second precious banana the next day, because it was too much of a feast, I kept it until the third day, constantly checking that nothing would happen to the banana. And the child liked it very much. My husband then, I think without any regret, if he had a gun, he would have shot Ceaușescu, out of this feeling of frustration, that you can't give your child a banana. You can't give it to them, right? They would appear on the market, maybe, before Christmas. In '89 things changed, and starting with 1990, so for the last 35 years, Alexandra's father puts bananas in Alexandra's birthday package as well. No matter what, bananas are never missing from the gift. So that was basically the idea, that you had eaten bananas once and you didn't know if you would ever eat them again in your life. That's how things were, more or less.

***

Anda Crișan [A.C.]: How did you have fun under communism, like, in your free time, or what kinds of silly things did you do at school? It seems to me like a kind of very innocent resistance, this thing with doing silly stuff and young people having fun under communism.

Monica Columban [M.C.]: Besides the fact that there was this great kind of bonding in the class, as I was telling you before, when we would reconstruct the lyrics of the songs

we heard on Radio Free Europe, there was also this very interesting cultural movement, I would say. Maybe you'll say that it's not really fun, but maybe, I'll get to the fun part. It was very hard to get hold of important books. And so, for example, I was in the eleventh grade, toward the end, when Preda's novel *The Earth's Most Beloved Son* came out, and it was withdrawn from bookstores within two hours. It appeared and it was withdrawn, because about 30 pages that shouldn't have appeared had slipped past censorship, the volumes were withdrawn, taken to be destroyed, and in about ten days it appeared again, but without those 30 pages. Well, the simple withdrawal of the novel from bookstores stirred up an even greater interest in the novel, and then one of my classmates, her parents had managed to buy the novel in its first version, before the phone call from Bucharest went out, yes, and she brought the novel to school. We wrapped it in all kinds of papers to disguise exactly what it was, and she gave us the novel to read, one by one. But it was extremely strict, everyone wanted to read it, and that meant that you had the novel, for example, today, the first volume, from today at 2 o'clock, when we got out of school, until the next morning, at 8, when it had to be brought back, because it had to be passed on to another classmate.

[...]

A.C.: And in those years, did you work as a teacher for three years during communism?

M.C.: Yes, three years, I finished university in '86, in 1980 the cities had been closed, which meant that nowhere in the country, in the big cities, could you get an assignment when you finished university anymore. And this was a measure through which the communist regime managed to populate rural schools, we were assigned exclusively to villages, and it was a perfidious policy of mixing geographical areas... (...) Well, graduates from Cluj, at least those from philology, were massively assigned to Moldova and the Danube Delta, when you would... get [assigned] to your post. We graduated 25 people in the Romanian department that year, the cohorts were very small, and out of the 25 positions, only 7 were in Transylvania. One position was at the children's home in Gherla, which was taken by the top graduate of our class, Ioana Bican. After that there were two more positions in Maramureș or in Satu Mare, I think. (...) Two positions were, one in Harghita, one in Covasna, and they were taken by friends of mine from Sibiu, who were husband and wife, and who took them in neighboring counties, so that they could still form a family. And there was the position in Sălaj, which I took, because I considered it a position suitable for commuting, let's say. That is, 120 kilometers from Cluj was something better than the Danube Delta. And what seemed monstrous to me in this whole story was the fact that I had obtained a Cluj ID card through marriage, but a Cluj ID card could be lost very easily, because the local police had orders to resort to any means to make the graduate, the trainee, get an ID card for that locality. So I would leave my ID card at home and go to my post in Sălaj without an ID, because the pressure would have been such that I wouldn't have been able to resist handing over the ID. And then it was better not to have it, because if I lost my

Cluj ID card, I could never return to Cluj again and I would remain eternally buried in that forgotten village in, in Sălaj.

[...]

A.C.: Ok. And after you went to school, do you remember what the school was like, what the uniform looked like?

M.C.: In middle school, the uniform was a blue pinafore with a light-blue shirt, and in high school the uniform was a navy-blue pinafore with a light-blue shirt, that was it. In high school, we're talking about the years 1977–1981, in my case, we also wore a registration number. It was usually sewn onto the sleeve of the jacket, but a form of rebellion had already begun; I think the wave of the student movements of '68 in France had slowly reached us too by '77, because we were finding all kinds of tricks to get rid of the registration number. (...) And, again, it was quite strict: we weren't allowed to wear makeup, we weren't allowed to wear jewelry at school. Even so, we did it, but very discreetly, because otherwise there would have been... there would have been rather severe repercussions. Oh, and we wore a hair ribbon! The white hair ribbon! That was a terror. I always hated it, I think it was the detail that drove me the craziest out of all the uniforms. And we had a homeroom teacher, an absolutely remarkable woman, but very severe, very strict, who demanded that we have an impeccable appearance, and so we tried to sort of cheat the impeccable appearance, that is, we would wear a ring and not wear the hair ribbon. But I remember developing a reflex. Not all teachers were that strict, but the homeroom teacher was strict, and I developed this reflex: the moment I saw the homeroom teacher in the hallway, a woman I truly admired and from whom I learned a great deal, when I saw her at the end of the hallway, the reflex was this: with my right hand I would take the ring off my left hand and put it in my pocket, and with my left hand I would automatically go into my pocket, take out the hair ribbon, and put it on my head. And all of that in two seconds! And I remember that after 1990, I had gone to Sibiu, I was already living in Cluj, I had gone to Sibiu on vacation, on a visit, and I spotted my homeroom teacher from a distance. I was happy to see her, but I had the same reflex: I wanted to take off my ring and the hair ribbon.

Interview with Maria Marcu

Maria Marcu [M.M.]: At university, I remember now, I left in 1951. And because I was the daughter of a *chiabur*, that's how my father was considered, a chiabur and an exploiter, I didn't have the right to a dormitory, nor to the university cafeteria.

Anda Crișan [A.C.]: Of the university.

M.M.: I didn't have, no scholarship either, no... I didn't have the right to a dormitory, and then where was I supposed to stay? A friend of mine said, "Come on, I'll take you with me and you can sleep with me in the bed." And I would enter the dormitory clandestinely,

I slept with her in the bed, but when it was announced that an inspection was coming, I would get out of the bed and crawl under it until the inspection passed. And when you entered the dormitory, at the dormitory gate they had a ticket for entering the dormitory.

A.C.: Yes.

M.M.: And I didn't have one, because I didn't have the right.

A.C.: Yes.

M.M.: And then I would slip in among my colleagues, I would bend over like this and walk hunched until I got past that doorman. And it was a torment for me, this whole thing. And eating was the same, what was I supposed to eat? I ate wherever I could, whatever I could, because I didn't have the right to the cafeteria. And that's how I got by until Christmas. So three months, September, October, November, December, like that, until December, at Christmas, the Christmas vacation. And during the Christmas vacation I gave up on university and I came home. But I didn't have the courage to go straight home. I stopped in Făgăraș, I took my sister and my brother-in-law with me so we could go to Cârța, because I thought my father would scold me, send me back to Bucharest, who knows. And they explained to my father the conditions I was living in, but he, in fact, kind of knew what rights the chiaburi had. I stayed like that until April, so until April '52, and in '52 my father said like this: "You go to Sibiu and look for a job." And I went to Sibiu and I looked for a job, and in April '52 I started working, and from then on I worked until 1986.

Interview with X.D. (Anonymous)

Anda Crișan [A.C.]: How do you think the collective mindset changed? Did you notice, back then, let's say ten years before '89, did you notice an anger or a kind of feeling of repulsion that...?

X.D.: Yes, yes, an anger and a dissatisfaction, an anger and a dissatisfaction, because those restrictions had already appeared, the ones that really drove you crazy. First of all, the food ration cards were introduced.

A.C.: Around what year?

X.D.: Around '85, the food ration cards, when you received a food allowance per month, like a, half a pack of butter, one chicken, I don't know how much bread.

A.C.: Yes, yes.

X.D.: So you couldn't find anything in the shops, you couldn't buy shoes, other things, you had foreign magazines, fashion magazines would reach you too, you wanted to dress nicely, you wanted to have cosmetic products. When you received a bar of Amo soap from Hungary it was an absolute celebration. So you had nothing! And you wanted things, you were young, you wanted to have them too. There was no coffee, I've always been a coffee

drinker, there was no coffee, you had to humiliate yourself everywhere to get hold of some coffee. (...) I started to be afraid during that period, I started to be afraid, not to speak, because I think the number of informers had increased a lot. Even though we still told jokes and all that, we tried to censor ourselves as much as possible.

Interview with Sorin Sime

Cosma Vlad [C.V.]: Could you tell us a bit about the period of so-called practical work, how the work done by students was called back then?

Sime Sorin [S.S.]: Depending on how long autumn lasted, we did agricultural work to help those who were harvesting for the benefit of the state. Because, you know, back then all the land had been taken, nationalized, it belonged to the state, and we had to work, even as students, so that agricultural crops could be harvested as quickly as possible for Romania. For that, people worked a lot, a lot, a lot, and three or four weeks were taken out of school so we could do this. In Salonta, even more. (...) So we worked enormously in those days. So, to motivate you not to just stand there and let the day pass for nothing, they set a quota for you: one bucket, two buckets, one crate, per number of hours. And then they counted them, and those who were last, the stragglers, they had it very bad. (...) I remember that the worst was when we went to harvest industrial hemp, the worst day I ever had. The hemp was sharp, it was hot, we had no water, they gave us some sickles that didn't cut... And one of the directors even made himself a kind of whip out of hemp, and he would hit us on the back if he saw that we weren't moving forward. And we weren't moving forward, because the sickles didn't cut at all. And like slaves, that's how he hit us on the back.

[...]

Same thing, I was in the 10th grade and moving on to the 11th, so it was summer. Same thing, a postcard ruined our whole, whole month of August. We were called to work at a hydroelectric plant, can you imagine, a hydroelectric plant on the Crișul Repede, near Tilia. We were, but we didn't know what that meant. We were housed somewhere in a military barracks, and we were given shovels, we were given wheelbarrows, and we, along the banks of the Criș, had to do concrete work, something I had never done in my life. And you can imagine, how old we were then, 15 years old, and we were working like that: on one side there were soldiers, there was us, and on the other side there were prisoners in striped clothes. And we were under pressure, there was a quota there too. You had to do, how many concrete squares you had to make. Heat, no water. The food... filthy, like in the army, which I later learned firsthand what the army meant. (...) We were practically taken out of our summer vacation for things like this, things that normally a student wouldn't do. (...) And what's interesting is that both girls and boys were taken. Well, the girls were given something else to do, they had to carry water, food, here and there. Just like it used

to be in agricultural work, when they had to bring food or water to the collective, like that, from time to time, and us physically. But we worked physically quite hard, I mean, you had to carry things, make concrete, walk along, walk along the bank, you can imagine you had no stability, because it was like on a steep slope on that bank. We also had many work accidents. So, it really wasn't good.

2.
The 1989 Revolution in Romania.
The fall of the communist regime.

Interview with A.I. (Anonymous)

Andreea-Alexandra Suciu [A.A.S.]: How do you remember the events of 21 December 1989 in Cluj-Napoca?

A.I. (Anonymous): Those were experiences you do not get to live twice during a lifetime – to have a tank pass by your house, to hear gunfire from the tank, to hear continuous shooting throughout the night, people shooting at one another. Continuous gunfire all night long; it was not easy. It was... how should I put it? It was a period I do not even know how to name. I was caught between euphoria, ecstasy, and agony. I experienced all of these feelings simultaneously.

A.A.S.: You lived relatively close to the military deployment located near the Brewery. What was it like to hear constant gunfire?

A.I.: Shots were fired at the building as well, even though the soldiers had their backs turned toward us. I do not know from which direction the building was fired upon – possibly from the Moților street upward. It was a deeply traumatizing experience, especially when I saw from the tank how the rotating beacon was focused on two or three people right near us, at the intersection, and firing with a machine gun began from the tank toward those two or three individuals. It was brief, but extremely traumatizing.

A.A.S.: Were you at home when the shooting took place?

A.I.: Yes, I was at home, inside the apartment on an upper floor, and I had a very clear view of everything that was happening at the Moților-Clinicilor intersection.

A.A.S.: Did you see people who were wounded or killed?

A.I.: Of course I saw them. I saw them that same evening when they were killed, and the next morning as well. Several bodies had been placed in a passageway-shot, with a great deal of blood, exposed brain matter on the ground, and many shell casings scattered around. One soldier was directly beneath our window, one of them. Others were positioned on Piezișă Street. The intersection of Clinicilor, Moților, and Coșbuc streets was effectively encircled and heavily guarded, in order to prevent people from coming in from Zorilor, Mănăștur, or Grigorescu and reaching the city center. It functioned as a kind of barricade. People were trying to descend along Calea Mănăștur using buses, trucks, whatever they

could, but they were stopped by continuous gunfire. The shooting was like, how should I say it, like in a war. Some of the shots may have been blanks, perhaps; I cannot say for sure regarding the ammunition. Some shots were fired upward as well. I could see bullets traveling to the left and to the right, everywhere. Shots were fired into our home as well. We were fortunate not to be hit by a bullet; many bullets struck the building, and we were standing at the window, watching. We tried, in our own way, to do something, to help. Fortunately, my mother was at home and kept us locked inside, preventing us from going out.

Interview with Ion Constantin Rogozanu

Andreea-Alexandra Suciu [A.A.S.]: Where were you on December 21, 1989?

Rogozanu Ion Constantin [I.C.R.]: On December 21 '89 I was here with a friend at the statue of Matei Corvin, totally by chance. I will never forget it as long as I live. He went to stand in line for beer because back then beer was sold in one-litre bottles and people stood in endless lines to receive them. He asked me to stay with him until his mother showed up, because they would not sell alcohol to him, but he could still stand in line for his parents. It was at Corso, I still remember the name of the place. After about an hour, I told my friend, Popa Nicu, with the nickname Pițu, that I was going to take a short walk in front of the Matei Corvin statue. I left him there and walked off. Near the statue, above the University Bookstore, was the editorial office of Tribuna. The windows opened and a man came out and shouted three times: "Victory! Victory! Victory!" He shouted as loudly as he could. It was completely unexpected to hear someone shouting about victory, or anything at all, under communism, because the police could pick you up immediately. I went over there; I was curious to see what was happening and whom that man was. About five other people had gathered there too: Călin Nemeș, Radu Negru, Gheorghe Pastor, Traian Petrișor, and Ghiță Toșa. That is when we met and started talking. The man who had shouted disappeared from the window, and we asked ourselves, "What happened?" "Maybe it has something to do with Timișoara. Did you hear what happened?" "Yes." We started talking. At some point, someone suggested that we meet again later. We began chanting about Timișoara, shouting "Timișoara!" I do not think we shouted anything about Ceaușescu at that point. We were hesitant, especially because one of the men there: Radu Negru was a big, solid person with the typical look of a secret police officer: short haircut, athletic build. In the end, we were wrong, he was not like that. I already knew of Călin Nemeș, not personally, but he was the prompter at the National Theatre and the presenter at all the music festivals held during communism at the House of Culture. When bands like Iris, Compact, Holograf, and others performed, he was the host.

A.A.S.: How did the events of December 21, 1989 unfold?

I.C.R.: After we tried to gather people, it was around 11:30 a.m. and saw that no one joined us and we were alone, we decided to meet again around 3:30 p.m., each bringing

friends and acquaintances, to see what would happen. Then I went home. I called a friend. I was fascinated by photography: I had been taking photos since I was 12 or 13, and I was 18 then. I went to my friend Cristi Chinan and gave him my camera. I told him, "At 3:30, come and take some pictures, because I don't know if I'll be able to. I'll be there in the middle of things." He said he could not, because he had a physics lesson. Back then, in high school, you prepared for university by taking private lessons at a higher level. He said, "My teacher lives on Napoca Street. If something happens, I'll step out and take pictures." Around 3:00 p.m., I went there with another friend, Luca Sorin. We arrived early. Like in communist movies, we started walking in circles around the park, circling the Matei Corvin statue, watching the clock until 3:30. We saw Radu Negru and Nemeș doing the same, waiting for the hour. At 3:30 sharp, we gathered in front of the place where the man had shouted "Victory!" We began chanting anti-communist slogans and singing [the national anthem] "Deșteaptă-te, române" and shouting about Timișoara. About 20 people gathered around us. Most others stopped on the sidewalks and watched. Traffic was light back then. We moved closer to City Hall, near the columns and the statue of the Capitoline Wolf with Romulus and Remus. A green Dacia 1100 car stopped near us. Călin Nemeș climbed onto the hood and started urging people to join us with anti-Ceaușescu slogans. People booed and whistled but there was fear among them. When the driver tried to drive off with Nemeș still on the hood, he lost his balance and grabbed onto the roof rack. We pulled him down. The crowd's booing was the first real sign that people were beginning to care about what was happening. We stepped into the street. A police officer, called a "militiaman" back then, arrived with a soldier from the Securitate troops. A conscript accompanied every officer. They stopped us and asked Călin: "Who are you and what are you doing here?" That was the first time I heard his name. He said, "I'm Călin Nemeș, prompter at the National Theatre. Who are you?" The officer did not answer. He said, "Please leave, or I'll have to report this." We stayed. I followed the officer and saw him speak into a radio before entering City Hall. About 10–15 minutes later, an army truck arrived. Around 10 soldiers got out and formed two lines at the intersection of Napoca Street and the University Bookstore. Călin took off his coat and shouted, "The army is with us!" The platoon leader was Captain Carp Dando. Five soldiers stood in front of us, another five behind them. I did not see what was said between Nemeș and the captain. I was behind the soldiers. At one point, an order to fire was given. In that silence, because there were no city noises like today, the gunshots echoed across the square. I do not know how many fell, six or seven. I froze in fear until a soldier turned his weapon toward me. Then I ran. I saw him raise the gun and fire upward. While running and looking back, I tripped over a curb and fell, injuring my knee. We hid near some newspaper kiosks for about 15 minutes. People lay motionless on the ground. No ambulances came. No one knew what was happening. Eventually, I ran through a passageway toward home. I had gone to high school at George Barițiu. I passed through Museum Square and headed toward the railway station, where I lived. When I reached Casa de Modă, there were armored personnel carriers [TABs] and infantry fighting

vehicles [MLIs]. The army was already there. One of our group had printed leaflets using primitive linoleum-cut methods and had alerted workers from the Heavy Machinery Factory [CUG]. Later, near the bridge over the Someș River, someone told me, "Join us: the CUG workers are coming." I saw a huge crowd approaching. However, I was too afraid to join them. I turned left, past the street behind the Astoria Hotel toward Cetățuie Hill. A few minutes later, I heard gunfire again. Even though I could not see them, I threw myself to the ground out of reflex. Then I ran home, barricaded myself inside. That is what happened, briefly. In moments like that, your perception of time changes, especially when you have lived without information, without seeing anything like that before. If I had seen something like it in films, maybe it would have been different.

Interview with Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: How did you experience the Revolution of '89?

Dorin Dolghi [D.D.]: I was lucky that my father insisted very strongly that I pay attention to what was happening around me and remember it. Even now, when I think about December '89, I have vivid memories. As a child, I did not anticipate that anything major was happening. Still, I think around December 20, I remember talking with other kids from my apartment building, we had heard something about Timișoara and tanks, and that people had died. Obviously, we had heard it from our parents, more like gossip that we repeated among ourselves. I probably knew where Timișoara was on the map, but I had no idea what might have happened there, nor could we imagine it. But I remember December 21 very clearly. It was a day when I did not go to school. I do not know, maybe the holiday had already started. Together with other kids, we decided to go to the outskirts of Cluj. We lived in the neighbourhood of Mănăștur, and we went toward the Sfântu' Ion Street area. There was a slope washed by rainwater where we could find fossils. Around noon, we were still there. From the top of the hill, we could see Sfântu' Ion Road, and there we saw a column of military trucks heading toward the city. In that area there was also a shooting range used by the army, where both soldiers and reservists regularly trained. So, we saw this column of trucks heading toward town. It was not unusual, because during Ceaușescu's time, marches from military units through the city to the shooting range were common. It was normal to see columns of soldiers marching through the city. Around three o'clock or so, we were heading back. We were on the hill above Mănăștur. I think we were only a few hundred meters from home when we heard sounds, gunshots, but we did not realize what they were. In fact, it was when fire had been opened in downtown Cluj, around the Continental Hotel and the University Bookstore, where the first people were killed. By the time we reached our apartment building, everyone was calling their children inside. They had probably heard the shots too, and there was some panic. I got home; my father had finished work at two and arrived home around three. It was just me, my sister, and my father at home. My mother was

on the second shift; she was supposed to work until 10 p.m. We stayed inside. My father was trying to listen to Radio Free Europe. At some point, after night had fallen, we heard noise outside. On one of the main streets of the Mănăștur neighborhood, on Mehedinți Street, a column of people had formed. We could hear them chanting: "Down with communism!", "Freedom!", "Down with Ceaușescu!" My father and I opened the window and saw the column passing about a hundred meters away, maybe less, heading toward the city center. They were going to go down Mehedinți, then Câmpului, and then Moților Street. I remember my father telling me: "Look very carefully now and remember this: you won't see something like this again." I understood that many people joined the demonstrators then and headed toward the city centre. After about twenty minutes, maybe half an hour, gunfire started again. First, we saw tracer bullets in the sky. It was heavy shooting. This was when the column had reached the area near the Brewery. There, a military cordon was waiting to stop them. They opened fire to scare and disperse them, but shots were fired into the crowd, and several people were killed there too. We were worried about my mother, who was at work on the other side of the city. How would she get home? There was no way to call and find out what was happening. In the end, I think she left work early and arrived home around 9:30 or 10p.m. She avoided the city centre and came through the southern part of the city, through Zorilor, bypassing the troubled area. She made it home safely. That night was quiet. The next morning, Christmas was approaching. Usually, the day before Christmas was about shopping, preparations, cooking. However, that day people did not go out to shop. No one knew what was happening. Around noon, we heard a neighbour shouting: "Turn on your TVs!" We turned on the television and that is when it was announced that the dictator had fled. It was December 22. We saw the famous images of Dinescu and Caramitru. We were all glued to the TV, trying to understand what had happened. We only knew that the dictator had fled and that we should stay tuned. There was panic; rumours about terrorists were spreading. I remember hearing people outside, some crying. I went in front of the building, took a piece of aerated concrete we used as chalk, and wrote "Down with Ceaușescu" on the sidewalk. A neighbour quickly came, erased it, and chased me away, because we did not know what the outcome would be: what if Ceaușescu returned? On the 22nd in Cluj, as I recall, it was relatively calm. On the 23rd, general panic about terrorists intensified. People started organizing themselves to guard the entrances to apartment buildings. Since my father was a hunter, we had two hunting rifles at home. Neighbors came and asked him for the guns to defend the building in case someone attacked. Of course, he did not give them anything; the weapons were locked in a metal cabinet. We lived on the outskirts of the city; beyond our street, there was open field and then forest. On the 23rd, three elderly men went for a walk in the forest. When they came back, people thought they were terrorists coming out of the woods and raised the alarm, but the situation was quickly clarified. In our area, I remember seeing only one-armoured personnel carrier during the Revolution. It just patrolled through. People collected food, since it was near Christmas, everyone had something prepared: a sweet bread, some sausage, whatever they could spare, and gave it to the soldiers, who were on maximum

alert and poorly supplied. I saw people bringing bags of food to that vehicle. Then came the night of December 23 to 24, when, amid confusion and manipulation, the military units in Florești, near Mănăștur, started shooting again. It went on for hours. It sounded like a war zone. No one knew what was happening, whether the units were being attacked. It was an infernal noise; no one slept that night. Strangely enough, we, the children, still went carolling to neighbours on Christmas Eve. On the afternoon of December 25, images from Ceaușescu's trial were broadcast, and it was announced that he had been executed. That was the moment when everyone relaxed. It was clear he could not return to power. Those were the intense days of the Revolution, December 21 to December 25. As children, we then went back to preparing for New Year's Eve, enjoying the holiday. We did not feel any radical change at the time.

Interview with Carmen Mihăiescu

Iulia Mihăiescu [I.M.]: How did it feel to know that Ceaușescu was gone?

Carmen Mihăiescu [C.M.]: It was a relief for everyone, but also a feeling of uncertainty at first, that fear of "what are we going to do now?" Everyone talked, but only in whispers, in hushed tones. You were afraid to say something, afraid you might say something wrong and the police would pick you up, afraid of doing something wrong. For example, boys were not allowed to wear beards; they were required to shave. If the Miliția caught you, they would warn you to go and shave, whether you wanted to or not. They were not allowed to have long hair either. There were many imposed rules, many restrictions. In 1989 it felt like a liberation... once you were free and allowed to do what you wanted, nothing limited you anymore. [...]

I.M.: What was your first feeling when you saw Ceaușescu removed? I mean, after he was killed, what was it like?

C.M.: It was a great joy for everyone, even though we were living in a small town. When people saw on television that the Revolution had begun in Timișoara and then in Bucharest, and that Ceaușescu had fled, everyone went out into the town centre. Large groups gathered shouting and celebrating. A television set was placed in the centre, at someone's window, and everyone watched closely what was happening, because it was being broadcast live. Guns and rifles were given to the police, and then to people with positions at the steel factory. Everyone believed that shooting was taking place. Some even went up the hills, thinking there were terrorists around.

I.M.: In the town or what do you mean?

C.M.: Yes, in the town. People came from Călan, with the mayor and workers from the factory. Everyone was shouting; everyone was happy. They broke the windows of the library and burned all the books about Ceaușescu.

3.
Transition to democracy.
European values

Interview with Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: Did your life change after the 1989 Revolution?

Dorin Dolghi [D.D.]: Definitely. Everyone's life changed. The system changed, the regime changed, the whole paradigm in which we had lived. My first memory of how life changed is that even in the days immediately after the 1989 Revolution, and then in January 1990, aid began arriving in Romania from the West. What did that mean? Clothes, food: there were different distribution methods. I remember that when school resumed, some aid was brought to us and distributed to the children. I received a sweater and some school supplies. Then, at the beginning of 1990, more products started appearing on the market, including the exotic fruits we had all longed for. We used to eat oranges only around Christmas, when distribution was allowed during Ceaușescu's time. Before the Revolution, I had eaten a banana only once, just to know what a banana tasted like. Now they were starting to appear more often. It took a while for supply chains to get moving; the change was gradual, not overnight. It took several months. One interesting thing, looking back after 35 years, is that Romanian Television began broadcasting continuously. Before '89, we had a very short program: about three hours in the evening, and a few more on weekends, mostly communist propaganda. Now Western music and Western films began to be broadcast. We were suddenly exposed to the West. Even before that, we had some idea of what the West was like. I will make a small digression about memories from the communist period. We had a neighbour who repaired audio-video equipment, mainly televisions. He had a VCR at home, so we were able to watch films, those famous movies dubbed by Irina Margareta Nistor. In that neighbour's apartment, I also saw the Neckermann catalogue. It was a thick annual or biannual catalogue, about the size of a phone book, 500 pages or so, presenting the autumn-winter offers of a chain of stores. From clothing to sports equipment to food, everything you might find today in a supermarket was displayed there. I remember flipping through those catalogues and trying to imagine what a product might taste like. Romanian sweets were quite modest. And when we saw colour televisions, they seemed like spaceships to us. That catalogue was, in a way, our image of what the West meant. Gradually, such products began to appear here as well, often through small-scale cross-border trade, a semi-legal economy of petty trafficking. People could now apply for visas and travel to Western Europe more

easily. There was an interesting episode in February or March 1990. A neighbour had an aunt in West Germany. She had fled the country years earlier and had not seen her family for more than ten years. After the Revolution, the family obtained visas to visit her. She paid for the travel costs; they only had to secure the visas. They spent two or three weeks in West Germany and then returned to Romania. This was another unforgettable episode for me: a real cultural shock. When the neighbour's son, who was my age, came back, we all gathered around him: "So tell us, what's Germany like? What's the West like?" He told us about the things that interested us as kids: cars. Mercedes, BMW, Audi, Volkswagen. He described driving on the German Autobahn at 160 or even 200 kilometres per hour, with no speed limit. For us, that was incredible. He told us about going into a supermarket in Germany and seeing shelves two meters high on both sides, stretching 10 or 20 meters, filled with candy, chocolate, and every kind of sweet imaginable. When he described those shelves, I felt almost insulted. I thought he was making fun of us. I was 13, and I simply could not imagine such a thing existing in reality. In Romanian grocery stores, at best, you'd see a small one-meter shelf with three levels, holding four types of candy and two types of wafers. I could not conceive of anything else. That memory marked me deeply. Even today, when I walk into a supermarket and pass by long, tall shelves full of sweets, I remember my friend Raul and how I did not believe him. I had no way of understanding Western prosperity at the time. However, gradually, starting in 1990, those things began appearing in Romania too. And of course, everything from the West was attractive, everything we hadn't had access to. Western clothing, for example jeans began to appear, much of it coming through Turkey, and the famous Puma sneakers. Markets started filling up with these products, and slowly we transitioned toward a Western-style consumer society. I also remember something else that struck me, probably in January or February 1990, when people began showing entrepreneurial spirit. Someone in our neighbourhood wanted to open a pizzeria. I had no idea what pizza was. I think I had seen a film about the Teenage Mutant Ninja Turtles, and they loved pizza, that was my only reference. Someone opened a small kiosk claiming to sell pizza. We went to try it. In reality, it was baked dough topped, as I recall the taste now, with zacuscă [traditional Romanian vegetable spread]. It had nothing to do with real pizza. Even then, I realized it was not what I had imagined. Nevertheless, that was the first pizza in free Romania [laughs].

Interview with Anuţa Pop

Pop David [P.D.]: What was the atmosphere of the 1990s like?

Pop Anuța [P.A.]: I remember that the atmosphere of the 1990s was completely different from what we had known before. People were no longer afraid to express their opinions and there were many opportunities, but it felt as though you did not quite know which direction to take. I remember that some people tried to start businesses, while others left the

country... so there was a sense of confusion among people, but at the same time, we were hopeful. The shops were filling up with new products, but prices were quite high.

P.D.: Which habits from communism were hard for you to give up?

P.A.: It was hard for me to give up two habits from communism: I could not stop the habit of saving everything. Nothing was thrown away: old clothes, jars, plastic bags, and the second habit that was hard to give up was standing in line, especially for food products. I could not believe that stores were full of dairy products, fruit, and meat.

P.D.: Were there changes in interpersonal relationships after '89?

P.A.: Yees, the changes were quite significant. Before 1989, people visited each other more often and helped one another more. I remember that during my four years in the high school dormitory, we shared what we had among ourselves. The fact that we had the same shortages brought us together. After the Revolution, people were more focused on personal success than on those around them. Many wanted to take their fate into their own hands, to accumulate wealth and buy the things they had been deprived of before. [...]

P.D.: Did you feel that life became easier?

P.A.: I did not feel that immediately. It was hard to adapt. Prices were rising from one month to the next, wages remained low, and many people lost their jobs. Therefore, you had to be very careful about how you managed your money. We were happy that there was freedom to choose, to make changes, and to dream of more.

P.D.: What major events of the 1990s stayed in your memory?

P.A.: Many events took place in the 1990s. For example, I remember the organization of the first free elections: to go vote and feel that what you wanted mattered, that was something entirely new, something I was not used to. I remember how election campaign posters stood out on the streets, and people were free to talk about politics. Then another equally important event, which shocked me deeply, was the June 1990 Miner Raids, and the images on television of miners going to Bucharest and trying to destroy everything in their path. After these events, people felt fear and disappointment, so it was clear that the transition to democracy was more complicated than they had imagined. Another major event was the opening of the borders. I remember the first time I left the country: it felt like I had entered another world: stores, clean streets, relaxed people. I also remember privatization, the appearance of private companies, and the freedom to start small businesses: that changed the way people earned their living. Private television stations and Western films also had a great impact on people. They felt connected to the rest of the world.

P.D.: What films and shows were popular in the 1990s?

P.A.: The 1990s were spectacular when it came to films and television shows. I remember how almost everyone watched Dallas in the evenings, an American series that showed things completely different from what we had seen on television before. Also very popular was Baywatch. When I watched it, I truly felt it was another world, with endless beaches,

sunny days, and characters who seemed to live carefree lives. You could hear people talking about what had happened; the charm of the series lingering even after the television was turned off. As for films, Home Alone was a great success. It was the perfect movie to watch together with the family, from the youngest to the oldest, and I've noticed that even today people still watch it especially around Christmas. Action films also started appearing then, though I admit I did not watch them. Regarding television programs, I think of "Surprize, Surprize", hosted by Andreea Marin, and I remember how we experienced every edition with emotion and joy. Then there was Teleenciclopedia, which endured as a well-made educational program. It would have been a shame for it to disappear with communism. And of course, I sometimes went to the cinema as well.

P.D.: What did freedom mean to you?

P.A.: For me, freedom meant, first of all, the right to choose. To vote, to decide what I wanted for myself and my family. Under communism, we lived in a state of continuous surveillance, where every word had to be carefully weighed. After 1989, I felt that burden had been lifted. Freedom also meant access to information. I remember how, immediately after the 1989 Revolution, free press appeared; newspapers had a different tone, and on television, there was no more propaganda, and people spoke openly about the country's problems. I began to better understand what had happened in the past and how much had been hidden from us. On a personal level, freedom meant being able to dream of things, I had not even dared to think about before. The possibility to travel abroad, to buy Western goods, or simply to express my personality through the way I dressed – these were small things, but of great value.

Interview with Ioan Gheorghe Varga

Diana Varga [D.V.]: What does freedom mean to you?

Ioan Gheorghe Varga [I.G.V.]: Freedom means a great deal to me. Before [during the communist period] you didn't have the right to travel, you didn't have the right to leave the country, you didn't have the right to see other countries, other beautiful cities in Europe. I now understand it [freedom] in a normal way; others don't understand it at all; others understand freedom in a very wrong way. [...] Many didn't understand. Back then, we had no rights at all; we didn't even have TV programs, we didn't have the right to speak, we didn't have the right to talk among ourselves. The jokes that existed were whispered, so we wouldn't be listened to, so we wouldn't be... That's what it means to be free now: now you can pretty much do whatever you feel like doing, as long as you do good things.

D.V.: How would you define freedom from your point of view?

I.G.V.: Freedom is the most beautiful thing a person has. When someone restricts your freedom, they take away your rights to exist as human beings.

Interview with X.E. (Anonymous)

X.E.: After the Revolution, knowing and having this product [raffia bags] at hand, people went abroad. And most of our raffia bags ended up in Hungary, then also in Germany, in Turkey, and people went to Turkey for gold and took our bags with them.

Matei Balintoni [M.B.]: They took the bags to trade?

X.E.: Yes, to make money – it was back-and-forth trade, as they say. They took the bags there, brought gold back from there, and that was the trade.

M.B.: And then they exchanged the gold?

X.E.: Yes, yes. [...] Our bags ended up in all the cities of Hungary; they were 100 forints two bags, because it was easier for us that way, since they were in many colors – red, green, yellow, all kinds of colors – and we would say: "Two bags for 100 forints." And that was the trick to sell more.

M.B.: How did you travel around Hungary?

X.E.: In Hungary we went with our own cars or sometimes by train.

M.B.: And to Turkey only by car?

X.E.: Yes.

M.B.: Were there people who stayed in the West for more than a year?

X.E.: Yes, yes. In Budapest there were big markets, in Szolnok, in cities like those, Debrecen, but basically, we reached almost everywhere in Hungary.

M.B.: And how long did this continue?

X.E.: It continued until around 2000s. [...] Until around 2000s, the trade with our bags went well both in the country and abroad, in Hungary or in those countries where people traveled.

Interview with Constantin Balica

Matei Balintoni [M.B.]: When and where was your first time when you went abroad?

Constantin Balica [C.B.]: My first trip to Germany was in 2000, on an academic exchange. Most of my trips abroad were for professional purposes.

M.B.: What differences did you notice in Germany?

C.B.: First of all, I was very afraid because I went out during a big scandal; all the newspapers in Germany, in the West in general, were writing that Romanians steal from shops, and I remember going into shops with fear, so that I wouldn't accidentally take a tag and have the alarm beep when I went out. At one point, I bought a T-shirt and put the receipt

in my wallet among my documents so I wouldn't lose it and be accused of stealing. That was my first feeling - an extraordinary frustration. Beyond that, I was struck by the enormous differences between Germany and Romania in every way. It was very clean there, things were orderly, the buses looked like they were from sci-fi movies; back home we still had those old buses that were a nightmare, it was cold in winter. Cars of all kinds, people dressed nicely, colorfully. Back home people were still dressed mostly in gray, brown – very dull, very ugly. That was it.

Interview with Rodica Hetea

Daria Furdui [D.F.]: What changed at school after the Revolution?

Rodica Hetea [R.H.]: Well, at school several things changed. Back then, we used to do political education during homeroom. That, we didn't do anymore. We used to do, at school, during homeroom, political education, which was always about communism and the Central Committee and what the comrade [Nicolae Ceaușescu] was doing, and automatically all that disappeared. For us, those were classes from two to three [o'clock], so it was great, because we got rid of some classes. After that, we also got rid of constitution, which was taught in seventh grade. We did one semester, it was awful, all only about communism. And so we got rid of that too. What I was happiest about was that we got rid of the hair ribbon, which I hated with all my heart, even though we crocheted them ourselves. It bothered me to have it on my head all the time. And we also got rid of the uniform, and that felt like a liberation. That's what I'm saying, that we got rid of the uniform and it felt like a really nice thing, to be able to go to school dressed however you wanted, even though, well, back then we didn't have many clothes, but somehow you felt that, finally, you could think about what you might wear. [...] Look, related to this thing with the elections in '90s, there was an exchange, Câmpia Turzii twinned with Toulouse, with the city in France. That's how it was, the trend of twinned cities had started and they were doing all kinds of mutual-aid programs. And what did they do with us then, for the children? They selected some children from the seventh grade... sort of, eighth grade, I think... from all the schools and took us to France for three weeks. Obviously, we were chosen, selected by the teachers, again, those who were better in class. And I arrived in France and I know that this was one of the things that surprised me, that they would make me choose, like, what I liked between this and this. And for me it was a question that we had never asked ourselves until then. So, until I was 12, I never asked myself what I would want or what I might like between this and this. Because there was always just one option. So, there weren't, if you went to the store, you were happy if you found a pair of shoes, you didn't ask yourself which model you might like. It was this one, does it fit you or not? So, the criterion was the size, not the looks. But, by chance, there were still some nice models back then, because I don't remember anything ugly. But I remember that in France these questions would block me. What

do you want? Or which T-shirt do you like? This one or this one? Because it was something that... Or what food, what do you want to eat? Same thing, this or this. And they surprised me very much, because we were used to having just one option. We didn't have access to multiple options. And so that's what I remember that surprised me then, I said: look at that... And afterwards I realized that, wait, it's important to actually know what you want. Just like I knew that, look, I like the colour red, or I like this. You can also have choices. And yes, it was somehow... it opened up for us, the way I felt it then, and it seemed to me that somehow a world much bigger was opening up than the narrow world we had known.

[...]

Because before that we were living in a society where you were afraid to talk too much, so that it wouldn't be misinterpreted. That's all you would hear around you, don't say something bad about... or let something bad be heard about Ceaușescu, about that, because of what might happen to you. So you would only hear... there was this kind of fear in society and you couldn't express yourself.

4.
Migration.
European values

Interview with Ecaterina Botezan

Andrei Dolghi [A.D.]: How did you end up in Romania?

Ecaterina Botezan [E.B.]: My father was in the army at the time; he had been mobilized in Romania. When he was discharged, he went to Ocna Mureș. He never came back home because, by then, the Soviets had already occupied our region. So it was just my mother and us, her two daughters. My mother was a primary school teacher. Of course, we spoke Moldovan, but we also had Russian teachers. For example, when I was in the third grade, our teacher was a Russian woman who could not even say "Good morning" in Romanian. We did not know any Russian at all. They began accusing my mother of not persuading my father to return to Bessarabia, because they were corresponding during that period. They started persecuting her, transferring her from one school to another, and eventually sending her to teach in a village where she had to commute every day. Then she learned that if she did not manage to bring my father back to Bessarabia, they would deport us to Siberia. Meanwhile, my brother came home because the teacher-training school he attended had been evacuated to Romania. When the Soviets arrived and occupied the entire region, they sent the children back home. So, in the spring of 1945, my brother returned. I was in the sixth grade then, and he resumed his studies there. In the end, we became classmates; we completed the sixth and seventh grades together in Bessarabia. At one point, when my mother realized she was being persecuted and heard that we were going to be deported, she decided that we had to flee to Romania, clandestinely, of course. She first tried to cross the Prut River, but it was impossible to get anywhere near the border because it was heavily guarded. Then she heard that it might be possible to cross through the north, via Subcarpathian Ukraine. From Chernivtsi to the Hungarian border that part which still belongs to Ukraine today, it was said that one might be able to get through and reach Romania. So she packed a small bag for each of us. I begged her to let me take a little icon with me, which I later brought all the way to Cluj. It was stolen from our house here after my mother died. I also took my algebra and physics textbooks with me because I was very good at mathematics and simply could not accept the thought of not solving problems. So I carried those books all the way to Romania. Our journey took us from Bălți to Chernivtsi, from Chernivtsi to Kolomyia, and then from Kolomyia to Deliatyn. My mother arrived there first and sold a hand-operated sewing machine to raise some money.

Everyone there made salt. The wells contained only saltwater, and they boiled it all day long in enormous pans. They poured the water into the pans and kept the fires burning until all the water evaporated, leaving behind very fine salt. There my mother found a woman who lived only with her father. She arranged for us to stay with them so that we would be close to the mountains and close to the partisans. Our hope was that the partisans would help us reach Romania. We stayed in Deliatyn for about a month. During that time, my mother established contacts with various people. There were many partisans operating under the command of a Russian general because a considerable number of soldiers in the Soviet Army were deeply dissatisfied with Stalin.

[...]

In the area where we were, there was a Russian general named Benderov. The partisans had gathered in the mountains with the intention of overthrowing Stalin, and the local people called them Bendertsy, after the general's name. My mother decided to go to General Benderov herself and ask him to help us cross into Romania. We had a great deal of Romanian money, as well as Soviet money. She had brought the Romanian currency so that we would have money once we reached Romania. As for the Soviet money, she divided it into two equal parts: she gave half to me and kept the other half herself. Then she said, "If we do not return within four days, you take Lia, your sister, and go back to your grandparents. It means something has happened to us." My mother and my brother managed to reach Benderov. They told him about all our hardships and explained that we absolutely had to get to Romania because otherwise we would be deported to Siberia. The man was extraordinarily kind. He asked my mother, "Madam, how old are you?" She was thirty-six years old at the time, a young and very beautiful woman. Then he said, "You told me you also have a fifteen-year-old daughter. I cannot guarantee your safety by assigning men who could take you directly to Romania. I can send you to another group, who would then send you on to another group, and so on, until you eventually reach Romania. But it is extremely dangerous because not everyone is decent, and many of the men in the army are not honest people. They might take advantage of you. "Instead, let me give you some advice. Take the train to Rahău, a mining town. There is a very large market there where food is brought in because nothing can really be grown locally, not even fruit or vegetables. Many Romanians from the villages and from the town of Sighetu Marmației come there to sell their produce, and they are genuine Romanians. They bring all kinds of vegetables, fruit, and other foodstuffs. There, you may meet people who can help you get as far as the area opposite Sighet. The Tisa River is there, and you may be able to cross it into Romania."

On the morning of the third day, my mother returned with my brother. We gathered the luggage we had with us and left for Rahău. Sure enough, there was an enormous market, and Romanian was spoken everywhere. We asked where the Romanian traders were staying and found accommodation nearby so that we could become acquainted with those who had come to sell their goods. We stayed there for several days. In the market, I helped

them sell vegetables, and they trusted my brother and me so much that they often left us in charge of their stalls while they went off for a drink. Meanwhile, my mother was far from idle. She was trying to find out how we could reach Biserica Albă, the village opposite Sighetu Marmației, or rather opposite Sighet-Cămara, because the town of Sighet lies across from Slatina, another mining town. To travel there, however, one needed a special permit for the border zone. As it happened, one of the young women selling goods in the market had recently married and still had a valid border-zone permit issued in her husband's name. My mother bought the permit from her. An elderly man from Biserica Albă then said, "Let me take the little one. She's still young, and she won't need documents to get to Biserica Albă. No one will stop her." So my younger sister was the first to reach Biserica Albă. The following day, I travelled there using the permit my mother had bought. We travelled at night, not by bus but in open trucks. They were stopped for inspections from time to time, although often no checks were carried out. When I crossed and reached the banks of the Tisa, no one inspected my documents. The next day, I sent the permit back to my mother through another person travelling to Rahău. After that, my brother obtained another border-zone permit belonging to someone else. In this way, all of us eventually reached the village of Biserica Albă, where we remained until the moment we crossed the border into Romania. Once we arrived there, my mother first went to the church, hoping she might be able to speak to the priest and ask for his help. But there was no resident priest; one came only occasionally from elsewhere. Instead, she met the wife of the cantor, the church sexton. At first, my mother introduced herself as a widow, that was the story she told everywhere, and said that the Soviets were persecuting us and that we wanted to settle there. But the family was so kind that, in the end, she told them the truth: why we had come to Biserica Albă and what we were trying to do. A woman whose husband worked far away and who lived alone agreed to take us in. I do not know whether my mother paid her, but we helped with the household. Everyone in Biserica Albă had orchards; they distilled apple brandy and made a living by trading it. We helped the woman with the garden and the farmyard. Everyone in the village believed that we intended to stay there permanently, that we had no one else in the world.

[...]

When I turned fifteen, on the first of November, and then on the third of November, my mother was summoned by the commander of the border guards. He informed her that we had to leave the village because we did not possess the required border-zone permits. We were ordered to leave within three days. My mother then contacted a man named Ion. Everyone called him Ion Țiganu' [Ion the Gypsy] because he had dark hair. He was an older man who had once worked as a raftsman on the Tisa River, back when timber was transported on rafts. When the war broke out, he deliberately chopped off two fingers on his left hand with an axe so that he would be declared unfit for military service. Ion had a sister who lived on the outskirts of the village. She ran what was something like an inn or a guesthouse, right on the banks of the Tisa. They had probably helped people in similar

situations before because Ion said to us, "Tonight, come with me to my sister's house." He led us through gardens until we reached her place. There was a great celebration going on because it was the night of the 7th of November, and all the border guards were celebrating the anniversary of the Great October Socialist Revolution. He took us into a shed and said, "Stay here." Then he fetched his brother-in-law. "This is the family that wants to reach Romania," he told him. The man already knew about us, they had clearly spoken beforehand. Ion said goodbye to us and left us in his brother-in-law's care. The man took out a bottle of pălincă [plum brandy]. Until then, we had never tasted it. He poured each of us half a glass. We protested, "How can we drink something like that?", "Now," he said, "listen carefully. You must do exactly as I tell you." So each of us drank the pălincă. Then he gave us detailed instructions: "Leave this shed and go down into the valley behind the house. There is a wide ravine there. Normally it is dry; water flows through it only after heavy rain or when snow melts in the mountains. Walk upright until you pass the bridge. After that, crouch down and crawl as much as possible because you will be entering the Tisa. There are wires in the water and along the riverbank. If you touch one of them, it will trigger a flare, and the border guards will immediately know that someone is crossing the frontier. So stay low in the water and crawl as much as you can. At first, the riverbed will be muddy, but do not be frightened, that is only near the bank. Do not cross straight over. Head a little to the right instead. There is a stone slab there. Once you reach it, you will no longer sink into the mud. You can walk across on that stone until you have crossed the Tisa and reached the other side." When we entered the water, we followed his instructions. Once we were in the river, we stood up, held on tightly to one another, and crossed the Tisa together on the night of 7 November. Before we left, he had also told us, "On your right you will see a clump of willow trees. You must make your way there. Then double back a little, and you will find a path leading toward Cămara." As we were leaving, Ancuța, the woman with whom we had been staying, who knew exactly what we were trying to do, gave us an address: "Once you have crossed the Tisa," she said, "go to the people I am sending you to." I cannot describe what it was like as we crossed the river... Ice floes were drifting downstream, crashing into us as we struggled across. It was the 7th of November. The region is mountainous, and the water was freezing cold. Chunks of ice kept crashing into us as we crossed, and that is how we finally reached Romanian soil. Please believe me: I do not know how many Romanians have ever kissed the soil of their homeland, but we fell to our knees, prayed, and kissed the Romanian earth because we had finally made it to Romania. Ancuța and the man who had helped us gave us one last set of instructions: "Go back a few metres, and you will find a path leading to a mill. It is about a kilometre across the fields. But do not go into the mill. They work there day and night, and you might run into people. If they see that your clothes are wet, they will immediately know that you crossed the border illegally. Instead, keep walking parallel to the road leading toward Cămara until you reach the main road." Then Ancuța added: "When you reach the road, walk about a hundred metres. On the left-hand side, you will see a house with a well at the gate. Go there

and tell them that Ancuța sent you. One of my cousins lives there." That is exactly what we did. Fortunately, it was already quite late, and there were very few people about. We found the house with the well at the gate, knocked on the door, and were welcomed inside. We told them who we were, where we had come from, and who had sent us. They were wonderfully kind people. They took our soaked clothes, wrung them out, and laid them on the stove to dry. I remember there was a room with a metal stove, and ropes had been strung above it for drying clothes. They gave us blankets to wrap ourselves in and, after offering us something to eat, they said: "The unfortunate thing is that we cannot keep you here. A few nights ago, a nephew from Slatina crossed into Romania, and every night the authorities come to search our house to see whether we are hiding him. But we will try to find another solution."Across from their house was an open plot of land, with no fence around it, where a large manor house had once stood. Its owners had fled, the building had fallen into ruin, and only a single room remained habitable. A widow named Mărcuța lived there. Every day she went to Sighet to work as a cleaner. She also had a daughter who worked as a domestic servant somewhere in Sighet. The man who had taken us in went to speak with Mărcuța. He explained our situation and asked whether she would be willing to shelter us.

[...]

So we stayed with Mărcuța. The following day, she sent my brother to Sighet. He was still wearing his teacher-training school uniform, including his cap, and he still had his student identification card. Before the students had been sent back to Bessarabia, they had first been transferred to Caransebeș, where they had been issued student identity cards from the Teacher Training School in Caransebeș. So my brother still carried a valid student ID. My mother then sent my brother to Sighet to send a telegram to my father, asking him to come for us. She dictated the message: "Come and get us at this address." Meanwhile, the local children were playing around the house. One of them happened to see us through the window. We could not remain hidden under the table all day; from time to time we had to stand up and move around. The child immediately began shouting, "There are thieves in Mărcuța's house!" They were very proud of their discovery. A local man came over, looked through the window, and saw us. My mother explained who we were: "This is who we are. We crossed the border last night. We are staying here with Mărcuța because we want to join my husband, who is already in Romania. Please help us." The man went outside and managed to calm the neighbours. Then he returned and told my mother: "I've settled everyone down for now, but you've been discovered. You have to leave. Don't wait for your husband to come because people know you're here now. You never know who might report you, and the authorities are constantly carrying out searches. The border guards are everywhere." Then Mărcuța, may God rest her soul; she has surely passed away by now, prepared a meal for us. She cooked a large pot of mămăligă [polenta] and said: "I have no bread, nothing else to give you for your journey. You must leave at first light tomorrow morning. Take half of this mămăligă with you so that you'll have something to eat on the way." She carefully

explained how to leave Cămara without passing through the town itself, so that we could reach the road leading to Baia Mare. We needed to get to the railway station in Baia Mare. So, at daybreak, we left Mărcuța's house. Can you imagine the kindness of that poor woman? She asked my mother: "Do you have enough money to pay for the train from Baia Mare to Ocna Mureș?" My mother replied, "Yes, we have quite a large sum." She told her how much we had. The woman shook her head. "Madam, it won't be enough. The Romanian currency has lost so much of its value. With the money you have, you'll only be able to buy one ticket. Here, I'll give you one hundred thousand lei from my own savings, the money I've managed to put aside. If you reach your husband, you can send it back to me. If you don't... then may God watch over me. At least I'll know that something happened to you, that you were discovered and never reached your destination." So that woman gave us money for our journey, and we set off.

[...]

Before entering the mountains, I remember meeting a horse-drawn cart carrying several people. It was already beginning to get dark. They asked my mother: "My dear woman, where are you taking your children into the forest? Have you lost your mind? Don't you know what's out there? The mountains are full of partisans and wild animals!" My mother simply replied: "May God watch over us." And we continued on our way. We had to cross the Gutâi Mountains in order to reach Baia Sprie, and from Baia Sprie we would continue on to Baia Mare. At some point during the night, I do not know exactly what time, but I think it was before midnight, we reached an inn, as they called it. A man and a woman answered the door. My mother asked them: "If it would be possible, could we stay here until morning and get a little rest?" They replied: "Of course. This is an inn. Anyone can stop here to rest and spend the night." That very evening they had baked bread. I remember my mother buying half a loaf from the woman, and it was still warm. Just imagine: after living on that half of the mămăligă we had carried with us, how eagerly we ate that warm bread! Then we lay down and rested until morning. The next day my mother paid them before we left. But when I tried to put my boots back on, I discovered that my feet had swollen so badly that I could not get them on. While we had been staying in Biserica Alba, one of the neighbours had given me some wool, and I had knitted myself a pair of woollen socks. So I slung my boots over my shoulder, put on those woollen socks, and walked all the way from the mountains to Baia Mare wearing nothing but those socks. We descended into Baia Sprie, a town that left a very unpleasant impression on me. It was dirty, and there was a stream running through it whose water was yellow because of the mining activity there. Eventually, we reached the railway station in Baia Mare. As soon as we entered the waiting room, we saw an enormous portrait of Stalin covering half the wall. My mother looked at it and exclaimed: "Good grief, may God deal with you! Haven't we escaped you even here?" At last, we bought train tickets from Baia Mare to Ocna Mureș. What we did not know was that we had to change trains at Apahida. Instead, we travelled all the way to Cluj. We had a

cousin living there, and my mother knew his address. We found him and stayed with him for the night. It was there that we were finally able to have a proper bath. The following morning he said: "I'll come with you to Ocna Mureș. I want to see Uncle again and witness your reunion."

[...]

When we arrived at the railway station in Ocna Mureș, my father had already received the telegram. He had wondered to himself, "Why is she in Sighet? What is she doing in Sighet?" He hesitated, asking himself whether he should go at all. In the end he decided, "If she's asking me to come, then I must go." [...] Meanwhile, my father had come to the station to catch the train to Sighet. We were the only people in the waiting room, a small room with a closed ticket window. We children were wandering about restlessly. Suddenly we noticed a man walking up the slope toward the station. "Who's coming?" we wondered. Then all of us rushed to the doorway. "It's our father!" My mother immediately said: "Sit down. On the bench." Obediently, we sat there, pretending nothing had happened. My father walked in and politely greeted us: "Good afternoon.", "Good afternoon," my mother replied. "Do you happen to know when the train to Războieni leaves?" He glanced at us only casually. Then my mother asked: "Why are you travelling to Războieni?" He turned toward her, rather irritated, as if wondering why this stranger was questioning him. But then he looked at her properly. She smiled. He whispered: "You... Liusia..." Of course, they embraced immediately. We children threw ourselves into their arms as well. That was how we were reunited with our father. [...] The following day we left for the village of Hopârta, where my father had been assigned to work. And that is how we came to live in Romania.

Interview with Nastasia Hetea

Nastasia Hetea [N.H.]: Well, yes, now we can be happy that... things aren't bad for us, they aren't bad, they aren't bad. We hope... that things will be fine. For the people it was. We, we at school had big problems, I only retired in 2004, I retired then, but until that point I had many cohorts, many cohorts, because we only kept them for 3 years, the vocational school was 3 years, we had many problems because the parents, of many children, left abroad to work. Our factory, after 2000, little by little, little by little, they... they reduced the number of people in the factory until... it was shut down completely, and out of the 12.000 that were employed before the Revolution, you can imagine what, what was left? They went abroad; all the fathers were gone. I felt so sorry for the children... so sorry. They would say: "He's coming at Christmas, I can't wait for my dad to come", another one: "My mom left too." They were only with their grandparents, it was, it was a tragedy among the children. But back then we were thinking: "Oh, well, if they left, they have enough money and they will manage." But no, it wasn't really like that, the children were suffering very

much. The children who remained were suffering very much. They weren't anymore, they didn't want to go to school anymore, they didn't study anymore, those who had their parents gone, because they said that it didn't matter anyway, because they would leave too, and everything was about leaving.

Interview with Raul Varga

Raul Varga [R.V.]: Yeah, but it's not about importing labor, that's not what I meant. Imagine, like we see in many cases on TV and on social media, how Nepalese people are looked at, or those who do delivery, who drive taxis, who do the jobs that we don't do. Well, exactly in this situation we were at the beginning of the 2000s in the European Union: we went to collect garbage, we went to sweep streets, to work unskilled in agriculture. Oh, and, by the way, in Europe in the early 2000s, work was much more off the books. [...] For the four or five years my father stayed in Spain, he didn't see a work contract even once, and he worked continuously.

Vlad Cosma [V.C.]: Yes, many people also work day to day.

R.V.: Yes, the idea is that exactly, exactly in the situation that those who are coming to us now are in, exactly in that situation we were, and exactly what they do we did, and how they are looked at we were looked at, and how we behave with them, we... some of our fellow nationals, that's exactly how people in the EU behaved with Romanians twenty years ago.

V.C.: You know why I'm asking, because you have this experience, you were abroad both before we were in the EU and after we entered the EU. Do you remember when you went abroad for the first time after we entered the EU? I'm thinking you went many times, but the very first time, after 2007?

R.V.: I went many times, yes, I went many times. But my parents, in 2005, they returned for good from abroad, and we started other activities here from then on. I also had a few experiences when I actually went and worked myself. Beyond that, they were punctual and seasonal things, so I didn't go with the intention of staying or with the intention of developing or building something there. No, they were simply some emergency situations where I left for a month. I think the longest I was away was two and a half months.

V.C.: When was that exactly?

R.V.: I think the last time was in 2013–2014, when I actually went and worked, yes, that was after a more difficult period, like an emergency situation. I went and worked in agriculture, in Spain, for about two and a half months. The period was somewhere around 2013–2014, yes. Now, as a parallel, the working class, somehow, I also worked without a work contract. There was still a feeling of superiority and authority, but it wasn't generalized anymore. Meaning that where I went and worked, if the boss came, he had that attitude of "come on, you slaves", but when I would go home after work, into the community,

or to the supermarket, or wherever I went, or through parks, somehow you could already see that we were starting to be integrated into the collective and into society, and already... Even if the Spanish authorities, because it's Spain we're talking about, were more, they were more skeptical and more... toward us, toward us Romanians, already, already Spanish citizens, they had already started to form a relationship, a connection with us, and somehow you could already feel that you were getting closer to being his equal, and he wasn't interested [in the differences between us] anymore.

Interview with Giuseppe Tanca

Giuseppe Tanca [G.T.]: We were there; she was heavily pregnant with Cristina. There we found a wonderful woman! Wonderful! "Haus strasse" [The street of the house. Probably a mistake]. It's 5 minutes from the Hamburg station. That woman had a place downstairs. She didn't have a husband; she was divorced. She looked at me: "I'll look you in the face to see if you're a good person", ah, don't you know me? "You're a good person. I'll give you the house, but put on a ring as if you were married." And we stayed there until she was pregnant with Monica and she... and then we left for Australia.

Chiara Berardi [C.B.]: So you felt discriminated against compared to...

G.T.: Yes, yes, yes. Discriminated against by the Germans. But I had some Germans who were very nice to me at the bar; they weren't customers. They were family. But even in the factories, they didn't treat me badly. They treated me badly in the shipyards. They worked in the shipyards where they couldn't stand seeing Italians. And there too, there were constant fistfights. I didn't let anyone push me around. I took on a guy who had – as your grandmother said earlier – huge hands. Taller than your brother. A punch here. His jaw... I grabbed his feet and threw him out. He spun around four or five times, and I slammed him against the wall. I made sure people respected me. I can say that. Once I got...

[...]

C.B.: Do you remember when... where were you when Europe...

G.T.: When Europe united? I remember it very well.

C.B.: Where were you?

G.T.: Well, back then they called it Italy and a united Europe. In German it's EWK. They formed three nations – England, Germany, France, and Italy – so there were four. No, England joined later. But I... back then, things were really good. After they started going overboard, expanding – they ruined everything.

C.B.: Why?

G.T.: Because it wasn't working properly anymore. They made too many, too many laws, too many, too many rules.

C.B.: And why do you think it worked before?

G.T.: Because there were no rules. Few rules.

C.B.: So what was the point of creating a Europe without rules?

G.T.: No rules... You had to have a passport. You had to have permits to enter. Things were much better back then. There were more checks. Gypsies and bad people weren't allowed in. You couldn't get into Germany because Germany was the strictest of all the other countries. In Germany, they'd catch you – say, if you punched someone in the face – and they'd throw you out. It was a huge rule. Maybe it was too much, maybe it was excessive. Because you couldn't get past the borders. If you didn't have the right papers, you couldn't get through. I felt at ease. Helga, who was German, got checked. At least, I'd watch them: "Joseph?" "Ja" "Und Das?" "Sie ist meine Frau" "Nein". ["Giuseppe?" "Yes" "And her?" "She's my wife" "No"]. They'd look through her suitcase; I'd check to see if Mom had hidden anything in the suitcases. They always checked Helga, but they never checked me.

I still speak very badly of Europe. Because it's against us, it's all dishonest... everything has changed. You can't do anything today... Today we have more than 450 laws, and they make new ones every day. And it's against us, the poor. The poor are the ones who lose out. Don't even get me started on taxes. How taxes have gone up. You're not in that situation yet, but your mother knows something about it, what she pays. And I, as a small pensioner, have to give them €2,000 every year after 45 years of contributions? So you only speak ill of it. I'm one of those people.

C.B.: What do you think they've done right?

G.T.: And good? Nothing.

C.B.: And bad?

G.T.: Nothing, nothing, nothing good. Because the good things they've done... they've done well for themselves. They raised their own salaries, but the poor guy didn't get a damn thing. For example, even... the, the... the people... the population has been abandoned by the state. Here in Italy. All over Europe...

Interview with Gabriela

Interpretation by Gianbiagio Parisi, Between Silences and Memories: "Two Romanian Generations and the Invisible Burden of Migration"

When I turned on the camera, the tension and awkwardness were palpable; it was one of my first interviews, with a stranger, and on a video call to boot. She was in front of me on the screen while her son paced nervously behind me; they were at least 500 km away, but their closeness spoke of years of shared experiences, of journeys, of waiting. Her voice was calm and measured; his was faster and uncertain, due to the emotional weight that comes

with youth. It almost seemed as though we were experiencing two different interviews at the same time. And in that gap between the two of them, between their eras, I began to glimpse something that was not just a family story, but a small snapshot of post-totalitarian Romania and Romanian migration to Italy. Gabriela arrived in Italy as a young woman, still carrying the echoes of Ceausescu's regime. She had written her thesis in Latin, a language that in her account appears as an imaginary bridge to the Europe she had been promised, and she had decided to leave for a country that seemed more stable and freer. What strikes me, however, is the nature of her memory: a memory made of gratitude, acceptance, even indulgence toward what she had endured. At one point she said something to me that I have never forgotten: "When I heard of Ceaușescu's death, I cried; I don't know why." It wasn't nostalgia for the regime; it was something else: the residual trace of an order that, though oppressive, had for years provided a language for interpreting the world. Eriksen would say that even an authoritarian system constructs a horizon of meaning; Bourdieu, perhaps, would speak of political habitus: a way of feeling that continues to live on beyond the fall of the regime. Her son Stefano, sitting next to me, listened in silence, and in that moment the distance between the generations of the diaspora became visible: she spoke as someone who had experienced the totalitarian order as the only possible grammar; he had spoken to me as someone who grew up in a democratic country, master of a language that allows one to denounce what she had learned to normalize. This difference also emerged when the conversation turned to discrimination. She didn't mention it. She made no reference to the stigmatization of Eastern European women or to the insinuations that many Romanian women faced in the 1990s and 2000s, when they were automatically associated with prostitution. For her, these were "things that happen", an inevitable part of the migration journey, the norm for those arriving in a place that isn't their own, as if that pain had been processed to the point of becoming invisible. Her son, on the other hand, didn't hesitate. He openly denounced incidents he experienced firsthand, memories of schoolmates insinuating that his mother was a prostitute. He spoke of these things with a composed, almost scientific anger. His voice was not that of a wounded child, but that of an adult reinterpreting a wrong through political and moral categories. It was the voice of a generation that does not accept the symbolic violence normalized by their parents. At that moment, Gramsci came to mind: hegemony is not just what dominates; it is what becomes common sense. For the mother, prejudice was not a form of violence but a price to pay for a better life, whereas for the son, who grew up in a country that belongs to him and in an era that allows him to speak out, that same prejudice is a collective wound to be brought to light. There is something anthropological about this divide. The first generations of migrants often construct a narrative of gratitude, in which suffering is downplayed to preserve the coherence of a positive story: "I left, I found work, I built a family." Denouncing discrimination would mean undermining the story of one's own success. Their children, however, owe no symbolic debt to the host country: they grew up within it, speak its language,

understand its systems of recognition, and for this very reason view it critically. Then there is the historical turning point: Romania's entry into the European Union in 2007. It is a transition that changed the perception of the migrants themselves. Romanians went from being "from the East", a heavy label, laden with suspicion and stereotype, to being formally "European", with rights more akin to ours, but the legal transformation did not erase the symbolic stratification: documents were updated faster than social representations. It is as if Europe had opened its doors but had not yet rethought its own internal hierarchies. Here, the racialization of Eastern Europe reveals itself for what it is: not biological racism, but a cultural mechanism of positioning. The East is not "outside", but it is not fully "inside" either. It is a liminal space, a margin that allows Western Europe to define itself by contrast, and migrants arriving from those places find themselves in a precarious position: European on paper, but still outsiders in the collective imagination. Gabriela, in her silence as a mother, embodies this in-between space, while Stefano, as a son, in his denunciation, reveals the distance between what happened and what can be said. She belongs to a generation that has learned to endure; he belongs to a generation that demands recognition. She has internalized precariousness as a condition; he experiences it as injustice. In this tension lies everything that the anthropology of post-socialism seeks to convey: the complicated coexistence between the memory of the regime and democratic expectations, between unspoken violence and new words to name it, between identities built in silence and identities that emerge in the voices of children.

At the end of the interview, before wrapping up, she said a sentence that seemed banal, but wasn't: "I think I've done a good job with my son; I raised him with principles, including Catholic ones." It wasn't an absolute statement, but a precarious balance between what she had lost and what she had gained. Her son, sitting beside her, nodded; both of their voices broke, and a few tears fell. I was about to break down in tears myself; I felt like the link between two individuals – mother and son – who had never discussed those issues with each other in that way. To this day, I still consider having been able to experience that moment a privilege. Perhaps, without meaning to, we were witnessing the passing of a memory from one generation to the next: a memory that is built not only on facts, but on the silences that surround them, and perhaps this is precisely where the work of anthropology begins: not in judging what has been kept silent, but in trying to understand why and what that silence continues to protect.

Interview with Giorgia and Andrea

Andrea: ... but yeah, anyway, maybe because of Italy's stances that don't fully comply with the European Union's guidelines, every now and then we get a slap on the wrist, and so in a way we're protected from a government that might not reflect our needs as young people, and as women too.

Giorgia: Yeah, yeah, and then, I mean, in my opinion, the fact that – it's true that... well, the European Union is shifting to the right too, and okay, but still, certain things like the minimum wage, which in Italy is a left-wing issue, in Europe is an issue for everyone. So it opens up...

Sara Belardini [S.B.]: Which is how it should be.

Giorgia: It should... let's remember that in Italy, exactly... but in Italy it's seen as a left-wing issue, while in Europe it's seen as an issue for everyone. So, even if the right wing rises, maybe... this is an example of this specific case, but maybe regarding the minimum wage, even if there's a right-wing government in Europe, it still works in our favor as Italians... it benefits us.

Andrea: Yeah, the only thing that could get worse if the right wing rises in Europe too is more the issue... maybe of rights, for example, of the LGBT community or regarding abortion rights. I'm referring to things like that – maybe more from an economic standpoint – even though the right might favor a capitalist system that, in and of itself, doesn't help workers or people from the lower-middle class... but still, rights... I mean, economically speaking... it's a bit stronger than the left in terms of productivity, which often becomes more toxic than capitalism itself. But... it always tries to revive the economy of a... of a country. Sometimes perhaps by exploiting citizens in the wrong way. But in any case, when it comes to rights, for me, it's much more concerning.

Giorgia: I agree... That's definitely true... But even there... I mean, in my opinion, yes, it's concerning, but the LGBTQ+ community is also much more integrated abroad than it is in Italy, so, yes, objectively speaking it's true, but I think that for Italy, anyway... We're way below the European average in everything – we're always below, always – so in any case, I think it's really good for us to be in the EU. Then there are things that objectively aren't as good for us, but I'd say we're on par with Eastern European countries, though honestly, I mean that almost sincerely.

Andrea: Yeah, based on the statistics, the data – actually, yes, more or less. I mean, in terms of LGBTQ rights, we're on par with Hungary or Poland. Or at least we're a step above, but even in terms of GDP growth, we're pretty much there, you know.

S.B.: And do you think the European Union can do anything about it? Can it take active measures?

Andrea: Definitely to prevent it from getting worse for now. Maybe it should establish somewhat stricter guidelines, not just for us, but also for countries like Poland and Hungary. It should outline guidelines that must be followed – ones that are a bit stricter.

Jonas Cerbio [J.C.]: They seem to me, you know, like those classic decrees aimed more at making noise – and it's no coincidence that the timing isn't particularly significant; we find ourselves in a... We find ourselves in the midst of a full-fledged right-wing government. One that has been capitalizing on certain topics for some time, and those two incidents that both occurred in Milan are absolutely fresh. On one hand, the death of Ramy Gadir, a young man from Corvetto. During a police chase that sparked a lot of controversy as well as excessive polarization: who am I with, who am I against. With Islam or with the state. With Muslim youth or with the state. On the other hand, there have also been incidents that, in a certain sense, provided the impetus for certain things. These were the New Year's Eve incidents in Milan where, in any case, thousands of young people poured into Piazza Duomo and a particular problem arose... there were several reports of harassment, and that's where the proposed law against "Islamic harassment" came from. To create a specific category. In a way, it makes me smile when I think that this comes from politicians who, when they talk about femicide, say we shouldn't create a specific label to define a certain type of offense, right? A criminal offense. Like, for example, the crime against a woman simply because she is a woman. It makes me smile, but also reflect, and even cry a little, when I think that on the other hand, they want to create a specific crime for cases that are, in fact, even less significant than those of femicide. Because I'd like to find out how many cases of Islamic gang violence occur in Italy. But beyond that, I don't think it will influence politics. Absolutely not. I believe it is already the effect of a politics influenced by, by, by gut-level rhetoric, the discourse I was talking about earlier regarding social anxiety. These are the effects. Those that, to me, might seem like so many sterile, useless, and divisive decrees aimed solely at fueling the logic of the clash of civilizations, theorized by Huntington... or aimed solely at increasing even more... You know, earlier I mentioned a book called Geopolitics of Fear by Manlio Graziano, which, if I'm not mistaken, is from 2022. No, he actually says: fear is useful, in reality, to the government, which follows, let's say, the logic of social anxiety, because it's the best way to legitimize itself. And fear is the key tool because when the concept of the nation-state first emerged, it was united by... the attainment... or rather... the hope of attaining rights and the ability to defend oneself. That is, you stand with the state because it defends you. Now, however, from one perspective, the eschatology of law is breaking down. That is, we think less about what we will obtain, given that we have already obtained so much, but at the same time, we can no longer guarantee that security. Which is a fairly pressing issue, isn't it... So if I can't guarantee you security – since your social anxiety is already through the roof - might as well keep reinforcing the idea of an enemy, because it's an absolutely useful tool for keeping.

[...]

Chiara Berardi [C.B.]: That makes sense. And... how do you view nationalism – nationalism in Italy – in relation to the model we were discussing earlier regarding the current right-wing political situation? Etc., etc. And do you see any response from Europe in terms of... safeguards? I mean, do you think that, as an entity, Europe has a responsibility – and if it takes action, it does so?

J.C.: I hate to think of Europe as something external that has to do something. I've always liked to imagine, in a fantasy world, that we are Europe, even if that feeling isn't there. So I don't expect Europe to do anything. What is Europe, anyway? On the other hand, I think Europe will respect the course of what we do. From a certain point of view – or at least I hope so – I think it's a great achievement, even the possibility of ruining ourselves, with our own hands. In any case, the fact is that if Europe once had power – as a symbol, I don't know, of rational logos, of tradition, and as a guarantor, a peacemaker, a moderator – I think these are all things that Europe as such no longer possesses. Assuming, though not conceding, that Europe as such even exists, people more united, closer to what was once the Leviathan and certainly isn't anymore. So that famous state.

[...]

C.B.: Do you want to add anything? Is there anything that comes to mind that... I don't know... you think might be relevant, that might...

J.C.: Let's see. There's one thing I want to say, but it's not to defend our government, Italy's, but to take a stronger stand against it. We were clearly talking about Europe and totalitarianism. We focused specifically on Italy as a possible scenario, a possible drift, or at the very least, the fact that it's even permissible to associate a legally elected government with a discourse of totalitarianism should already make us reflect on what we're experiencing from the perspective of social perception. Even on the other side. That famous other side of the establishment, of political correctness, or of the so-called "fake leftists" as they're often labeled by the other side. Even there, there is a social perception that a democratically elected government can be associated with totalitarianism, which gives us pause. And quite often there is a strong... Just as there is a ridiculous sense of patriotism and nationalism... Well, ridiculous... From my perspective. But there is a sense of effervescent nationalism on the other side. On yet another side, there is anti-nationalism, presenting itself as the worst of all possible worlds. The only thing I'd like to say is that, precisely, those famous 1930s of the past, that authoritarian turn in Europe – and not just in the Western world – and in so many countries, not just Italy. So we are neither the best nor the worst. We are one example among many of a historical period. So it's something to highlight, to condemn, absolutely... I mean, according to my value system. Of course.

Maybe not in absolute terms, because for those who believe, no, only God has the truth. On the other hand, I wouldn't... I wouldn't focus on that classic anti-Italian sentiment... nor on an Italian sentiment, nor on an anti-Italian sentiment, as if it were necessarily the only negative enemy. Look, how Italy has regressed and so on... it's quite a common trend. Unfortunately.

Interview with Lucrezia Santus

Chiara Berardi [C.B.]: How long have you been working for this organization?

Lucrezia Santus [L.S.]: Three years.

C.B.: And have you noticed any differences over the past three years? You just mentioned the change in terminology regarding youth – which, in practice, might not actually change anything; bureaucratically, the laws are the same. I don't know (?). But it certainly reflects a fascist legacy, and I don't know if you've noticed any changes in bureaucratic terms, etc.

L.S.: Well, speaking specifically of terminology, no. In the sense that, yes, there has been this change in terminology, which I think is significant. But in practice, nothing changes. However, let's say that every time the government changes, the people within the agency change too – or at least everyone except the operational staff.

Let me give you a specific example – it didn't happen to me, but to a colleague of ours who works directly with the agency in Rome. At the end of every project or activity, you have to write a report. "It went like this and we did this. There were x people, etc. The impact of the activity and all that." The person who wrote this report used the schwa. The person who is now the head of the national agency; she personally replied to this email, which isn't her role. She said that since the plural schwa is a three – no, I mean, it looks like a three. This woman replied saying: "There are some strange characters in your report; every now and then there are threes. I ask you to please use the correct characters" in a sarcastic way, since this is an official document after all – I mean, we're not just playing around. "I can accept dual forms, so masculine, feminine, boys, girls, etc. But please use... I mean, this stuff doesn't exist." Anyway. But there's no regulation on this point. It's not like it says you can't use the schwa or that this or that is preferable.

C.B.: Of course.

L.S.: So this is significant to me. I mean, when there's a... when they use a form of inclusion... even if you personally might not understand it – I mean, what the hell do I really know? But here's the thing, a formal email like this – which isn't really formal, because you're throwing in this sarcasm that's really, like, spot-on! I mean, to me it means... And the director or whoever the hell she is is writing to me personally – that's serious. There's a major shift in attitude.

C.B.: Do you think this would have been possible, say, three years ago or before you arrived?

L.S.: In my opinion, it's really a strong stance that I don't think has ever happened before. Then it's also true that maybe these forms of linguistic inclusion have been spreading more and more in recent years. Not that they were born last year, but let's say they've been gaining ground more and more over the last four or five years.

Cristiano Modica [C.M.]: Perfect. So I'll ask you a slightly more general question – maybe not too specific either. In your opinion, given that you've visited so many countries here in Europe, and you know a lot about it, you've studied it, you experience it firsthand. Do you think there are such things as European values?

Margherita Rossi [M.R.]: In my opinion, yes. But this is a question I've heard many times – not directed at me, but perhaps at professors of European law, professors who taught these subjects not so much about European values, but about European identity, which, of course, also encompasses values. And honestly, I feel it. In the sense that it's probably a feeling I have by extension from the generations before ours, because it's a feeling that essentially emerged after World War II, but I also feel it by extension having met many people from other European countries. Precisely because... this paradise, essentially, without borders, almost, because, well, now there's a somewhat peculiar global situation, but one that emerged without borders. To bring together people who can move freely, work freely, and relocate freely to other countries. In my opinion, it's something that, when you realize how lucky you are to have it, makes you feel a sense of European identity, and I think values follow from that. Then there are values that obviously remain somewhat vague, because we're very different nations, even though some may share a language. Let's say that going from Eastern Europe to Western Europe is very different; the countries... Having lived in Hungary, I've seen, however, the reason for this right-wing trend, the tendency toward conservatism in those countries. Because, after all, they experienced a 20th century very different from what Western European countries experienced. They experienced Russian domination, they went through truly devastating economic periods, very, very different from what was seen in Western Europe; even though there was poverty in Western Europe too, it was very, very different to be under a totalitarian regime compared to perhaps being in a phase of reconstruction or development. So poor but free in a certain sense – we are all very different countries, but in my opinion there is a sense of European identity and there are clearly European values.

C.M.: And since you mentioned totalitarianism, in your opinion, today, right now, in 2025, does it still exist in the world? Can we still use that word, or is it something that belongs to the past?

M.R.: Well, totalitarianism, in my view, really refers to the regimes of the 20th century. Dictatorships exist, regimes exist. But the German totalitarian regime, or that of the Soviet Union – that's a stretch. No, I don't think they exist anymore. I think there are very similar political forms that tend toward total state control and the suppression of freedom, but I don't think they can be defined as totalitarian regimes.

C.M.: Okay, and why is that?

M.R.: Globalization, more than other factors. I think it was obviously easier to establish and control a totalitarian regime when the world wasn't so interconnected. Today, even though people may see their freedoms completely eroded, I think they're still aware of what's happening outside and can somehow find a way out. Which, of course, in the 20th century – also for economic reasons – was absolutely impossible. One example – perhaps an exception – is North Korea, but even there: totalitarian regimes tended toward total independence from the outside world precisely so they wouldn't be subject to having to... I don't know, respect agreements or friendships with other states, due to economic exchanges, and so on. North Korea, even though it's a regime that keeps people inside the country, preventing them from leaving and preventing them from seeing what's outside, is a country that has contacts with the outside world; it's a country that welcomes tourists; it's a country that obviously has an industry that communicates with the outside world. I think this is the big difference from the 1900s to now.

C.M.: Interesting. And okay, interesting. Since you answered that globalization, for you, is the reason why we couldn't talk about... in your opinion, can the interconnection of Europe that you mentioned earlier be an absolute deterrent against any form of totalitarianism? I mean, is Europe truly a guarantor of freedom against more oppressive, regime-like policies? I don't know if I'm making myself clear.

M.R.: Well, in its ideals, it is. In the sense that it was born as a response to what happened in the first half of the 20th century. Then there's a lot of bureaucracy in Europe; two examples are: Poland – not Tusk's Poland but the Poland before that, which was rapidly moving toward autocracy – and Orban's Hungary. Clearly, these are two countries that have very often violated the rule of law in various ways, whether regarding women's rights or the rights of people in the LGBTQ community. But they are also countries that haven't faced major consequences for these actions, precisely because European bureaucracy is endless. And I don't have a very positive opinion of this bureaucracy, because it really, really prevents many things from improving. The most that happened was a freeze on funds to Hungary... but it doesn't seem to me that they suffered major consequences. The positive thing is that clearly people aren't locked up in Hungary; if they have the chance – and this is another matter entirely – they can leave, they can look for a job in any other European country without needing a visa. So let's say that, in a roundabout way, it still guarantees the freedom of these people. Unfortunately, it can't act directly on individual governments to sanction them appropriately.

C.M.: And here's a somewhat silly question, but what are your main criticisms of European bureaucracy? Is change possible? What kind of change do you think would move it in a positive direction?

M.R.: But then, the processes take a very long time for everything. I mean, when it comes to violations of the rule of law, for example, Article 7 of the Treaty of Lisbon should be invoked. Unfortunately, it's never applied. Why? Because amid all the bureaucratic and

administrative red tape involved, a unanimous vote is required, and it's clear that if two out of 27 countries agree with each other – and one of them is the defendant in this case, while the other votes in its favor anyway... This procedure will never be implemented. That's one thing. But this doesn't just apply to the rule of law, but also to many other processes. Then there's the issue of regulation. Quite often, now that I work with... I mean, my work involves security, artificial intelligence, and so on... so I'm also very attentive to what's happening at the European level, and we're very, very, very slow to legislate on these new subjects. And the fact is that quite often the regulations we put in place somewhat limit the capacity for development in these new fields. And that's also why most of the major companies dealing with artificial intelligence are in America, because it's much more open, which isn't necessarily a good thing. Obviously, regulation is needed, though probably not as strict as what we have here in Europe. And regarding change... yes and no. In the sense that change is certainly possible, but it would have to happen at a structural level – in how the European Union functions. The entire legal framework, which was fundamental to the European Union – meaning all the treaties – would need to be streamlined, and procedures would need to be simplified. That is, it's a very long process, and it doesn't seem to me that anyone wants to implement it right now.

Interview with Federico Carillo and Johannes Wollenstein

Interpretation by Giorgio Fabrizi and Morena Sorrentino.

We believe that these excerpts capture the central themes of the project, particularly from a critical and reflective perspective, revealing the implications and complexities of addressing such multifaceted topics that defy a single interpretive framework. In both interviews, questions of European identity, its values, and their implications on the international geopolitical stage naturally emerge. However, the interviewees do not always know how to navigate the contradictions that such broad and inevitably personal topics sometimes entail, highlighting how this is an inherent characteristic of these issues. While on the one hand it is shown that there is evidently an idea of Europe with nearly defined characteristics, to which certain political forces appeal, on the other hand it always turns out that these very characteristics are volatile and inconsistent. Europe's values do not always refer to the same Europe, but to different versions of it in which multiple places project different hopes and shared objectives. In fact, as clearly emerges from the interview with Johannes, Europe is also the ideal to which one can retreat when one's own state no longer represents one's person. It is the discourse on immigration, which is addressed in light of its effects and the repercussions it has on the guest and the host. This is the great discourse of the Other; every immigration policy is fraught with an aporia: one wishes to welcome the other, yet at the same time, entry is regulated, limited,

and conditioned. It is no coincidence that all these discussions ultimately address the fate of culture within a pluralized Europe. To give a specific example from Federico's interview, he specifically addresses the internal political contradictions within Europe itself, which at times appears from within to be disrespectful of these principles: one need only look at what happens when individual European states refuse to be open to the Other or fail to follow directives except when strictly necessary. The interviews help build upon that endless discourse that should define Europe's condition, continuing to address what remains on the margins so that justice can continue to be achieved. Below are two excerpts from the interviews with Johannes and Federico that Giorgio and Morena conducted together.

***

Morena Sorrentino [M.S.]: Beyond a potential European army, do you think it's possible or that there is such a thing as a European citizen – in other words, do you think it actually exists?

Federico Carillo [F.C.]: I think it's something that used to exist. Now there's less and less of it. All the more reason – precisely because it no longer exists, in my view – the issue can't be just political; it must also be cultural. The first thing is a cultural issue. The fact, however, that people keep voting for this extreme nationalism that prevents the European Union from implementing certain reunification policies... It's very complicated. This is a truly complex issue. But I think the main thing – before the military and above all else – is a cultural response. That is, as long as you don't feel part of a European ecosystem, because you don't feel protected by European institutions, the more insignificant it feels, the more powerless we actually are as the European Union. In my opinion.

M.S.: Because there's a contradiction here: we're moving further and further to the right in individual parts of Europe, but at the same time, there's also a phenomenon that keeps growing, like migration into Europe, which is always in conflict with what are considered European rights – that is, integration – but in reality, culturally, it's something that's hard to achieve, even given the local policies of each country in Europe... like, I don't know, based on your experience, do you have any thoughts on this, or even just generally, not in specific cases, though.

F.C.: The thing is, one of the main issues is that, well, nationalism is opposed to – I mean, this nationalism, this ultranationalism – it's opposed to the basic foundations of the European Union. So it's difficult to build on this if these are the premises, in my opinion... and then, well, it affects all areas, including migration – migration, actually, if we want to talk about it – and even that is a secondary issue compared to what's happening now, meaning there's always been a lack of interest in European Union matters. But now, beyond mere interest or skepticism, there is outright contempt for the European institution, which only serves to increase contempt for the institutions of individual states. And we see this in the election results across all countries. The AfD – not to mention the Italian cases – makes

it increasingly difficult to imagine that there is any respect for an institution as abstract as the European Union. So yes, I agree.

Giorgio Fabrizi [G.F.]: Since you said that culture comes first: the foundation of immigration, at least for the European institution. It should be integration. The fact is that integration entails... it's not just the civilian, immigrant individual who integrates into the economic sphere, but they should also integrate into the cultural sphere. However, there are obviously insurmountable cultural differences, such as religion, which is protected by the state as the right to freely practice one's religion. But there are values that often cannot be homogenized with one another, so much so that very often there is a cultural conflict between them. And this is also what the right wing often leverages: Italian culture, which is almost like saying Italian identity, will be destroyed by true integration. Basically, in your opinion, is integration possible without this dissolution?

F.C.: The fact is that usually those who say Italian culture will be destroyed... I can't say. I was saying... those who are usually obsessed with Italian culture and oppose migrants for destroying it usually have a fifth-grade education. But setting aside the nonsense, I don't think so; I believe Italian culture is a construct, and as such, no one should worry about... The fact is that those who worry about preserving Italian culture are usually the ones who aren't actually interested in promoting it – in promoting our country's current culture. It's simply one of many excuses for opposing integration, especially before the reckless admission of migrants, as some believe should happen. I would rather focus on reception, but above all on the subsequent phase – which is by far the most overlooked aspect of immigration – namely integration, and specifically, as we were saying, from a cultural perspective. That is, integration doesn't happen just by handing out Renzi's "pocket money" during the time of that famous controversy. No, that's not it; it's secondary. The real issue, in my view, is cultural integration first and foremost, and if that doesn't happen, the second phase is pointless. You can welcome as many people as you want, but it's logical that this then opens the door to a whole series of problems that will inevitably arise. And the point is that the second step is needed and necessary; it must be done immediately – both in Italy and in Europe, not just Italy, but Europe on a massive scale. So the answer, in my opinion, should simply be to welcome people and promote cultural integration – and cultural integration isn't just about forcing everyone to conform to the same religion, the same tastes, the same food, and the same art. That's nonsense; cultural integration is something real, something tangible. Streamlined pathways to citizenship through education. Streamlined educational pathways for those who speak other languages. All things that are discussed but which, in practice, are extremely difficult, almost nonexistent.

G.F.: But in your opinion – I'm sorry to ask you the more complex questions – don't we lose something of our own identity in interculturalism?

F.C.: No, at least in my opinion, not that much.

G.F.: No?

F.C.: No, because culture isn't... we aren't islands. Culture isn't a castle. Culture is intersectional, interdisciplinary. It doesn't exist in isolation. Nothing comes from nothing. So, when migrants arrive, yes, it's logical that there are risks. I mean, the question itself contains the answer. Yes. If half of the Italians were to disappear and we were half and half. It's logical that something would be lost, but it wouldn't be a tragedy because culture evolves anyway. And in fact, I think our country does so little to promote it that to think one of the reasons immigration must be fought is for the sake of culture is an argument bordering on idiocy. Exactly that.

M.S.: It also becomes a question of... of identity, that is, in the sense that we often talk about identity, we don't know what it means, what it doesn't mean; it's a word that gets thrown around here and there, and perhaps even in this case, with regard to Italy, it's bypassed as: yes, identity is that you're Italian, and if you're Italian, you do this, this, and that, when in reality identity itself is something much more complex and varied. And it's influenced by many more things. So in reality, often... and much of Italy also comes from those who arrived in Italy, who often come here even if we want to exclude them, but in reality they're a significant part.

F.C.: In Italy, many of the parties that focus most on the issue of cultural identity – the true Italian identity – have historically been anti-Southern, even almost secessionist. So no, I think that's nonsense.

G.F.: In fact, Italian culture, at its roots, isn't Italian; it has never been solely Italian.

F.C.: If we want to talk nonsense. Italy is one of the youngest countries that... we're practically younger than America, if you will, as a country. Yes, we can talk about Italian culture in an extremely broad sense, or an extremely narrow one. It's all relative. Yes, if we want to talk about Dante Alighieri as the late, good San Giuliano did, we'd say he wasn't Italian, eh.

***

Giorgio Fabrizi [G.F.]: Do you think there is cohesion in Europe? Do you think Europeanism actually exists, both as an international state, as an international sovereign state, and both as a sense of belonging for the individual, a sense of belonging to their identity?

Johannes Wollenstein [J.W.]: So, like the European Union, in a way, being a sovereign in the political field. So, I think the idea of Europe definitely exists; I think that's what Europe is built upon. And I think it's quite a nice idea; it inspires many people around the world, and even in autocratic states, European values are still held in high regard. That's why people flee to Europe – though, I mean, we don't treat them in the European spirit, which is also a tragic aspect of it – but at least the idea of Europe exists.

Morena Sorrentino [M.S.]: And in this contradiction, do you feel like – do you, like, do you feel European in the truest sense?

J.W.: I feel European. I think during Erasmus, it's very hard not to feel European because you start to realize – for example, I've met people here, and it's actually very funny

– I've met people here who know friends of mine in Frankfurt. Like, they're Italian and they know people from Frankfurt, and I know them too, so I'm starting to realize – and also, I've met so many people from Ghent, in Belgium, and they all know each other, and they know people from France – so what I'm saying is that Europe is so strangely connected, and so I really feel like a European, yes.

[...]

M.S.: What do you think of the statement that Europe is shifting further and further to the right? Do you think this is true?

J.W.: At the Munich Security Conference, when JD Vance criticized us for betraying democracy in Europe, there was an outcry. I was very happy that German politicians stood up against him and said, "This is not the U.S. we consider our partner." I don't know, maybe that's also – it's a very strange time for me, because – I mean, of course, that's what happened. Like, that's the mechanism of creating an enemy. You start forming your own identity. So, of course, my sense of feeling European right now also stems from the feeling that I'm starting to sense there's a negative side. So, like, yeah, aristocracies and populism – which, of course, is also happening in Europe – but I feel like it's more akin to Trumpism than Europeanism. Yeah, so I think it's outrageous.

G.F.: And speaking specifically about this and what you said earlier, you mentioned that... other continents also view Europe as an ideal, and at the same time there has been a massive, Westernization. Along these lines, there's the fact that immigration is a reality. Immigration is a fact; it has always happened, and it has been happening much more frequently recently. It's also an issue that right-wing parties have capitalized on. The left can't seem to make a sound decision on what to do about the topic of immigrants and what to do about Europeanism – as you said, in terms of being a sovereign state and, as you mentioned, the boundary that separates "us" from "them". Do you actually feel the difference between "us" and "them"?

J.W.: Of course there's a difference – I mean, they've been raised in a different culture, so... I mean, there's a big similarity that transcends it all: that we're all human beings and have rights that come with that status, which are inherent to it, yeah, naturally. But then again, I think it's very important to still remember that we are different, and so, they've, for example, they've lived through trauma coming here, and so you have to try to understand the difference in that sense. Like, to respect it. So, I wouldn't say it's a phobia of those people or of the differences they have, but more of an appreciation for what they've been through.

And so, yeah, trying to understand why they came to this country... So yeah, in that way I feel different, and in that way, I also feel a sense of obligation toward them, because I don't think they owe me much, but maybe we owe them a lot. So, in that sense, I feel the difference. But of course, there's huge solidarity. So.

G.F.: Yes. But, um. Usually, we... We tend to equate cultural identity with nationality. Usually. And immigration often brings about what should be integration – and I know this is a really tough question – but integration introduces difference into the equation of one's identity, of course, like the integration of Islam here in Italy. I wouldn't say it has yet made a huge difference in cultural identity, partly because identity today is a very multifaceted concept.

J.W.: I don't really know how it is in Italy with its Islamic migration, but I mean, in Germany we've had a lot of migration after World War II from Eastern European countries. So, I think we have many more immigrants; in general, we have about 30 million people from Eastern European countries. So Islam has become a very large religion in Germany, and in a way, sadly, subcultures have formed in cities where certain parts of the city are just – they're like – yeah, like their own territories – by now it's almost become a national phenomenon, like there are areas inhabited almost exclusively by Turkish people, and so on. And sadly, those are mostly also the areas where poor people live, so in some cases it's also that they aren't well integrated in the sense that integration means letting them benefit from... the wealth system that Germany has, in a way, established. So I think that's a matter of integration – integrating people in the sense that they can benefit from a country's system.

And I guess then, so that's like economic integration, but then again there's also cultural – integration, and I think that's a very difficult concept, because I mean... so for example in Germany it's very important to learn the language, because it's a very difficult language to learn. Also, lots of people don't speak English or something like that. And then also the people who come don't speak English, at least not well, so... First, we have to be able to communicate. And I think the problem starts because we have too few people teaching them. And then again, the people who could teach them sometimes don't want the immigrants. Yeah, I think, of course, religion should be a privilege, so freedom of religion is very important. But then again, freedom of religion doesn't go so far as to take away other people's freedoms. So, I think, yeah, I'd say it has to find a balance within the constitution.

G.F.: And cultural integration does bring about change. Do you think the integration of an immigrant culture brings change to the culture of their own country?

J.W.: Oh yeah, of course. You have Döner shops here. I think that's one of the most famous examples from Germany. For example, I think in England it's Tikka Masala, in Germany it's the Döner, or Kebab. So, Tikka Masala – in English, there's this famous speech by the Minister for External Affairs while he was cooking something. He said it used to be served without sauce, but the British liked it with sauce, so now they've created a sauce for it, and that's even better. And it's the same with döner. So döner was invented in Berlin by a Turkish immigrant. And yeah, they have it in Turkey, we have it in Germany. It's a little different, but yeah, I think it's a nice example of how immigration and integration can enrich a culture.

G.F.: Do you think something is lost in this paradigm?

J.W.: I think it's... So, I mean... Obviously I haven't studied the modern developments of Islam, but Islam right now is turning into a more... So, one of our basic principles of state is the secularization of the church, and in Islamic states, that is not the case. And so, in that way, I think the idea that a religion has to interact with the state's politics is very problematic. And I see it on both sides – like the US is starting to do politics in the name of Christianity again, so there's this new sense of "Western" that equates it with white, Christian... jerks, and I mean... and there's another notion of the "East" that portrays it as transphobic, with state and religion intertwined, and also focused on the subjugation of women. So, I think both sides are very problematic. And yeah, I'd like to go back to the notion of secularization. So, in a way, yeah, it's the Enlightenment. I miss those ideals. And I think those are the ideals that Europe is built on. So, like the French Revolution, the Enlightenment.

G.F.: But there's also a problem with the Enlightenment.

J.W.: Yeah, I mean, I'm from Frankfurt, I know it best, so...

Interview with Bianka Myftari

Interpretation by Edoardo Santurbano.

Bianka Myftari [B.M.]: My grandfather, as I was saying, was imprisoned there. By then, he had already built buildings, villas, and other things for... Everything was nationalized – only your bicycle could be yours. You had to submit a request to the municipality, and as for the house – which is the building we have now – we didn't get it until later... Too late, and they imprisoned him. My grandmother lived alone in a shack, and the communists lived in the building he had built. Some were party members, some were... held positions in the municipality, right? And since he had done good work and had a big heart, he did a lot of good, and after many – I don't know how many – years, he was released from prison. And then he lived on... the top floor, where he'd built a single room. They gave it to him along with my grandmother. So they lived in a room in the same building he'd built, so they lived there, but still, they were... My grandfather was an orphan, my grandfather was an orphan; they found each other because of their character, in short, very strong people who took life head-on, and so they could have lived that way forever; they were very ahead of their time, and they lived peacefully, even if very, very carefully, because my grandfather knew he might be followed or watched by some people who couldn't wait to see him back in prison, and so he lived very carefully, making sure not to make a misstep. Very carefully.

And he, well, Grandma used to say, I don't know... True things, that he had hidden a couple of gold coins. Then I don't know, only he knew about them, his own things, my grandmother said. Absolutely. And so they survived all of this regime; after my grandfather

was released from prison, he became a florist. Then, because he knew so many languages – he hadn't studied, but he knew Italian, German, and Greek – since he had traveled a lot, sometimes they'd call him, "But why are there tourists..." At the hotel where he worked, he'd sometimes act as a translator – "I don't know anything", meaning "I don't understand" – pretending not to know anything so as not to expose himself; if you exposed yourself, people would talk and do things to you that... And so they lived like that, let's say.

Back then, my family was called "reactionary" because we were petty bourgeois – the petty bourgeois are poor in spirit; they're people who crave power. The communists came up with this idea... And so my family's story is quite unique.

Bianka's story directly illustrates what it means to live under a totalitarian regime: the loss of property, personal freedom, and dignity. Her family is labeled "reactionary" and punished not for what they do, but for what they are – or what those in power decide they are. Arbitrary confiscations, her grandfather's imprisonment without any real reason, and constant surveillance demonstrate how, in totalitarian regimes, the state controls everything: property, movement, reputation, even individual abilities. The story also highlights the total absence of fundamental rights: no protection of private property, no personal freedom, no safeguards against abuses of power. Even after his release from prison, Bianka's grandfather is forced to live in self-censorship, aware that a single gesture could send him back inside. And it is precisely here that the connection with the European Union becomes clear: Bianka's experience contrasts with what the EU guarantees its citizens today: the right to property, freedom of expression, judicial protection, protection against political discrimination, as well as the ability to move, work, and live without fear of the state. The EU was created precisely to prevent periods like the one her grandparents experienced from ever happening again.

Interview with Ana Bakashvili

Interpretation by Edoardo Santurbano.

Ana Bakashvili [A.B.]: Yes, now things have changed – the world has changed, the generation has changed, and so has our country. The younger generation of Georgians wants to be European, and they want to be European, but Georgia has always been traditionalist... We traditionalists want to be European, but we don't want it to be like it was in the Soviet era, you understand? Because in Europe they say, "You have to do what we say", you understand? So that's not right, you understand? Even all the laws – they say, 'Take this, take this law' – but for us Orthodox Christians, that's not right, and the GDPR, that anti-discrimination law, everyone. Yes, fine, but also with our – how should I put it – tradition, if you want us to agree with that, no... We want to be European but with our tradition; we have a

very strong – how should I put it... We're proud, you know? We respect our own rules, and that's why the Europeans don't want to go to Georgia now.

Ana's account clearly reveals the weight of the memory of the Soviet past: a period when external decisions heavily influenced Georgia's internal affairs. For this reason, when the European Union calls for reforms on rights, anti-discrimination, and democratic standards, a segment of the population, like Ana, fears losing fundamental elements of their identity, especially those tied to the Orthodox tradition. The point is not to reject these rights, but the fear that they might be imposed, evoking memories of past totalitarian mechanisms.

Ana also expresses another widely held sentiment in her country: Georgia today often seems to find itself at the center of a geopolitical chessboard, where various powers – the West, the U.S., Russia, or others – have interests and expectations. It is not a matter of "enemies" or "culprits", but of positions: Georgia is a strategic territory, and this creates the perception of being caught up in a game bigger than itself.

The result is that the path toward Europe becomes complex: the country wants the rights, opportunities, and security offered by the EU, but at the same time wants to preserve its own traditions, identity, and autonomy, without feeling pressured by anyone.

It is precisely this difficult balance – between the memory of totalitarianism, European aspirations, and geopolitical pressures – that defines the current situation.

Interview with Loredana Ciocan

Interpretation by Edoardo Santurbano.

Loredana Ciocan [L.C.]: Even though there are those who lived through the good old days of communism. Some would like to go back, though... I mean, those who didn't adapt to the new era or didn't make it, who couldn't withstand... the post-communist period, and then found themselves in a bad situation. But there are some who would like to go back, yet they'll never be allowed to. It won't be possible anymore... Yes, from the time when maybe they had everything they needed, but without – that is, they don't realize that even though they had everything to live on, there was no freedom to choose, there wasn't...

In Loredana's account, a theme emerges that is very typical of Eastern European countries: selective nostalgia for the communist era. Some people remember those years as a time when "nothing was lacking", because the state guaranteed jobs, housing, and basic services. But Loredana immediately highlights the central contradiction: that apparent stability existed without freedom, without the possibility of real choice, without political rights, and without protection from the authorities. Her reflection is important because it shows how

complex the memory of totalitarianism is: those who failed to adapt to the post-communist era – marked by crisis, economic transition, and rapid change – may idealize the past. But, as Loredana says, "it will no longer be possible to return to that system", because a society that has known freedom no longer accepts a power that decides everything. And this is precisely where Europe comes into play: for Romania, joining the EU has meant guaranteed rights, freedom of movement, protection against abuses of power, and the opportunity to study and work anywhere. Loredana implicitly contrasts a totalitarian system – which provides security but takes away freedom – with a European Union that demands reforms but restores concrete rights and spaces for individual choice. Her speech thus becomes a fundamental reminder: true wealth is not having a guaranteed minimum, but being able to decide one's own life – something that totalitarianism takes away and that the European Union, on the other hand, defends today.

Together, these three voices show how the totalitarian past continues to influence the present: in fears, in nostalgia, in expectations toward Europe. And at the same time, they explain why, for many countries, the European Union is not just a political project, but a space that offers what past regimes denied: rights, freedoms, and the possibility of choosing one's own future.

Interview with Alice D.

Alice D. [A.D.]: So, in my opinion, totalitarianism is a very specific historical category [...] and one that shouldn't be confused with other types of dictatorial government that might be just as brutal and evil, you know. And so Italian fascism is actually an imperfect form of totalitarianism, isn't it? [...] Anyway, yes, Hannah Arendt was the one who outlined the characteristics of totalitarianism a bit, so now I'm not fresh out of school, but still, it's a configuration in which the state has complete control over its citizens, right? But not... and in which there are no other institutions that can... in some way limit it, which is why, in the end, the most successful totalitarianism was Stalin's. Because, well, Nazi Germany was like that – it had industry, which could act as a countervailing institution – and Italy had the Church, industries, a lot of things, but the point is that there wasn't a dictatorial imposition, right? Of the masses, within which if you didn't say anything you could stay safe, but rather a continuous mobilization, an active indoctrination of the masses so they'd be in line, right? And that was sort of the difference between these three regimes and those – I don't know – the Franco regime, the Portuguese one, and so on. Then the dictatorships that came later in Latin America, which were more repressive but not totalitarian, no – though I'd have to study this more closely – but the three totalitarianisms par excellence are those [...].

So, as for the establishment of something like that now, I don't really see any signs, but the things I think are important to note – I mean, it's obvious that history isn't so stupid

as to always do exactly the same things, right? So, maybe we're on guard against something that's already happened before, but we don't realize that we're still heading in a direction that's not good – one that could lead to other forms – because, obviously, society evolves. So I think establishing a dictatorial or totalitarian regime like those of the 20th century isn't possible now [...] – I mean, society has changed, so, exactly like that, exactly the same, I don't think we're that stupid, but we're stupid enough not to realize other things like these... um, crusades against so-called ideologies that aren't in line with the state's values – and then, what are these values? No, not those of the Constitution. And so, does that mean it's a partisan issue, or rather the restrictions on press freedom, neo-Nazi parties getting twenty percent in German elections – it's obvious that, I mean, it's obvious, I don't know, eh, because then maybe (laughs) they'll hold this statement against me when it happens, but I doubt that a phenomenon like Nazism could re emerge in Germany. But it's a, it's a wake-up call that so many people are voting for the AfD, isn't it?

It means there's a problem. That there's something the political class can't provide answers to, which used to channel itself – maybe once it channeled itself into... um, into the extra-parliamentary left or just the left, and now it's going to the far right, but the very, very far right. [...] In my opinion, quite simply, it's the opening of the borders. That too, eh (sighs), is like disarmament in the sense that I can't conceive of a world where borders are closed, but in reality they are closed, aren't they? And so being able to move in a space where there's no need for them gives the feeling of moving more or less in the same place, right? And in fact, ever since Brexit, it's felt really strange to me. I have this mental block where I can't bring myself to get a passport even though I want to go to Scotland. Because I'm like, what? But until yesterday I went there without one, right? And, and there's something that makes me realize just how absurd the whole immigration issue is – the fact that people, just because they want to go from here to there, can't do it, right? And so, in my opinion, it's something very trivial to say, but considering how the world is, that's exactly it. The fact that there's a space where you can move freely. It should be a given, but it isn't.

Interview with Cinzia Filippini

Emma Urbinati [E.U.]: And in your opinion, where do we stand today? How is the European Union doing?

Cinzia Filippini [C.F.]: No, no, in my opinion, no, no, we're not really... the people aren't exactly in favor of Europe. No, in my opinion, no. I'd be very sorry if we went back, I mean.

E.U.: So how do you see the future prospects?

C.F.: Well, let's hope for the young people (laughs). Let's hope for new ideas... I don't know, it's hard to say like that, you can already see that we're all a bit fragmented, like, you

know? I still think even England, I mean, for me it was something, like, scandalous... not scandalous, but, well, why did they want to leave? I don't know.

E.U.: So did it have a particular effect on you when you heard about Brexit?

C.F.: Yeah, negative. I mean, how do they want to leave? I mean, with all... no, the laborers who came over, including Italians, with all the opportunities they had, thanks also to our guys who went there. I mean, it just seemed like... the wrong thing to do, but... they voted that way.

E.U.: And speaking of which, have you heard anything lately about the issue of European rearmament?

C.F.: Yeah, I've heard about it. I don't agree with rearmament – this, in fact, is something that... why do we have to... defend ourselves? Defend ourselves from what? How? I mean, you defend yourself with your head, with other things, but they voted for this thing that I don't approve of. Look, I don't see myself aligned with them here, but... if you're part of a group, I can have my say in the end, but ultimately they decide [...]. Should we rearm? Let's rearm, but it's 2025 – rearm in what sense? I mean, when you send all the kids out with rifles, to do what? A bomb will come and say "goodnight" to the musician. I mean, what are we going to do? Instead, we should use examples to promote a discourse of mutual support in a different sense, not weapons. Weapons, no – with reconstruction, the right kind of reconstruction, not the wrong kind, because we're also famous for being more correct but... more incorrect, excuse me, but we're not the only ones [laughs].

[*talking about high rents and tourism in major European cities*]

E.U.: So for you, anyway, the European Union as... I don't know how to put it.

C.F.: As a guarantor of security for... as a guarantor of a better life for everyone. That's it, I'd really love that. Eh! I mean, you get it, right? If they don't check, if no one checks, then in the small town, you know, you say, "Eh, no, come on, I'm not going to that guy because he's a big shot, a furniture dealer, he's got this, he's got that, he's got the bank account, eh." But the European Union doesn't give a damn. If you're (chuckles)... that's how it should be. If you're in default, you're in default, eh, you pay. Next time you'll be more careful (laughs).

[...]

So, I can only add that in my opinion we're still too fragmented as Europe. You see why we should be, no, more... without these borders [...]. Without these borders, right? I mean, for example, I'll say something silly I suppose, but take France, for instance. So you've got iron and, I don't know, energy? You give some of it to us. We have milk, mozzarella, tomatoes (laughs). I mean, a pool where everything stays in... without these borders, it stays there and we can all use it equally. Whoever has more puts in more, whoever has less puts in less, but maybe to give everyone the chance to be independent as Europe. I don't know if I've explained myself, but I'd like that.

E.U.: So, no borders within Europe, but outside of it – do you think it's right for there to be borders?

C.F.: Outside in what sense?

E.U.: I mean, a border that still defines Europe, the countries of the European Union, in relation to the others?

C.F.: Ah, but what I'm talking about is something bigger. I mean, I'm saying...

E.U.: The whole world.

C.F.: No, all of Europe.

E.U.: Oh, okay, but it's fair that...

C.F.: I mean, all the way to Russia – Russia will never join the European Union anyway. The borders sort of form themselves in that sense. But when everyone's sitting there, how many countries are we?

E.U.: Twenty-seven.

C.F.: Yeah, twenty-seven without borders [...] maybe we'd all be united, but against whom? [laughs]

E.U.: Against no one!

C.F.: Against no one! Actually, that would be – I did say it's a utopia – but I'd like it if these borders didn't exist, meaning there'd be a pool where each of us, with our own resources – if we have them – without having to waste them or throw them away, or give them away, would put everything in, you know, together, and it would all be distributed to those who maybe don't have... I don't know, who don't have olives to make oil. Sweden doesn't have olives, of course, so I mean, not that there are extremely expensive things because of imports and exports, but rather that it's all much more like a pool where everyone can draw from a single source, but... everyone, every people brings their own resources, without depriving, without limiting. That's how I'd like it, I'd like that, then I don't know if.

E.U.: So we also need to abolish export and import costs?

C.F.: Exactly, yes, yes, because it's all ours – I mean, to think of it as belonging to everyone, all of us. Difficult.

Interview with Dario Konstantin Stier

Emma Urbinati [E.U.]: So, let's talk a bit about your opinion on the European Union. I get the impression that there's been an evolution, from, well... before you arrived in Italy, to after, maybe even after your experience in Paris – do you want to tell me a bit about that?

Dario Stier [D.S.]: Sure, I'd love to. So, um, I remember when I was getting ready for my volunteer work in Italy – there were me and lots and lots of young Germans who were

about to leave, mostly for different European countries like France, England, and Poland. I had a friend who volunteered at Auschwitz as a guide. Um... others in Italy, right? And so there you really felt, "Wow, I'm part of this European Union that gives you those opportunities." Then again, I grew up in a very multicultural environment in Germany, right? I've always had friends – fewer German friends than Croatian, Turkish, Bosnian, Italian, Russian, Danish friends, but all kinds, French ones too. So in the end, I mean, I thought, "Well, okay, it's great that we're all so united, and it's thanks to the European Union; we should all be pro-Europe..." – and I'm still absolutely pro-Europe because, I mean... well... we're all on this continent together, and really, even on an international level, we don't amount to a damn thing if we don't work together, right? And, um, and in my opinion, I mean, despite the cultural differences, well, I've traveled, I've been to different places in Europe and... but especially with young people, I mean, you could connect thanks to English or language skills and really connect well. Um, then I came to Italy and things stayed that way. But then I also realized that when talking about, you know, the crisis, the euro, unemployment, maybe the problems – the economic problems in Europe – they're different from country to country, and there were also more critical voices I'd hear every now and then – like, "the euro hasn't been an advantage for us", for example, which, well, you can debate that, right? Or, "Germany is ultimately still the most powerful country that calls the shots in Europe." Maybe at first, as a German, I'd say, "No, that's not true, we're all equal", but then you realize – in the end, it's true that it's always those four most powerful countries, or basically France and Germany, that decide, that speak up, and that... and you can already see that... I mean, how democratic is this stuff?

Then, one experience that really hit me hard was a vacation in Greece. I was there with a friend of mine because we were visiting another friend of ours – an Italian guy who had done, or rather was doing, his civil service there. Thanks to him, we met a bunch of Greek guys who told us that, well, they have a really hard time supporting themselves – I mean, their families have to support them somehow – and then they go work there, um, well, during the holidays, maybe on some island where the tourists are, right? The... all just to support themselves, and I remember that when the financial crisis hit Greece, there were, there were media outlets in Germany saying, "Well, why don't the Greeks want to work? Because it's a corrupt country, and now we Germans have to save them", but in reality, it was Merkel who later blocked social reforms in Greece, and Greece, I mean... Now... I mean, you could really see that the young people were struggling because the situation in Greece is tough and... well, compared to Italy – I mean, Italy and France, according to , are still doing pretty well, even in Germany.

E.U.: You mean the ones in 2024 or...

D.S.: No, no, the ones before that.

E.U.: Oh, the ones before that, okay.

D.S.: Yeah, yeah, because in the end, um, I mean, Von der Leyen wasn't even a free choice; they put her there because they'd decided behind closed doors to make her president and...

well, nothing, I mean, these things are ultimately not very exciting in my opinion for those who maybe think the European Union should be a cultural union where, I mean, we all feel like we're part of it, but in reality it's an economic union where... Oh well, I mean, in the end, everything is just... I mean, decided based on economic advantage and not... yeah, not based on what might actually be good for young people, for the people, or whatever but there are countries in Europe that end up joining the European Union, yet they don't get that level of prosperity; rather – how can I put it? - Well, I kind of have this idea that companies from economically strong countries go there to those countries to, well, exploit them to get access to the market, right? To access the market – I mean, I'm much less enthusiastic about Europe now, and, well, the last elections when they put von der Leyen in charge, so she acted as Macron's puppet and...

E.U.: Okay, so for you, the current problem with the European Union is the fact that... I mean, anyway, I don't know, it's about this – that it only follows economic interests and doesn't deal with other things? I'm not sure if I understood your point of view correctly.

D.S.: Especially that, especially that, yeah, and then it's not even that democratic in my opinion, I mean, in the end, the funny thing is that – what's it called, the EVP [PVE: European Green Party]? No, I mean, that party of von der Leyen and Weber or whatever all these guys are called – I mean, they've been ruling the European Parliament forever. Forget about, I don't know... the single party in China or whatever – I mean, in the end, it seems to me, it really seems very questionable as a concept. And... then there's the anti-immigration stuff too; the anti-immigration wave has now reached Europe as well, the militarist wave too, and yet when Macron once made a decent proposal – like a uniform minimum wage across the entire European Union – it was never followed through, same with the European army, no, which would actually make sense in the end. I remember another proposal – what's it called? – Interrail, an Interrail pass for all kids who finish high school, which would be amazing, right? To have something like that across all of Europe so we can travel, get to know each other... "Oh, there wasn't any funding!" Thanks. So in the end, that's what makes you very skeptical about... at least it makes me very skeptical about Europe.

Interview with Salvatore V.

Salvatore V. [S.V.]: My view of the European Union is perhaps a bit idealistic, stemming from my studies, because clearly, from a legal standpoint, I consider membership in the European Union a huge advantage. I've realized, however, that there are clearly some cracks. First and foremost, I think of... the Dublin agreements, the handling of the migration issue, which certainly doesn't... leave me very disappointed and perplexed. I'm thinking of the drift in some countries that adopt regulations increasingly at odds with those values of democracy, participation, and inclusion I mentioned earlier, and the ineffectiveness of certain

sanctions or, more generally, of remedies that can be applied within the European Union. And I remain disappointed. I'm also disappointed by the lack of a clear stance toward other world powers, or at least by the European Union's attitudes toward external conflicts, but also internal ones – think of the Ukraine issue, Russia, the issue of arms financing – meaning it's not a union that, from a social standpoint, I can praise as much as... I'd like to, you see. However, for the record, I also want to emphasize that one of the biggest criticisms leveled at the European Union is precisely its ineffectiveness, its powerlessness in the face of certain events; however, it must be said that all member states have always been very reluctant to grant more significant powers to the Union in certain sectors. So, um, when reflecting on this – regardless of whether one takes a position in favor of a federal state, the European Union, or the Constitution for the European Union – I still think that in today's discussion, in reflecting on the competence, effectiveness, and efficiency of the European Union, we must necessarily also consider the political will of the individual member states and the extent to which each of them actually believes in these institutions from a political standpoint. And I think that will is still very minimal. That is, I think everyone realizes certain absolute advantages that come from participating in the Union, but it's as if they want to settle for those advantages, while trying to curb – almost as if it were an enemy – competence in other specific sectors. On the contrary, there are new competences that, in my opinion, the Union should not hold.

Emma Urbinati [E.U.]: Such as?

S.V.: That of criminal law. As of today, with the entry into force of the Treaty of Lisbon, the European Union has acquired what scholars have defined as an indirect criminal competence – that is, the ability to introduce criminal sanctions and criminal offenses into various legal systems in two specific cases: to harmonize regulations designed to protect assets relevant to the Union, and in cases where, in short, fundamental values come into play. However, this competence allows the Union to introduce actual sanctions – referred to as criminalization obligations – which do not have direct effect but must always be transposed by the Parliament, which, however, has little room for maneuver on this point.

[...]

E.U.: Okay, so your point is perhaps to strengthen the European Union's ability to intervene in other contexts...

S.V.: The sanctions that can be – yes, absolutely – the sanctions that can be imposed on states that are in serious violation...

E.U.: Human rights, perhaps.

S.V.: Yes, human rights...

E.U.: I'm thinking mainly of migration in this case.

S.V.: Absolutely, yes, yes, yes. Yes, and not only that, but in general, forms of harmonization – that is, harmonization and thus the standardization of various regulations across

any sector of the European Union – still face many limitations today. So it strikes me as odd that there are so many difficulties in developing social policies, yet there is the possibility of introducing forms of criminal repression.

[...]

We need to start perceiving the European institutions as our own institutions, that is, as institutions capable of significantly influencing our way of life.

E.U.: On the other hand, why do you think there is this very distance between citizens, at least among the various EU member states? I mean, for example, I count myself among them – I wasn't in Italy during the last elections... I didn't really think much about voting... for the European elections.

S.V.: Well, I think there are two factors at play here. First, the intellectual laziness we all have to some extent, because staying informed or, um, doing research takes effort, and maybe there isn't even a strong interest in this area. So this is a factor you can take as a given, but it's not a fault – it can't be blamed on the voter. Politics bears much more responsibility because over the years we've even seen anti-European positions emerge, and that's ridiculous – it's ridiculous in that... I mean, it's like denying part of one's own identity, in my opinion; it's contradictory, and above all, it plays on rhetoric that appeals much more to the voter's gut feelings rather than... it's as if it were making a bit of a mockery of them. I mean, I'm thinking about COVID, everything that happened, and how difficult – if not impossible – a recovery would have been in such a short time. But anyway, that's certainly a broader discussion now; with the PNRR funds we have now, they won't be around anymore, basically. But, I mean, it's not just in a crisis situation that the European Union is needed, because at that juncture no one dared to criticize or question it. In other contexts, it's as if... yes, there's still that mercantilism, that nationalism, which I think is very anachronistic.

Interview with Mico

Mico: My memory is a bit fuzzy, but I can say that my time there and my arrival in Italy overlapped around 2012 and 2013. My life in the Philippines had its ups and downs. [...] My mother, for example, had already been here in Italy for a long time; she's part of the second generation of Filipino immigrants.

Davide Vezza [*]: Mico is a young man who arrived in Italy between 2012 and 2013, and he has decided to share his story because, through a life journey that brought him to Europe, he has developed an original and critical perspective on European political relations and international policy directions. But first, let's listen to his autobiography.

Mico: Certainly one positive aspect is the geographical area where I lived; my health is particularly weak – or should I say frail? [...] . And so, from an economic standpoint, I

was able to see the effects of the 2008 crisis at a fundamental level, given that [his family] belonged to a farming community – not just a family but the entire farming community – and so all foodstuffs, both primary and refined or processed, and so on, which were once easily accessible, became particularly inaccessible. But every year we are at the mercy of natural forces. So, broadly speaking, what we managed to do and those techniques, that spirit of survival, allowed us to stand tall with dignity and a smile – broadly speaking, a bitter smile.

*. So from childhood there was a social awareness, and now a retrospective reading neither illuminates the meanings nor a sense of belonging to a community even before a family. As we continue listening to him, we also notice a curiosity that led Mico to wonder how violence manifested itself in his daily life.

Mico: From a political standpoint, what interested me was that when there are these so-called religious conflicts – considering that they exist between two specific communities from a religious perspective – there is, or has been, a lack of understanding, and this lack of understanding has simmered and, at the same time, escalated into a full-fledged political conflict that, in many cases, also becomes a conflict in the literal sense of war. [...] From a religious standpoint, and as I anticipated, there is in reality – despite this small, occasional yet nonetheless bloody conflict – a beautiful tolerance, and there is a paradoxical, coexisting religious tolerance. It is as if the Philippines, with all its colonial history yet at the same time its geographical position, has embraced this. In reality, there is beautiful tolerance, and there is a paradoxical and coexisting religious tolerance. As if the Philippines, with all its colonial history but at the same time its geographical position, has welcomed many religions – obviously due to economic exchange, the initial contact, and then, I repeat, primarily for colonial reasons – we host many religions; some have, in terms of numbers, more followers, others fewer, but any sense of dominance is kept in check – if there is a sense of dominance, of course – by our Constitution, which I consider very unique.

*. Violence that becomes an exception to a tolerance and mutual respect historically established over time. But also an institutionalization of difference through a Constitution that recognizes cultural heterogeneity.

Mico: In hindsight, all that suffering has made me who I am and has allowed me to connect with people in a unique way – or at least, a way that is unique to me. But everything I need from my country of origin, from the state under which I was born – because I was born in the Philippines – is thus fulfilled. In fact, even though I've been living in Italy for about nine, ten, or eleven years now, I feel no desire to return.

*. The retrospective closes with a circle coming full circle: one accepts one's past and becomes aware of it, drawing a lesson from it, without the nostalgia that reifies it. It is also interesting how Mico, in discussing his arrival in Italy, highlighted the reactions – ranging from a warm welcome for him to, even worse, the discrimination faced by his mother (and father).

Mico: When I arrived in Italy, it was interesting. As you know, my body language – non-verbal cues, for example – compels me to bow often and make the sign with both hands as if in prayer, just to say thank you. [...] When I showed them these habits of mine, it was it was pleasant for them to accept them – this aspect, obviously, not all the habits, right? The habits were well received, but it's understandable that different cultures are different. [...] There were moments, of course, not so much from a cultural standpoint but precisely because of my own situation – at the time, I wasn't yet fully aware of reality. At twelve or thirteen, I knew things; I knew I was a "person of color". Even in second grade, we were already aware – they were already teaching us about the harsh reality of being people of color – and I wasn't completely oblivious.

It's just that experiencing moments when being seen and called in a certain way, being treated in a certain way – it hurt me, not so much because they did it to me, because in my life I've experienced worse things. So it's not that these things hurt me. They could have even attacked me with a lethal weapon. I wouldn't have reacted; I would have reacted nonchalantly because I would have told them, "I've seen worse, my dear." What made me sad, what destroyed me inside, is the realization that my mother came here a long time ago, at a time when the laws were less protective and when the concept of human rights was relatively new – a very young concept of rights, human rights – and so knowing that my mother endured these things with less power and therefore with greater intensity made me, let's say, almost want to, I wanted to become a great Leviathan, and, to quote a certain German jurist – I must quote Carl Schmitt – I would have wanted to become a sovereign declaring a state of exception to avenge my mother, and my father – for heaven's sake, my father too – even because I love my father, even though he's always the one on my side; however, since my mother came into my life long before my father, my father arrived when protections were already in place.

*. The central theme, the biographical crux, is how the idea of the Other then becomes an offense to the people we love, and also seeing how discrimination does not diminish over time. Mico says that protections have increased, and this is undeniable, but civil society has not ceased to show hostility toward non-natives, even when they are model citizens.

Mico's migrant background and his choice to major in "International Cooperation and Development" also provide a basis for analyzing the role of EU citizenship and European identity.

Mico: For me, Europe can be summed up in five words, even if they don't actually fit into five words. There isn't necessarily a hierarchy to follow, because they exist on equal footing, as words that, for me, encapsulate Europe. This is how I've seen it, having had the opportunity to go abroad – that is, outside, beyond Italy – even just for trips. "Decision, Compassion, Deconstruction, Destiny, Balance" – I'd also add a sixth word, "Love", but that's another story; it's a story that would require five hours of recording. I don't think five recordings about my love life would interest you for your archive, so Decision – why?

Because decisions made within the European Union have changed the world in ways that have international implications, though not in a trivial sense. But when I say "trivial", what I mean is that a decision made by certain countries on a particular continent does not necessarily align with the rules governing the territories of the European Union. However, for the European Union's decisions to influence choices on other continents and in other countries, it must possess a certain power. And for this reason, one word that, for me, encapsulates the European Union is "Decision". It is so powerful.

Compassion. I see in Europe a particular compassion because, after having been through two world wars – yes, two world wars – it has had the strength and the courage not to forget the past but to acknowledge the past and yet forge this bond.

To move forward knowing – knowing what one has done to the other. And this ability to stay – this ability to stay together, beyond the... let's say all the historical reasons not to unite, and yet they did unite... for me, it shows enormous compassion. At least for me, it's something much more interesting than the compassion they show in terms of human rights – for example, toward foreigners, the LGBT community, or communities of different religions. for me, these are still compassion but secondary; they are still fundamental, and I'm happy they exist – very happy – but compassion, for me, is greater and more important: the fact that, beyond their, let's say, historical reasons for not uniting, they are united; they have forgiven one another. So, as for the other part, I remember – if you recall – the five words I described: decision, compassion.

Deconstruction, because here it is, obviously from its founder Jacques Derrida, an Algerian, who argues that Europe is in a constant process of deconstruction, in that rather than destroying itself as in the "destruction" of the now-famous Martin Heidegger. It does not annihilate itself, but rather, to improve itself, it breaks itself down, cleanses it, and reconstructs it just as before, but now with an ever more refined objective. This is , and one of the ways in which this is embodied is the current form of governance – more than a form of government or a form of governance – of the European Union through the Council of Ministers, the European Parliament (the only elected body), and the European Commission, which has exclusive legislative initiative, paradoxically – in my opinion, paradoxically – and then Destiny. For me, Destiny, because – Destiny – because, without wishing to be Eurocentric – it is not my intention to be Eurocentric, not because of my background, but because of my personal principles and my past – I would not promote Eurocentrism. But "Destiny" for me is a word that encompasses destiny and Europe, destiny and destiny. Because the existence of the European Union must – and I mean must – guarantee its future, its survival. Because I fear, I fear, I fear – based on my studies – what I am aware of: what would happen if the European Union were no longer there. That is, I dare say that the fate of humanity would be affected in a chaotic way by the birth and dissolution of the European Union. So on the one hand, we can certainly talk and debate what it is, what it should do, what its powers are, the policies or the direction the European Union

should take, but one thing is certain: the European Union must exist if it can; it's better if it can always improve, but we can never discuss – no, not me personally – I wouldn't discuss its dissolution; it must survive, it must survive, it must be more, it must be strong – strong, but not abusive, not invasive, but strong – very strong. And then the fifth word – what did I say in the fifth word? What did I say? My memory fails me; I think I was exhaustive.

*. Yes, Mico, thank you, you've been exhaustive; your testimony is important and must serve as a catalyst for dialogue on respect and a shared international policy. It wasn't exactly with your generation that Europe (or rather the European Union) came to terms with its past and decided to unite – albeit partially and amid ongoing tensions – under a common identity (flag, anthem, political and economic institutions...), but the journey is still in its early stages, and thanks to those like you who want to contribute, one day Europe will truly be united.

Versiunea în limba română

1.
Viața cotidiană într-un regim dictatorial. Comunismul în România

Interviu cu Florica Florea

Florica Florea [F.F.]: M-am născut după Al Doilea Război Mondial, în anul 1946, atunci când s-alegea poporul.

Iulia Florea [I.F.]: Ce înseamnă asta?

F.F.: Deci atunci au fost alegerile, se zicea că sunt alegeri democratice dar... ele s-au dovedit a fi altfel, pentru că mai târziu când eu am perceput cât de cât realitatea am înțeles că în țara noastră se instala noul regim sub influența Rusiei, iar sfatul dat de Stalin care era atunci la conducere în Rusia, Uniunea Sovietică, era că: „Nu contează cine votează, contează cine numără voturile".

I.F.: Asta spunea el?

F.F.: Da, asta a fost formula găsită de Stalin și transmisă tuturor celor de sub influența Rusească. Și bineînțeles că au câștigat comuniștii, deși n-a fost conform votului... și a început instalarea noii ordini sociale.

[...]

Politica dusă de către cei de la conducere era lichidarea chiaburimii. Ori lichidarea chiaburimii însemna să li se ia proprietățile și să fie duși la canal. Se făcea atunci Canalul Dunăre–Marea Neagră. Și s-a făcut cu munca multor oameni din satele românești care au fost considerați chiaburi. Deci, ca să nu fie declarați chiaburi, părinții mei proaspăt-căsătoriți și-au făcut poziție separată. Dar, totuși, bunicii mei au fost foarte afectați pentru că îmi amintesc că stăteam odată, după treieratul grâului, eu aveam având vreo 4 ani, dar am reținut scena. Și mi-am amintit-o mereu. Am dus-o cu mine de-a lungul vieții. Erau bunica mea, mama și o verișoară de-ale lor, tot cam de vârsta mamei mele. Și erau triste. Stăteau în bucătărie și zicea bunica mea: „Doamne, am venit acasă... am avut 2 stoguri de grâu, frumos grâu, și am adus numai grâu de-al treilea!". Adică cel mai rău calitativ, care era plin de neghină mai mult și deci din care de obicei nu se putea face pâine, se dădea la animale. Și eu le ascultam și eram un copil care voiam să... de mică simțeam nevoia să liniștesc oamenii și să-i mângâi. Și atuncea eu am zis: „Dar nu vă nu vă necăjiți că mie îmi plac pugăcele de mălai!" [îi tremură vocea, inspiră adânc și lăcrimează] Scuză-mă că mă apucă emoția...

I.F.: E ok, e normal Mima!

F.F.: Mă copleșesc emoțiile... eu le-am zis „pugăcele" puțin stâlcit pentru că erau pogăcele de mălai.

I.F.: Și astea se făceau din mălaiul de calitatea a treia?

F.F.: Deci mălaiu' se făcea din porumb din făina pe care o obțineai măcinând porumb. Mălaiu' care se găsește și astăzi în magazine și din care se face mămăligă. Și mămăliga era cumva considerată un semn al sărăciei, deci mămăligă mâncau mai mult cei săraci sau mălai. Mai mâncau mălai în loc de pâine pentru că era mai ieftin.

I.F.: Aaa, am înțeles.

F.F.: Da și noi nu prea făceam mălai că aveam pâine deci aveam pământ pe care-l cultivau și părinții și bunicii, că erau oameni harnici. Dar mâncam la vecini și îmi plăceau pentru că îi vedeam și pe ceilalți copii mâncând și mă duceam și eu acasă și-i spuneam bunicii să-mi facă și mie „pugăcele de mălai". Și când am auzit că-s atât de necăjite că nu au grâu, eu le-am spus să nu se necăjească că vom mânca „pugăcele" de mălai. Atunci, așa triste cum erau, au izbucnit în râs și râdeau și plângeau și eu nu-nțelegeam exact ce se întâmplă, dar mi-a rămas în minte această scenă.

[...]

Deci, eu m-am născut în 1946 și până prin anii 1950 și nu mai știu exact anul acuma, s-a trecut la o nouă etapă în care a început să se lucreze pământul în comun. Deci să se instaleze cooperativizarea la țară. Acuma eu îți spun ție mai mult ce se întâmpla la țară. Țara în majoritate era agricolă. Știi? Dar la oraș de asemenea se confiscau marile uzine care erau proprietatea unor patroni și fabricile, uzinele, băncile care erau atuncea și treceau în proprietatea statului. Deci după anii aceștia, în anii 1950 și ceva au început alte etape ale instalării comunismului. Prima data s-au făcut întovărășiri. Deci din pământul pe care oamenii îl aveau în proprietate li s-a propus ca fiecare să vină cu o suprafață de pământ și s-o lucreze în comun cu alții. A fost ca un preludiu la ce a urmat, respectiv cooperativizarea forțată. [...] S-a luat țăranilor tot pământul ca să se lucreze la comun. Deci nu numai pământul, ci și animalele și uneltele de muncă plug, grapă, tot ce aveau ei în curte. Știi?

I.F.: Tot? Deci nu-ți mai rămânea nimic...

F.F.: Tot, tot, tot și vacile din grajd și aveau unii boi, și părinții mei aveau, sau cai. Tot, tot, tot.

I.F.: Și niciun cal nu le-a rămas care să fie al lor?

F.F.: Nu, niciun cal. Niciun o vacă, în prima fază. Bineînțeles că oamenii n-au vrut prima dată, dar politica statului era să reiasă că oamenii și-au dat pământul după ce au trecut prin experiența cu întovărășirea de bună voie și nesiliți de nimeni. Aceasta era și formularea pe care o foloseau atunci când renunțau la pământ. Deci renunțau, erau de acord cu această „cedare a pământului în folosul statului". Da? În proprietatea statului să fie. Naționalizare cumva. Da, atunci s-au naționalizat fabricile și uzinele. Și îi chema, îmi amintesc că oamenii nu voiau să semneze de bună voie și-atuncea îi chinuiau, îi puneau noaptea, mi-amintesc metode din astea de, cum să zic acuma, de a-i obliga... și îi duceau cu mașinile Aro, un fel de

mașini Aro pe terenuri accidentate și-i învârtea p-acolo o noapte întreagă tot spunându-le să se hotărască să semneze cererea de intrare în Cooperativa Agricolă. [...] După aceea, au început și cu altfel de amenințări. Deci cei care aveau copii la școală, le spuneau că o să le trimită copiii acasă de la școală. Și pe unii i-au și trimis, deci de la mine din liceu. Și așa au semnat încet-încet oamenii, au început să semneze că au zis că n-au altă variantă... semna câte unul, îl punea toată noaptea să crape lemne la școală sau la primărie până se vor hotărî. Și au cedat. Îi mai și băteau pe unii.

Interviu cu Lucreția Negruțiu

Lucreția Negruțiu [L.N.]: No și dup-aia o venit Colectivul, adică prima dată în 1960–1961, atuncea în 1961 o fost ultima dată când o fost bine în casă la noi. Deci atunci s-o căsătorit cele două surori în 1961. În 1962 s-o făcut colectivizarea și de atuncea o fost altă problemă pentru că tata a fost chiabur și având două case, o intrat de la Colectiv ăștia care o venit responsabilii care să facă colectivizarea. Toți au stat acolo, au ocupat o casă de-ale noastre. Pe noi ne-o băgat într-o casă și ei în cealaltă.

Iulia Florea [I.F.]: Deci n-au cerut, cumva au luat casa.

L.N.: Da da, au luat-o. Nu, că n-or plătit nimica pentru ea, că acolo o fost sediu colectivului apoi.

I.F.: În casa voastră?

L.N.: Da. Până în 1970 și nu știu exact cât o fost stat la noi, până când au făcut un sediu pentru Colectiv. Cam așa, 1975.

I.F.: Și colectivizarea ce însemna?

L.N.: Că o luat pământul tot de la oameni și animalele. Tot, tot, tot, tot, tot. O luat tot. Și o rămas, noi aveam cai și mama ca să nu dea caii, că iubea caii, lucra ea cu ei. Și și ea s-o-mbolnăvit dup-aia. În 1966 o murit. [i se subțiază vocea] În 1964 avea probleme la stomac, probabil că nemâncând și o făcut cancer la stomac.

I.F.: Și cum o fost pentru tine, Mima? Să fii tânără, să ai 20 de ani...

L.N.: Greu, greu, foarte greu o fost. Că și eu după ce am terminat clasa a VII-a, că atunci făceam șapte clase când am fost la Tileagd, și apoi am dat la Aleșd la liceu și am reușit fără loc, dacă nu s-o înscris în colectiv...

I.F.: Pentru că tatăl tău a refuzat să se înscrie în Colectiv?

L.N.: Da, în tovărășie prima dată și dup-aia la Colectiv. Am reușit, dar fără loc.

I.F.: Înseamnă că tu n-ai avut voie să mergi?

L.N.: Da. Dar după ce în 1962, cum am zis, o venit Colectivu, atuncea m-o luat ca și socotitoare la colectiv în sat și apoi în 1963 m-am dus la Școala Tehnică de Contabilitate Agricolă. Adică școala tehnică. Am făcut 4 ani aici la Oradea.

I.F.: Și după ai putut să te angajezi?

L.N.: După aceea m-am angajat, da, prima dată am mers și am făcut contract cu CAP-ul de la Tilecuș, am lucrat acolo vreun an și ceva, am lucrat între timp și ca și secretară la școală, câteva luni, și dup-aia în 1969 m-am dus la SMT la Tileagd. Am lucrat ca și contabilă.

Interviu cu Gavril Coldea

Anda Todea [A.T.]: Cum era școala în perioada comunistă? Dar îmbrăcămintea?

Gavril Coldea [G.C.]: Îmbrăcămintea era, și la liceu și la școală aveai uniforma obligatorie, nu conta că ești băiat de director de nu știu ce, trebuia să ai aceeași uniformă și erau la un preț, că amu știe și maică-mea [se uită la mama lui] că ne lua când începea școala, ne duceam cum era în Cluj vechiul Central, magazinul, și de acolo mergeai și te îmbrăcai, că îți trebuiau pantaloni, că îți trebuiau papuci, no erau și prețurile acceptabile. [...] Era un pic strictețe și la liceu că nu puteai merge numai cu bilet de voie, că am stat și la internat și nu puteai să ieși din internat numai cu bilet de voie, cu ora când te duci și la care te întorci și trebuia să ai uniforma și cu numărul matricol pe mână. Te vedeau și în troleibuz, în mijloacele de transport, te vedeau că ești cu număr matricol de liceu și aveai reducere, adică puteai să circuli în mod gratuit, dar dacă nu aveai numărul matricol îți trebuia bilet.

Interviu cu Maria Sfârăilă

Vlad Sfârăilă [V.S.]: Unii spun erau bani, dar nu se găseau produse. E adevărat?

Maria Sfârăilă [M.S.]: Erau, erau... de exemplu, în cazul nostru, am depus un avans să ne cumpărăm o mașină Dacia și trebuia așteptat câțiva ani. Deci era ceva... dar nici nu spuneau câți ani trebuie să aștepți, nu-ți spunea nimeni cât de în spate erai pe lista aceea. În cazul nostru, am prins o ocazie, se dădeau niște chestii, dar mai mult la negru, că nu știa foarte multă lume. Într-o săptămână: „Hai că am scos niște Dacii la IMS la Timișoara". Și mergea chestia cu pile, nu știu dacă am voie să spun.

V.S.: Puteți spune orice.

M.S.: Și atunci cu o relație îți mai rezolvai că... într-adevăr, chiar aveai bani adunați dar n-aveai ce să cumperi. [...] Tot timpul să urmărești: de exemplu mobilă, covoare, refuzuri de la export, ce se refuza la export intra în magazine și atunci, dacă erai pe față, luai. Și dacă aveai pile, dacă ți se șoptea de undeva: „Vezi că mâine intră nu știu ce".

Interviu cu Liviu Ciupav

Vlad Sfârăilă [V.S]: Și ce bunuri aveați prin gospodărie?

Liviu Ciupav [L.C.]: Frigider Arctic, congelator era dificil de procurat, doar dacă aveai ceva cunoștințe, doar cei care erau cu anumite funcții în partid, și care te puteau ajuta să-l iei. Trebuia să te înscrii, să intri pe listă pentru congelator. Noi nu am avut. Am avut televizor alb-negru, aparat de radio. Aparatul ăsta era foarte bun pentru că avea posturile de undă scurtă, ca să poți să asculta Radio Europa Liberă și Vocea Americii, care te informau ce se întâmplă în lume, pentru că Radio București era dominat de cei din Partidul Comunist și transmitea numai ce spunea Ceaușescu sau alți lideri comuniști. Totul era cenzurat, presa cenzurată, emisiunile radio cenzurate, TV cenzurate. Programul la televizor era de câteva ore, seara de la ora 20:00 până pe la 22:00, și începea și se termina cu cuvântul lui Ceaușescu. Un singur post era la televizor: doar programul unu. A fost odată, mai demult, și programul doi pe care l-au înlăturat după o perioadă. Și-așa nu puteai să te uiți prea mult pentru că de obicei se întrerupea curentul. Ca să poți să faci ceva în casă trebuia să folosești alte surse, lumânarea de exemplu. Dar eu m-am orientat spre o baterie. Am avut o baterie de mașină cu care puteam să alimentez niște becuri, în una sau două camere. Când se întrerupea curentul foloseam bateria, când revenea curentul puneam bateria la încărcat. Căldura era cu porția. Caloriferele erau mai mult reci. În cameră, din cauza umezelii, apărea mucegaiul.

V.S.: Ați stat vreodată la coadă?

L.C.: Oho! Când voiai să cumperi ceva, de obicei, stăteai la coadă, coada era ceva normal. Primul lucru când ajungeai în oraș și vedeai doi-trei oameni într-un loc întrebai: „Ce se dă?" sau „Ce se bagă?", „Aici se bagă carne!". O fost o perioadă în care erau restricționate alimentele: pâinea, de exemplu, se dădea cu porția. Zahăr, unt, ulei... erau porții lunare și mergeai într-o zi, când credeai că ai nevoie de ceva, spuneai că: „Am venit să-mi iau drepturile!", asta era formula, și vânzătorul îți cerea buletinul să vadă dacă nu ți-a mai dat o dată drepturile, le luai și luna aceea aveai porția respectivă.

Interviu cu Remus Bednar

Maria Bednar [M.B.]: Cum era la școală în perioada comunistă? Simțiți o diferență față de cum vedeți că este astăzi?

Remus Bednar [R.B.]: Poate puțin mai multă seriozitate și rigurozitate, pe vremea respectivă. Școala era probabil puțin mai rigidă decât astăzi. Trebuia să fii foarte atent la raportul dintre tine ca și elev și profesor. Trebuia să fii foarte atent la cum te îmbrăcai la școală, erau anumite reguli, anumite norme în care trebuia să te încadrezi tot timpul. Bineînțeles că existau și mici rebeliuni, ne mai rupeam un număr matricol, așa se numea pe vremea respectivă,

sau ni-l puneam cu capsă să putem să-l scoatem de pe hăinuțele de școală. Dar cu toate astea, amintirile pe care le am din perioada respectivă sunt foarte frumoase. În principiu, toată lumea mergea atunci la școală la fel. Adică aveam o uniformă, această uniformă era identică pentru toate școlile, cel puțin la nivel de oraș. Și, bineînțeles că din clasa a doua pentru noi copiii era și un spectacol așa interesant, momentul în care eram făcuți pionieri. Ce însemna asta? Însemna că intram așa sub o formă sau alta într-o primă organizație a tinerilor, a copiilor, da, ca un fel de cercetași astăzi, cum există pe vremurile acestea. Toată lumea era făcut pionier. N-aș spune neapărat că era un beneficiu, da pentru noi ca și copii la momentul respectiv așa ne era insuflat că era o bucurie, era o mândrie pentru noi că deveneam pionieri, simțeam că am trecut la o altă etapă. Asta era de fapt.

M.B.: Erau lucruri pe care n-aveți voie să le faceți din cauza comunismului? Ce știți de la părinți sau ce-auzeați?

R.B.: În primul rând, noțiunea de libertate pe care o știm astăzi cu toții ș-o simte toată populația nu era în zilele respective în aceleași norme. Adică, începând cu uniformizarea îmbrăcămintii, care însemna același aspect al tuturor în școală, astăzi nu există așa ceva, fiecare își poate permite să-și trimită copilu cum dorește la școală. Poate-aș zice că glumele pe vremea respectivă trebuiau să nu includă ceea ce însemna conducerea țării de atunci, că asta era considerată o ofensă, și puteai să fii pedepsit pentru asta, și tu la nivel de copil și posibil și părinții la nivel de adulți. Călătoriile erau în general numai în spațiile din țară, sau pentru cei un pic mai norocoși care plecau în străinătate în general se încurajau și aveai voie să te duci în alte țări comuniste. Asta ce însemna? În țările din estul Europei, așa cum le știm noi astăzi. Dar în Vest nu, foarte puțină lumea ajungea să plece acolo. Accesul la tot ce înseamnă azi partea de vestimentație nu prea exista. Anumite elemente din punct de vedere mâncare să spunem, hrană, față de varietatea de astăzi, nu existau. Dar ca și copil nu simțeai atât de tare aceste lipsuri pentru că cumva fiecare avea părinți sau bunici care aveau animale, exista pe vremea respectivă obiceiul de a-ți crește animale pe la țară, fiecare familie în principiu făcea asta, și atunci toate aceste greutăți nu prea erau simțite în copilărie. Adică nu-mi aduc aminte decât să zicem de statul la coadă, chiar dacă eram copil, ca să cumpărăm lapte, sau să cumpărăm banane, care era ceva foarte exotic, puteam cumpăra poate de două-trei ori pe an banane, atât, și cantitățile erau limitate, stăteai câte trei-patru ore la o coadă ca să iei două kg de banane. Dar altfel nu-mi aduc aminte de elemente care să nu te fi lăsat să te bucuri de o copilărie frumoasă, cum ar trebui să fie pentru fiecare copil.

M.B.: Și ce v-aduceți aminte, cum s-au schimbat lucrurile după Revoluție? Ce ați simțit și văzut că era diferit? Sau era ceva diferit?

R.B.: Păi în primul rând, din zilele următoare îmi aduc aminte că am mers la școală și toți profesorii ne-au spus că putem să venim îmbrăcați cum dorim. Asta a fost așa, o bucurie și o rebeliune, să zicem, generală, la nivelul nostru de copii de clasa a șaptea. Eu eram clasa a șaptea atunci. În afară de asta, noi am continuat programa normală școlară, adică, să spunem noi, că nu am simțit ceva din punct de vedere organizatoric, decât așa primul impact

vis a vis de vestimentație, că puteam veni în sfârșit în blugi. Că mulți dintre noi sufeream că nu puteam să mergem în blugi de exemplu. Pe vremea respectivă era destul de greu să procuri o pereche de blugi, ceea ce astăzi se găsește peste tot, ș-atunci majoritatea dintre noi, mi-aduc aminte, c-au început să poarte blugi, să vină cu ei la școală, și era o mare satisfacție. Acum, noi ca și copii în vremea respectivă, la 13–14 ani, ne-am adaptat odată cu schimbările respective. Cred că mai complicat a fost pentru generația părinților mei sau a bunicilor schimbarea de regim. Pentru noi ca și copii mi-aduc aminte că era pur și simplu o noutate. O priveam ca pe o altă etapă. În copilărie ești obișnuit cu schimbările, pentru că în fiecare an, cel puțin la școală, ce se întâmplă – înveți ceva nou, nu? De asta te duci la școală, să înveți. Pentru noi cred că a fost ușor de trecut de la regimul respectiv la zona nouă de tranziție către un regim democratic, pentru că era o altă schimbare, la care noi ne-am adaptat foarte repede. [...]

M.B.: Vi se pare că era ceva ce mergea mai bine în perioada comunistă, față de ziua de astăzi?

R.B.: Cred că cei care au fost adulți pe vremea comunistă ar putea să vă dea un răspuns mai bun decât o să formulez eu acum. Pentru că eu nu pot să-mi fac o părere decât despre ceea ce a însemnat copilăria până în clasa a șaptea. Probabil aș fi spus că din punctul de vedere al copilăriei, mi se pare acum privind retrospectiv că pe vremea respectivă copiii erau mult mai bucuroși, mult mai fericiți. Erau mult mai uniți între ei, se jucau mult mai mult. Respectau, impus sau neimpus, în funcție de caz, școala mult mai mult. Exista așa o cultură generală de a-i respecta pe ceilalți, care astăzi din păcate se diluează. Și se vede, se vede la alte generații, dar nu atât de mult cum se vedea pe vremea copilăriei mele de exemplu. Deci, eu consider că libertatea pe care o avem acum și deschiderea și accesul la toate informațiile de pe toată planeta sunt extraordinar de bune, dar ar trebui să ne păstrăm totuși o conduită respectuoasă vis a vis de oamenii de la care avem ceva de învățat și de oamenii cu care trăim. Cred că aici este o mică diferență.

Interviu cu X.A. (Anonimă)

Maria Bednar [M.B.]: Ați fost pionieră?

X.A.: Am fost făcută pionieră în clasa a II-a [anii 1950], am fost făcută pionieră. Pot să spun că după ce m-a făcut pionieră, pentru merite bineînțeles, așa mi-a zis învățătoarea, dar după perioada aia a început să-mi spună că mai bine nu mă făcea pionieră, că nu meritam. Și într-o zi, din mintea mea atunci de copil, mi-am scos frumos cravata de la gât și am lăsat-o în bancă. Când am plecat, colega mea de bancă a văzut și bineînțeles m-a pârât la învățătoare: „Tovarășa învățătoare, X.Y. a aruncat cravata!" Eu n-o aruncasem, am lăsat-o frumos. Bineînțeles că a ieșit scandal mare, a chemat secretarul de UTC de la Periș, că noi n-aveam. Sătucul nostru era un sătuc de nici 200 de familii, în Bălteni, la Scroviște, județul Ilfov. A

chemat secretarul de partid de UTC de la Periș, am fost discutată și în ședință, că sunt împotriva comunismului. Nu-i nimic, dacă mi-a zis, nu sunt deloc împotriva, dar din moment ce mi-a zis că nu merit... Bineînțeles și eu am cerut iertare pentru asta sau scuze într-un fel, nu mai știu ce am făcut, dar am luat-o, mi-am pus cravata din nou la gât și cu asta basta.

Interviu cu Ioana Velica

Maria Bednar [M.B.]: Cum ați trăit perioada comunistă?

Ioana Velica [I.V.]: Am trăit-o și ca și copil, și ca și tânără, și ca și adult. Sunt născută în ’65, e adevărat că țin minte când a coborât pe lună americanul, dar numai secvența aia când sare jos din mașină. Nu mai știu cum îl cheamă. Aveam televizor pe vremea aia alb-negru, era primul an în care cumpărase familia mea un televizor și erau și o parte dintre vecini. N-am fost numai noi singuri la el. Până în ’77 viața a fost ok. A fost perioada în care Ceaușescu a fost la americani, Ceaușescu a fost în Anglia plimbat de regină, totul ca premiu pentru că România nu a trimis forță militară nici la Budapesta și apoi mai târziu nici în Cehoslovacia. Cultura, în perioada respectivă, era de top. Aveai teatre, aveai opere, aveai prețuri care țineau accesul tinerilor, al elevilor, al studenților, ai putut să te îneci în cultură. Numai, numai să vrei. Puteai să alegi în fiecare zi undeva ceva să faci. Cum erau doar trei forme de entertainment atunci, respectiv cărțile, filmele și partea de concerte și spectacole live, foloseai toate aceste oferte că nu mai erau altele. După cum spuneam, până în ’77 a fost bine. După ’77 s-a stricat totul, dacă nu mă înșel eu, atunci au urmat Tezele din iulie când după Congresul partidului și atuncea a început să se strângă cureaua, în primu rând la partea de libertăți, la partea de ce se mai poate citi, ce se mai poate viziona, s-a restrâns foarte tare și plaja filmelor, nu mai mergeau decât filme vechi sau cu cowboy în limba engleză. Oricum nimica ce era legat de momentu ’45 și mai departe, deci momentul de Cortină de Fier. Apoi,încet-încet au început să reducă programele de televizor, până prin ’85–’86 ai mai putut vedea lucruri multe la televizor, prin ’87 cred că programul de la televizor s-a transformat în sendviș, adică telejurnal, un pic de program altceva și apoi din nou telejurnal, totul în două ore, de la opt la zece. Și dacă era un film artistic îl vedeai în trei săptămâni. Că nu vedeai mai mult de 40–45 de minute. Cărțile bune le cumpărai la pachet, la librărie, mai ales după ’85. Le cumpărai la librărie la pachet în pungă cu discursurile la Congresul și alte cărți d-ăstea propagandistice ale comunismului pe care nu le cumpăra bineînțeles nimeni și care se produceau în niște tiraje imense. Și atunci era un doi într-unu. Vrei cartea, și dac-ai găsit-o, sigur primești și ceva maculatură și Doamne feri s-o numești așa. Am crescut cu Securitatea în gât, respectiv cred că știu de la cinci ani că n-am voie să vorbesc anumite chestii în față la telefon, când telefonul este în cameră. Am trăit cu, hai să zicem nu cu spaima, cu obișnuința că dacă vrem să vorbim ceva scoatem telefonul din cameră. Am avut noroc că ne-au, din cauză că bunica era în urma unei operații rămasă pe pat, am avut noroc că ne-au aprobat să ne punem fir mai lung la telefon. Ca să

ajungem cu telefonul la ea și atuncea dacă era ceva sau aveam musafiri sau veneau prieteni mai ales ai părinților mei în perioada respectivă, întotdeauna telefonul se ducea în altă cameră și se punea, se puneau două perne mari și dacă se putea și o pătură deasupra. Să dämpfen [germană, = a reduce intensitatea] orice sunet. Am avut, acum dacă mă uit în urmă știu cu siguranță că n-aveam drepturi. Că libertatea era atât de îngrădită că te întrebai unde e. Și mai ales știu că era totul foarte gri. Oamenii erau gri și-n suflet. Nu albi și negri, ci gri. Aveai, salariul era salariu, dar alimente nu. Țin minte că aveam bonuri la carnea de pui, bonuri la ouă, bonuri la, mai ales din '85–'86 carnea era de trei feluri, era un cap de porc, un cap de vită ș-un cap de găină. Stăteai pe listă la unt și primeai pe catastif o jumate de bucată de unt de persoană pe lună. La fel la pâine stăteai la coadă. Cozile la carne, mai ales în anul în care am terminat liceul, în '84, cozile la carne deja începuseră de vreun an, dar eu până la bacalaureat n-am avut voie să stau, dar dup-aceea totul a fost frumos. Am intrat și eu în drepturile de adult. Și țin minte că la ora patru [dimineața] mă duceam și eram la patru la coadă la câte o carmangerie unde știam că la opt deschide și o să aibă carne. Nu știai la ce stai. Începea coada pe la patru așa, din câte un pic, câte un pic, mai venea. Oricum, dacă ajungeam la patru nu eram niciodată prima. Ș-undeva până către ora opt se făcea dintr-o coadă hai să zicem de două persoane că stăteau de obicei familii sau rude împreună ca să stea împreună, să ai și tu cu cine schimba o vorbă ălea patru ore de frig. Dar până la urmă se făcea așa o coadă din aia de șapte, opt, zece persoane în paralel. Bineînțeles că nu ajungea până la tine, fiind atâția. Și te bucurai că-ți ajunge și ție ceva. Bine, carne de vită n-am văzut în perioada respectivă, carne de pui mai avea bunica acasă și creștea și nutrii ca s-avem carne. Și ca urmare mi-a ajuns puiul și nutria pe toată viața. Eu nu mai mănânc pui de atunci. Nici dacă mă ridic în picioare și pe un scaun nu mai intră. Gata. Dar țin minte că erau și nutrii. Alea erau foarte apreciate. În afară de blană, era carnea. Știu că bunica avea la țară și iepuri. Deci de acolo era partea de hrană.

Interviu cu Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: Cum ați trecut prin perioada comunistă?

Dorin Dolghi [D.D.]: Fiind născuți în perioada comunistă, necunoscând alte sisteme, alte experiențe, pentru noi era normalitate. Programul era foarte strict în școală... Timp liber, pentru că nu aveam mijloace, știu io, televizoare sau alte surse de distragere a atenției... în fața blocului cu cheia la gât. Serile de iarnă când nu aveam curent și mai făceam teme la lumânare, sau mi-aduc aminte de serile când aveam curent și, din nou, ceva tipic așa pentru perioada respectivă, mi-aduc aminte că în camera unde-mi făceam eu temele stătea și tata, care asculta Europa Liberă. Și cumva trăgeam și eu cu urechea, auzeam în fundal Europa Liberă, dar nu acordam atenție, pentru că nu erau chestiuni care să mă preocupe pe mine. Mi-aduc aminte că eram chiar mic când am și prins câteva difuzări de la Cenaclul Flacăra. Ăsta era un fenomen interesant în perioada comunistă, ulterior am aflat mai multe despre

el. Era așa o formă de emancipare a tineretului. N-am prins-o... Am beneficiat, pot să zic că am avut un mare noroc, în perioada comunismului, cred că după ce, Nadia Comăneci a obținut faimosul zece, Ceaușescu și-a dat seama că sportivii pot fi un foarte bun ambasador pentru România. A investit în sport și părinții m-au dat la o clasă de înot. Și programul zilnic, în perioada anului școlar, era de la 8 la 12 cursuri, de la 12 ne aștepta autobusul și ne ducea la bazin, două ore de antrenament în fiecare zi. Ăsta o fost un lucru bun, astăzi nu cred că mai e posibil așa ceva. Era o chestiune obligatorie. Alte școli făceau atletism, din câte am înțeles, sau alte sporturi. Multe, multe amintiri... A, ce-mi aduc aminte, o chestie care m-a marcat și anume programul de apă caldă în Cluj. Făceam baie doar miercurea și vinerea că atunci era apă caldă. În rest, așa dimineața, repede, ne limpezeam pe față cu apă rece, dar baie doar cum era programul. Bineînțeles, iarăși o chestie cu care, mă rog, nu pot zice că am fost traumatizați ca generație că făcea parte din normalitatea vieții de zi cu zi: cum părinții plecau pe ora șase când erau în tura de dimineață, noi trebuia să fim la școală la opt, ne trezeam și noi devreme, pe la șase, și mergeam împreună cu sora să prindem rând la lapte. De ce mergeam doi? Pentru că se dădea doar un litru de lapte de persoană, noi fiind deja doi, puteam să luăm doi litru de lapte. La șapte se deschidea magazinul, cred că în zece minute, cincisprezece cel mult, printre primii luam laptele, fugeam acasă, îl lăsam în frigider și fuga la școală. Într-adevăr nu existau multe produse sau nu era ofertă diversificată de alimente, era chiar criză. Noi am avut noroc în familie că tata a devenit vânător undeva prin ’84, așa ’85. Deci cam atuncea în anii ’80 o fost greu. Ei, și fiind vânător, în perioada sezonului de vânătoare ne mai descurcam, pentru că mergea la vânătoare și mai aducea acasă vânat, știu io, iepure, fazan sau, știu io, mistreț. Da, și cu asta ne-am descurcat, că noi nu am avut bunici la țară cum aveau alte familii și în felul ăsta ei își puteau procura de la țară ouă, mai un pic de brânză, sau cartofi și alte lucruri, noi nu am avut bunici și, no, ne-am descurcat cum am putut. Mi-aduc aminte de un episod interesant, cred că era prin ’87 când am fost în vizită la un unchi, un frate de-ai mamei, care era miner în zona Bradului. În zona orașului Brad. La mina de aur era miner. În zona aceea de munte, nefiind colectiv, oamenii, țineau animale, dar trebuiau să dea cotă din acele animale sau chiar pe toate, și mai ales la viței. Ei, și-atuncea când am fost în acea vizită, cumva, s-au făcut niște aranjamente că s-a sacrificat un vițel, urmând ca apoi să fie declarat mâncat de urs sau de lup, sau de alte animale, dar a fost sacrificat și, într-un coș mare de nuiele în niște folii a fost ambalat, nu știu, o jumătate de vițel și trebuia să venim la Cluj cu vițelul. Și l-am pus sus pe mașină, și-am venit către casă. Și pe dealul Feleacului era post de control, de Miliție, și înainte de postul de control tata o zis: „Hai să verific dacă îi bine și totu-i în regulă.” Cu carnea care era pe mașină. Și o constatat, bine că o oprit, că între timp s-au scurs lichide din animalul respectiv [râde]. Și mașina era plină de sânge. Ei, am, o curățat-o rapid. No, era teamă pentru că dacă erau prinși cu așa ceva, asta era deja de dosar penal, pentru că deja era de subminare a economiei socialiste și a orânduirii și așa mai departe.

Interviu cu Oana Pînzariu

Oana Pînzariu [O.P.]: Asta a fost partea urâtă a comunismului: foame, frig, stat în întuneric, lipsa hainelor călduroase, pentru că nu aveai bani să le cumperi. Ele se găseau, călduroase și frumoase, calitative, dar nu aveai bani. [...] Partea urâtă a comunismului a fost sărăcia. Și atunci când aveai bani, n-aveai ce să cumperi. Asta a fost rău și de aici cred că toți oamenii s-au bucurat că a venit Revoluția și că am scăpat de foamete și de frig.

Iulia Mihăiescu [I.M.]: Și mâncarea cum reușeați s-o împărțiți?

O.P.: Biata mama, sincer îți spun că nu știu cum reușea. De multe ori nu era mâncare... era fasole sau cartofi, tot ce era mai ieftin. Și în ziua de astăzi tot cartoful și fasolea sunt ieftine. Era pâinea bună, în Călan aveam pâinea bună și apa bună la robinet. Dacă nu aveai mâncare gătită, făceai un ceai cu pesmet și te culcai. [...] Doar când mai mergeai la școală, de exemplu, dacă vedeai la câte un copil un pachet deosebit sau un salam pe care nu-l mai văzuseși de o lună, atunci îți venea în minte că, uite, există și salam și că ți-e dor sau ai mânca, dar nu leșinai și nu cădeai pe spate. Îți trecea până ajungeai acasă.

Interviu cu Sînziana Agneza

Sînziana Agneza [S.A.]: Când am stat în Călan, au venit niște rude din Ungaria la noi, dar veneau numai pe timp de zi, iar pe timp de noapte erau cazați la Călan Băi sau la casa de oaspeți, din Călan. Pe timpul nopții patrula mașina poliției să vadă dacă nu sunt la noi. Dar n-a fost problemă, că știai legile și trebuia să te conformezi.

Iulia Mihăiescu [I.M.]: Și dumneavoastră ați fost vreodată la ei în Ungaria?

S.A.: Da, am fost și eu, când am avut 15 ani.

I.M.: Și cum vi s-a părut să ieșiți de la noi din țară, să vedeți diferența?

S.A.: Vai, a fost mult mai frumos! Noi, pe timpul când eram copii, nu aveam atâtea bunătăți să mâncăm, nici bani nu erau, că lucra numai tata, dar nici nu găseai în magazine ceea ce găsești acum. În schimb, când ne-am dus în Ungaria, acolo erau de toate. Magazinele erau pline, pe alese, numai bunătăți. Deci am rămas șocată. Știu că am fost cu o verișoară de-ale mele și ne-am dus la o librărie și am găsit carioci și gumă de șters [radieră]. Păi, când am venit la școală, toți ziceau: „Vai de capul meu, de unde le ai?", că aici nu se găsea așa ceva. Era doar acuarelă clasică, pe o planșetă, cu niște culori, și atât.

George Pruteanu [G.P.]: Am făcut-o și pe asta, da, și am fost și corespondent al „Europei Libere” sub pseudonim. [...]

Sabina Cojocaru [S.C.].: [...] În ce perioadă ați fost corespondent?

G.P.: ’70 și... lucram în radio. Dar cum să spun?... Am început din ’70... i-am trimis lui..., nu mai țin minte exact, era o emisiune, „Tinerama” se chema, pentru tineri. Și erau chestiuni legate de... nu știu, eram preocupat, cred că era înainte de terminarea liceului.... și eram nemulțumit și am scris de toate, am mai scris pentru niște prieteni, am mai cerut niște muzică, apropo de ce îți spuneam... toate semnate sub pseudonim. Nu-mi dădea decât prima parte a pseudonimului ca să nu identifice orașul. [...]

S.C.: Și ce trimiteați... de fapt, și în primul rând, cum trimiteați când erați corespondent?

G.P.: Păi ne folosim tot timpul de turiști. Asta era singura... iar în rest apropo de discuri, mai erau studenții străini care mai aduceau sau voiam câte un pachet de „Kent” sau de astea... îi dădeam lei și lua pe valută de la *shop* țigările respective sau voiam o sticlă de băutură sau o „Rexona” sau ceva [ce] mi se părea mie... tot relațiile interumane rezolvau problema. Înțelegi? Nu trebuie căutat prea departe, nu trebuie căutat prea departe. Exact cercul în care te învârți în momentul când... eram tot timpul prezenți la „Unirea”, era barul la mezanin și eram acolo cu hăhăială și cu asta... era după aia o discotecă.... că ei iarna când nu erau pe litoral, veneau prin țară pe la diferite... unii din DJ.

S.C.: Acolo vă întâlneați cu...

G.P.: Tot timpul, dar eram foarte atenți că nu știi cu cine stai de vorbă niciodată. Era periculos. Noi consideram așa că e periculos și că trebuie să fim foarte atenți, dar riscam până la urmă... când ești tânăr nu prea ții cont de consecințe.

S.C.: Și despre ce povesteați când trimiteați?

G.P.: De exemplu ce ne nemulțumea, erau chestiuni legate de sistemul de învățământ... că nu era aceea, că nu e aia, aia... Nu erau lucruri, cum să spun eu, probabil își puteau da seama și singuri, dar aveau probabil o confirmare din partea noastră, să le întărească convingerea că ceea ce fac acolo, fac bine. După atâția ani, când stai și te gândești, cam cum au acționat și după ce ai lucrat atâția ani într-o instituție de propagandă.... asta, despre asta vorbim, da? Te îndoiești de tine și de toți.

S.C.: Vă referiți la cei care au lucrat la „Europa Liberă” sau la „Radio Iași”?

G.P.: Păi și într-o parte și în alta. [...] Bine, e adevărat că visam „Levi Strauss”, de aia spun că diferențele între generații nu sunt mari. Era *cool* să ai pantaloni evazați de 30 cm, era *cool* să ai plete... păstrând proporția, e adevărat, dar tot nebuni eram, chiar dacă eram sub... și nici nu te gândeai la vremea aia că se poate întâmpla ceva, să se schimbe ceva. Vorbesc de anii ’60–’70. Nu. Când era un singur partid și ăla... conducătorul era iubit și cu asta basta,

nu te gândeai dacă poți să schimbi ceva. Sigur, erau melodii, erau lucruri interesante, știi? *Freedom*, *freedom*. Cred că am știut tot timpul. Da. Era doar un vis. Era departe de realitate, știi?

Interviu cu X.B. (Anonim)

Paula Corpodean [P.C.]: Îmi puteți spune, vă rog, cum era văzut comunismul în spațiul public și al comunității din care făceați parte?

X.B.: În spațiul public nu puteai să zici nimic împotrivă că una-două erai luat la rost. În cadru mai restrâns, familie, cunoștințe da, se vorbea împotrivă destul de mult.

P.C.: Ați fost membru al P.C.R. sau al unei organizații comuniste?

X.B.: De musai ca de voie bună.

P.C.: Care erau activitățile specifice din cadrul acestora?

X.B.: Activități specifice [râde]: se venea cu convocatorul și dacă nu erai prezent, de exemplu la fabrică, dacă nu mergeai la ședința de partid ți se tăiau ore. Da, cum am zis: de musai ca de voie bună. În rest nu m-am implicat niciodată în activitățile astea și sincer să fiu eram și împotrivă, da' am tăcut din gură, că n-aveam ce face.

P.C.: Spuneți-mi dacă ați fost pus în situația de a opune rezistență regimului comunist?

X.B.: Aaa...mai dădeam din când în când din gură la fabrică și primeam peste nas, da' încercam să nu fac prea mare vâlvă, fiindcă știam că o să aibă repercusiuni.

P.C.: Și aceste repercusiuni se răsfrângeau și asupra vieții personale sau doar asupra muncii?

X.B.: A, păi uite, de exemplu, am fost o persoană mai rebelă, și dând destul de mult din gură, pe vremea aceea, salariul îl primeai pe bază de categorii. Cu cât aveai, erai mai bine văzut și știai mai multă meserie, primeai categorii superioare. Eu lucram, am fost lăcătuș de mecanică și fină și optică în ultima perioadă, care corespundea categoriei VI, care era categoria specială și nu m-au lăsat să dau examen de categorie, fiindcă am bătut din gură.

P.C.: Ați avut și apropiați care s-au opus regimului și au avut de suferit?

X.B.: Nu. Nu știu.

P.C.: Care era nivelul de trai din perioada comunistă?

X.B.: Luând la modul oficial, era naşpa. Era rău. Se tăia curentul, se tăia gazul, aveai rații la alimente. Neoficial, cred că toată lumea avea pe cineva care mai aducea, care... acuma fac o paranteză: una din minunile comunismului era că toată lumea fura și nu dispărea nimic. No, deci se mai aducea de la ferma de pui câte o găină, niște ouă, nu știu ce, deci omu' trebuia să-și facă relații, să fie de încredere pentru aceste relații și atuncea la negru te descurcai. Da' oficial era nasol.

P.C.: Și, oficial, erau alimente în magazine?

X.B.: [râde] Da, de exemplu, este magazinul „Sora” care pe vremea aceea era unul din cele mai mari magazine alimentare, intrai înăuntru și pe rafturi, așa cam la câte șaizeci de centimetri distanță, era câte un borcan cu murături. Cam asta era din ce puteai alege. Sau este un banc: „intră unu’ în carmangerie: dom’le pulpă de porc aveți? Nu. Piept de pui aveți? Nu. Rasol de vițel? Nu. Da’ din spate, șefu’ urlă: Bă, Ionică, cine-i ăsta care tot face mofturi pe aicea?” Deci cam așa era. Mergeai înăuntru, vedeai cârligele goale, dădeai bonu’, primeai nici nu mai știu câte grame de carne pe lună, primeai câte nici nu știu, 350–400 de grame de pâine pe zi. Cam asta era.

Interviu cu X.C. (Anonim)

Augusta Ţiplea [A.Ţ.]: Și deși dumneavoastră ați trăit regimul comunist la o vârstă tânără, ați perceput vreodată corupția sau cenzura care exista în acea perioadă?

X.C.: [...] Mama mea lucra într-un depozit de alimente, practic de acolo erau distribuite mai departe alimentele spre cantinele școlilor și spre spitale. La un moment dat, învățătoarea mea i-a scris un mesaj în carnetul meu de note. Avea o problemă de sănătate băiatul dânsei. Și i-a cerut dacă poate să îi facă rost de o rudă de salam, ca să poată să meargă la un doctor să îi trateze fiul. Deci alimentele erau piese de schimb în chestiunile acestea. Banii nu erau poate atât de interesanți atunci, pentru că nu prea aveai ce cumpăra cu ei. Chiar dacă aveai foarte mulți bani, produsele erau prea puține. Și atunci era mult mai interesant să duci produs. Dacă erai la țară, duceai produse pe care le aveai în gospodărie sau dacă reușeai să cumperi niște țigări. Kentul era... Există și un film, „Un cartuș de Kent”, făcut prin anii 2000, cred. E un scurtmetraj, recomand să îl vezi. Dezbate tocmai povestea asta. Sau cafele, sau ce mai e, ce se mai putea. De exemplu, eu am fost în ’88 în Bulgaria, într-o excursie. Aveam opt ani. Nu aveam voie să cumpărăm valută, să schimbăm lei în leva, deși erau amândouă țări comuniste. Și atunci, nouă ni s-a spus, știau deja cei care organizau, la bulgari, foarte bine se pot vinde deodorantele. Și așa am plecat în geantă cu 5–6 flacoane de deodorant. Fiind „Farmec” în Cluj, se găseau deodorantele. Era un deodorant absolut oribil. Mirosea îngrozitor, „Mozaic”, îi ziceam. Și îl reții de atâția ani. Și am ajuns undeva într-un orășel în Bulgaria, cred că la Plevna, și am scos undeva în zona pieței centrale. Și toți când eram în autobuz, am scos deodorantele la vânzare. N-a durat zece minute și aveam toți deodorantele vândute, inclusiv „Mozaic”-ul acela puturos. A fost un *bestseller*. Și am avut câteva leva, cu care le-am luat părinților mei, care erau fumători pe vremea aceea, un cartuș de țigări BT, Bulgar Tabac, care erau văzute extraordinar de bine în vremea aceea. Erau mult mai fine decât țigările care se găseau în România. Și mi-am luat mie o machetuță. Aveam câteva copeici, de fapt nu copeici, alea sunt la URSS. Erau stotinki. Era o diviziune a levei. Deci cum e banul la noi față de leu. Aveam câțiva stotinki rămași, nu i-am cheltuit, și n-aveam voie să vin cu banii străini în țară. Și țin minte că ne-am băgat în șosete monedele,

ca să nu fim prinși la graniță cu banii asupra noastră, fiind controlați. Deci vă dați seama, copii de 8 ani făceau chestia asta, pentru că li s-a zis că: „n-ai voie, n-ai voie, n-ai voie”.

Interviu cu Ana Borza

Sara Samșudean [S.S.]: Cum era perceput regimul [comunist] de către oameni?

Ana Borza [A.B.]: Păi oamenii erau nemulțumiți. Tot timpul șușoteau. Erau nemulțumiți, vorbeau între ei. Erau nemulțumiți de salarii. Munca era foarte multă și grea.

S.S.: Și la nivelul ăsta de... Cum, vorbeau urât despre Ceaușescu, de exemplu?

A.B.: Păi vorbeau și urât și tot timpul se făceau bancuri. Cred că asta l-o ținut pe român, bancurile care erau făcute pe seama lui Ileana și a lui Ceaușescu. Deci, făceau haz de necaz cum ar veni.

S.S.: Și nu exista o frică foarte mare de Securitate.

A.B.: Erau între noi muncitori care mergeau și spuneau mai departe. Erau membri de partid. Membrii de partid erau mai bine plătiți. Aveau ceva rentă, probabil. Și erau turnători care mergeau și poate mai completau și de la ei.

S.S.: Și tu ai cunoscut vreodată? Au existat vreodată situații din astea?

A.B.: Nu, dar știam că sunt între ei. Eu n-am pățit, cu toate că și eu am mai vorbit.

S.S.: Dar... N-ai avut ghinionul ăsta niciodată, am înțeles. Ce crezi că a declanșat mișcările din decembrie 1989?

A.B.: Nemulțumirile muncitorilor. Lipsa de mâncare. Prăvăliile au ajuns, erau goale. După anii ’80, eu așa zic.

Interviu cu Elena Ardeleanu

Georgiana Zinca [G.Z.]: Ce ocupație aveau părinții dumneavoastră sau alți membri ai familiei?

Elena Ardeleanu [E.A.]: Părinții mei [erau] agricultori, la bază având o gospodărie frumoasă, clasificați în acea perioadă drept chiaburi, datorită unei situații mai înstărite decât restul oamenilor din sat. Din cauza acestor probleme, de oameni mai înstăriți, am suferit foarte mult întreaga familie. În școală, din cursurile primare cât și celelalte cursuri gimnaziale eram persecutați din cauza aceasta fiindcă eram clasificați chiaburi, iar în această perioadă chiaburii erau persecutați foarte mult. Îmi amintesc din acea perioadă, încă din primii ani de grădiniță, cum eram ridicate de la masă și trimise acasă, spunându-ni-se că noi avem ce mânca și putem să mergem acasă că sunt alții mai nevoiași și pot să mănânce la un loc cu ceilalți. Asta a fost pentru noi o perioadă foarte grea. Apoi la școală, încă din primii ani, au

apărut tot felul de persecuții. La serbări, de exemplu, ni se dădea un rol și pe la jumătatea rolului eram scoase de pe scenă. Asta s-a repetat an de an. Cu timpul, mergând la liceu, eu cel puțin, am fost prima dintre fete care m-am desprins de părinți și am mers la liceul din Piatra Neamț. Acolo dosarul era foarte bine verificat și pentru că tatăl meu a fost trimis la închisoare în anul 1957, iar eu a trebuit să merg să dau examen la liceul din Piatra Neamț, mama mea a trebuit să modifice acea foaie de înscriere. În sensul că a trebuit să mințim că toate lucrurile sunt bune, că nu suntem membri de partid, [cel mai probabil, intervievata se referă la a fi membri în alte partide decât cel comunist] că suntem oameni cu posibilități materiale modeste. Ceea ce nu era adevărat. Și așa am petrecut cei patru ani de liceu, sub această presiune permanentă că voi fi descoperită într-o zi mințind. Au trecut anii de liceu, și fiindcă noi am fost opt copii, ne-am întreținut unul pe celălalt. Băieții, fiind mai mari, având servici, ne-au luat în grijă pe noi, cele trei fete mai mari, și ne-au sponsorizat anii de școală, ușurându-i viața mamei, pentru că tata era închis.

G.Z.: Cum era viața de zi cu zi? Ce dificultăți sau avantaje ați întâmpinat în timpul regimului?

E.A.: În toată perioada aceasta, fiindcă a existat acel sistem de colectivizare, părinții mei fiindcă n-au dorit să intre în colectiv, așa au fost persecutați și tata a fost închis, timp de șapte ani, deși a fost condamnat pentru asta la zece ani și o zi. A reușit să facă numai șapte pentru că a venit regimul ceaușist, care a dat o grațiere și așa tata n-a mai executat cei zece ani și o zi. Eu am petrecut două perioade, două regimuri: unul, Gheorghe Gheorghiu-Dej și Petru Groza; apoi în 1964 a venit regimul ceaușeștilor unde partidul comunist conducea totul. În școală am fost incluse datorită sârguinței noastre, în tot felul de activități. Pentru că eram copii mai educați, mai sârguincioși, cuminți și cu cei șapte ani de acasă. [...]

G.Z.: Ce profesie ați avut în timpul regimului comunist și cum era mediul de lucru și relațiile cu superiorii sau colegii dumneavoastră?

E.A.: Eu am terminat școala tehnică-sanitară în 1964, deci eram în plin regim comunist. Am lucrat ca proaspăt absolventă la maternitatea din Bacău timp de doi ani. Apoi m-am căsătorit și am revenit la Cluj, la clinica de obstetrică și ginecologie, aceasta fiind specialitatea. Probleme în serviciu nu am avut de niciun fel. Tot timpul am fost bine văzută, am lucrat în secțiile cele mai grele din clinică: terapie intensivă, anestezie sau sală de operație ca instrumentală. Relațiile mele personale, dar era și o altă viață pe atunci. Respectul față de muncă, respectul față de colegi era foarte bine vizualizat și cine își făcea datoria primea recompensa respectivă, în sensul că era onorat cu o gradație sau o avansare în grad, o promovare. M-am bucurat în toată această perioadă de un colectiv de asistente foarte bun, bine instruit și cu profesori foarte pricepuți. [...]

G.Z.: Dar existau controale la locul de muncă?

E.A.: Da, în acea perioadă fiindcă în 1986 s-a dat decretul cu interzicerea avortului [este vorba despre Decretul 770/1966 privind interzicerea avortului la cerere, intervievata face o confuzie privind data], profilul meu fiind de ginecologie și fiindcă în acea perioadă s-a

interzis provocarea avortului. Da, se exercitau multe controale după ora 12:00, 01:00 noaptea prin sondaj. Da, se numărau medicamentele din aparat. Se numărau instrumentele cu care se făceau avorturi, trusa de instrumente mai curând, trusa de instrumente, se verificau soluțiile, care erau necesare la intervenția respectivă. Stupefiantele, aveam un registru unde noi făceam decontarea fiecărui stupefiant întrebuințat și bineînțeles, că erau ținute sub cheie și totdeauna numărate, predate de la colegă, la colegă, deci nu exista, n-avea cum să lipsească din aparat sau să nu fie administrat. Dacă era scris pe foaie să se administreze, se administra și imediat se punea lacătul pe aparat. Alte probleme n-au fost, nu-mi amintesc.

Interviu cu Maria Costea

Maria Costea [M.C.]: Am avut un coleg de clasă care lucra la atelier de reclamă pentru comerț. Făcea decorul pentru magazine. Și mi-a zis odată: „Hai, nu vii la noi, dacă tot nu-ți place la *Someșul*?" De acolo m-am pensionat. Mi-a plăcut ce am făcut. Făceam decor pentru sezoane, pentru diferite evenimente. Și am fost un colectiv foarte bun, foarte fain. Și făceam ce-mi plăcea, știi? [...] Și când s-a deschis piața din Mărăști, toate reclamele: încălțăminte, tricotaje, toate, pe gherete, eu le-am decupat, le-am lipit și le-am făcut reclama, le-am făcut decorul, le-am făcut toate. [...] Deci tot timpul am lucrat ceva. Tot timpul. Când se deschideau magazine, că după Revoluție s-au deschis magazine, nu mai erau numai magazine de stat. Pe la toate: „Hai, nu veniți să ne dați, să ne faceți reclama pe geam?" Știi, din hârtie, folie, tăiam litere și le lipeam. Iar apropo, când s-a deschis „Interservisan"-ul, [Centrul Medico Chirurgical Interservisan Gheorgheni, inaugurat în 1993, prima clinică particulară cu acționar unic în România] lucram noaptea, în fiecare cabinet o trebuit să fac aranjament floral, da' din flori artificiale. În fiecare cabinet, așa i-o trebuit la patron, domnul Pop, acuma o murit, săracul, în fine, lucram noaptea și făceam, nu știu, sute de cabinete erau acolo. Când s-a deschis, au fost sute. [...]

Maia Gruici [M.G.]: Ați lucrat foarte mult în zona aceasta a artei. Ați creat foarte mult lucru manual. Ați simțit cumva vreo diferență? Adică s-a schimbat ceva în mediul de lucru după Revoluție? Sau s-a păstrat cumva același?

M.C.: După Revoluție am avut mai mult de lucru, mai mult de lucru, da. S-au deschis orizonturile. Oportunități... care te chema... că nu rezistam în câte locuri să merg. Îți spun, după Revoluție, mai multe. Înainte lucram, făceam lozinci, decupam la lozinci, dar lucram și sâmbătă și duminică dacă era nevoie. Dar după Revoluție atunci s-au deschis. Nu biruiam câte comenzi aveam.

Interviu cu Constantin Balica

Matei Balintoni [M.B.]: Economic vorbind, cum s-au schimbat... magazinele de dinainte de Revoluție, mersul lucrurilor?

Constantin Balica [C.B.]: În perioada dinainte de Revoluție era penurie totală, nu exista nimic în magazine, mai ales ultimii ani au fost dezastruoși, toate vitrinele erau goale, găseai numai anumite lucruri de îmbrăcat, de o calitate foarte proastă, pe care nu le prea puteai cumpăra. Lumea își mai făcea rost de haine, de la diverse persoane, din *shop-urile* alea făcute pentru străini și le revindeau, dar în general era o penurie totală. După '90 instantaneu au început să se umple magazinele și cu alimente și cu haine de toate tipurile, persoane cu inițiativă mergeau și aduceau haine din Turcia, din Serbia, din diverse locuri. A fost un comerț dintr-ăsta foarte slab și nereglementat, era un fel de bișniță la o scară mai mare, niște muguri de activitate comercială. Problema este că neavând o industrie bine pusă la punct, competitivă, România, leul românesc care ar fi trebuit să se bazeze pe industria locală, nu avea o susținere economică. Oamenii încă mai mergeau la fabrici, luau bani, dar banii se devalorizau de la o zi la alta și practic magazinele fiind pline, tu nu mai puteai să cumperi nimic, deoarece banii nu-ți mai ajungeau. Știi, era fix invers. Oamenii câștigau din ce în ce mai mult, mai mulți lei, dar lei fără valoare. Ajunsesem să câștigăm milioane de lei, dar cu milioanele de lei nu puteai să îți cumperi nimic. Deci o inflație absolut galopantă, tocmai din cauză că nu exista o activitate economică puternică, nu mai exista nici industrie care să fie competitivă, totul era în mâinile statului că nu puteau privatiza industria așa de repede. Statul trebuia să plătească oamenii care munceau, nu își permitea să-i dea afară, și tipăreau din ce în ce mai mulți bani pentru că ceea ce produceau nu se căuta în Vest, nici nu se putea vinde și atunci era o chestie falsă, așa. Se tot umfla o bulă și da, spre sfârșitul anilor '80, nu găseai portocale, nu găseai banane. Au început să apară tone de portocale, banane, dar nu prea puteai să cumperi, doar așa, câte una, două, știi? [...]

Interviu cu Avram Vâtcă

Andra Marcu [A.M.]: Religia cum era percepută [în perioada comunistă]?

Avram Vâtcă [A.V.]: Eu spun cinstit că eu mergeam la biserică, eu mergeam! Dar mie nu mi-o fost frică de [mers la] biserică. Că am zis către maică-mea: „No, acuma eu mă duc la Cluj, nu o să pot merge la biserică!", ea zice: „Să treci pe lângă biserică", i-am spus: „Dar mă văd oamenii!", și ea zice: „Fă-ți cruce și cu limba în gură!". Şi odată, după ce am venit aici la Cluj, mă duc la biserică și-mi zic: „Mă duc un picuț mai repede și stau mai în față", că din spate nu te vedea, nu te cunoștea nimeni, că nu mă mai întorceam înapoi [în spate]. Şi, odată, mă întorc să văd cine-i în spatele meu, căci simțeam eu așa o mișcare care nu... mai deosebită. Cine crezi că era? Șefu' de secție. Zic: „Domnu' Pascu, și dumneavoastră [veniți]

la biserică? Zice: „Avrame, taci din gură, nu mai spune la nimeni.” Șefu’ de secție mergea la biserică, mergeam pe ascuns, din Mărăști mergeam la biserică în Gheorgheni. Dar și acolo erau colegi de-ai noștri, și acolo te urmăreau. Dacă te urmărea, venea și te spunea la șefu’ de secție și la colegii tăi, că uite: „Vâtcă frecventează biserica”, că nu știu ce.

A.M.: Şi te turnau la Securitate?

A.V.: Nu, eu nu am avut reclamații din astea și mergeam, eu spun drept, nu știu de ce. Colegii știau ei ce știau, că toți mergeau, știi? Dar mergeau pe ascuns și nu era așa cum se vorbește, nu e reală treaba. [De exemplu], acolo la Rișca puteai merge în fiecare zi la biserică, n-avea nimeni grija ta. Mergeam mai mult atunci decât merg acum. Amu nu mă mai duc, numai de sărbători: de Paști și de Crăciun.

[...]

A.V.: Părinții o fost foarte buni cu mine, maică-mea foarte mult ținea la mine, dar mă dădea slugă, poate că era și greu, era greu să procure haine, eu tot în opinci am umblat, până... țin minte când am mers să-mi fac buletinul, am mers cu taică-meu, pare-mi-se împlinisem 14 ani, și buletinul l-am făcut în Huedin. Țin minte că tot pe jos m-am dus din Rișca până în Huedin, cu taică-meu, și când am ajuns în Huedin mi-am dat opincile jos și m-am încălțat cu bocancii lui frate-mio. Că eu n-aveam bocanci, numai ce rămânea de la ei încălțam eu, știi? Numai în opinci am fost până la 14 ani. Țin minte că odată mi-o dat maica-mea, zice: „Avrame, ia aici 25 de lei”, tenișii erau 22 de lei, aia țin minte cât trăiesc eu, tenișii chinezești din ăia albi, nu mari tip adidas, numai tenișii albi. Şi erau chinezești, așa țin minte ca erau 22 de lei. Şi m-am dus în Mănăstireni, acolo era piață sâmbăta. Eu ce am făcut? Maică-mea mi-a spus: „Îi pui în buzunar, să nu-i pierzi [banii]”. Am băgat mâna în buzunar și am luat banii în mână și i-am ținut în mână. Și m-am dus să-mi cumpăr de la magazin tenișii, dar când deschid mâna, banii nicăieri... Nu știu cum am deschis, ce am făcut, nu știu ce, și eu uitasem că am bani în mână, eu știam că am banii în buzunar... aia țin minte că apoi m-am dus, am făcut două ture pe unde m-am dus, plângând. Și am pierdut banii, zic :„Mă duc acasă, aia bătaie ce primesc eu acuma!” Și am spus că am pierdut banii: „No, vezi dacă nu ai avut grijă?” Nu m-o bătut, nici nu m-o certat, zice: „Nu-i nimic, dacă mergi slugă la vară, mi-a da niște bani și ți-oi da de-ți vei cumpăra atuncea!” Nu mai țin minte dacă mi-am luat sau nu mi-am luat până la urmă tenișii, dar asta cu pierdutul, pe asta o țin minte... Andra, o fost viață foarte grea, foarte grea.

Interviu cu Ramona Burcă

Andrei Burcă [A.B.]: Care este prima amintire care îți vine în minte legată de comunism?

Ramona Burcă [R.B.]: Prima, chiar prima este cea legată de Revoluția din decembrie 1989, când eram în vacanța de Crăciun, la bunicii materni, în satul Dobrocina, pe valea Someșului, și urmăream la televizor desfășurarea ostilităților. [...] O altă secvență existențială

care îmi vine în minte când mă gândesc la epoca aceea este imaginea cozilor din fața magazinelor alimentare. Îmi amintesc că, de multe ori, părinții mă trimiteau să iau rația de lapte, unt, ouă sau pâine, stând timp îndelungat la rând, ascultând tot felul de povești ale adulților. Uneori îmi luam câte o carte cu mine și citeam capitole întregi. Alteori, produsele se terminau înainte să ajung la casă și trebuia să revin în ziua următoare, să stau din nou la coadă. Unii dintre vecinii noștri porneau devreme, la ore foarte matinale, 5–6 dimineața, și se așezau la rând, pe niște scăunele pliante, cum sunt cele pescărești. Asta se întâmpla în toate anotimpurile, în arșița verii sau în gerul iernii. Și la Sf. Gheorghe, gerurile erau teribile, nu de puține ori, se înregistrau chiar 20°C.

A.B.: Cum se manifestau relațiile de muncă/școală?

R.B.: Anul școlar era organizat în trimestre: primul dura din 15 septembrie până înainte de Crăciun, al doilea, de la începutul lui ianuarie până prin aprilie, de Paști, aproximativ, iar al treilea, din aprilie până în 15 iunie, la finalul anului școlar. Primele 3–4 săptămâni ale anului școlar erau dedicate „practicii agricole", o mostră de „muncă patriotică", pe care azi am numi-o „voluntariat", dar obligat, nu de bună voie. Asta înseamnă că mergeam la cules de cartofi. În zona noastră, aceasta era cultura agricolă dominantă. Dimineața, eram îmbarcați în autobuze, îmbrăcați adecvat și purtând cu noi găletuțe și mănuși, pregătiți cu merinde, căci nu primeam nimic de la cei care ne exploatau, nici măcar apă, eram transportați pe tarlaua cultivată cu cartofi și organizați în grupuri. Cartofii trebuiau culeși, sortați în funcție de dimensiuni, încărcați în saci, apoi în remorcile tractoarelor care îi duceau în depozitele CAP-urilor. Seara, eram aduși înapoi în oraș, cu aceleași autobuze, controlați la urcare, ca nu cumva să fi furat vreun tubercul.

Interviu cu Rodica Hetea

Rodica Hetea [R.H.]: Chiar dacă aveam, să zic, 12 ani sau cât aveam, erau multe lucruri pe care le simțeam că nu erau în regulă. Aveam cartele la ouă, la pâine, la unt, la carne. Nu puteai să te duci la magazin și să cumperi ce vrei și cât vrei, că, oricum, magazinele erau goale. N-aveai ce să cumperi. Și cu cartelele alea puteai să cumperi numai când se băga marfă. Și se băga marfă din când în când, nu erau așa... Deci închipuie-ți că nu găseai pâine, trebuie să stai la cozi la pâine ca să-ți iei... [...] Acum, cu ce să-ți mai zic? Cu școala? Ce a mai fost la școala?

Daria Furdui [D.F.]: Dacă ai o amintire anume...

R.H.: La școala, da, uite, la școală, spre exemplu, noi până pe vremea comunismului eram pionieri, eram comandant de detașament, comandant de grupă, erau tot felul de clasificări din astea pe care le aveam. Eu știu că eram comandant de detașament atunci... [...]

D.F.: La ce foloseau?

R.H.: Dacă mă întrebi pe mine, nu la mare lucru. Șeful clasei de acum, făcea cam ce face și acum, numai că erau, din când în când... aveam, în fiecare trimestru, nu mai știu câte întâlniri din astea de detașament, cum le ziceam și trebuia să faci un fel de dare de seamă și să prezinți situația clasei. Da, tot felul de chestii, destul de... [...]

D.F.: Și aveau un folos sau?

R.H.: Nouă nu ne plăceau, asta e clar, că au niște chestii, tot ce ținea de politică și așa. Eram prea mici ca să... înțelegem, ce să zic eu, ce făcea Comitetul Central și cine era [în] Comitetul Central și tovarășul Ceaușescu și... de ce trebuia noi să-l tot amintim la orele noastre și la întâlnirile noastre de, de detașament. Dar le făceam, că așa trebuia. De asta zic, era destul de politizată școala pe vremea aia. [...] Și am scăpat și de munca patriotică. Și asta a fost o chestie care m-a bucurat tare, că, de obicei, toamna ne puneau să mergem la muncă patriotică. Și mergeam, nu știu cât dura, două-trei săptămâni, în care... ne duceau pe câmp, fie la cules de porumb, fie la cules de struguri, morcovi, tot, te miri ce. Și... era destul de nasol, că ne duceau niște mașini din alea, de... ne înghesuiau acolo în niște mașini pe care le foloseau ei pe la câmp. Ne înghesuiau, ne înghesuiau acolo câți încăpeau, așa, ca la o oră de vârf, acum, într-un autobuz prin orașele mari. Și stăteam toată ziua, lucram acolo, veneai acasă, plus că și în, murdar și... Da, și după aia, după ce se termina perioada asta cu muncă patriotică, începeau profesorii că: „Nu aveți note!" Și știu că pentru noi era întotdeauna, luna octombrie era tot timpul cu muncă patriotică și după aia stresul, că stai că nu aveți note, stați că trebuie să vă predăm, să dăm teste, să mai știu eu ce. Și era destul de... primul trimestru era cel mai lung, dar era un pic stresant, din cauza asta, cu... Și ne-au dus la muncă patriotică din clasa a 5-a. Deci de la... eu am avut 10 ani în clasa a 5-a, pe ăștia, gimnaziul și liceul, îi duceau la muncă patriotică. Și așa că eu m-am bucurat după aia.

Interviu cu Monica Columban

Daria Furdui [D.F.]: Toată tema comunismului e ok. Ce mi-am selectat eu ar fi mai mult poate și despre frica aceea de a fi observat de alții, de a fi obișnuit să fii foarte atent la ce spui.

Monica Columban [M.C.]: Da, bine, poți să-ți vorbesc despre asta. Cred că o caracteristică a anilor '80, despre care o să-ți vorbesc mai mult, pentru că eram deja adult și conștient, o caracteristică este că dispăruse teroarea care fusese în anii '50. Adică, mama mea avea 20 de ani în anii '50 și era proaspăt angajată, pe post de contabilă, la fabrica de pâine din... și erau acolo foarte multe persoane. Își aduce aminte că, odată, la ieșirea de la serviciu, în fața fabricii s-au oprit mai mulți colegi la povești și unul dintre colegi a spus un banc politic. A doua zi, colegul respectiv n-a mai fost la serviciu. Deci asta era în anii '50. În anii '80, nu mai exista această teroare. Chiar nu te ridicau poliția sau Securitatea pentru orice banc politic pe care îl spuneai.

D.F.: Dar, totuși, existau consecințe?

M.C.: Existau consecințe, sigur. Și atunci când regimul comunist considera că e... că persoana devine periculoasă, evident, era chemată la discuții, la Securitate, la amenințări. Dar exista, într-adevăr, Daria, o teamă de a spune ceea ce gândești, altundeva decât un cadru pe care îl considerai foarte sigur. La mine în familie, de exemplu, se asculta radio Europa Liberă, era singura noastră sursă de informare reală despre ceea ce se întâmplă.

D.F.: Dar era interzis.

M.C.: Era interzis. Era interzis și atunci încercam să îl ascultăm în așa fel încât să nu audă toți vecinii că îl ascultăm. Mai mult, era bruiat. Se făcea bruiaj la nivel național, încât să nu se audă foarte bine. Și îmi amintesc perfect, nu atât despre politică acum, dar la școală, în liceu noi eram foarte interesați de muzică, de muzică occidentală, da, muzică ușoară. Era valul rock pe vremea aceea. Și Europa Liberă avea un top muzical, top ten Europa Liberă. Și ascultam piesele. Și, pentru că bruiajul funcționa diferit în diferite părți ale orașului, când ajungeam la școală, ne reuneam să recompunem versurile cântecelor pe care le-am ascultat, pentru că unii apucaseră să audă clar versul 1 și 2, în altă parte a orașului auziseră clar versul 3–4. Înțelegi? Și ne recompuneam versurile pieselor muzicale. Nu, nu vorbeai deschis despre problemele politice, se vorbea aluziv. Existau limbajul dublu, limbajul dublu al comunismului și toată lumea îl practica. Asta e clar.

[...]

Da, uite, acum o să-ți povestesc și un episod care cred că o să te înduioșeze. În '88 s-a născut Alexandra, în februarie, fiica noastră. Și, undeva la sfârșitul anului '88, începutului lui '89, Alexandra era deja bebe care își putea diversifica hrana și ar fi trebuit să-i dau fructe. Soțul meu era arbitru de baschet și a fost la arbitraj în Satu Mare. Și acolo s-a întâlnit cu un prieten, coleg de arbitraj de baschet, care tocmai se întorcea din Germania, din Germania democrată. Fusese, nu în cea federală, deci în Germania socialist, și trimise, n-o să-ți imaginezi ce, o sacoșă de banane. Pentru că la noi nu se găseau banane. Și, știind că el are copil mic acasă, a zis, uite, îți dau și ție două banane. Le-a împachetat soțul meu în ziar, să le protejeze, a venit cu ele acasă cum vii cu moaștele unei sfinte. Și amândoi eram foarte curioși dacă Alexandrei o să-i placă sau nu. Așadar, prima dată am sacrificat o jumătate de banană, am pus-o într-o ceșcuță, am pasirat-o și am hrănit bebelușul cu banană. I-a plăcut atât de tare încât s-a întins din scăunelul în care mânca și-a prins marginea ceștii cu degețelul și a tras de ea să vadă dacă mai este ceva în ceașcă. Și i-am dat și cealaltă jumătate de banană. Pe a doua banană prețioasă nu i-am mai dat-o a doua zi, că era prea festin, am ținut-o până la treia zi, tot uitându-ne să nu pățească banana ceva. Și copilei i-a plăcut foarte mult. Soțul meu, atunci, cred că fără regret, dacă ar fi avut o pușcă, îl împușca pe Ceaușescu, din sentimentul ăsta de frustrare, că nu îi poți da copilului tău o banană. Nu i-o poți da, da? Intrau pe piață, eventual, înainte de Crăciun. În '89 lucrurile s-au schimbat și începând cu 1990, deci de 35 de ani încoace, tatăl Alexandrei pune în pachetul de ziua Alexandrei și banane. Orice ar fi, bananele nu lipsesc din cadou. Deci cam asta era ideea, că ai mâncat odată banane și nu știai dacă vei mai mânca odată în viața ta. Cam astea, așa stăteau lucrurile.

***

Anda Crișan [A.C.]: Cum vă distrați în comunism, așa, în timpul liber sau ce prostii făceați pe la școală? Mi se pare că e un fel de rezistență foarte inocentă, asta cu făcutul de prostii și distratu' tinerilor în comunism.

Monica Columban [M.C.]: Pe lângă faptul că era o asociere din asta grozavă în clasă, cum îți spuneam înainte, să recompunem versuri la piesele pe care le auzeam la Europa Liberă, era o mișcare din asta foarte interesantă cultural, zic eu. Poate că o să ziceți că nu e distracție, da' poate, ajung și la distracție. Se ajungea foarte greu în posesia unor cărți importante. Și atunci, de exemplu, eram în clasa a 11-a, la final, când a apărut romanul lui Preda *Cel mai iubit dintre pământeni* și a fost retras din librării în două ore. A apărut și a fost retras, pentru că scăpaseră de cenzură vreo 30 de pagini care n-ar fi trebuit să apară, volumele au fost retrase, duse la topit și în aproximativ 10 zile a apărut, din nou, dar fără cele 30 de pagini. Ei, simpla retragere a romanului din librării a suscitat un interes și mai mare pentru roman și atunci una dintre colegele mele, părinții ei reușiseră să cumpere romanul în varianta primă, înainte de a se da telefonul de la București, da, și a adus romanul la școală. Îl înveleam în tot felul de hârtii care să mascheze exact ce e și ne-a dat romanul să-l citim pe rând. Dar era extrem de strict, toată lumea voia să-l citească și asta însemna că aveai romanul, de exemplu, de astăzi, primul volum, de astăzi de la ora 2 când ieșeam de la școală, până a doua zi dimineață, la 8, când trebuia adus, că trebuia dat altui coleg.

[...]

A.C.: Și în anii, 3 ani ați lucrat ca profesor în comunism?

M.C.: Da, 3 ani, eu terminat facultatea în '86, în 1980 se închiseseră orașele, ceea ce înseamnă că, nicăieri în țară, în orașele mari, nu se mai putea primi repartiție la terminarea facultății. Și aceasta era o măsură prin care regimul comunist reușea să populeze școlile sătești, aveam repartiție exclusiv la sate și era o politică perfidă de amestecare a zonelor geografice...

(...) Ei bine, absolvenții de Cluj, cel puțin cei de la filologie, aveau repartiții masiv în Moldova și în Delta Dunării, când se ... ajungeam la post. Noi am terminat 25 de oameni anul de română, erau serii foarte mici și, din cele 25 de posturi, doar 7 au fost în Ardeal. Un post [a fost] la casa de copii Gherla, pe care l-a luat șefa noastră de promoție, Ioana Bican. După aceea au mai fost două posturi în Maramureș sau în Satu Mare, cred. (...) Două posturi au fost, unul în Harghita, unul în Covasna și le-au luat prietenii mei de la Sibiu, care erau soț și soție, și care le-au luat în județe vecine, ca să poată forma o familie, totuși. Și a fost postul din Sălaj, pe care l-am luat eu, că am considerat că-i post navetabil, să zicem. Adică 120 de kilometri de Cluj era ceva mai bine decât Delta Dunării. Și ce mi s-a părut monstruos în toată povestea asta este faptul că eu îmi făcusem buletin de Cluj prin căsătorie, dar buletinul de Cluj se putea pierde cu mare ușurință, pentru că polițiile locale aveau ordin să recurgă la orice mijloace pentru a-i face absolventului, stagiarului, buletin de localitatea respectivă. Și atunci eu îmi lăsam buletinul acasă și mă duceam fără buletin la post în Sălaj, fiindcă ar fi fost asemenea presiuni, încât n-aș fi rezistat să nu dau buletinul. Și atunci mai bine nu-l aveam, pentru că dacă pierdeam buletinul de Cluj, nu

mă mai puteam întoarce la Cluj niciodată și rămâneam etern îngropată în satul ăla uitat de lume din, din Sălaj.

[...]

A.C.: Bun. Și după ce ați mers la școală, vă amintiți cum arăta școala, cum arăta uniforma?

M.C.: În ciclul gimnazial uniforma era un sarafan albastru cu cămașă bleu și în liceu uniforma era un sarafan bleumarin cu cămașă bleu, asta era. În liceu, vorbim despre anii 1977–1981, în cazul meu, se purta și număr matricol. Era de obicei cusut pe mâneca hainei, dar deja începuse o formă de rebeliune, eu cred că valul mișcărilor studențești din '68 din Franța ajunsese încet, încet prin '77 și pe la noi, pentru că găseam tot felul de subterfugii de a scăpa de numărul matricol. [...] Și, iarăși, era destul de strict, n-aveam voie să ne machiem, n-aveam voie să purtăm bijuterii la școală. Cu toate astea o făceam, dar foarte discret, pentru că altfel ar fi fost ... ar fi avut repercusiuni destul de severe. A, și purtam cordeluță! Cordeluța albă! Asta a fost o teroare, întotdeauna am urât-o, cred că a fost detaliul care m-a scos din sărite cel mai tare din toate uniformele. Și aveam o dirigintă, o femeie absolut remarcabilă, dar foarte severă, foarte strictă, care ne cerea să avem ținuta impecabilă și atunci încercam să mai fentăm ținuta impecabilă, adică ne duceam, purtam inel și nu purtam cordeluța. Dar știu că rămăsesem cu un reflex, nu toți profesorii erau atât de stricți, dar diriginta era strictă și am rămas cu un reflex, în clipa în care o vedeam pe dirigintă pe coridor, o femeie pe care chiar am admirat-o și de la care am învățat foarte multe, dar când o vedeam la capătul coridorului, reflexul era: cu mâna dreaptă scoteam inelul de pe stânga și-l băgam în buzunar și stânga o băgam automat în buzunar și scoteam cordeluța și-o puneam pe cap. Și asta în 2 secunde! Și țin minte că după '90, mă dusesem la Sibiu, eu locuiam deja la Cluj, mă dusesem la Sibiu într-o vacanță, într-o vizită și am zărit-o pe diriginta mea de la distanță, m-am bucurat c-o văd, dar am avut același reflex, am vrut să-mi scot inelul și cordeluța.

Interviu cu Maria Marcu

Marcu Maria [M.M.]: La facultate, mi-am adus aminte, am plecat în 1951. Și pentru că eram fiică de chiabur, așa era considerat tata, chiabur și exploatator, n-am avut dreptul la cămin și nici la cantina facultății.

Anda Crișan [A.C.]: Facultății.

M.M.: N-am avut, nici bursă, nici ... N-am avut dreptul la cămin și atuncea unde era să stau? O prietenă de-a mea a zis: „Hai că te iau cu mine și dormi cu mine în pat." Și intram clandestin în cămin, dormeam cu ea în pat, dar când se anunța că vine un control, mă dădeam jos din pat și mă băgam sub pat până trecea controlul. Și când intram în cămin, la poarta căminului aveau un tichet de intrat în cămin.

A.C.: Da.

M.M.: Și eu n-aveam, că n-aveam dreptu'.

A.C.: Da.

M.M.: Și atunci intram printre colege, mă aplecam așa și mă duceam cârcită până treceam de portaru' ăla. Și a fost un chin pentru mine treaba asta. Și de mâncat la fel, ce să mănânc? Mâncam pe unde puteam, ce puteam, că la cantină n-aveam dreptu'. Și așa am dus-o până la Crăciun. Deci 3 luni, septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, așa, până decembrie la Crăciun, în vacanța de Crăciun. Și în vacanța de Crăciun eu am renunțat la facultate și am venit acasă. Da' n-am avut curaju' să mă duc direct acasă. M-am oprit la Făgăraș, am luat pe sora mea și cumnatu' meu cu mine să mergem la Cârța, c-am zis că tata mă ceartă, mă trimite înapoi la București, ce știu. Și i-au explicat lui tata condițiile în care trăiam eu, dar el, de fapt, cam știa ce drepturi au chiaburii. Am stat așa până în aprilie, deci până în aprilie '52, și în '52 tata a zis așa: „Te duci la Sibiu și-ți cauți servici." Și m-am dus la Sibiu și mi-am căutat servici și, în aprilie '52, am intrat în servici și de atuncea am făcut servici până în 1986.

Interviu cu X.D. (Anonimă)

Anda Crișan [A.C.]: Cum vi se pare că s-a schimbat mentalul colectiv, cumva ați sesizat, în anii ăia, să zic 10 ani înainte să, înainte de '89, ați sesizat o furie sau un sentiment din ăsta de repulsie care să...?

X.D.: Da, da, o furie și o nemulțumire, o furie și o nemulțumire pentru că apăruse deja restricțiile alea care te scoteau din toate răbdările. Unu, se introduseră cartelele alimentare.

A.C.: Cam în ce an?

X.D.: Prin anii '85, cartelele alimentare, când primeai porție de mâncare pe lună, câte o, un juma' de pachet de unt, câte un pui, câte nu știu câtă pâine.

A.C.: Da, da.

X.D.: Deci nu se găsea nimic în prăvălii, nu puteai să-ți cumperi pantofi, celelalte, aveai reviste străine, ajungeau și la tine reviste de modă, doreai să te îmbraci, doreai să ai produse cosmetic. Când primeai câte un săpun Amo din Ungaria era absolut sărbătoare. Deci nu aveai! Și-ți doreai, erai tânăr, voiai și tu să ai. Nu era cafea, eu eram băutoare de cafea dintotdeauna, nu era cafea, trebuia să te umilești în toate părțile să-ți faci rost de niște cafea. (...) Am început să mă tem în perioada asta, am început să mă tem, să nu vorbesc, pentru că eu cred că se înmulțise foarte mult cei care erau delatori. Cu toate că mai spuneam bancuri și tot, dar încercam să ne cenzuram cât mai mult.

Interviu cu Sorin Sime

Vlad Cosma [V.C.]: Ați putea să povestiți puțin despre perioada de practică, cum era numită munca prestată de elevi la vremea aceea?

Sorin Sime [S.S.]: În funcție de cât de bine s-a întins toamna, noi făceam munci agricole ca să-i ajutăm pe cei care recoltează în folosul statului. Că știi că, pe vremea aceea, toate pământurile erau luate, naționalizate, erau ale statului și noi trebuia să muncim, chiar și ca elevi, ca să putem recolta cât mai repede posibil pentru România recoltele agricole. Pentru asta se lucra mult, mult, mult și s-a luat din școală trei-patru săptămâni ca să facem acest lucru. La Salonta, mult mai mult. [...] Deci lucram enorm în vremea aceea. Deci, ca să te motiveze, să nu stai acolo și să treacă ziua degeaba, ți-o pus o normă, o găleată, două găleți, o ladă, pe câte ore. Și apoi le adunau și erau, foarte rău o dus cei care erau ultimii, codașii. [...] Eu țin minte că cel mai rău a fost când am mers să recoltăm cânepa, cea mai urâtă zi pe care am avut-o. Cânepa era tăioasă, cald, apă n-am avut, ni s-au dat niște secere care nu tăiau... Și unul dintre directori chiar și-o făcut un zbici din cânepă și el ne dădea peste spate dacă ne vedea că nu înaintăm. Și noi nu înaintam, că nu tăiau nicicum secerile. Și ca la sclavi ne dădea în spate așa. [...]

Tot așa, eram în clasa a 10 a și eram cu trecere spre a 11-a, deci vara. Tot așa, o carte poștală ne-o stricat toată, toată luna august. Am fost chemați să lucrăm la hidrocentrală, îți dai seama, hidrocentrală pe Crișul Repede, de la Tilia. Ni s-a, n-am știut ce înseamnă asta. Am fost cazați undeva într-o cazarmă militară și am primit lopeți și am primit roabe și noi pe malurile Crișului a trebuit să facem, să betonăm, un lucru pe care eu în viața mea nu l-am făcut. Și îți dai seama, câți ani aveam atunci, 15 ani, și lucrăm așa, într-o parte erau soldații, eram noi și cealaltă parte erau deținuții cu hainele vărgate. Și eram constrânși, era și acolo o normă. Trebuia să, câte pătrate trebuia să faci de beton, căldură, apă nimic. Mâncarea... jeg, că era ca și la armată, că după am observat eu pe pielea mea ce înseamnă armată. [...] Noi am fost luați practic din vacanța de vară pentru asemenea lucruri, pe care în mod normal un elev nu le-ar face. [...] Da' și asta e interesant că erau luate și fetele, și băieții. Bine, fetelor li s-a dat altceva, trebuiau să aducă apă, mâncare, pe ici pe colo. Așa cum era mai demult la muncile agricole, când trebuiau să aducă la colectiv mâncare sau apa, așa, din când în când, și noi fizic. Da' lucram fizic destul de greu, deci cum, trebuia să cari, să faci beton, să mergi pe, să mergi pe mal, îți dai seama că nu aveai nici stabilitate, că-i ca pe un versant pe malul respectiv. Am avut și accidente de muncă multe. Deci n-a fost chiar bine.

2.
Revoluția de la 1989 în România. Căderea regimului comunist

Interviu cu A.I. (Anonim)

Andreea-Alexandra Suciu [A.A.S.]: Cum vă amintiți că s-au desfășurat evenimentele din 21 decembrie 1989 la Cluj-Napoca?

A.I.: Niște experiențe pe care nu le trăiești de multe ori în viață, să îți treacă tancu pe lângă casă, să se tragă de pe tanc, să se tragă non-stop, toată noaptea, să se împuște între ei. Foc continuu toată noaptea, nu o fost ușor. O fost o, cum să zic?, perioadă, nici nu știu cum să o numesc, eram între euforie, extaz și agonie. Pe toate le aveam.

A.A.S.: Dumneavoastră, ați locuit relativ aproape de dispozitivul, care a fost la Fabrica de Bere, cum o fost experiența aceea, să auziți că se trage în continuu? În casa dumneavoastră au intrat gloanțe?

A.I.: Da, o fost gloanțe. S-o tras și asupra clădirii, deși soldații erau cu spatele la noi. Nu știu din ce direcție s-o tras în clădire, de pe Moților în sus. Hm, da, destul de traumatizantă experiența, mai ales când am văzut de pe tanc, că se pune girofarul pe 2–3 persoane, chiar lângă noi, în intersecție și o început să tragă cu mitraliera de pe tanc, în cei 2–3. Hm, o fost scurtă treaba, da, foarte traumatizantă.

A.A.S.: Dumneavoastră erați la domiciliu când au avut loc împușcăturile?

A.I.: Da, eram la domiciliu, eram în casă la etaj și aveam o vedere foarte bună la toată desfășurarea ce se întâmplă în intersecția Moților cu Clinicilor.

A.A.S.: Ați văzut persoanele rănite sau omorâte?

A.I.: Normal, că i-am văzut. I-am văzut și în seara aia când i-o omorât și a doua zi dimineața, erau puse niște corpuri, într-un gang împușcate, sânge mult, creier mult, pe jos, o grămadă de gloanțe. Soldatul era chiar sub geamul nostru, unul dintre ei. Ceilalți, câțiva erau pe Piezișă, era cumva încercuită intersecția Clinicilor, Moților, Coșbuc, era foarte bine păzită, ca să nu se vină din Zorilor, din Mănăștur, din Grigorescu, să se ajungă cumva în centru. Deci era cumva un fel de baricadă, lumea încerca să coboare pe Calea Mănăștur în jos, cu autobuze, camioane, cu ce puteau, erau opriți prin focuri de armă non-stop, se trăgea ca la, cum să zic eu, ca într-un război. Acum erau și false, poate, adică nu știu să zic muniția, unele erau și în sus, vedeam gloanțele că merg și în dreapta și în stânga, deci peste tot. Da și în casă la noi s-o tras, am avut noroc, posibil că n-am nimerit de vreun glonț, erau

multe gloanțe în clădire și noi eram în geam, ne uitam. Mna, încercam să facem și noi ceva, să ajutăm, noroc cu maică-mea, că a fost în casă și ne-o ținut blocați în casă, închiși în casă să nu ieșim.

Interviu cu Ion Constantin Rogozanu

Andreea-Alexandra Suciu [A.A.S.]: Unde v-ați aflat pe ziua de 21 decembrie 1989?

Ion Constantin Rogozanu [I.C.R.]: În 21 decembrie '89 eram cu un prieten aici la statuia lui Matei Corvin, total întâmplător, nu uit cât trăiesc, s-o dus să-și țină coadă la bere, deci berea se dădea niște sticle de 1 litru și stăteau la niște cozi interminabile și m-a rugat să mă duc să stau cu el până când apare maică-sa, că nu-i dădea lui alcool, dar stătea la coadă. La Corso, încă țin minte cum se chema localul ăla, și după ce am stat vreo oră și ceva i-am zis la prietenul ăsta meu, Popa Nicu îl cheamă, Pițu era porecla, că mă duc să mă plimb un pic prin față la Matei Corvinu și l-am lăsat acolo și am plecat. În apropiere de Matei Corvin, deasupra la librăria Universității era redacția Tribuna. S-au deschis geamurile și o ieșit un om de acolo și a strigat de 3 ori „Victorie!", „Victorie!", „Victorie!", da o strigat omul cât o putut. Și era ceva neașteptat ca să auzi pe cineva strigând, în comunism despre victorie sau indiferent ce că odată te sălta poliția. Și m-am dus acolo gură cască, să văd ce se întâmplă, cine e ăla, neavând ce face și oricum, fiind interesat, m-am dus și când am ajuns acolo, mai erau s-au mai adunat ca și mine, ducându-se în zona aia încă 5 persoane, Călin Nemeș, Radu Negru, Pastor, Gheorghe Pastor, ă... Cine a mai fost? Traian Petrișor și Ghiță Toșa. Atuncia ne-am cunoscut și am început să vorbim. Ăla, bineînțeles că a dispărut de acolo de la geam și am zis „Bă ce s-a întâmplat?", „Păi cred că cu Timișoara...", că „Ați auzit ce s-a întâmplat?", „Da." și am început să povestim noi între noi. După care, nu știu care a avut o propunere ca să ne întâlnim, mai târziu. Am început să scandăm despre Timișoara, să strigăm „Timișoara!" și nu cred că am strigat despre Ceaușescu. Și oricum aveam reticențe, pentru că mai ales unul dintre cei adunați acolo, e vorba de Radu Negru, era un vlăjgan de om, mare, solid și moacă tipică de securist, că era tuns scurt și alură atletică. Până la urmă, am greșit noi, că nu era din grupul ăsta de 6, câți am fost la început, dar pe Călin Nemeș îl știam, nu personal, dar el era sufleur la Teatrul Național și la toate festivalurile de muzică care erau în perioada comunistă, care se țineau la Casa de Cultură, de exemplu, el era prezentatorul. Deci când venea Iris, Compact, Holograf, ce mai era, el era prezentatorul.

A.A.S.: Cum s-au desfășurat evenimentele din 21 decembrie 1989?

I.C.R.: Păi după ce am încercat să adunăm lumea atunci, era ora cam 11 jumate și văzând că nu se alipește nimeni de noi și eram singuri, am zis să ne întâlnim mai târziu, pe la 3 jumătate și fiecare să-și aducă prieteni, cunoștințe, să ne adunăm acolo, să vedem ce va ieși. Na, și m-am dus acasă. Mi-am sunat un prieten, eu eram, nu obsedat, nu știu cum să vă zic, eram fascinat de fotografie, făceam poze de pe vremea aia, demult de tot, adică demult

de tot, aicia aveam 18 ani, fotografia o făceam de pe la vreo 12–13 ani. Și m-am dus la un prieten, i-am dat aparatul foto și i-am zis, Cristi Chinan îl cheamă, zic: „Ține, la 3 jumate, hai și fă tu niște poze că eu nu știu dacă pot că-s pe acolo." zice, „Bă, nu pot.", pentru că avea ore de fizică și eu aveam oră de fizică exact în ziua aia, că așa era la modă. Atuncia, în liceu te pregăteai pentru facultate și luai lecții în privat la un nivel mai ridicat față de ce era în liceu, care erau cerințele când dădeai la facultate. Și, i-am dat aparatul, și întâmplarea face că el o zis „Profesorul meu îi chiar pe strada Napoca, o să ies să fac niște poze, dacă se întâmplă ceva." No bun, și ne-am dus pe la 3 și ceva, Cristi Chinan, la care am dat aparatu, o plecat mai repede, că nu știu la cât avea oră. Mi-am sunat alt prieten, Luca Sorin. Și ne-am dus, în jur de ora 15:00, am ajuns mai repede acolo, și exact ca-n filmele cu comuniști, am început să ne plimbăm, așa roată, în juru parcului, înconjurăm statuia lui Matei Corvin și ne uitam la ceas când se face trei jumate și vedeam pe Radu Negru, pe Nemeș, cum se învârt și cum așteaptă și ei ora 15:30. No, la 15:30 ne-am adunat exact în față, unde, de unde a strigat tipul ăla: „Victorie!". Am început să scandăm lozinci anticomuniste și am început să cântăm, „Deșteaptă-te române" și cu Timișoara și cu tăt felu. La un moment dat, s-or adunat, nu știu, vreo 20 de oameni în jurul nostru. Restu, marea majoritate, erau opriți pe trotuare, s-or blocat. Oricum, circulația nu era așa de mare ca și cum e acuma. Deci populația era destul de puțină, în perioada aia. S-or oprit, se uitau la noi, am venit un pic mai către Primărie, care era unde-s coloanele ălea și cu torța aia. Nu știu cum se cheamă, atunci lumea, era Lupoaica cu Romulus și Remus, era o statuie. Și ne-am dus în zona aia. A venit o mașină Dacia 1100, verde, s-o oprit în dreptul nostru și Călin Nemeș, s-o urcat pe capotă la mașină și a început să instige lumea să se alipească de noi, să, cu lozinci anti-ceaușiste. Lumea huiduia, fluiera, deci era o frică și pentru ei, vă dați seama. Și prima reacție care a avut o publicul, care se uita gură cască la noi, a fost în momentul în care, cel cu mașina, a vrut să plece cu Călin Nemeș pe capotă. Și atuncia s-o dezechilibrat, s-a prins cu mâna, că avea un portbagaj din ăla, pe vremuri, pe mașină, s-a prins de el, na, l-am dat jos și atunci huiduiala aia a fost primul început a oamenilor, care totuși au început să le pese de ceea ce se întâmplă acolo. Ne-am retras un pic mai sus, în plină circulație, pentru că mașinile erau foarte puține. Și la un moment dat a venit un polițist adică milițian, că milițian era pe vremea aia, cu un soldat, soldatul era din trupele, unde se făcea armata la Securitate. Fiecare patrulă din asta sau subofițer era însoțit în permanență de un militar în termen. Și atuncia ne-o oprit pe noi și i-o zis la Călin, zice: „Cine sunteți și ce faceți aicia?". Și atuncia am aflat prima dată numele lui Călin Nemeș, că nu îl știam, o zis: „Eu sunt Călin Nemeș, sufleor la Teatrul național, tu cine ești?". Tipul nu o răspuns, o zis, „Vă rog să plecați de aici, că altfel trebuie să anunț mai sus.". Noi ne-am văzut de treabă. Știu că poate pare că nu-i adevăr ce spun, dar eu chiar l-am urmărit pe tipul ăla, pe polițist, să văd unde merge și am văzut că înainte de a intra în Primărie, a vorbit printr-o stație de emisie-recepție. La vreo 10–15 minute, a venit un camion, de armată. [...] Și s-au dat din camionul ăla vreo 10 soldați sau ceva de genul ăsta și au venit în 2 linii și s-or interpus chiar în intersecția de la Napoca cu Librăria Universității. Atuncia Călin a avut o reacție, că și-a luat haina, că „Armata e cu noi!". Deci,

cine conducea plutonul ăsta era Carp Dando. Și s-au pus 5 soldați în față la un metru de ei, al doilea rând de soldați, toți orientați cu fața către lupoaică, respectiv către Mărăști. Nu am văzut ce altercație o avut loc între Călin Nemeș și căpitanul Carp Dando. Eu ajung în spatele soldaților. Aici era Călin Nemeș, povestea cu Carp Dando. Și s-a ordonat foc la un moment dat. Din liniștea aia, care era sau nu știu cum, că nu erau zgomote, nu erau ca și acuma, vedem mașini și nu știu ce, vă dați seama cum s-au auzit într-o piață goală, armele de foc. Deci au căzut atuncia, nu știu câți, 6–7, habar n-am. Ideea îi că, eu de frică am rămas ca paralizat, n-am putut să-mi coordonez mișcările, numai în momentul în care s-o întors soldatul cu arma către mine. Atunci am rupt-o la fugă, uitându-mă în spate, ca disperatul, să văd și l-am văzut ținând arma așa și ridicând-o sus și a tras în sus și din fugă, uitându-mă, m-am împiedicat de o bordură și am picat acolo, de mi-am făcut așa un genunchi. Mă rog, și am stat acolo, ne-am ascuns ca iepurii, erau niște chioșcuri de ziare sau ceva de genul ăsta, unde se vindeau acolo, sunt niște coloane, chiar unde-s monumentul făcut acuma pentru cei morți la revoluție, am stat acolo un sfert de oră. Oamenii au rămas nemișcați pe jos, nu o chemat salvarea, nimeni nu, nu știai ce se întâmplă. Și până la urmă, printr-un gang, pe unde e acum un anticariat. Printr-un gang din ăla, am fugit pe acolo, urmând să mă duc către acasă. Eu am făcut liceul la George Barițiu, m-am dus pe lângă George Barițiu, m-am dus prin Piața Muzeului, stăteam lângă gară, pe strada Craiova, care o stradă paralelă cu strada Horea. Când am ajuns la Casa de Modă erau TAB-uri și MLI-uri. MLI-ul e o mașină de luptă a infanteriei, o mașină de transport oameni, pe șenile. TAB-ul era cu roți. Și era acolo deja armata, pe mașinile astea de luptă. Am uitat să vă zic că unul dintre noi șase în perioada în care am plecat de la unșpe jumate, până la trei, aveam niște manifeste făcute prin niște metode primitive linoleu, și era tăiat cu lama și făcute literele. Și în orele acelea s-or dus ca să își aducă manifestele și o anunțat între timp CUG-ul să vină. CUG-ul era combinatul de utilaj greu, era pe strada Muncii înspre Someșeni. Și după ce, acuma revin, după ce am văzut TAB-urile, TAB-urile și MLI-urile, am traversat spre Horea, peste podul peste Someș. Acolo m-am întâlnit cu cineva care mi-a zis că „Hai alipește-te cu noi, că uite că vine CUG-ul” și într-adevăr se vedea în depărtare o masă imensă de oameni care veneau pe Horea. Eu, de frica pe care o aveam în mine, n-am avut curajul să mă duc în direcția aia și de acolo am luat-o în stânga, pe lângă strada unde stă Florin Piersic, asta e o altă străduță care nu îi carosabilă, îs niște trepte, deci numa pe jos poți merge. Îi în spate la Astoria, deci către Cetățuie. Și în momentul în care am ajuns acolo, după, la vreo 5–10 minute după ce am trecut de zona cu Astoria și cu podul, peste Someș, am auzit cum s-a tras. Eram la, nici nu-i vedeam pe ăia. M-am aruncat pe burtă, din reflex, că eram cu frica aia în mine. Și după aia am fugit și am coborât pe strada Mecanicilor, a ajuns acasă și m-am baricadat în casă, deci, cam asta a fost pe scurt, pentru că nu știu cum să vă zic, că percepția timpului, când ești în niște situații de genul ăla, mai ales tu, trăind fără informații, fără să vezi nimica și ajungând dintr-o dată acolo, altfel îl percepi, nu știi, dacă aș fi văzut în filme așa ceva sau atuncia poate că ar fi fost altfel.

Interviu cu Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: Cum ați trăit revoluția din ’89?

Dorin Dolghi [D.D.]: Am avut noroc că tata a insistat foarte mult să fiu atent la ce se întâmplă-n jur, să țin minte. Și, și acuma când mă gândesc la decembrie ’89 mi-aduc aminte, am amintiri proaspete ca să zic așa. Eu ca și copil n-am anticipat că se întâmplă ceva. Cu toate ăstea, cred că în jurul datei de 20, cu alți copii de la bloc mi-aduc aminte că povesteam, că am auzit ceva de Timișoara și de tancuri, și că au murit oameni. Evident, și noi auzisem de la părinți, așa ca o formă de bârfă între noi, era mai degrabă. Probabil că știam unde este Timișoara pe hartă, dar nu știam nimic de ce s-ar fi putut întâmpla sau nu ne puteam imagina. Dar îmi aduc aminte foarte clar ziua de 21 decembrie. Era o zi în care nu am fost la școală, nu știu, începuse vacanța, sau... Nu am fost la școală, și împreună cu alți copii de pe stradă, având zi liberă, am zis să ieșim la periferia Clujului, noi stăteam în Mănăștur, să ieșim la periferia Clujului în zona străzii Sfântu’ Ion. Acolo era o pantă spălată de ape, unde puteam găsi fosile. Și pasiunea noastră era să mergem să ne plimbăm să căutăm fosile. Și-mi aduc aminte că și pe drumul acela, erau cam doi kilometri când mergeam și ne plimbam și tocmai atunci am discutat de Timișoara... În jurul prânzului noi încă eram acolo. Și-mi aduc aminte că, de sus de pe deal, se vedea drumul Sfântu’ Ion, și acolo am văzut o coloană de camioane militare care se îndreptau spre oraș. În zona drumului Sfântul Ion, acolo era și un poligon de trageri folosit de armată, unde mai degrabă armata, dar și rezerviștii făceau exerciții regulate. Ei, și-am văzut acea coloană de camioane care se îndrepta spre oraș. Nu era nimic neobișnuit, pentru că, frecvent, în perioada lui Ceaușescu marșurile se făceau de la o unitate militară la poligon prin oraș. Era normal să vezi coloane de militari înșiruite, să mărșăluiască prin oraș spre trageri. Și în jur de ora trei, cam așa, ne îndreptam înapoi spre oraș. Deci noi eram pe dealul deasupra Mănășturului. Cred că mai aveam câteva sute de metri până acasă și am auzit sunete, împușcături, nu ne-am dat seama ce e. Erau de fapt sunetele de când s-o deschis focul în centrul Clujului, în zona Continentalului, a Librăriei Universității, și unde o murit primii oameni. Deja când am ajuns la bloc, o durat cinci minute, era agitație. Știu că părinții, mamele, toți și-au chemat copiii în casă. Probabil o auzit și ei, și no, era un pic de panică. Am ajuns și eu acasă, tata venise de la muncă că și-o terminat tura la două, și cam pe la trei o ajuns și el acasă. Eram doar eu cu sora și cu tata acasă, mama era în schimbul doi, ea trebuia să lucreze până la ora zece. Și am stat în casă. Cred că, mă rog, tata încerca să asculte Europa Liberă, și la un moment dat, după ce s-o lăsat întunericul, era noapte, s-a auzit gălăgie afară. Pe una dintre cele mai mari artere din cartierul Mănăștur, pe Mehedinți, s-a format o coloană de oameni. Și veneau într-o parte a Mehedințiului, auzeam gălăgia, veneau, scandând: „Jos comunismu’!”, „Libertate!”, „Jos Ceaușescu!”. Ei, atuncea am deschis geamul, eram cu tata, și vedeam coloana aceea care trece, era la o sută de metri, poate mai puțin, o vedeam. Coloana aceea care trecea și se-ndrepta spre zona centrală. Urmau să treacă pe Mehedinți, să coboare pe Câmpului, și-apoi pe Moților. Și atuncea îmi aduc aminte că zicea tata, zice: „Uită-te foarte atent acuma și ține minte lucrurile ăstea că așa

ceva n-o să mai întâlnești!" Ei, bine, și am înțeles că multă lume s-a alăturat atuncea acelor demonstranți. S-au îndreptat și ei spre centrul Clujului. După 20 de minute, poate vreo jumate de oră, au început să se tragă focuri de armă. Întâi vedeam pe cer că erau gloanțe din ăstea luminoase, de ghidaj, de trasoare. Da se trăgea greu. A fost momentul când acea coloană a ajuns în zona Fabricii de bere din Cluj. Și acolo îi aștepta un coridor de armată, care trebuiau să-i oprească. Și-au deschis focul pentru a-i speria, să-i împrăștie, dar și acolo s-a tras în mulțime, și acolo o fost câțiva morți. Acuma, pentru noi, eram îngrijorați că mama era la serviciu, care era în partea cealaltă de oraș. Cum ajunge? Și am stat în teamă că nu existau mijloace de comunicare să sunăm pe cineva să vedem pe unde îi, ce se-ntâmplă... Ei și până la urmă cred că a și plecat mai repede de la muncă, cred că în jur de 9 jumate–10 o ajuns și mama acasă, pentru că o reușit să vină, dar a ocolit centrul, au venit pe undeva prin partea de sud a orașului, prin Zorilor. A ocolit zona cu probleme, ca să zic așa. Ei, și o ajuns acasă. A fost liniște în noaptea aia. A doua zi dimineața, se apropia Crăciunul. De obicei în perioada zilei dinainte de Crăciun era agitație, cumpărături, pregătiri, gătit, și-așa mai departe. Ei, o fost o zi în care lumea n-o ieșit să-și mai facă cumpărăturile. Nu știau ce se-ntâmplă. Ei bine și undeva în jur de ora 12 am auzit un vecin care-o strigat: „Deschideți televizoarele, deschideți televizoarele!". Și-o fost momentu' în care am deschis televizoru' și atuncea s-o anunțat că dictatorul a fugit. Asta era în 22 decembrie. Că dictatorul a fugit, celebrele imagini cu Dinescu, Caramitru. Bineînțeles că am rămas cu toții blocați în fața televizorului, să ne dăm seama ce s-a întâmplat. Aveam doar informația că dictatorul a fugit și că să stăm să fim informați ce se-ntâmplă, era panica asta. Ce-mi aduc aminte bine, că se auzeau voci afară, unii plângeau... Eu mi-aduc aminte că am ieșit în fața blocului, am luat o bucată de BCA, îi spuneam cretă, și am scris pe trotuar „Jos Ceaușescu". Și un vecin a venit repede să șteargă ce-am scris și să mă fugărească de-acolo, pentru că nu știam care va fi deznodământul: dacă revenea Ceaușescu? Se-ntâmpla ceva și-apoi urma o anchetă că cine ce-o făcut și... În ziua de 21, am stat așa într-o expectativă, nu știam ce se întâmplă, ce urmează să se întâmple, am rămas în jurul televizorului și se-ntreținea așa o stare de panică, se zvonea de teroriști. Dar ziua de 22 pentru Cluj, mi-aduc aminte că o fost o zi relativ liniștită. În 23 deja s-a perpetuat o panică generală cu teroriștii. Se punea problema ca oamenii, cumva să facă și ei ceva că nu mai era mare lucru de făcut în centru' Clujului și mi-aduc aminte că se mobilizau oamenii să păzească intrările la blocuri că vin teroriștii, că... mă rog, teroriști fideli lui Ceaușescu. Pentru noi o fost un moment mai delicat pentru că, cum tata era vânător, noi aveam în casă două arme de vânătoare. Și au venit vecini care i-au cerut armele lui tata să apere blocu', dacă vine cineva. Ei, bineînțeles că nu le-a dat armele, nu s-o pus problema să umble la arme, erau închise într-un dulap metalic. După 23, noi cum stăteam la periferia orașului, era strada noastră Negoiu, după care era un pic de câmp liber și apoi pădurea. Era o zonă frecventată de cei care mergeau să facă drumeții în pădure și culmea e că în 23 s-au trezit trei bătrânei să meargă la plimbare prin pădure. Ei, și la întoarcere, când o văzut ăștia trei bărbați care vin din pădure o crezut că-s teroriști și... o chemat „Haideți că am găsit teroriștii, că vin din pădure și ne-atacă", mă rog, s-o clarificat rapid lucrurile. În zona unde am

locuit eu, mi-aduc aminte că un singur transportor blindat am văzut în perioada revoluției. A traversat zona, numai a patrulat și ce făceau, mi-aduc aminte că oamenii, au făcut așa chetă, adunau produse alimentare, fiecare ce avea, cum era în preajma Crăciunului, deja lumea era pregătită. Un cozonac, ceva, un bucată de cârnați sau, fiecare ce avea să le dea soldaților pentru că soldații fiind în stare de alertă maximă, oricum mâncau prost mă rog, și populația o făcut acea chetă să... Și-atunci am văzut acel transportor și oamenii le duceau pungi cu mâncare. Dar a venit apoi noaptea, cred că noaptea 23 spre 24 decembrie, când din nou pe fondu' ăsta de zăpăceală, de manipulare, unitățile militare din Florești, aproape de Mănăștur, au început să tragă. Dar s-a tras încontinuu. Ore bune. S-a tras... nu se știa ce se întâmplă, deci efectiv parcă era o zonă de război. Nu știa lumea, sunt unitățile atacate de cineva? S-a tras. N-am urmărit după aceea ce exact după ce s-a tras, ce s-a-ntâmplat acolo, da' o fost o noapte în care nu s-a dormit. A fost un zgomot infernal. Ei bine, Crăciunul, culmea e chiar am mai mers la colindat fiind copii. Așa, în vecini, în ajunul Crăciunului. Și, în după-amiaza zilei de 25, atuncea s-au și difuzat câteva imagini de la procesul lui Ceaușescu. Și s-o anunțat că au fost împușcați. Ăla a fost momentul în care toată lumea s-a relaxat. Cumva, OK, nu mai au cum să revină la putere și... astea o fost zilele fierbinți ale revoluției 21–25 decembrie. Apăi noi ca copii... no, pregătirile de revelion, ne-am bucurat de vacanță, n-am simțit schimbarea, nu a fost nimic radical.

Interviu cu Carmen Mihăiescu

Iulia Mihăiescu [I.M.]: Cum vi s-a părut să știți că ați scăpat de Ceaușescu?

Carmen Mihăiescu [C.M.]: Să știi că a fost o ușurare pentru toată lumea, dar și o nesiguranță la început, așa, teama aia „Ce o să facem acum?", știi? Că toată lumea vorbea, dar pe la colțuri, șușotea. Îți era frică de orice spui, să nu cumva să zici ceva greșit și să te ridice poliția, să nu faci ceva greșit. De exemplu, băieții n-aveau voie să poarte barbă, erau obligați să se bărbierească. Dacă te prindea Miliția, îți dădea avertisment să te duci să te bărbierești, voiai, nu voiai. N-aveau voie nici să poarte păr lung. Erau foarte multe lucruri impuse, multe interdicții. A fost o eliberare... când ai scăpat și aveai voie să faci ce vrei, nu te mai limita nimic. [...]

I.M.: Ce vă amintiți de la Revoluție?

C.M.: A fost o bucurie foarte mare din partea tuturor oamenilor, chiar dacă suntem un orășel micuț. Când s-a văzut la televizor că a început Revoluția la Timișoara și apoi la București, că a fugit Ceaușescu, toată lumea a ieșit în centrul orașului. Oamenii s-au strâns în grupuri mari, strigau și se bucurau. Au scos un televizor în centru, la noi pe geam, și toată lumea era atentă la ce se întâmplă, pentru că se transmitea în direct. S-au dat pistoale și puști la poliție, apoi la oamenii cu funcții de la combinat. Toată lumea avea impresia că se trage. Unii au început să meargă pe dealuri, crezând că sunt teroriști prin zonă. Au venit de jos, din Călan, cu primarul în frunte și cu muncitorii din combinat. Toată lumea striga, era bucuroasă. Au spart geamurile la bibliotecă și au ars toate cărțile cu Ceaușescu.

3.
Tranziția spre democrație.
Valori europene

Interviu cu Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: Vi s-a schimbat viața după revoluție?

Dorin Dolghi [D.D.]: Categoric. Tuturor li s-a schimbat viața. S-a schimbat sistemul, s-a schimbat regimul, toată paradigma noastră în care am trăit. Să zic prima amintire așa de cum s-a schimbat viața, mi-aduc aminte că încă din acele zile de imediat după revoluție, și-n ianuarie, au început să vină ajutoare în România, dinspre Occident. No, ce-nsemna asta? De la haine, la mâncare, bine, erau diferite metode de distribuție. Eu mi-aduc aminte că la școală, după ce am reînceput școala, au venit ceva ajutoare și urmau să fie distribuite copiilor. Știu că am primit o bluză și ceva rechizite școlare. După aceea, într-adevăr, la începutul anului 1990 au început să apară mai multe produse pe piață. Inclusiv fructele exotice după care tânjeam cu toții. Mâncam portocale doar în preajma Crăciunului când se permitea în vremea lui Ceaușescu să mai fie distribuite. Până la revoluție o singură dată am mâncat o banană, ca să știu ce înseamnă gust de banană. Ori deja începuseră să mai apară pe piață. A durat un pic până când s-a pus lanțul de aprovizionare în mișcare și schimbarea a fost așa graduală, nu a fost așa de pe o zi pe alta. O durat câteva luni. Un lucru care îi interesant acuma după 35 de ani, faptul că Televiziunea Română o început să emită încontinuu. Da, noi până în '89 aveam un program relativ scurt, trei ore cred că pe seară și mă rog, sâmbăta, duminica erau mai multe ore. Doar propagandă comunistă și așa mai departe. Dar acuma o început să se difuzeze muzică din occident, filme din occident. Da, și am fost expuși automat la Occident. Bine, că și înainte știam anumite lucruri, aveam noi un fel de a percepe Occidentul. A și-aicea fac o paranteză la referitoare la amintiri din perioada comunistă. Aveam un vecin care se ocupa de depanare audio-video, televizoare. În principal reparator de televizoare, dar el avea în casă video. În felul ăsta am putut să vedem niște filme, celebrele filme traduse, dublate de Irina Margareta Nistor. Da, și în casă la acest vecin am văzut catalogul Neckerman. Ăsta era un catalog anual, cred, sau bi-anual. Era gros, cât o carte de telefoane, de pe vremea aceea. Câteva, 500 de pagini sau așa ceva, care conțineau, de exemplu, oferta de toamnă-iarnă pe un lanț de magazine. De la îmbrăcăminte, la orice-ți poți imagina, articole sportive, la mâncare, la orice-ți poți imagina, ce poți găsi astăzi într-un supermarket, era expus acolo, cumva în oferta care urma să vină. Și-mi aduc aminte că stăteam și răsfoiam cataloagele ălea și ne uitam la ele... și mă rog, încercam să ne imaginăm măcar un produs, dacă era ceva aliment, cam ce gust ar putea avea, mă rog, dulciurile noastre din România

erau modeste. Și vedeam tehnologiile astea de televizoare color, pentru noi era ceva pfuu, navă spațială. Și da... ne uitam acolo, mă rog, aia a fost cumva o imagine cam ce însemna occidentul. Ei, încet-încet o început să apară și la noi, bine, multe au venit deja pe filieră de mic trafic, de trafic de frontieră, o economie semi-legală, de bișnițăreală. Da, fiecare încerca să-și facă rost... puteau deja să meargă să solicite vize să călătorească în vestul Europei mai ușor. Un episod interesant, cred că asta era în februarie-martie '90. Deci imediat după revoluție, un alt vecin, avea o mătușă în Germania Federală, Germania de Vest. Ei, imediat după revoluție, familia lui o obținut o viză să poată să-și viziteze mătușa respectivă, pentru că ea fugise din țară și nu se văzuseră de mai bine de zece ani. Ei, și-acuma era o ocazie potrivită în condițiile în care ea, mătușa din Germania era dispusă să plătească costurile, transport și așa mai departe, ei doar o trebuit să-și obțină viza. Ei, și au plecat, au stat două-trei săptămâni în Germania de Vest și s-au întors înapoi în România. Ei bine, ăsta-i un episod pe care iarăși nu l-am uitat că pentru mine o fost un șoc cultural. Când s-a-ntors acest vecin, era de vârsta mea, copilul. Când s-a întors, bineînțeles că toți în jurul lui: „No, hai, povestește-ne cum e în, Germania, cum îi în vest?". Și-o-nceput să ne povestească de ce ne interesa pe noi copiii, de mașini. Ce mașini au acolo nemții, într-adevăr, Mercedes, BMW și Audi, și Volkswagen și, mașinile germane. Povestea cum e să circuli pe autostradă în Germania, că poți să mergi și cu 160 km la oră, 200 km la oră, nu exista limită de viteză, pentru noi era ceva, incredibil. Ne-a povestit cum a fost el într-un supermarket din Germania. Și în acel supermarket, cum a văzut el rafturi înalte de doi metri și pe stânga și pe dreapta, și lungi de 10–20 de metri, pline cu bomboane, cu ciocolată, cu dulciuri și orice-ți poți imagina în categoria asta de dulciuri. Când ne povestea treaba asta cu rafturile cu dulciuri atât de înalte, și atât de lungi, eu m-am simțit insultat. Am crezut că-și bate joc de noi. Pentru că eu, aveam 13 ani, nu eram capabil să-nțeleg, sau să-mi imaginez că-i posibil să existe așa ceva în realitate. Eu am zis că el fabulează. Pentru că ce văzusem eu până atunci în magazinele din România, era în alimentare, un răftuleț de un metru, poate pe trei etaje, unde aveai patru feluri de bomboane și două feluri de napolitană, asta în cel mai bun caz și nu puteam concepe cum e, nu există așa ceva. Ei, ăsta-i un lucru care m-o marcat pentru că și-n ziua de astăzi când intru într-un supermarket și trec printre rafturile cu dulciuri care au doi metri și-s de 20 de metri lungime, îmi aduc aminte de prietenu' ăsta, Raul îl cheamă, cum nu l-am crezut eu, că așa ceva ar fi posibil. Bine, n-am avut nicio șansă să știu ce-nseamnă bunăstarea din occident, dar gradual, din '90 au început să apară și în România, și bineînțeles, tot ce era din Occident era atractiv, la ce nu am avut acces era atractiv. Și la vestimentație, de pildă, da, începuseră să vină blugii, bine, pe filieră din Turcia, multă marfă, sau celebrii adidași Puma. A, piețele începuseră să se umple de produsele ăstea, a început și... așa încet-încet am făcut și tranziția către societatea de consum occidental. Mi-aduc aminte, era și-un lucru care m-o marcat, era tot prin ianuarie-februarie '90 când o început deja lumea să aibă și spiritul ăsta de afaceri, să-nceapă cu ceva. Și-mi aduc aminte că cineva în cartier o vrut să-și deschidă o pizzerie. Io habar n-aveam ce-i pizza, la vremea aia, cred că văzusem un film „Țestoasele Ninja" și ăia mâncau pizza că le plăcea pizza și de-acolo am rămas eu cu ce înseamnă pizza, văzusem în

filmele americane. Mă rog, și cineva o deschis o gheretă, dar mică, și spunea că vinde pizza și ne-am dus să cerem și noi o pizza. De fapt era un aluat copt peste care o pus, așa după cum îmi aduc acuma aminte gustul, peste care o pus niște zacuscă. N-avea nicio treabă, niciun gust cu ce-i pizza adevărată, dar, și atuncea mi-am dat seama că nu-i ce trebe, nu-i ce mi-am imaginat eu... Dar aia o fost prima pizza în România liberă [râde].

Interviu cu Anuța Pop

David Pop [D.P.]: Cum era atmosfera anilor ’90?

Anuța Pop [A.P.]: Îmi amintesc că atmosfera anilor ’90 era complet diferită față de ce știam înainte. Oamenii nu se mai temeau să-și exprime părerea și erau multe posibilități, dar parcă nu știai încotro să te îndrepți. Îmi amintesc că unii oameni încercau să facă afaceri, iar alții plecau în străinătate... deci exista o confuzie în rândul oamenilor, dar erau totuși eram plini de speranță. Magazinele se umpleau cu produse noi, dar prețurile erau destul de mari.

D.P.: De care obiceiuri din comunism ți-a fost greu să scapi?

A.P.: Mi-a fost greu să scap de două obiceiuri din comunism. Nu am putut scăpa de obiceiul de a economisi. Nimic nu se arunca: haine vechi, borcane, pungi de plastic. Și un al doilea obicei de care mi-a fost greu să scap a fost cel al statului la coadă, mai ales pentru produsele alimentare. Nu-mi venea să cred că magazinele erau pline de produse lactate, fructe, carne.

D.P.: Au existat schimbări în relațiile interumane după ’89?

A.P.: Daaa, schimbările au fost destul de mari. Înainte de ’89, oamenii se vizitau mai des unii pe alții, se ajutau reciproc mai mult. Îmi amintesc că în cei 4 ani de internat la liceu, împărțeam între noi ce aveam. Faptul că aveam aceleași lipsuri, nu unea. După Revoluție, oamenii erau mai preocupați de succesul personal decât de cei din jur. Mulți își doreau să-și ia soarta în propriile mâini, să dobândească avere și să-și cumpere lucruri de care erau privați înainte.

[...]

D.P.: Ai simțit că viața îți e mai simplă?

A.P.: Eu nu am simțit imediat acest lucru. A fost greu să mă adaptez. Prețurile creșteau de la o lună la alta, salariile rămâneau mici, mulți oameni și-au pierdut locurile de muncă. Deci, trebuia să fii foarte atent cum îți gestionezi banii. Ne bucuram că exista libertatea de a alege, de a face schimbări și de a visa la mai mult.

D.P.: Ce evenimente majore ale anilor ’90 ți-au rămas în minte?

A.P.: În anii ’90 au avut loc multe evenimente. Îmi vine în minte de exemplu, organizarea primelor alegeri libere: să mergi la vot și să simți că ceea ce-ți dorești tu contează, era ceva cu totul nou, ceva cu care nu eram obișnuită. Îmi amintesc că pe străzi săreau în evidență afișe

legate de campania electorală, iar oamenii erau liberi să vorbească despre politică. Apoi, un eveniment la fel de important, ce m-a șocat mult a fost Mineriada din iunie 1990 și imaginile de la televizor cu minerii care mergeau la București și căutau să distrugă totul în calea lor. După aceste evenimente, oamenii simțeau teamă și dezamăgire, deci îi clar că tranziția la democrație era mai complicată decât și-au imaginat. Apoi, un alt eveniment major a fost deschiderea granițelor. Îmi amintesc prima dată când am ieșit din țară: parcă am intrat într-o altă lume - magazinele pline, străzi curate, oameni relaxați. Îmi mai amintesc privatizarea și apariția firmelor private și libertatea de a începe o afacere mică. Asta a schimbat modul în care oamenii își câștigau existența. Televiziunile private, filmele occidentale au avut și ele un mare impact asupra oamenilor. Atunci ei simțeau că erau conectați la restul lumii.

D.P.: Ce filme și emisiuni erau populare în anii '90?

A.P.: Anii '90 au fost o perioadă spectaculoasă atunci când vine vorba de filme și emisiuni. Îmi amintesc cum aproape toată lumea se uita seara la „Dallas", un serial american care arăta lucruri complet diferite față de ceea ce vedeam noi la televizor în perioada de dinainte. De asemenea, foarte iubit a fost și serialul „Baywatch". Când mă uitam, chiar simțeam că acolo e o altă lume, cu plaje nesfârșite, zile însorite și personaje care păreau să aibă o viață fără griji. Apoi, după terminarea episodului, auzeam oameni vorbind despre ce s-a întâmplat, farmecul serialelor cuprinzându-i și după ce televizorul s-a închis. Referitor la filme, „Singur acasă" a fost un mare succes. Era filmul perfect pe care să-l vezi împreună cu toți membrii familiei, de la cel mai mic la cel mai mare și am observat că și în ziua de astăzi se uită lumea la el în perioada Crăciunului mai ales. Apoi filmele de acțiune au început să apară atunci, dar eu recunosc că nu mă uitam la ele. Referitor la emisiuni, îmi vine în minte „Surprize, surprize" cu Andreea Marin și reținem cum trăiam cu emoție și cu bucurie toate edițiile. Apoi, îmi vine în minte „Teleenciclopedia", care a rămas, fiind o emisiune educativă bine realizată. Era păcat să dispară odată cu comunismul. Și bineînțeles, obișnuiam să merg câteodată și la cinematograf, unde se aduna multă lume în vremurile alea.

D.P.: Ce însemna pentru tine libertatea?

A.P.: Pentru mine, libertatea a însemnat în primul rând, dreptul de a alege. Să votez, să decid ce vreau pentru mine și familia mea. În comunism trăiam într-o stare de supraveghere continuă, în care fiecare cuvânt trebuia cântărit cu grijă. După 1989, simțeam că povara asta s-a ridicat. Libertatea a venit și cu posibilitatea de a avea acces la informație. Îmi amintesc cum imediat după Revoluție, a apărut presa liberă, ziarele aveau alt ton, iar la televizor nu mai vedeam doar propagandă, ci și oameni care vorbeau deschis despre problemele țării. Am început să înțeleg mai bine ce se întâmplase în trecut și cât de multe ni se ascunseseră. Pe plan personal, libertatea însemna să pot visa la lucruri pe care înainte nici nu îndrăzneam să le gândesc. Posibilitatea de a călători în afara țării, de a cumpăra lucruri din Occident sau, pur și simplu, de a-mi exprima personalitatea prin felul în care mă îmbrac erau lucruri mici, dar de mare valoare.

Interviu cu Ioan Gheorghe Varga

Diana Varga [D.V.]: Ce înseamnă pentru dumneavoastră libertatea?

Ioan Gheorghe Varga [I.G.V.]: Libertatea pentru mine înseamnă foarte mult, înainte [în perioada comunistă] nu aveai dreptul să călătorești, nu aveai dreptul să părăsești țara, nu aveai dreptul să vezi alte țări, alte orașe frumoase din Europa. Acuma, eu am înțeles-o într-un mod normal, alții nu o înțeleg deloc, alții înțeleg într-un mod foarte greșit libertatea. [...] Mulți nu au înțeles. Noi, în perioada aia, nu aveam niciun drept, noi în perioada aia nu aveam nici emisiuni la televizor, nu aveam dreptul să vorbim, nu aveam dreptul să discutăm între noi, bancurile care erau [spuse atunci]..., se vorbea în șoaptă să nu fim ascultați. Aia înseamnă să fii liber acuma: acuma poți să faci cam ce îți taie capul, dar să faci lucruri bune.

D.V.: Cum ați defini libertatea din punctul dumneavoastră de vedere?

I.G.V.: Libertatea e cel mai frumos lucru pe care îl are un om, când îți îngrădește cineva libertatea, atunci îți ia drepturile tale de a fi.

Interviu cu X.E. (Anonimă)

X.E.: După Revoluție, oamenii, știind și având acest produs [plase de rafie] la îndemână, și-au luat zborul în străinătate. Și plasele noastre din rafie, au ajuns cele mai multe în Ungaria, pe urmă și în Germania, în Turcia, și mergea lumea în Turcia după aur și ducea plasele noastre.

Matei Balintoni [M.B.]: Duceau plasele ca să facă comerț?

X.E.: Da, ca să câștige bani, era dus-întors cum se zice, încolo duceau plasele, de acolo aduceau aurul și era comerțul.

M.B.: Și apoi aurul îl schimbau?

X.E.: Da da. [...] În toate orașele din Ungaria s-au dus plasele noastre, erau 100 de forinți 2 bucăți, pentru că așa ne era mai ușor fiindcă erau de mai multe culori, adică erau plase cu roșu, cu verde, cu galben, cu toate culorile și atunci noi ziceam: "Două bucăți la 100 de forinți". Și asta era șmecheria să vinzi mai mult.

M.B.: Cu ce vă deplasați prin Ungaria?

X.E.: În Ungaria mergeam cu mașinile noastre proprii sau se mai mergea și cu trenul.

M.B.: Iar în Turcia numai cu mașini?

X.E.: Da.

M.B.: Erau și unii care rămâneau și peste an în Vest?

X.E.: Da, da. La Budapesta erau târguri mari, în Szolnok, în orașele astea mari, Debrecen, dar cam peste tot s-a ajuns în Ungaria.

M.B.: Și cât timp a continuat?

X.E.: A continuat până prin 2000. [...] Până prin 2000 a mers bine comerțul cu plasele noastre atât în țară cât și afară, în Ungaria sau în țările astea unde mergeau oamenii.

Interviu cu Constantin Balica

Matei Balintoni [M.B.]: Prima ieșire din țară, când și unde a fost?

C.B.: Prima ieșire în Germania a fost în 2000 la un schimb academic, majoritatea ieșirilor din țară le-am făcut în scopuri profesionale.

M.B.: Ce ați observat diferit în Germania?

C.B.: În primul rând eram foarte temător pentru că am ieșit în plin scandal, toate ziarele în Germania, din vest, în general, scriau că românii fură de prin magazine și țin minte că mă duceam cu teamă prin magazine, ca nu cumva să se întâmple să iau vreo etichetă din greșeală și să piuie aparatul când ies afară. Mi-am cumpărat un tricou la un moment dat și mi-am băgat bonul de la tricou în portmoneu între acte ca nu cumva să îl pierd, să nu mă acuze cineva că fur din magazin. Ăsta a fost primul meu sentiment, o frustrare extraordinar de mare și dincolo de asta, am rămas surprins de diferențele extraordinar de mari care existau între Germania și România, în toate felurile. Acolo era foarte curat, lucrurile puse în ordine, autobuzele erau parcă din filme SF, la noi erau încă autobuze dintre alea vechi care erau un calvar, era frig iarna. Mașini de toate felurile, oameni care se îmbrăcau frumos, colorat. La noi încă se mai îmbrăcau predominant [în] griul ăsta, maroniu, foarte tern, foarte urât, cam asta a fost.

Interviu cu Rodica Hetea

Daria Furdui [D.F.]: Ce s-a schimbat în școală după ce a fost Revoluția?

Rodica Hetea [R.H.]: Păi, la școală s-au schimbat mai multe. Noi făceam pe vremuri, la dirigenție, informare politică. Aia n-am mai făcut-o. Făceam la școală, la dirigenție, informare politică, care era întotdeauna despre comunism și Comitetul Central și ce mai făcea tovarășul, și automat astea au dispărut. Asta pentru noi erau ore de la două la trei așa că a fost super, că am scăpat de niște ore. După aia am mai scăpat de constituție, care se făcea pe clasa a șaptea. Am făcut un semestru, era groaznică, tot numai despre comunism. Și așa că am scăpat și de aia. Cel mai tare m-am bucurat că am scăpat de cordeluță, pe care o uram din tot sufletul, deși noi ni le croșetăm. Mă deranja să o am tot timpul pe cap. Și am scăpat și de uniformă și anii s-a părut o eliberare. Aia zic, că am scăpat și de uniformă și mi s-a părut o chestie super fainâ, să poți să te duci tu la școală îmbrăcat cum vrei, chiar dacă, na, noi pe vremea aia n-aveam multe haine, dar cumva te-ai simțit că, în sfârșit, poți să te

gândești la cu ce aș putea să mă îmbrac. [...] Uite, apropo de chestia asta cu alegerile în ’90, a fost un schimb, Câmpia Turzii s-a înfrățit cu Toulouse, cu orașul din Franța. Așa era, începuse moda cu orașele înfrățite și făceau tot felul de programe de întrajutorare. Și ce au făcut cu noi atunci, pentru copii? Ne-au ales pe niște copii din clasa a șaptea... așa, a opta, mi se pare... de la toate școlile și ne-au dus trei săptămâni în Franța. Evident că la noi ne-au ales, ne-au selectat profesorii, tot așa, pe care erau mai buni în clasă. Și am ajuns în Franța și știu că asta a fost una dintre chestiile pe care pe mine m-au mirat, că ei mă puneau să aleg, că ce îmi place dintre asta și asta. Și pentru mine era o întrebare pe care noi nu am avut-o niciodată până atunci. Deci eu până la 12 ani nu mi-am pus problema ce ai vrea sau ce ți-ar plăcea dintre asta și asta. Că întotdeauna era o singură variată. Deci nu erau, dacă te duceai la magazin, te bucurai dacă găseai o pereche de papuci, nu-ți puneai problema cu ce model ți-ar plăcea. Era ăsta, ți bun sau nu ți bun? Deci criteriul era mărimea, nu frumusețea. Dar întâmplător erau totuși modele frumoase pe vremea aia, că nu-mi amintesc de ceva urâțenii. Dar îmi amintesc că în Franța pe mine mă blocau întrebările astea. Ce vrei? Sau care tricou îți place? Ăsta sau ăsta? Că era o chestie pe care... Sau ce mâncare, ce vrei să mănânci? Tot așa, asta sau asta. Și pe mine mă blocau foarte tare, pentru că noi eram cu o singură variantă obișnuiți. Nu aveam de unde mai multe variante. Și așa că asta știu că m-a mirat atunci, am zis: ia uite... Și după aia mi-am dat seama că stai că e important să știi, de fapt, ce vrei. Exact cum știam că, uite, îmi place culoarea roșu sau îmi place așa. Poți să ai și variante de alegere. Și da, a fost cumva... s-a deschis pentru noi, cum am simțit-o atunci, și mi s-a părut că se deschide cumva o lume mult mai mare decât lumea îngustă pe care o știam noi.

[...]

Pentru că înainte eram într-o societate în care îți era frică să vorbești prea mult, să nu cumva să se interpreteze. Tot asta auzeam în jur, să nu cumva să zici ceva rău de... sau să se audă ceva rău de Ceaușescu, de asta, că ce o să pățească. Deci auzeai numai... era o teamă așa în societate și nu puteai să te exprimi.

4.
Migrația.
Valori europene

Interviu cu Ecaterina Botezan

Andrei Dolghi [A.D.]: Cum ați ajuns în România?

Ecaterina Botezan [E.B.]: Tata era atunci în armată, era mobilizat în România. Și când s-a eliberat, a mers la Ocna Mureș. N-a mai venit acasă și noi deja am fost ocupați de ruși. Și-așa că am rămas cu mama și noi, două fete. Și mama, fiind învățătoare, vorbeam limba moldovenească bineînțeles, dar am avut și învățătoare, eu spre exemplu în clasa a treia am avut o învățătoare o rusoaică care nu știa să zică măcar „Bună ziua" în românește. Noi nu știam limba rusă deloc. Și pe mama au început să o acuze că nu îl cheamă pe tata să vină în Basarabia înapoi. Pentru că ei corespondau în perioada asta. Și a început să o persecute pe mama: să o mute de la o școală la alta, până la urmă au trimis-o într-n sat, să facă naveta. Și ea a aflat că dacă nu rezolvă să vină tata în îndărăt în Basarabia, atunci ne duce pe noi în Siberia. Între timp, fratele meu a venit acasă pentru că școala normală la care era a fost evacuată în România... când au venit rușii și au ocupat toată România, atunci, i-a adus pe copii acasă. Și în primăvara lui 1945 a venit fratele meu îndărăt acasă. Eu eram elevă în clasa a șasea. Și atuncea el a venit să continue școala. Deci am fost până la urmă colegi, clasa a șasea și a șaptea am făcut-o acolo în Basarabia. Și la un moment dat când mama a văzut că este persecutată și se spunea, se vorbea că vom fi deportați, atunci a hotărât să venim în România. Clandestin, bineînțeles. A încercat, pe la Prut dar nu s-a putut apropia de zona de frontieră, era mult prea păzită, dar a aflat că s-ar putea prin nord prin Ucraina sub-carpatică... Deci de la Cernăuți până la granița cu Ungaria, partea aceea care și acum e a Ucrainei... s-ar putea pe acolo să încercăm să trecem în România. Și-atunci, ne-a luat, ne-a făcut bagaj la fiecare, eu am rugat-o să mă lase să iau o iconiță cu mine pe care am adus-o aici până-n Cluj. Aicia ne-a fost furată din casă, după ce a murit mama... și cartea de algebră și fizică, pe alea le-am cărat cu mine, că eram foarte bună la matematică și nu puteam să accept să nu fac probleme, să le rezolv. Și am venit cu cartea de algebră și de fizică până-n România. Ne-a făcut bagaj la fiecare, și-am plecat deci la Bălți, de la Bălți la Cernăuți, de la Cernăuți la Colomeea și de la Colomeea la Deleatîn. Acolo a ajuns mama prima dată și a vândut o mașină de cusut de mână, să facă rost de bani și acolo se ocupa toată lumea de făcut sare. Erau fântânile numai cu apă sărată, și fierbeau toată ziua, aveau niște tăvi enorme unde turnau apă și făceau foc până când se evapora toată apa și rămânea sarea, făceau sare dinasta extra fină. Ei, acolo a găsit mama o femeie care trăia numai tatăl ei. Și cu ea a vorbit să ne ia în gazdă, ca să fim

aproape de munți, să fim aproape de partizani. Speranța noastră era ca partizanii să ne ajute să ajungem în România. Și am stat o lună de zile în Deleatîn. Acolo a luat legătură cu diferite persoane, erau foarte mulți partizani sub comanda unui general rus, că armata rusă a fost foarte nemulțumită de Stalin. [...] Și acolo în porțiunea unde eram noi era un general rus, Benderov îl chema. Partizanii s-au grupat în munți acolo, în ideea că să-l dea jos pe Stalin. Și la partizanii de acolo li se spunea „benderți" după numele generalului. Mama a hotărât să meargă până la el să ne ajute să trecem să ajungem în România. Și am avut foarte mulți bani românești, plus bani rusești. Banii românești i-a adus în sensul că atunci când ajungem în România să avem bani la noi. Banii rusești i-a împărțit în două: mi-a dat mie jumătate, jumate i-a luat cu ea și a spus așa „În timp de patru zile dacă noi nu ne întoarcem, tu o iei pe Lia, pe sora ta, și vă duceți îndărăt la bunici. Înseamnă că s-a întâmplat ceva cu noi." Mama cu fratele meu au ajuns până la acest Benderov și i-au spus tot necazul nostru și că trebuie să ajungem în România neapărat pentru că altfel ajungem în Siberia. Omul a fost extraordinar de cumsecade și a zis „Doamnă, câți ani aveți?". Avea 36 de ani mama, o femeie tânără și foarte frumoasă. Așa, și a zis că „Ați spus că aveți și o fetiță, de 15 ani. Eu nu pot să vă garantez, să vă dau niște oameni care să vă ducă direct în România. Eu pot să vă trimit la alt grup. Grupul acela să vă trimită la alt grup și așa să ajungeți în România. Și este foarte periculos pentru că nu toată lumea e cumsecade și mulți din armată nu-s oameni cinstiți. Și s-ar putea să-și bată joc de dumneavoastră. Dar vă dau un sfat: luați trenul și mergeți până la Rahău, un oraș minier. Acolo este o piață foarte mare unde se aduc alimentele, pentru că acolo ei nu au nimic, nici fructe, nici legume nu pot să cultive și atunci în piața asta mare vin foarte mulți români care locuiesc în satele și orașul Sighetu Marmației și aceia îs români-români. Și vin acolo la Rahău cu marfă. Cu toate felurile de legume, fructe, alimente... și acolo vă puteți întâlni cu români care vă pot ajuta să ajungeți până în dreptul Sighetului. Acolo îi Tisa și puteți trece prin Tisa, să ajungeți în România." Și în a treia zi dimineața a venit mama cu fratele meu și am luat bagajele pe care le-am avut cu noi și-am plecat la Rahău. Într-adevăr, era o piață enormă și se vorbeau numai românește. Ne-am interesat unde se cazează românii și am căutat și noi loc de cazare ca să ne împrietenim cu românii veniți acolo cu marfă de vânzare. Și am stat acolo câteva zile și în piață eu îi ajutam pe ei la vânzare de legume și atâta încredere aveau încât de multe ori mă lăsau pe mine și pe frate-meu să le vindem marfa și ei mergeau la un șpriț. Între timp, mama bineînțeles că n-a stat degeaba, s-a interesat cum putem ajunge în Biserica Albă, vizavi de Sighetu Marmației, de fapt de Sighet Cămara, că Sighetu este vizavi de Slatina, un oraș minier. Și a trebuit să ajungem cu autorizație de zonă de frontieră. Și întâmplarea a făcut că una dintre fetele care era acolo vânzătoare se căsătorise și avea autorizația de zonă de frontieră neschimbată pe numele soțului și-atunci mama a cumpărat de la ea această autorizație de zonă de frontieră. Un bătrânel care era tot din Biserica Albă a zis: „Mie dați-mi-o pe asta mică, că e mică și ei nu-i trebuie acte ca să ajungă la Biserica Albă. N-o oprește nimeni." Și prima dată deci a mers sora mea în Biserica Albă. A doua zi, m-am dus eu cu autorizația cumpărată de mama, dar bineînțeles că noaptea se călătorea, nu cu autobus ci cu niște mașini din astea

descoperite. Din când în când îi oprea. De multe ori nu se mai făcea control și când am trecut eu și am ajuns pe malul Tisei nu m-a controlat nimeni și atunci i-am trimis mamei autorizația a doua zi prin altcineva care a mers la Rahău. Și după aceea a primit fratele meu tot așa o autorizație de zonă de frontieră a cuiva. Și în felul ăsta am ajuns cu toții în localitatea Biserica Albă unde am rămas până am trecut granița în România. Acolo, prima dată mama s-a dus la biserică, a crezut că poate să ia legătura cu preotul să ne-ajute el, dar nu era preot la biserică ci venea de undeva, dar acolo a cunoscut-o pe soția cantorului, dascălul de la biserică. Și mama i-a spus că este văduvă, că așa s-a prezentat peste tot că este văduvă și că rușii ne persecută și că noi vrem să ne stabilim la ei. Dar era așa o familie cumsecade încât mama le-a povestit până la urmă scopul nostru și de ce suntem la Biserica Albă. Și ne-a luat în gazdă o femeie, al cărui soț făcea serviciul undeva departe și era singură. Nu știu dacă mama îi plătea ceva, dar o ajutam la gospodărie. Deci, toată lumea de acolo din Biserica Albă se ocupa cu livezile și făceau țuică din mere și făceau comerț cu țuică. Și noi am ajutat-o pe femeia respectivă la grădină, la curte. Toată lumea știa că noi vrem să rămânem acolo, că suntem ai nimănui. [...] Când am împlinit eu vârsta de 15 ani, asta a fost în 1 noiembrie, și apoi în 3 noiembrie a fost mama chemată la Comandantul grănicerilor și i-a pus în vedere să părăsim localitatea pentru că nu avem autorizație de zonă de frontieră. Și trebuie să părăsim localitatea în timp de trei zile. Și atunci mama a luat legătură cu Ion. Ion Țiganu' așa-i zicea lumea că era brunet, era mai în vârstă, a fost plutaș pe Tisa, cândva se mergea cu plutele pe Tisa. Și când a-nceput războiul, el și-a tăiat singur cu securea două degete de la mâna stângă să fie inapt serviciu militar. Acest Ion avea o soră care locuia la marginea localității unde era un fel de han, un fel de casă de oaspeți, cam așa ceva. Și era chiar pe malul Tisei. Și probabil că ei au mai făcut chestii de felul ăsta... că, Ion a zis așa „La noapte, veniți cu mine la sora mea." Ne-a dus prin niște grădini pe undeva și am ajuns la sora lui, acolo era mare chef, era în noaptea de 7 noiembrie și toți grănicerii se chefuiau că se sărbătorea marea revoluție socialistă din octombrie. Ne-a dus, deci, până la sora sa și ne-a dus într-o magazie și-a zis: „Stați aicia." S-a dus l-a chemat pe cumnatu-său. Și a zis:„Cumnate, astea-s persoanele care vor să ajungă în România." Omu știa. Vorbise înainte probabil. Ion și-a luat „Rămas-bun" de la noi și ne-a lăsat în grija cumnatului. Acesta a scos o sticlă de pălincă, n-am știut până atuncea cum e, și ne-a dat la fiecare să bem câte o jumate de pahar de pălincă. Am zis: „Cum să bem așa ceva?!". „Acuma", zice: „Ascultați de mine. Ce vă zic eu, așa trebuie să faceți." Și-am băut, fiecare, pălincă. Și ne-a spus așa „Ieșiți de-aici din magazia asta, coborâți în vale." În spatele casei era o vale mare. Dar nu curgea apă, era numai atunci când de pe munți cobora sau cum ploua sau, numai atuncea era apă. Zice: „Coborâți până jos în vale. Mergeți în picioare până treceți de pod. După aceea, vă aplecați și mergeți mai mult târâș, pentru că o să intrați în Tisa. În apă și pe malul apei sunt sârme, care dac-ai atins sârma, sare racheta, și se știe, știu grănicerii că cineva trece granița. Deci intrați în apă, mai mult târâș. Vedeți că la început în apă, va fi nămol, nu vă speriați, pentru că-i numa la margine, nu mergeți direct în partea cealaltă, așa perpendicular. O luați în dreapta, puțin",

deci omul era foarte documentat, „acolo este o placă de piatră și acolo nu veți avea nămol. Puteți pe piatra aceea să mergeți până treceți Tisa, până treceți dincolo.” Și când am ajuns și am intrat în apă, atunci ne-am ridicat. După ce am trecut, deci am intrat în apă, ne-am ridicat toți și ne-am ținut unul de altul și așa am trecut Tisa în noaptea de 7 noiembrie. Și ne-a spus „Vedeți în partea dreaptă este un pâlc de corciuri.” Așa a zis. Erau niște sălcii. Zice: „Acolo trebuie să ajungeți. Și după aceea, veniți înapoi și găsiți o cărare, care duce spre Cămara.” Noi când am plecat, Ancuța, femeia la care am locuit noi, că ea a știut care este situația, ne-a dat o adresă, zice: „După ce treceți Tisa vă duceți unde vă spun eu.” Nu vă spun, cum am trecut prin apă... și cum veneau sloiuri de gheață și se loveau de noi. În 7 noiembrie, că acolo e munte și apa era înghețată. Sloiurile de gheață se loveau de noi și așa am ajuns pe pământ românesc. Te rog să mă crezi, când am ajuns, nu știu dacă mulți români au pupat pământul românesc, dar noi am stat în genunchi, ne-am rugat și am sărutat pământul românesc că am ajuns în România. Și Ancuța și omul respectiv ne-au spus: „Mergeți îndărăt câțiva metri și acolo o să găsiți o cărare care vă duce până la o moară. Cam un kilometru aveți de mers pe câmp până ajungeți la moară. Dar nu intrați că acolo se lucrează și ziua și noaptea și puteți să-ntâlniți oameni. Și când o să vă vadă uzi o să știe că ați trecut granița clandestin. Deci mergeți paralel cu drumul care merge spre Cămara până ajungeți la șosea.” Și Ancuța ne-a zis:„Când ajungeți la șosea mergeți cam o sută de metri pe șosea și o să găsiți pe partea stângă o casă care are fântână la poartă. Intrați acolo și spuneți-i că Ancuța v-a trimis. Acolo este o verișoară de-ale mele.” Așa am făcut. Spre norocu nostru, că era destul de târziu și nu era lume, și am mers până am găsit casa cu fântâna la poartă, acolo am bătut, ni s-a deschis, ne-au primit oamenii, le-am spus cine suntem, de unde venim, cine ne-a trimis. Ne-au invitat oamenii cumsecade, ne-au luat hainele ude de pe noi, le-au stors le-au pus pe sobă. Țin minte că era o cameră unde era o sobă metalică și deasupra sobei erau niște sfori. Și au luat hainele, ne-au dat niște țoale să ne-nvelim. După ce ne-au dat ceva să mâncăm, zice: „Partea proastă e că nu vă putem ține la noi pentru că nopțile trecute a trecut un nepot de la Slatina în România. Și în fiecare noapte vine și ne fac percheziție să vadă dacă nu îl ascundem. Dar, încercăm să o rezolvăm cumva.” Vizavi de ei era un teren, fără gard fără nimic, pe care a fost cândva o casă boierească să zic așa. Oamenii s-au refugiat, și casa s-a dărăpănat și era o singură cameră unde locuia o femeie care mergea zilnic în Sighet, la făcut curățenie. Era o văduvă și ea mai avea o fată care era tot servitoare undeva în Sighet. Și s-a dus cetățeanul respectiv și a vorbit cu femeia aceea, Mărcuța o chema, a spus despre ce este vorba și că să ne primească în casă la ea. [...] Și am rămas la Mărcuța, iar a doua zi, l-a trimis pe fratele meu la Sighet, că el avea uniforma de elev la școala normală, inclusiv chipiul îl avea pe cap. Și avea carnet de elev. Pentru că înainte de a-i aduce în Basarabia, i-au dus la Caransebeș și acolo le-au făcut carnet de elev de școală normală de Caransebeș și așadar el avea o legitimație. Și atunci l-a trimis mama până la Sighet, să-i trimită telegramă lui tata, să vină tata după noi. Mama i-a zis: „Vino după noi, la adresa respectivă.” Între timp copiii se jucau în jurul casei acolo și un copil ne-a văzut pe geam, că n-am putut sta tot timpul

ascunși sub masă, ne-am mai ridicat să ne mișcăm. Și-a-nceput să strige „Hoții la Mărcuța în casă!" Mare descoperire ce au făcut ei. A venit un cetățean, un bărbat, s-a uitat pe geam, ne-a văzut și atunci mama i-a spus „Uite cine suntem, am trecut astă-noapte granița, suntem aici la Mărcuța, vrem să mergem la soțul meu care este în România aicea. Ajută-ne!" Și-atunci el a mers și a potolit toți vecinii pe-acolo. Și i-a spus lui mama, zice: „Acuma i-am potolit, dar sunteți descoperiți, trebuie să plecați. Nu mai așteptați să vină soțul pentru că sunteți descoperiți. Nu se știe cine vorbește și acolo se fac percheziții mereu și grănicerii-s peste tot." Și-atunci, Mărcuța, Dumnezu s-o odihnească, că sigur și ea-i moartă, ne-a făcut mâncare, ne-a făcut o mămăligă mare și a zis așa: „Eu nu am pâine, nu am ce să vă dau de drum. Dimineață trebuie să plecați, jumătate din mămăligă o luați să aveți mâncare de drum." Și ne-a explicat cum să ieșim din Cămara fără a intra în oraș, ca să ajungem la șoseaua care duce spre Baia Mare. Că noi trebuia să ajungem la gară la Baia Mare. Deci, în zorii zilei noi am plecat de la Mărcuța. Vă dați seama câtă omenie la femeia aceea săracă? Că a întrebat-o pe mama: „Dar aveți bani ca să plătiți trenul de la Baia Mare până la Ocna Mureș?" Mama zice: "Da, avem o sumă mare." Îi spune suma respectivă, zice: „Doamnă, nu vă ajunge pentru că s-a devalorizat banul în România foarte mult! Puteți să plătiți numai un bilet din cât aveți dumneavoastră. Uitați, vă dau eu o sută de mii de lei din banii mei, care-i rezerva mea pusă de-o parte. Dacă ajungeți la soțul dumneavoastră, mi-i trimiteți înapoi. Dacă nu, Dumnezeu să îmi poarte de grijă, că atunci știu că s-a întâmplat ceva, că ați fost descoperiți și n-ați ajuns acolo unde trebuia să ajungeți." Deci femeia aia ne-a dat bani să avem de drum și noi am plecat. [...] Înainte de a intra în munți știu că am întâlnit o căruță cu niște oameni. Deja, se însera... Și ne-au întrebat: „Femeie dragă, da' unde te duci cu copiii în pădure? Ești nebună? Nu-ți dai seama ce-i în pădure acolo? Plin de partizani și plin de animale sălbatice!" Și mama a zis așa „Dumnezeu să ne poarte de grijă!" Și-am plecat mai departe. Și trebuia să trecem Gutâiu' ca să ajungem la Baia Sprie, ca de la Baia Sprie să ajungem la Baia Mare. Și la un moment dat, noaptea, nu știu la ce oră, cred că era înainte de ora doisprezece, am ajuns la un han, așa se numea. Ne-au deschis ușa un bărbat și o femeie. Și mama a spus: „Dacă puteți să ne găzduiți până dimineață, să ne odihnim un pic." Au zis: „Cum să nu, că doar e han aicea, poate să vină oricine să se odihnească și să facă o pauză." Și chiar în seara aceea au copt pâine, știu că mama a cumpărat o jumătate de pâine de la femeia aceea și pâinea era caldă. Deci, vă dați seama după jumătatea aia de mămăligă pe care am mâncat-o pe parcurs, cum am mâncat noi jumătatea aia de pâine! Și ne-am culcat și ne-am odihnit până dimineață. Dimineață, le-a plătit mama. Dar eu când am vrut să mă încalț, eu aveam niște ghete în picioare. Atât de umflate mi-au fost picioarele, încât n-am putut să mă încalț. Dar stând la Biserica Albă, o vecină mi-a dat niște lână și mi-am și făcut eu niște șosete din lână. Și-atunci, ghetele le-am pus pe umăr și am luat șosetele alea din lână în picioare și de acolo din munte de unde am fost până în Baia Mare eu am mers în ciorapii aceia din lână. Am coborât la Baia Sprie, un oraș care pe mine m-a dezgustat cum era... murdar, pe lângă o apă care era, galbenă așa, datorită minereurilor care erau acolo. Și dup-aceea în

sfârșit, până la urmă am ajuns la gară la Baia Mare. Când am intrat în sala de așteptare, un tablou cât jumătate din perete cu Stalin. Când a intrat, mama a zis: „Ptiu, bată-te Dumnezeu! Nici aicea n-am scăpat de tine?" În sfârșit... De acolo am luat bilet Baia Mare–Ocna Mureș. Dar noi n-am știut că trebuia să schimbăm trenul la Apahida. Noi am venit cu trenul la Cluj. Aicea, am avut un văr și l-am căutat că mama cunoștea adresa lui. Am luat legătura cu el și ne-am dus la el prima dată în Cluj. Și la el am dormit, acolo am făcut în sfârșit o baie și a doua zi dimineață zice: „Vin și eu cu voi la Ocna Mureș să-l întâlnesc pe unchiu și să văd întâlnirea între voi cum va fi." [...] Și am ajuns la Ocna Mureș în gară. Între timp, tata a primit telegrama și și-a pus întrebarea: „De ce-i ea la Sighet? Ce caută ea la Sighet?" Tata își punea problema „Mă duc sau nu mă duc?" Până la urmă a zis „Mă duc! Din moment ce mă cheamă, înseamnă că să mă duc." [...] Între timp, tata a venit la gară să plece la Sighet. Numai noi eram în sala de așteptare, o sală mică și un ghișeu închis acolo. Și noi ne fâțâiam ca și copiii, umblam prin cameră pe-acolo. Ne-am uitat la un moment dat că urcă un domn. Era o pantă așa spre gară. Și urcă cineva, vine cineva la gară. Cine vine la gară? Toți în ușă. „Tata!" Mama zice: „Stați jos. Pe bancă." Noi ne-am dus toți triști, ne-am așezat pe bancă. Și intră tata, acolo: „Bună ziua.", „Bună ziua." „Nu știți când este tren spre Războieni?" Dar așa s-a uitat vag... Mama zis: „Da' de ce plecați la Războieni?" Și el s-a întors așa la ea, adică, oarecum nervos. Ce-o interesează pe ea? Și când s-a uitat la ea, ea a zâmbit. Și a zis: „Tu, Liusia..." Bineînțeles că s-au îmbrățișat, noi am fost pe ei acolo. Și asta a fost întâlnirea între noi și tata. [...] Și a doua zi am plecat în comuna Hopârta, că acolo avea el repartiție. Și... așa am ajuns să fim în România.

Interviu cu Nastasia Hetea

Nastasia Hetea [N.H.]: [...] Ei, da' acuma putem să fim fericiți că... nu ne este rău, nu ne este rău, nu ne este rău. Sperăm... că o să ne fie bine. Pentru oameni a fost. Noi, noi în școală am avut mari probleme, eu am ieșit în pensie abia în 2004, am ieșit în pensie, da' până atuncea am avut multe promoții, multe promoții, că numai 3 ani îi duceam, 3 ani era școala profesională, am avut multe probleme, pentru că părinții, la foarte mulți copii, au plecat în străinătate la lucru. Fabrica noastră, după 2000 pe rând, pe rând s-au... s-o redus oamenii din fabrică până... s-o desființat cu totul și, din 12.000 câți au fost înainte de revoluție, îți dai seama ce, ce-o mai rămas? Au plecat în străinătate, toți tăticii erau plecați. Mi-era atât de milă de copii... atât de milă. Ziceau: „Vine la Crăciun, abia aștept să vină tata", altul: „S-a dus și mama." Erau numa cu bunicii, era, era o tragedie în rândul copiilor. Da' noi atuncea gândeam: „Oh, păi dacă o plecat, ăștia au bani destui și se descurcă." Da, nu era chiar așa, copiii sufereau foarte tare. Foarte tare sufereau copiii care au rămas. Nu mai erau, nu mai voiau să facă școală, nu mai învățau, ăia care aveau părinții plecați, că ziceau că și așa n-are rost, că ei oricum pleacă și ei și era totul pe plecat.

Interviu cu Raul Varga

Raul Varga [R.V.]: Da' nu-i vorba de a importa forță de muncă, nu la asta mă refeream. Să-ți imaginezi, cum vedem multe cazuri pe la televizor și pe social media, cum îs priviți nepalezii sau cei care fac *delivery*, care fac taxi, care fac muncile pe care noi nu le facem. No, exact în situația asta am fost noi la începutul anilor 2000 în Uniunea Europeană: noi mergeam să adunăm gunoaie, noi mergeam să măturăm străzi, să muncim necalificat în agricultură. A, și apropos, în Europa de la începutul anilor 2000 munca era mult mai la negru. (...) Vreo 4–5 ani cât o stat tata în Spania, nu o văzut o dată un contract de muncă și o lucrat în continuu.

Vlad Cosma [V.C.]: Da, mulți lucrează și cu ziua.

R.V.: Da, ideea e că, exact, exact în situația în care sunt cei care vin acum la noi, exact în situația asta am fost și exact ce fac ei am făcut noi și cum îs priviți ei am fost priviți noi și cum ne comportăm noi cu cu ei. Noi... unii co-naționali de-ai noștri, exact așa se comportau și cei din UE cu românii, în urmă cu 20 de ani.

V.C.: Știi de ce întreb, că tu ai experiența asta, tu ai fost în străinătate și înainte să fim în UE și după ce am intrat în UE. Ții minte când te-ai dus prima dată în străinătate, după ce am intrat în UE? Mă gândesc că ai fost de multe ori, dar chiar prima data, după 2007?

R.V.: Am fost de multe ori, da, am fost de multe ori. Dar părinții mei, în 2005, s-au întors de tot din din străinătate și am început alte activități aici de atuncea. Am mai avut câteva experiențe când am mers efectiv și am muncit și eu personal. Dincolo de asta, au fost chestii punctuale și sezoniere, deci nu am mers cu intenția de a rămâne sau cu intenția de a dezvolta sau de a construi ceva acolo. Nu, pur și simplu au fost niște situații de avarii în care am plecat o lună. Cred că cel mai mult am fost plecat două luni jumate.

V.C.: Asta cam când a fost?

R.V.: Cred că ultima dată o fost în 2013–14, când am fost și-am muncit efectiv, da, atunci am fost după o perioadă mai dificilă, ca o situație de avarie. Am fost și am muncit în agricultură, în Spania, două luni și aproximativ jumătate. Perioada a fost undeva 2013–2014, da. Acum ca o paralelă, clasa muncitoare, cumva, tot fără contract de muncă am muncit. Tot exista un sentiment de superioritate și de autoritate, dar nu mai era generalizat. Adică unde am mers și am muncit, dacă venea șeful, avea atitudine de hai bă sclavilor, dar când mai mergeam după program acasă, în comunitate sau la supermarket sau oriunde mergeam, sau prin parcuri, deja cumva să vedea că am, începem să fim integrați în colectiv și în societate și deja... Chiar dacă autoritățile spaniole, că de Spania e vorba, se purtau mai, erau mai sceptice și mai... cu noi, cu românii, deja, deja cetățeni spanioli, deja au început să formeze o relație, o legătură cu noi și cumva deja simțeai că te apropii în a fi egalul lui și nu îl mai interesa.

Giuseppe Tanca [G.T.]: Eram acolo; ea era însărcinată cu Cristina. Acolo am găsit o femeie minunată! Minunată! „Haus strasse" [Strada casei. Probabil o greșeală]. E la 5 minute de gara din Hamburg. Femeia aceea avea un loc jos. Nu avea soț, era divorțată. S-a uitat la mine: „Mă uit la tine ca să văd dacă ești un om bun", ah, nu mă cunoști? „Ești un om bun. Îți dau casa, dar pune-ți un inel, ca și cum ai fi căsătorit." Și am stat acolo până când ea era însărcinată cu Monica și ea... și apoi am plecat în Australia.

Chiara Berardi [C.B.]: Deci v-ați simțit discriminat în comparație cu...

G.T.: Da, da, da. Discriminat de germani. Dar am avut și niște germani care au fost foarte drăguți cu mine la bar; nu erau clienți. Erau familie. Dar chiar și în fabrici, nu m-au tratat rău. M-au tratat rău în șantierele navale. Lucrau în șantierele navale, unde nu suportau să vadă italieni. Și și acolo erau mereu bătăi cu pumnii. Eu nu lăsam pe nimeni să mă calce în picioare. M-am luat de un tip care avea – așa cum spunea mai devreme bunica ta – niște mâini uriașe. Mai înalt decât fratele tău. Un pumn aici. Maxilarul lui... L-am apucat de picioare și l-am aruncat afară. S-a învârtit de patru sau cinci ori și l-am izbit de perete. Am făcut în așa fel încât lumea să mă respecte. Pot să spun asta. Odată am luat...

[...]

C.B.: Îți amintești când... unde erai când Europa...

G.T.: Când s-a unit Europa? Îmi amintesc foarte bine.

C.B.: Unde erai?

G.T.: Ei bine, pe atunci îi spuneau Italia și o Europă unită. În germană este EWK.

Au format trei națiuni – Anglia, Germania, Franța și Italia – deci erau patru. Nu, Anglia a intrat mai târziu. Dar eu... pe atunci, lucrurile mergeau foarte bine. După ce au început să exagereze, să se extindă – au stricat totul.

C.B.: De ce?

G.T.: Pentru că nu mai funcționa cum trebuie. Au făcut prea multe, prea multe legi, prea multe, prea multe reguli.

C.B.: Și de ce crezi că înainte funcționa?

G.T.: Pentru că nu erau reguli. Puține reguli.

C.B.: Deci care era rostul să creezi o Europă fără reguli?

G.T.: Fără reguli... Trebuia să ai pașaport. Trebuia să ai permise ca să intri. Lucrurile erau mult mai bune pe atunci. Erau mai multe controale. Țiganii și oamenii răi nu erau lăsați să intre. Nu puteai intra în Germania, pentru că Germania era cea mai strictă dintre toate celelalte țări. În Germania, te prindeau – să zicem, dacă dădeai cuiva un pumn în față – și te dădeau afară. Era o regulă uriașă. Poate era prea mult, poate era excesiv. Pentru că nu

puteai trece de granițe. Dacă nu aveai actele potrivite, nu puteai trece. Eu mă simțeam în largul meu. Helga, care era nemțoaică, era controlată. Cel puțin, eu îi urmăream: „Joseph?" „Ja." „Und das?" „Sie ist meine Frau." „Nein." [„Giuseppe?" „Da." „Și ea?" „Este soția mea." „Nu."]. Îi răscoleau valiza, eu verificam să văd dacă mama ascunsese ceva în valize. Întotdeauna o controlau pe Helga, dar pe mine nu m-au controlat niciodată.

Eu încă vorbesc foarte urât despre Europa. Pentru că este împotriva noastră, este totul necinstit... totul s-a schimbat. Astăzi nu poți face nimic... Astăzi avem mai mult de 450 de legi și fac altele noi în fiecare zi. Și este împotriva noastră, a săracilor. Săracii sunt cei care pierd. Nici să nu mă pornești cu taxele. Cum au crescut taxele. Tu încă nu ești în situația asta, dar mama ta știe ceva despre asta, despre ce plătește. Și eu, ca mic pensionar, trebuie să le dau 2.000 de euro în fiecare an, după 45 de ani de contribuții? Așa că vorbești numai de rău despre ea. Eu sunt unul dintre acei oameni.

C.B.: Ce crezi că au făcut bine?

G.T.: Și bine? Nimic.

C.B.: Și rău?

G.T.: Nimic, nimic, nimic bun. Pentru că lucrurile bune pe care le-au făcut... le-au făcut bine pentru ei înșiși. Și-au mărit propriile salarii, dar omul sărac n-a primit nimic, la naiba. De exemplu, chiar și... cei, cei... oamenii... populația a fost abandonată de stat. Aici, în Italia. În toată Europa...

Interviu cu Gabriela

Interpretare de Gianbiagio Parisi, „Între tăceri și amintiri: două generații românești și povara invizibilă a migrației".

Când am pornit camera, tensiunea și stânjeneala erau palpabile; era unul dintre primele mele interviuri cu o persoană străină și, pe deasupra, prin apel video. Ea se afla în fața mea, pe ecran, în timp ce fiul ei se plimba nervos în spatele meu; erau la cel puțin 500 km distanță, dar apropierea lor vorbea despre ani de experiențe împărtășite, de drumuri, de așteptare. Vocea ei era calmă și măsurată, a lui era mai rapidă și nesigură, din cauza greutății emoționale care vine odată cu tinerețea. Aproape că părea că trăiam două interviuri diferite în același timp. Și în acel spațiu dintre ei doi, dintre epocile lor, am început să întrezăresc ceva care nu era doar o poveste de familie, ci o mică imagine a României post-totalitare și a migrației românești în Italia.

Gabriela a ajuns în Italia ca tânără femeie, purtând încă ecourile regimului lui Ceaușescu. Își scrisese teza în latină, o limbă care, în relatarea ei, apare ca o punte imaginară către Europa care îi fusese promisă, și hotărâse să plece spre o țară care părea mai stabilă și mai liberă. Ceea ce mă frapează, însă, este natura memoriei ei: o memorie făcută din recunoștință, acceptare,

chiar indulgență față de ceea ce îndurase. La un moment dat, mi-a spus ceva ce nu am uitat niciodată: „Când am auzit de moartea lui Ceaușescu, am plâns; nu știu de ce". Nu era nostalgie față de regim; era altceva: urma reziduală a unei ordini care, deși opresive, oferise ani de zile un limbaj pentru interpretarea lumii. Eriksen ar spune că până și un sistem autoritar construiește un orizont de sens; Bourdieu, poate, ar vorbi despre habitus politic: un mod de a simți care continuă să trăiască dincolo de căderea regimului.

Fiul ei, Stefano, așezat lângă mine, asculta în tăcere, iar în acel moment distanța dintre generațiile diasporei a devenit vizibilă: ea vorbea ca cineva care trăise ordinea totalitară ca pe singura gramatică posibilă; el îmi vorbise ca cineva care crescuse într-o țară democratică, stăpân pe un limbaj care îți permite să denunți ceea ce ea învățase să normalizeze.

Această diferență a apărut și atunci când conversația a ajuns la discriminare. Ea nu a menționat-o. Nu a făcut nicio referire la stigmatizarea femeilor din Europa de Est sau la insinuările cu care multe femei românce s-au confruntat în anii 1990 și 2000, când erau asociate automat cu prostituția. Pentru ea, acestea erau „lucruri care se întâmplă", o parte inevitabilă a parcursului migrator, norma pentru cei care ajung într-un loc care nu este al lor, ca și cum acea durere ar fi fost procesată până la punctul de a deveni invizibilă.

Fiul ei, pe de altă parte, nu a ezitat. A denunțat deschis episoade trăite direct, amintiri despre colegi de școală care insinuau că mama lui era prostituată. A vorbit despre aceste lucruri cu o furie stăpânită, aproape științifică. Vocea lui nu era cea a unui copil rănit, ci a unui adult care reinterpretează o nedreptate prin categorii politice și morale. Era vocea unei generații care nu acceptă violența simbolică normalizată de părinții lor.

În acel moment, mi-a venit în minte Gramsci: hegemonia nu este doar ceea ce domină; este ceea ce devine bun-simț comun. Pentru mamă, prejudecata nu era o formă de violență - ci un preț de plătit pentru o viață mai bună, în timp ce pentru fiu, care a crescut într-o țară ce îi aparține și într-o epocă ce îi permite să vorbească, aceeași prejudecată este o rană colectivă care trebuie scoasă la lumină.

Există ceva antropologic în această ruptură. Primele generații de migranți construiesc adesea o narațiune a recunoștinței, în care suferința este minimalizată pentru a păstra coerența unei povești pozitive: „Am plecat, am găsit de lucru, mi-am întemeiat o familie". A denunța discriminarea ar însemna să subminezi povestea propriului succes. Copiii lor, însă, nu au nicio datorie simbolică față de țara-gazdă: au crescut în interiorul ei, îi vorbesc limba, îi înțeleg sistemele de recunoaștere și, tocmai din acest motiv, o privesc critic.

Apoi există momentul istoric de cotitură: intrarea României în Uniunea Europeană în 2007. Este o tranziție care a schimbat percepția asupra migranților înșiși. Românii au trecut de la a fi „din Est" – o etichetă grea, încărcată de suspiciune și stereotipuri – la a fi formal „europeni", cu drepturi mai apropiate de ale noastre, dar transformarea juridică nu a șters stratificarea simbolică: documentele au fost actualizate mai repede decât reprezentările sociale. Este ca și cum Europa și-ar fi deschis porțile, dar nu și-ar fi regândit încă propriile ierarhii interne.

Aici, rasializarea Europei de Est se dezvăluie ca ceea ce este: nu un rasism biologic, ci un mecanism cultural de poziționare. Estul nu este „în afară", dar nu este nici pe deplin „înăuntru". Este un spațiu liminal, o margine care îi permite Europei Occidentale să se definească prin contrast, iar migranții care vin din acele locuri se află într-o poziție precară: europeni pe hârtie, dar încă străini în imaginarul colectiv.

Gabriela, în tăcerea ei de mamă, întruchipează acest spațiu intermediar, în timp ce Stefano, ca fiu, prin denunțul său, dezvăluie distanța dintre ceea ce s-a întâmplat și ceea ce poate fi spus. Ea aparține unei generații care a învățat să îndure, el aparține unei generații care cere recunoaștere. Ea a interiorizat precaritatea ca pe o condiție, el o trăiește ca pe o nedreptate. În această tensiune se află tot ceea ce antropologia post-socialismului caută să transmită: coexistența complicată dintre memoria regimului și așteptările democratice, dintre violența nerostită și cuvintele noi prin care aceasta poate fi numită, dintre identități construite în tăcere și identități care ies la suprafață în vocile copiilor.

La finalul interviului, înainte de a încheia, ea a spus o frază care părea banală, dar nu era: „Cred că am făcut o treabă bună cu fiul meu, l-am crescut cu principii, inclusiv catolice." Nu era o afirmație absolută, ci un echilibru precar între ceea ce pierduse și ceea ce câștigase. Fiul ei, așezat lângă ea, a dat din cap, vocile amândurora s-au frânt și au curs câteva lacrimi. Eram pe punctul de a izbucni eu însumi în plâns; mă simțeam ca legătura dintre doi indivizi – mamă și fiu – care nu discutaseră niciodată acele probleme unul cu celălalt în acel fel. Până astăzi, consider încă faptul că am putut trăi acel moment un privilegiu.

Poate că, fără să vrem, asistam la transmiterea unei memorii de la o generație la alta: o memorie care se construiește nu doar pe fapte, ci pe tăcerile care le înconjoară, și poate că tocmai aici începe munca antropologiei, nu în a judeca ceea ce a fost păstrat în tăcere, ci în a încerca să înțeleagă de ce și ce continuă acea tăcere să protejeze.

Interviu cu Giorgia și Andrea

Andrea: ... dar da, oricum, poate din cauza pozițiilor Italiei, care nu respectă pe deplin liniile directoare ale Uniunii Europene, din când în când primim câte o palmă peste degete și, deci, într-un fel, suntem protejate de un guvern care poate nu reflectă nevoile noastre ca tineri și ca femei.

Giorgia: Da, da, și apoi, adică, după părerea mea, faptul că – e adevărat că... ei bine, și Uniunea Europeană se deplasează spre dreapta și, bine, dar totuși, anumite lucruri, cum ar fi salariul minim, care în Italia este o temă de stânga, în Europa este o temă pentru toată lumea. Deci deschide...

Sara Belardini [S.B.]: Ceea ce așa și ar trebui să fie.

Giorgia: Ar trebui... să ne amintim că în Italia, exact... dar în Italia este văzută ca o temă de stânga, în timp ce în Europa este văzută ca o temă pentru toată lumea. Deci, chiar dacă

dreapta crește, poate... acesta este un exemplu pentru cazul acesta specific, dar poate, în ceea ce privește salariul minim, chiar dacă există un guvern de dreapta în Europa, tot lucrează în favoarea noastră, ca italieni... ne avantajează.

Andrea: Da, singurul lucru care s-ar putea înrăutăți dacă dreapta crește și în Europa este mai degrabă problema... poate a drepturilor, de exemplu, ale comunității LGBT sau în ceea ce privește dreptul la avort. Mă refer la lucruri de genul acesta – poate mai mult din punct de vedere economic – chiar dacă dreapta ar putea favoriza un sistem capitalist care, în sine, nu ajută muncitorii sau oamenii din clasa mijlocie-inferioară... dar totuși, drepturile... adică, din punct de vedere economic... este puțin mai puternică decât stânga în ceea ce privește productivitatea, care de multe ori devine mai toxică decât capitalismul însuși. Dar... încearcă mereu să relanseze economia unei... unei țări. Uneori poate exploatând cetățenii într-un mod greșit. Dar, în orice caz, când vine vorba de drepturi, pentru mine este mult mai îngrijorător.

Giorgia: Sunt de acord... Asta este cu siguranță adevărat... Dar chiar și acolo... adică, după părerea mea, da, este îngrijorător, dar comunitatea LGBTQ+ este și mult mai integrată în străinătate decât în Italia, deci, da, obiectiv vorbind, este adevărat, dar cred că pentru Italia, oricum... Suntem mult sub media europeană în toate – suntem mereu sub, mereu – deci, în orice caz, cred că pentru noi este chiar bine să fim în UE. Apoi există lucruri care, obiectiv, nu sunt la fel de bune pentru noi, dar aș spune că suntem la același nivel cu țările din Europa de Est, deși, sincer, adică, o spun aproape sincer.

Andrea: Da, pe baza statisticilor, a datelor – de fapt, da, mai mult sau mai puțin. Adică, în privința drepturilor LGBTQ, suntem la același nivel cu Ungaria sau Polonia. Sau cel puțin suntem cu un pas deasupra, dar chiar și în ceea ce privește creșterea PIB-ului, cam tot acolo suntem, știi.

S.B.: Și credeți că Uniunea Europeană poate face ceva în privința asta? Poate lua măsuri active?

Andrea: Cu siguranță, pentru moment, ca să împiedice situația să se înrăutățească. Poate ar trebui să stabilească niște linii directoare ceva mai stricte, nu doar pentru noi, ci și pentru țări precum Polonia și Ungaria. Ar trebui să traseze niște linii directoare care trebuie respectate -unele puțin mai stricte.

Interviu cu Jonas Cerbio

Jonas Cerbio [J.C.]: Mi se par, știi, ca acele decrete clasice care urmăresc mai degrabă să facă zgomot – și nu întâmplător momentul nu este unul deosebit de semnificativ; ne aflăm într-un... Ne aflăm în mijlocul unui guvern de dreapta în toată regula. Unul care valorifică de ceva vreme anumite subiecte, iar acele două incidente care au avut loc amândouă la Milano sunt absolut recente. Pe de o parte, moartea lui Ramy Gadir, un tânăr din Corvetto.

În timpul unei urmăriri a poliției, care a stârnit multă controversă, precum și o polarizare excesivă: cu cine sunt, împotriva cui sunt. Cu islamul sau cu statul. Cu tinerii musulmani sau cu statul. Pe de altă parte, au existat și incidente care, într-un anumit sens, au oferit impulsul pentru anumite lucruri. Au fost incidentele din noaptea de Anul Nou de la Milano, când, în orice caz, mii de tineri s-au revărsat în Piazza Duomo și a apărut o problemă anume... au existat mai multe sesizări de hărțuire, și de acolo a venit propunerea de lege împotriva „hărțuirii islamice". Pentru a crea o categorie specifică. Într-un fel, mă face să zâmbesc când mă gândesc că asta vine din partea unor politicieni care, atunci când vorbesc despre femicid, spun că nu ar trebui să creăm o etichetă specifică pentru a defini un anumit tip de infracțiune, nu? O infracțiune penală. Cum ar fi, de exemplu, infracțiunea împotriva unei femei pur și simplu pentru că este femeie. Mă face să zâmbesc, dar și să reflectez, și chiar să plâng puțin, când mă gândesc că, pe de altă parte, vor să creeze o infracțiune specifică pentru cazuri care sunt, de fapt, chiar mai puțin semnificative decât cele de femicid. Pentru că aș vrea să aflu câte cazuri de violență de grup islamică au loc în Italia. Dar, dincolo de asta, nu cred că va influența politica. Absolut deloc. Cred că este deja efectul unei politici influențate de, de, de o retorică viscerală, discursul despre care vorbeam mai devreme în legătură cu anxietatea socială. Acestea sunt efectele. Acelea care, pentru mine, pot părea atâtea decrete sterile, inutile și dezbinătoare, menite doar să alimenteze logica ciocnirii civilizațiilor, teoretizată de Huntington... sau menite doar să sporească și mai mult... Știi, mai devreme am menționat o carte numită *Geopolitica fricii*, de Manlio Graziano, care, dacă nu mă înșel, este din 2022. Nu, el chiar spune: frica este utilă, în realitate, pentru guvern, care urmează, să spunem, logica anxietății sociale, pentru că este cea mai bună cale de a se legitima. Iar frica este instrumentul-cheie, pentru că atunci când a apărut pentru prima dată conceptul de stat-națiune, acesta era unit prin... obținerea... sau mai degrabă... speranța obținerii unor drepturi și capacitatea de a se apăra. Adică, stai alături de stat pentru că te apără. Acum, însă, dintr-o perspectivă, escatologia dreptului se destramă. Adică ne gândim mai puțin la ceea ce vom obține, având în vedere că deja am obținut atât de mult, dar, în același timp, nu mai putem garanta acea securitate. Ceea ce este o chestiune destul de presantă, nu-i așa... Deci, dacă nu pot să-ți garantez securitatea, din moment ce anxietatea ta socială este deja la cote maxime, mai bine continui să întăresc ideea unui dușman, pentru că este un instrument absolut util pentru a-i ține pe oameni mai uniți, mai aproape de ceea ce a fost cândva Leviatanul și cu siguranță nu mai este. Deci acel faimos stat.

Chiara Berardi [C.B.]: Are sens. Și... cum vezi naționalismul – naționalismul în Italia – în raport cu modelul despre care discutam mai devreme, referitor la situația politică actuală a dreptei? Etc. etc. Și vezi vreun răspuns din partea Europei în termeni de... garanții? Adică, crezi că, în calitate de entitate, Europa are o responsabilitate – și dacă acționează, o face?

J.C.: Urăsc să mă gândesc la Europa ca la ceva exterior care trebuie să facă ceva. Întotdeauna mi-a plăcut să-mi imaginez, într-o lume imaginară, că noi suntem Europa, chiar dacă acel sentiment nu există. Așa că nu mă aștept ca Europa să facă ceva. Ce este Europa, până la urmă? Pe de altă parte, cred că Europa va respecta cursul a ceea ce facem

noi. Dintr-un anumit punct de vedere – sau cel puțin sper asta – cred că este o mare realizare chiar și posibilitatea de a ne distruge singuri, cu propriile mâini. În orice caz, faptul este că, dacă Europa a avut cândva putere – ca simbol, nu știu, al logosului rațional, al tradiției, și ca garant, pacificator, moderator – cred că toate acestea sunt lucruri pe care Europa, ca atare, nu le mai posedă. Presupunând, fără a admite, că Europa ca atare există măcar.

[...]

C.B.: Vrei să mai adaugi ceva? Există ceva care îți vine în minte și care... nu știu... crezi că ar putea fi relevant, care ar putea...

J.C.: Să vedem. Este un lucru pe care vreau să-l spun, dar nu ca să apăr guvernul nostru, al Italiei, ci ca să iau o poziție mai fermă împotriva lui. Vorbeam clar despre Europa și totalitarism. Ne-am concentrat în mod specific asupra Italiei ca posibil scenariu, ca posibilă derivă sau, cel puțin, asupra faptului că este chiar permis să asociem un guvern ales legal cu un discurs despre totalitarism, ceea ce ar trebui deja să ne facă să reflectăm la ceea ce trăim din perspectiva percepției sociale. Chiar și de cealaltă parte. Acea faimoasă cealaltă parte a establishmentului, a corectitudinii politice sau a așa-numiților „falși stângiști", cum sunt adesea etichetați de cealaltă parte. Chiar și acolo există o percepție socială potrivit căreia un guvern ales democratic poate fi asociat cu totalitarismul, ceea ce ne dă de gândit. Și destul de des există un puternic... Așa cum există un sentiment ridicol de patriotism și naționalism... Ei bine, ridicol... Din perspectiva mea. Dar există un sentiment de naționalism efervescent de cealaltă parte. Pe de altă parte, există antinaționalismul, care se prezintă ca fiind cea mai rea dintre toate lumile posibile. Singurul lucru pe care aș vrea să-l spun este că, tocmai, acei faimoși ani 1930 din trecut, acea cotitură autoritară din Europa – și nu doar din lumea occidentală – și din atât de multe țări, nu doar din Italia. Deci noi nu suntem nici cei mai buni, nici cei mai răi. Suntem un exemplu printre multe altele al unei perioade istorice. Deci este ceva de evidențiat, de condamnat, absolut... Adică, potrivit sistemului meu de valori. Desigur.

Poate nu în termeni absoluți, pentru că, pentru cei care cred, nu, numai Dumnezeu are adevărul. Pe de altă parte, eu nu aș... nu m-aș concentra pe acel sentiment clasic anti-italian... nici pe un sentiment italian, nici pe unul anti-italian, ca și cum acesta ar fi în mod necesar singurul dușman negativ. Uite, cum a regresat Italia și așa mai departe... este o tendință destul de comună. Din păcate.

Interviu cu Lucrezia Santus

Chiara Berardi [C.B.]: De cât timp lucrezi pentru această organizație?

Lucrezia Santus [L.S.]: De trei ani.

C.B.: Și ai observat vreo diferență în ultimii trei ani? Tocmai ai menționat schimbarea de terminologie privind tineretul care, în practică, poate că nu schimbă, de fapt, nimic;

birocratic, legile sunt aceleași. Nu știu (?). Dar cu siguranță reflectă o moștenire fascistă și nu știu dacă ai observat schimbări în termeni birocratici etc.

L.S.: Ei bine, vorbind strict despre terminologie, nu. În sensul că, da, a existat această schimbare de terminologie, care cred că este semnificativă. Dar, în practică, nu se schimbă nimic. Totuși, să spunem că de fiecare dată când se schimbă guvernul, se schimbă și oamenii din interiorul agenției sau cel puțin toți, cu excepția personalului operațional.

Îți dau un exemplu concret, nu mi s-a întâmplat mie, ci unei colege de-ale noastre care lucrează direct cu agenția de la Roma. La finalul fiecărui proiect sau al fiecărei activități, trebuie să scrii un raport. „A fost așa și am făcut asta. Au fost x persoane etc. Impactul activității și toate cele." Persoana care a scris acest raport a folosit schwa. Persoana care este acum în fruntea agenției naționale, ea a răspuns personal la acest e-mail, ceea ce nu ține de rolul ei. A spus că, întrucât schwa la plural este un trei, nu, adică arată ca un trei. Femeia aceasta a răspuns spunând: „Există niște caractere ciudate în raportul dumneavoastră; din când în când apar niște cifre trei. Vă rog să folosiți caracterele corecte", într-un mod sarcastic, din moment ce, până la urmă, acesta este un document oficial, adică nu ne jucăm pur și simplu. „Pot accepta formele duble, deci masculin, feminin, băieți, fete etc. Dar vă rog să folosiți... adică, lucrurile acestea nu există." În fine. Dar nu există nicio reglementare în acest sens. Nu e ca și cum scrie undeva că nu poți folosi schwa sau că este preferabil asta sau cealaltă.

C.B.: Sigur.

L.S.: Deci pentru mine lucrul acesta este semnificativ. Adică, atunci când există o... când folosesc o formă de incluziune... chiar dacă tu personal poate nu o înțelegi – adică, ce naiba știu eu, de fapt? Dar asta e ideea, un e-mail formal ca acesta, care nu este chiar formal, pentru că introduci acest sarcasm care este chiar, gen, la fix! Adică, pentru mine înseamnă... Și directoarea sau cine naiba este ea îmi scrie personal – asta e serios. Există o schimbare majoră de atitudine.

C.B.: Crezi că acest lucru ar fi fost posibil, să zicem, acum trei ani sau înainte să ajungi tu?

L.S.: După părerea mea, este într-adevăr o luare de poziție puternică, despre care nu cred că s-a mai întâmplat vreodată. Apoi, este adevărat și că, poate, aceste forme de incluziune lingvistică s-au răspândit tot mai mult în ultimii ani. Nu că s-ar fi născut anul trecut, dar să spunem că au câștigat tot mai mult teren în ultimii patru sau cinci ani.

Interviu cu Margherita Rossi

Cristiano Modica [C.M.]: Perfect. Deci o să-ți pun o întrebare puțin mai generală, poate nici prea specifică. După părerea ta, având în vedere că ai vizitat atât de multe țări aici, în Europa, și că știi multe despre asta, ai studiat-o, o trăiești direct. Crezi că există așa ceva precum valori europene?

Margherita Rossi [M.R.]: După părerea mea, da. Dar este o întrebare pe care am auzit-o de multe ori, nu adresată mie, ci poate unor profesori de drept european, unor profesori care predau aceste subiecte, nu atât despre valorile europene, cât despre identitatea europeană, care, desigur, include și valorile. Și, sincer, eu o simt. În sensul că probabil este un sentiment pe care îl am prin extensie de la generațiile dinaintea noastră, pentru că este un sentiment care, în esență, a apărut după Al Doilea Război Mondial, dar îl simt și prin extensie, după ce am întâlnit mulți oameni din alte țări europene. Tocmai pentru că... acest paradis, în esență, fără granițe, aproape, pentru că, ei bine, acum există o situație globală oarecum particulară, dar una care a apărut fără granițe. Pentru a aduce împreună oameni care pot circula liber, pot munci liber și se pot muta liber în alte țări. După părerea mea, este ceva care, atunci când îți dai seama cât de norocos ești că îl ai, te face să simți un sentiment de identitate europeană, iar cred că valorile decurg de aici. Apoi există valori care, evident, rămân oarecum vagi, pentru că suntem națiuni foarte diferite, chiar dacă unele pot împărtăși o limbă. Să spunem că trecerea de la Europa de Est la Europa de Vest este foarte diferită; țările... După ce am locuit în Ungaria, am văzut totuși motivul acestei tendințe de dreapta, tendința spre conservatorism din acele țări. Pentru că, la urma urmei, ele au trăit un secol XX foarte diferit de cel pe care l-au trăit țările din Europa Occidentală. Au trăit dominația rusă, au trecut prin perioade economice cu adevărat devastatoare, foarte, foarte diferite de ceea ce s-a văzut în Europa Occidentală; chiar dacă a existat sărăcie și în Europa Occidentală, era foarte, foarte diferit să fii sub un regim totalitar față de a te afla, poate, într-o fază de reconstrucție sau de dezvoltare. Deci sărac, dar liber într-un anumit sens - suntem cu toții țări foarte diferite, dar, după părerea mea, există un sentiment de identitate europeană și există, în mod clar, valori europene.

C.M.: Și, pentru că ai menționat totalitarismul, după părerea ta, astăzi, chiar acum, în 2025, mai există în lume? Mai putem folosi acest cuvânt sau este ceva care aparține trecutului?

M.R.: Ei bine, totalitarismul, după părerea mea, se referă într-adevăr la regimurile secolului XX. Dictaturi există, regimuri există. Dar regimul totalitar german sau cel al Uniunii Sovietice, asta este deja forțat. Nu, nu cred că mai există. Cred că există forme politice foarte asemănătoare, care tind spre controlul total al statului și spre suprimarea libertății, dar nu cred că pot fi definite ca regimuri totalitare.

C.M.: Bine, și de ce?

M.R.: Globalizarea, mai mult decât alți factori. Cred că era, evident, mai ușor să instaurezi și să controlezi un regim totalitar atunci când lumea nu era atât de interconectată. Astăzi, chiar dacă oamenii pot vedea cum libertățile lor sunt complet erodate, cred că sunt totuși conștienți de ceea ce se întâmplă afară și pot cumva să găsească o ieșire. Ceea ce, desigur, în secolul XX – și din motive economice – era absolut imposibil. Un exemplu, poate o excepție, este Coreea de Nord, dar chiar și acolo: regimurile totalitare tindeau spre o independență totală față de lumea exterioară tocmai pentru a nu fi supuse obligației de a... nu

știu, de a respecta acorduri sau prietenii cu alte state, din cauza schimburilor economice și așa mai departe. Coreea de Nord, chiar dacă este un regim care ține oamenii în interiorul țării, împiedicându-i să plece și împiedicându-i să vadă ce este afară, este o țară care are contacte cu lumea exterioară; este o țară care primește turiști; este o țară care, evident, are o industrie care comunică cu lumea exterioară. Cred că aceasta este marea diferență dintre anii 1900 și prezent.

C.M.: Interesant. Și, bine, interesant. Din moment ce ai răspuns că globalizarea, pentru tine, este motivul pentru care nu am putea vorbi despre... după părerea ta, interconectarea Europei despre care vorbeai mai devreme poate fi un factor absolut de descurajare împotriva oricărei forme de totalitarism? Adică, este Europa cu adevărat un garant al libertății împotriva unor politici mai opresive, de tip regim? Nu știu dacă mă fac înțeles.

M.R.: Ei bine, în idealurile ei, este. În sensul că s-a născut ca răspuns la ceea ce s-a întâmplat în prima jumătate a secolului XX. Apoi, în Europa există multă birocrație; două exemple sunt: Polonia, nu Polonia lui Tusk, ci Polonia de dinainte, care se îndrepta rapid spre autocrație, și Ungaria lui Orbán. În mod clar, acestea sunt două țări care au încălcat foarte des statul de drept în diverse feluri, fie în ceea ce privește drepturile femeilor, fie drepturile persoanelor din comunitatea LGBTQ. Dar sunt și țări care nu s-au confruntat cu consecințe majore pentru aceste acțiuni, tocmai pentru că birocrația europeană este nesfârșită. Și nu am o părere foarte pozitivă despre această birocrație, pentru că într-adevăr, într-adevăr împiedică multe lucruri să se îmbunătățească. Cel mai mult care s-a întâmplat a fost o înghețare a fondurilor pentru Ungaria... dar nu mi se pare că au suferit consecințe majore. Lucrul pozitiv este că, în mod clar, oamenii nu sunt închiși în Ungaria, dacă au posibilitatea, și asta este cu totul altă chestiune, pot să plece, pot să caute un loc de muncă în orice altă țară europeană fără să aibă nevoie de viză. Deci să spunem că, pe ocolite, tot garantează libertatea acestor oameni. Din păcate, nu poate acționa direct asupra guvernelor individuale pentru a le sancționa în mod corespunzător.

C.M.: Și iată o întrebare oarecum prostească, dar care sunt principalele tale critici la adresa birocrației europene? Este posibilă schimbarea? Ce fel de schimbare crezi că ar duce lucrurile într-o direcție pozitivă?

M.R.: Dar, apoi, procesele durează foarte mult pentru orice. Adică, atunci când vine vorba de încălcări ale statului de drept, de exemplu, ar trebui invocat Articolul 7 din Tratatul de la Lisabona. Din păcate, nu este aplicat niciodată. De ce? Pentru că, în mijlocul tuturor hățișurilor birocratice și administrative implicate, este necesar un vot unanim, și este clar că, dacă două din cele 27 de țări sunt de acord una cu cealaltă – și una dintre ele este statul vizat în acest caz, în timp ce cealaltă votează oricum în favoarea lui... Această procedură nu va fi niciodată pusă în aplicare. Acesta este un lucru. Dar asta nu se aplică doar statului de drept, ci și multor altor procese. Apoi există problema reglementării. Destul de des, acum că lucrez cu... adică, munca mea implică securitate, inteligență artificială și așa mai departe... deci sunt și foarte atentă la ceea ce se întâmplă la nivel european, iar noi suntem foarte, foarte,

foarte lenți în a legifera pe aceste subiecte noi. Și faptul este că, destul de des, reglementările pe care le punem în aplicare limitează oarecum capacitatea de dezvoltare în aceste noi domenii. Și acesta este și motivul pentru care cele mai multe dintre marile companii care se ocupă de inteligență artificială sunt în America, pentru că acolo este mult mai deschis, ceea ce nu este neapărat un lucru bun. Evident, este nevoie de reglementare, deși probabil nu la fel de strictă ca ceea ce avem aici, în Europa. Iar în privința schimbării... da și nu. În sensul că schimbarea este cu siguranță posibilă, dar ar trebui să aibă loc la nivel structural, în felul în care funcționează Uniunea Europeană. Întregul cadru juridic, care a fost fundamental pentru Uniunea Europeană, adică toate tratatele, ar trebui simplificat, iar procedurile ar trebui simplificate. Adică este un proces foarte lung și nu mi se pare că cineva vrea să-l pună în aplicare chiar acum.

Interviu cu Federico Carillo și Johannes Wollenstein

Interpretare de Giorgio Fabrizi și Morena Sorrentino.

Credem că aceste fragmente surprind temele centrale ale proiectului, în special dintr-o perspectivă critică și reflexivă, dezvăluind implicațiile și complexitățile abordării unor teme cu atât de multe dimensiuni, care nu se lasă reduse la un singur cadru interpretativ. În ambele interviuri, întrebările legate de identitatea europeană, valorile acesteia și implicațiile lor pe scena geopolitică internațională apar în mod firesc. Cu toate acestea, intervievații nu știu întotdeauna cum să navigheze contradicțiile pe care asemenea teme ample și inevitabil personale le presupun uneori, evidențiind faptul că aceasta este o caracteristică inerentă a acestor chestiuni. Pe de o parte, putem observa faptul că există, în mod evident, o idee de Europă cu trăsături aproape definite, la care fac apel anumite forțe politice, pe de altă parte, reiese mereu că tocmai aceste trăsături sunt volatile și inconsistente. Valorile Europei nu se referă întotdeauna la aceeași Europă, ci la versiuni diferite ale acesteia, în care mai multe locuri proiectează speranțe diferite și obiective comune.

De fapt, așa cum reiese clar din interviul cu Johannes, Europa este și idealul în care te poți retrage atunci când propriul stat nu te mai reprezintă ca persoană. Este discursul despre imigrație, abordat în lumina efectelor sale și a repercusiunilor pe care le are asupra celui primit și asupra celui care primește. Acesta este marele discurs al Celuilalt, fiecare politică de imigrație este încărcată de o aporie: dorești să-l primești pe celălalt, dar, în același timp, intrarea este reglementată, limitată și condiționată. Nu este întâmplător că toate aceste discuții ajung, în cele din urmă, să abordeze destinul culturii într-o Europă pluralizată. Pentru a da un exemplu concret din interviul lui Federico, acesta abordează în mod specific contradicțiile politice interne din Europa însăși, care uneori pare, din interior, să nu respecte aceste principii: este suficient să ne uităm la ceea ce se întâmplă atunci când statele europene individuale refuză să fie deschise față de Celălalt sau nu urmează directivele decât atunci când

este strict necesar. Interviurile contribuie la dezvoltarea acelui discurs nesfârșit care ar trebui să definească starea Europei, continuând să abordeze ceea ce rămâne la margini, astfel încât justiția să poată continua să fie realizată. Mai jos se află două fragmente din interviurile cu Johannes și Federico, pe care Giorgio și Morena le-au realizat împreună.

***

Morena Sorrentino [M.S.]: Dincolo de o posibilă armată europeană, crezi că este posibil sau că există așa ceva precum un cetățean european – cu alte cuvinte, crezi că el chiar există?

Federico Carillo [F.C.]: Cred că este ceva ce exista înainte. Acum există din ce în ce mai puțin. Cu atât mai mult, tocmai pentru că, după părerea mea, nu mai există, problema nu poate fi doar politică; trebuie să fie și culturală. În primul rând, este o problemă culturală. Faptul însă că oamenii continuă să voteze pentru acest naționalism extrem, care împiedică Uniunea Europeană să implementeze anumite politici de reunificare... Este foarte complicat. Este o problemă cu adevărat complexă. Dar cred că principalul lucru, înaintea armatei și înainte de orice altceva, este un răspuns cultural. Adică, atâta vreme cât nu te simți parte a unui ecosistem european, pentru că nu te simți protejat de instituțiile europene, cu cât acesta pare mai lipsit de importanță, cu atât noi, ca Uniune Europeană, suntem, de fapt, mai neputincioși. După părerea mea.

M.S.: Pentru că aici există o contradicție: ne îndreptăm tot mai mult spre dreapta în diferite părți ale Europei, dar, în același timp, există și un fenomen care continuă să crească, precum migrația în Europa, care se află mereu în conflict cu ceea ce sunt considerate drepturi europene, adică integrarea, dar, în realitate, cultural, este ceva greu de realizat, chiar și având în vedere politicile locale ale fiecărei țări din Europa... Nu știu, pornind de la experiența ta, ai vreo reflecție pe tema aceasta, sau chiar și doar în general, nu neapărat pe cazuri specifice?

F.C.: Problema este că unul dintre aspectele principale este că, ei bine, naționalismul se opune, adică acest naționalism, acest ultranaționalism, se opune fundamentelor de bază ale Uniunii Europene. Așadar, este dificil să construiești ceva pornind de la asta, dacă acestea sunt premisele, după părerea mea... Și apoi, sigur, afectează toate domeniile, inclusiv migrația – migrația, de fapt, dacă vrem să vorbim despre ea, și chiar și aceasta este o problemă secundară în raport cu ceea ce se întâmplă acum, adică a existat întotdeauna o lipsă de interes față de chestiunile Uniunii Europene. Dar acum, dincolo de simplul interes sau de scepticism, există un dispreț fățiș față de instituția europeană, ceea ce nu face decât să crească disprețul față de instituțiile statelor individuale. Și vedem acest lucru în rezultatele alegerilor din toate țările. AfD, ca să nu mai vorbim de cazurile italiene, face tot mai dificil să ne imaginăm că există vreun respect pentru o instituție atât de abstractă precum Uniunea Europeană. Așadar, da, sunt de acord.

Giorgio Fabrizi [G.F.]: Din moment ce ai spus că cultura vine pe primul loc: fundamentul imigrației, cel puțin pentru instituția europeană, ar trebui să fie integrarea. Problema este că integrarea presupune... nu este vorba doar ca individul civil, imigrantul, să se integreze în sfera economică, ci ar trebui să se integreze și în sfera culturală. Însă există, evident,

diferențe culturale insurmontabile, cum ar fi religia, care este protejată de stat ca drept de a-ți practica liber religia. Dar există valori care adesea nu pot fi omogenizate unele cu altele, astfel încât, foarte des, apare un conflict cultural între ele. Iar acesta este și lucrul pe care dreapta îl exploatează adesea: cultura italiană, ceea ce este aproape același lucru cu a spune identitatea italiană, va fi distrusă de o integrare autentică. În esență, după părerea ta, este posibilă integrarea fără această dizolvare?

F.C.: Problema este că, de obicei, cei care spun că va fi distrusă cultura italiană... Nu știu ce să spun. Voiam să spun... cei care sunt de obicei obsedați de cultura italiană și se opun migranților pe motiv că ar distruge-o au, de regulă, o educație de clasa a cincea. Dar, lăsând prostiile deoparte, nu cred asta; cred că cultura italiană este o construcție și, ca atare, nimeni nu ar trebui să-și facă griji în privința... Problema este că cei care își fac griji pentru conservarea culturii italiene sunt, de obicei, tocmai cei care nu sunt de fapt interesați să o promoveze – să promoveze cultura actuală a țării noastre. Este pur și simplu una dintre numeroasele scuze pentru a te opune integrării, mai ales în fața primirii necugetate a migranților, așa cum cred unii că ar trebui să se întâmple. Eu m-aș concentra mai degrabă pe primire, dar mai ales pe etapa ulterioară, care este de departe aspectul cel mai neglijat al imigrației, și anume integrarea, mai precis, așa cum spuneam, dintr-o perspectivă culturală. Adică integrarea nu se realizează doar prin acordarea „banilor de buzunar" ai lui Renzi, în perioada acelei controverse celebre. Nu, nu despre asta este vorba, acela este un aspect secundar. Adevărata problemă, după părerea mea, este în primul rând integrarea culturală, iar dacă aceasta nu are loc, a doua etapă este inutilă. Poți primi oricâți oameni dorești, dar este logic că acest lucru deschide apoi calea către o întreagă serie de probleme care vor apărea inevitabil. Iar ideea este că al doilea pas este necesar și trebuie făcut imediat, atât în Italia, cât și în Europa, nu doar în Italia, ci în Europa la scară largă. Așadar, răspunsul, după părerea mea, ar trebui să fie pur și simplu acela de a primi oamenii și de a promova integrarea culturală, iar integrarea culturală nu înseamnă să-i obligi pe toți să se conformeze aceleiași religii, acelorași gusturi, aceleiași mâncări și aceleiași arte. Asta este o prostie; integrarea culturală este ceva real, ceva tangibil. Trasee simplificate către cetățenie prin educație. Trasee educaționale simplificate pentru cei care vorbesc alte limbi. Toate acestea sunt lucruri despre care se discută, dar care, în practică, sunt extrem de dificile, aproape inexistente.

G.F.: Dar, după părerea ta, îmi cer scuze că îți pun întrebările mai complexe, nu pierdem ceva din propria noastră identitate prin interculturalism?

F.C.: Nu, cel puțin după părerea mea, nu prea.

G.F.: Nu?

F.C.: Nu, pentru că cultura nu este... noi nu suntem insule. Cultura nu este un castel. Cultura este intersecțională, interdisciplinară. Ea nu există în izolare. Nimic nu apare din nimic. Așadar, când sosesc migranții, da, este logic că există riscuri. Adică întrebarea însăși conține răspunsul. Da. Dacă jumătate dintre italieni ar dispărea și am fi jumătate și jumătate, este logic că s-ar pierde ceva, dar nu ar fi o tragedie, pentru că oricum cultura evoluează.

Și, de fapt, cred că țara noastră face atât de puțin pentru a o promova, încât a considera că unul dintre motivele pentru care imigrația trebuie combătută este apărarea culturii reprezintă un argument aflat la limita idioției. Exact asta.

M.S.: Devine și o chestiune de... de identitate, adică în sensul că vorbim adesea despre identitate, dar nu știm ce înseamnă, ce nu înseamnă, este un cuvânt aruncat în stânga și în dreapta și poate că și în acest caz, cu privire la Italia, este tratat simplist: da, identitatea înseamnă că ești italian, iar dacă ești italian faci asta, asta și asta, când, în realitate, identitatea însăși este ceva mult mai complex și mai variat. Și este influențată de mult mai multe lucruri. Așadar, în realitate, adesea... și o mare parte din Italia provine și de la cei care au ajuns în Italia, care vin adesea aici chiar dacă noi vrem să-i excludem, dar, în realitate, ei reprezintă o parte semnificativă.

F.C.: În Italia, multe dintre partidele care insistă cel mai mult asupra chestiunii identității culturale, adevărata identitate italiană, au fost, din punct de vedere istoric, anti-sudice, chiar aproape secesioniste. Așadar, nu, cred că este o prostie.

G.F.: De fapt, cultura italiană, la rădăcinile ei, nu este italiană, nu a fost niciodată exclusiv italiană.

F.C.: Dacă vrem să vorbim prostii. Italia este una dintre cele mai tinere țări care... suntem practic mai tineri decât America, dacă vrei, ca țară. Da, putem vorbi despre cultura italiană într-un sens extrem de larg sau într-unul extrem de restrâns. Totul este relativ. Da, dacă vrem să vorbim despre Dante Alighieri, așa cum făcea regretatul și bunul San Giuliano, am spune că nu era italian, nu-i așa.

***

Giorgio Fabrizi [G.F.]: Crezi că există coeziune în Europa? Crezi că europenismul există cu adevărat, atât ca stat internațional, ca stat suveran internațional, cât și ca sentiment de apartenență pentru individ, ca sentiment de apartenență la propria identitate?

Johannes Wollenstein [J.W.]: Deci, cumva, Uniunea Europeană ca suveran în câmpul politic. Așadar, cred că ideea de Europă există cu siguranță, cred că pe asta este construită Europa. Și cred că este o idee destul de frumoasă, inspiră mulți oameni din întreaga lume și chiar și în statele autocratice valorile europene sunt încă foarte apreciate. De aceea oamenii fug în Europa, deși, adică, noi nu îi tratăm în spirit european, ceea ce este și un aspect tragic al acestei situații, dar cel puțin ideea de Europă există.

Morena Sorrentino [M.S.]: Și în această contradicție, simți că, adică, simți că ești european în sensul cel mai adevărat?

J.W.: Mă simt european. Cred că în timpul Erasmus este foarte greu să nu te simți european, pentru că începi să îți dai seama, de exemplu, am întâlnit aici oameni, și chiar este foarte amuzant, am întâlnit aici oameni care cunosc prieteni de-ai mei din Frankfurt. Adică, sunt italieni și cunosc oameni din Frankfurt, iar eu îi cunosc și eu, așa că încep să-mi dau seama, și, de asemenea, am întâlnit atât de mulți oameni din Gent, în Belgia, și toți se

cunosc între ei și cunosc oameni din Franța, deci ceea ce spun este că Europa este atât de ciudat conectată și, de aceea, chiar mă simt european, da.

[...]

M.S.: Ce părere ai despre afirmația că Europa se îndreaptă tot mai mult spre dreapta? Crezi că este adevărată?

J.W.: La Conferința de Securitate de la München, când JD Vance ne-a criticat pentru că am trădat democrația în Europa, a existat un val de indignare. M-am bucurat foarte mult că politicienii germani i s-au opus și au spus: „Acesta nu este SUA pe care o considerăm partenerul nostru." Nu știu, poate că și asta – este o perioadă foarte ciudată pentru mine, pentru că, adică, desigur, asta s-a întâmplat. Acesta este mecanismul creării unui dușman. Începi să-ți formezi propria identitate. Deci, bineînțeles, sentimentul meu de a fi european acum vine și din faptul că încep să simt că există o latură negativă. Adică, da, aristocrațiile și populismul care, desigur, se întâmplă și în Europa, dar mie mi se pare mai apropiat de trumpism decât de europenism. Da, așa că mi se pare scandalos.

G.F.: Și, vorbind în mod specific despre asta și despre ce ai spus mai devreme, ai menționat că... și alte continente văd Europa ca pe un ideal și, în același timp, a existat o occidentalizare masivă. În această logică, imigrația este o realitate. Imigrația este un fapt, a existat dintotdeauna și, în ultima vreme, se întâmplă mult mai frecvent. Este și o temă pe care partidele de dreapta au capitalizat. Stânga pare incapabilă să ia o decizie solidă privind ce să facă în chestiunea imigranților și ce să facă în privința europenismului, cum ai spus, în sensul de a fi un stat suveran și, cum ai menționat, granița care ne separă pe „noi" de „ei". Simți realmente diferența dintre „noi" și „ei"?

J.W.: Desigur că există o diferență, adică ei au crescut într-o cultură diferită, deci... Adică există o mare asemănare care transcende toate acestea: suntem cu toții ființe umane și avem drepturi care decurg din acest statut, care îi sunt inerente, da, firește. Dar, pe de altă parte, cred că este foarte important să ne amintim că suntem diferiți și că ei, de exemplu, au trecut prin traume pentru a ajunge aici, așa că trebuie să încerci să înțelegi diferența în acest sens. Să o respecți. Deci nu aș spune că este o fobie față de acei oameni sau față de diferențele lor, ci mai degrabă o apreciere a ceea ce au trăit.

Și apoi, da, să încerci să înțelegi de ce au venit în această țară... Așa că, da, în acest sens simt diferența și, în acest sens, simt și o obligație față de ei, pentru că nu cred că ne datorează prea mult, ci poate noi le datorăm lor multe. În acest sens simt diferența. Dar, desigur, există o solidaritate enormă. Așadar...

G.F.: Da. Dar, ăă. De obicei, noi... avem tendința să echivalăm identitatea culturală cu naționalitatea. De obicei. Iar imigrația aduce adesea ceea ce ar trebui să fie integrare, și știu că este o întrebare foarte dificilă, însă integrarea introduce diferența în ecuația identității proprii, desigur, precum integrarea islamului aici, în Italia. Nu aș spune că a produs încă o diferență enormă în identitatea culturală, parțial pentru că identitatea este astăzi un concept foarte complex, cu multe fațete.

J.W.: Nu știu cu adevărat cum stau lucrurile în Italia în privința migrației islamice, dar în Germania am avut multă migrație după Al Doilea Război Mondial, din țările Europei de Est. Așa că cred că avem mult mai mulți imigranți, în general, avem aproximativ 30 de milioane de oameni din țările Europei de Est. Astfel, islamul a devenit o religie foarte importantă în Germania și, într-un fel, din păcate, s-au format subculturi în orașe, unde anumite părți ale orașului sunt pur și simplu, sunt ca, da, ca propriile lor teritorii; până acum aproape că a devenit un fenomen național, există zone locuite aproape exclusiv de turci și așa mai departe. Și, din păcate, acestea sunt în mare parte și zonele în care trăiesc oameni săraci, așa că, în unele cazuri, nu sunt bine integrați, în sensul că integrarea înseamnă să le permiți să beneficieze de sistemul de bunăstare pe care Germania l-a instituit, într-un fel. Așa că eu cred că aceasta este o problemă de integrare, integrarea oamenilor astfel încât să poată beneficia de sistemul unei țări.

Și presupun că aceasta este integrarea economică, dar, din nou, există și integrarea culturală și cred că este un concept foarte dificil, pentru că, adică... de exemplu, în Germania este foarte important să înveți limba, pentru că este o limbă foarte dificil de învățat. De asemenea, mulți oameni nu vorbesc engleză sau ceva de genul acesta. Iar cei care vin nu vorbesc nici ei engleză, cel puțin nu bine, așa că... Mai întâi trebuie să putem comunica. Și cred că problema începe pentru că avem prea puțini oameni care să îi învețe. Iar, pe de altă parte, oamenii care i-ar putea învăța uneori nu îi vor pe imigranți. Da, cred că, desigur, religia ar trebui să fie un privilegiu, deci libertatea religioasă este foarte importantă. Dar, pe de altă parte, libertatea religioasă nu ajunge până la a lua libertățile altora. Așadar, cred că trebuie găsit un echilibru în cadrul constituției.

G.F.: Iar integrarea culturală aduce schimbare. Crezi că integrarea unei culturi a imigranților schimbă cultura țării respective?

J.W.: Oh, da, desigur. Aveți aici localuri de döner. Cred că acesta este unul dintre cele mai cunoscute exemple din Germania. De exemplu, cred că în Anglia este Tikka Masala, în Germania este dönerul sau kebabul. Deci, despre Tikka Masala, în Anglia există celebrul discurs al unui ministru de externe, rostit în timp ce gătea ceva. A spus că înainte se servea fără sos, dar britanicilor le plăcea cu sos, așa că acum au creat un sos pentru el și este chiar mai bun. Și la fel este și cu dönerul. Așadar, dönerul a fost inventat la Berlin de un imigrant turc. Și, da, ei îl au în Turcia, noi îl avem în Germania. Este puțin diferit, dar, da, cred că este un exemplu frumos despre modul în care imigrația și integrarea pot îmbogăți o cultură.

G.F.: Crezi că se pierde ceva în această paradigmă?

J.W.: Cred că este... Deci, adică... Evident că nu am studiat evoluțiile moderne ale islamului, dar islamul, în acest moment, devine mai... Așadar, unul dintre principiile noastre de bază ca stat este secularizarea Bisericii, iar în statele islamice nu se întâmplă asta. Și, în acest sens, cred că ideea că o religie trebuie să intervină în politica statului este foarte problematică. Și văd asta de ambele părți, de exemplu, SUA încep din nou să facă politică în

numele creștinismului, așa că apare acest nou sens al „Occidentului”, care îl echivalează cu niște... idioți albi, creștini, și, adică... Există și o altă noțiune a „Estului”, care îl prezintă ca transfob, cu statul și religia împletite și, de asemenea, concentrat pe subordonarea femeilor. Așa că mi se pare că ambele părți sunt foarte problematice. Și, da, aș vrea să revin la noțiunea de secularizare. Într-un fel, da, este vorba despre Iluminism. Îmi lipsesc acele idealuri. Și cred că acestea sunt idealurile pe care este construită Europa. Adică Revoluția Franceză, Iluminismul.

G.F.: Dar există și o problemă cu Iluminismul.

J.W.: Da, adică, eu sunt din Frankfurt, îl cunosc cel mai bine, așa că...

Interviu cu Bianka Myftari

Interpretare de Edoardo Santurbano.

Bianka Myftari [B.M.]: Bunicul meu, după cum spuneam, a fost închis acolo. Până atunci, construise deja clădiri, vile și alte lucruri pentru... Totul a fost naționalizat, doar bicicleta putea să fie a ta. Trebuia să depui o cerere la municipalitate, iar în ceea ce privește casa, care este clădirea pe care o avem acum, nu am primit-o decât mai târziu... Prea târziu, iar pe el l-au închis. Bunica mea locuia singură într-o baracă, iar comuniștii locuiau în clădirea pe care el o construise. Unii erau membri de partid, alții erau... ocupau funcții în municipalitate, nu? Și pentru că el făcuse o treabă bună și avea o inimă mare, a făcut mult bine, iar după mulți, nu știu câți ani, a fost eliberat din închisoare. Și apoi a locuit la... ultimul etaj, unde construise o singură cameră. I-au dat-o lui, împreună cu bunica mea. Așa că au locuit într-o cameră, în aceeași clădire pe care el o construise, deci au locuit acolo, dar totuși erau... Bunicul meu era orfan, bunicul meu era orfan, s-au găsit unul pe celălalt datorită caracterului lor, pe scurt, oameni foarte puternici, care au înfruntat viața cu mult curaj și deci ar fi putut trăi așa pentru totdeauna; erau foarte înaintea vremurilor lor și au trăit liniștiți, chiar dacă foarte, foarte atent, pentru că bunicul meu știa că ar putea fi urmărit sau supravegheat de unii oameni care abia așteptau să-l vadă înapoi în închisoare, și de aceea trăia foarte atent, având grijă să nu facă vreun pas greșit. Foarte atent.

Și el, ei bine, bunica obișnuia să spună, nu știu... lucruri adevărate, că ascunsese câteva monede de aur. Apoi nu știu, doar el știa de ele, lucrurile lui, spunea bunica mea. Absolut. Și astfel au supraviețuit întregului regim, după ce bunicul meu a fost eliberat din închisoare, a devenit florar. Apoi, pentru că știa atât de multe limbi, nu studiase, dar știa italiană, germană și greacă, pentru că călătorise mult, uneori îl chemau: „Dar de ce sunt turiști...” La hotelul unde lucra, uneori făcea pe traducătorul: „Nu știu nimic”, adică „Nu înțeleg”, prefăcându-se că nu știe nimic, ca să nu se expună; dacă te expuneai, oamenii vorbeau și îți făceau lucruri care... Și așa au trăit, să spunem.

Pe atunci, familia mea era numită „reacționară”, pentru că eram mic-burghezi – mic-burghezii sunt săraci cu duhul, sunt oameni care râvnesc la putere. Comuniștii au venit cu această idee... Și astfel, povestea familiei mele este destul de aparte.

Povestea Biankăi ilustrează direct ce înseamnă să trăiești sub un regim totalitar: pierderea proprietății, a libertății personale și a demnității. Familia ei este etichetată drept „reacționară” și pedepsită nu pentru ceea ce face, ci pentru ceea ce este sau pentru ceea ce cei aflați la putere decid că este. Confiscările arbitrare, încarcerarea bunicului ei fără niciun motiv real și supravegherea constantă arată cum, în regimurile totalitare, statul controlează totul: proprietatea, mișcarea, reputația, chiar și abilitățile individuale.

Povestea evidențiază, de asemenea, absența totală a drepturilor fundamentale: lipsa protecției proprietății private, lipsa libertății personale, lipsa garanțiilor împotriva abuzurilor de putere. Chiar și după eliberarea din închisoare, bunicul Biankăi este obligat să trăiască în autocenzură, conștient că un singur gest l-ar putea trimite înapoi înăuntru.

Și tocmai aici devine clară legătura cu Uniunea Europeană: experiența Biankăi contrastează cu ceea ce UE garantează astăzi cetățenilor săi: dreptul la proprietate, libertatea de exprimare, protecția juridică, protecția împotriva discriminării politice, precum și posibilitatea de a circula, munci și trăi fără teamă de stat. UE a fost creată tocmai pentru a împiedica repetarea unor perioade precum cea trăită de bunicii ei.

Interviu cu Ana Bakashvili

Interpretare de Edoardo Santurbano.

Ana Bakashvili [A.B.]: Da, acum lucrurile s-au schimbat, lumea s-a schimbat, generația s-a schimbat și la fel și țara noastră. Generația mai tânără de georgieni vrea să fie europeană și vrea să fie europeană, dar Georgia a fost întotdeauna tradiționalistă... Noi, tradiționaliștii, vrem să fim europeni, dar nu vrem să fie ca în perioada sovietică, înțelegi? Pentru că în Europa spun: „Trebuie să faceți ce spunem noi”. Înțelegi? Deci asta nu e corect, înțelegi? Chiar și toate legile, ei spun: „Luați asta, luați legea asta”. Dar pentru noi, creștinii ortodocși, asta nu este corect, și GDPR-ul, legea aceea anti-discriminare, toată lumea. Da, bine, dar și cu a noastră, cum să spun, tradiție, dacă vreți să fim de acord cu asta, nu... Vrem să fim europeni, dar cu tradiția noastră; avem un foarte puternic, cum să spun... Suntem mândri, știi? Ne respectăm propriile reguli, și de aceea europenii nu vor să meargă acum în Georgia.

Relatarea Anei dezvăluie clar greutatea memoriei trecutului sovietic: o perioadă în care deciziile externe influențau puternic afacerile interne ale Georgiei. Din acest motiv, atunci când Uniunea Europeană cere reforme privind drepturile, anti-discriminarea și standardele

democratice, o parte a populației, asemenea Anei, se teme că va pierde elemente fundamentale ale propriei identități, mai ales pe cele legate de tradiția ortodoxă. Ideea nu este respingerea acestor drepturi, ci teama că ele ar putea fi impuse, evocând amintirea mecanismelor totalitare din trecut.

Ana exprimă și un alt sentiment larg răspândit în țara ei: Georgia pare astăzi adesea să se afle în centrul unei table de șah geopolitice, unde diverse puteri, Occidentul, SUA, Rusia sau altele, au interese și așteptări. Nu este vorba despre „dușmani" sau „vinovați", ci despre poziții: Georgia este un teritoriu strategic, iar acest lucru creează percepția că este prinsă într-un joc mai mare decât ea însăși.

Rezultatul este că drumul către Europa devine complex: țara își dorește drepturile, oportunitățile și securitatea oferite de UE, dar, în același timp, vrea să-și păstreze propriile tradiții, identitatea și autonomia, fără să se simtă presată de nimeni.

Tocmai acest echilibru dificil, între memoria totalitarismului, aspirațiile europene și presiunile geopolitice, definește situația actuală.

Interviu cu Loredana Ciocan

Interpretare de Edoardo Santurbano.

Loredana Ciocan [L.C.]: Chiar dacă există cei care au trăit vremurile bune ale comunismului. Unii ar vrea să se întoarcă, totuși... Adică cei care nu s-au adaptat la noua epocă sau nu au reușit, care nu au putut rezista... perioadei post-comuniste și apoi s-au trezit într-o situație dificilă. Dar există unii care ar vrea să se întoarcă, însă nu li se va mai permite niciodată. Nu va mai fi posibil... Da, din perioada în care poate aveau tot ce le trebuia, dar fără, adică nu își dau seama că, deși aveau tot ce le trebuia pentru a trăi, nu exista libertatea de a alege, nu exista...

În relatarea Loredanei apare o temă foarte specifică țărilor din Europa de Est: nostalgia selectivă față de perioada comunistă. Unii oameni își amintesc acei ani ca pe o perioadă în care „nu lipsea nimic", pentru că statul garanta locuri de muncă, locuințe și servicii de bază. Dar Loredana evidențiază imediat contradicția centrală: acea stabilitate aparentă exista fără libertate, fără posibilitatea unei alegeri reale, fără drepturi politice și fără protecție în fața autorităților.

Reflecția ei este importantă pentru că arată cât de complexă este memoria totalitarismului: cei care nu au reușit să se adapteze la perioada post-comunistă, marcată de criză, tranziție economică și schimbări rapide, pot idealiza trecutul. Dar, așa cum spune Loredana, „nu va mai fi posibil să ne întoarcem la acel sistem", pentru că o societate care a cunoscut libertatea nu mai acceptă o putere care decide totul.

Și tocmai aici intervine Europa: pentru România, aderarea la UE a însemnat garantarea drepturilor, libertatea de circulație, protecția împotriva abuzurilor de putere și posibilitatea de a studia și de a munci oriunde. Loredana pune implicit în contrast un sistem totalitar, care oferă siguranță, dar ia libertatea, cu o Uniune Europeană care cere reforme, dar restituie drepturi concrete și spații pentru alegerea individuală.

Discursul ei devine astfel un memento fundamental: adevărata bogăție nu înseamnă să ai un minimum garantat, ci să poți decide asupra propriei vieți - ceva ce totalitarismul ia, iar Uniunea Europeană, pe de altă parte, apără astăzi.

Împreună, aceste trei voci arată cum trecutul totalitar continuă să influențeze prezentul: în temeri, în nostalgie, în așteptările față de Europa. Și, în același timp, explică de ce, pentru multe țări, Uniunea Europeană nu este doar un proiect politic, ci un spațiu care oferă ceea ce regimurile trecute au negat: drepturi, libertăți și posibilitatea de a-ți alege propriul viitor.

Interviu cu Alice D.

Alice D. [A.D.]: Deci, după părerea mea, totalitarismul este o categorie istorică foarte specifică [...] și una care nu ar trebui confundată cu alte tipuri de guvernare dictatorială, care pot fi la fel de brutale și de rele, știi. Și, deci, fascismul italian este de fapt o formă imperfectă de totalitarism, nu-i așa? [...] Oricum, da, Hannah Arendt a fost cea care a conturat puțin caracteristicile totalitarismului, deci acum nu mai sunt proaspăt ieșită din școală, dar totuși, este o configurație în care statul are control complet asupra cetățenilor săi, nu? Dar nu... și în care nu există alte instituții care să poată... într-un fel să îl limiteze, motiv pentru care, până la urmă, cel mai reușit totalitarism a fost cel al lui Stalin. Pentru că, ei bine, Germania nazistă era așa, avea industria, care putea acționa ca o instituție de contrabalansare, iar Italia avea Biserica, industriile, multe lucruri, dar ideea este că nu era vorba despre o impunere dictatorială, nu? Asupra maselor, în cadrul căreia, dacă nu spuneai nimic, puteai rămâne în siguranță, ci mai degrabă despre o mobilizare continuă, o îndoctrinare activă a maselor, ca acestea să fie aliniate, nu? Și aceasta era, într-un fel, diferența dintre aceste trei regimuri și cele, nu știu, regimul Franco, cel portughez și așa mai departe. Apoi dictaturile care au venit mai târziu în America Latină, care au fost mai represive, dar nu totalitare, nu, deși ar trebui să studiez asta mai atent, dar cele trei totalitarisme prin excelență sunt acelea [...].

Deci, în ceea ce privește instaurarea a ceva de genul acesta acum, nu prea văd semne, dar lucrurile pe care cred că este important să le observăm, adică este evident că istoria nu este atât de stupidă încât să facă mereu exact aceleași lucruri, nu? Deci poate suntem în gardă față de ceva ce s-a întâmplat deja înainte, dar nu ne dăm seama că totuși ne îndreptăm într-o direcție care nu este bună, una care ar putea duce la alte forme, pentru că, evident, societatea evoluează. Deci cred că instaurarea unui regim dictatorial sau totalitar precum cele din secolul XX nu este posibilă acum [...] adică, societatea s-a schimbat, deci, exact așa,

exact la fel, nu cred că suntem atât de proști, dar suntem suficient de proști încât să nu ne dăm seama de alte lucruri de genul acesta... ăă, cruciadele împotriva așa-numitelor ideologii care nu sunt în acord cu valorile statului și atunci, care sunt aceste valori? Nu, nu cele ale Constituției. Și deci, înseamnă asta că este o chestiune partizană sau mai degrabă restricțiile asupra libertății presei, partidele neo-naziste care obțin douăzeci la sută la alegerile din Germania, este evident că, adică, este evident, nu știu, eh, pentru că apoi poate [râde] îmi vor pune această afirmație în față când se va întâmpla, dar mă îndoiesc că un fenomen precum nazismul ar putea reapărea în Germania. Dar este un, este un semnal de alarmă faptul că atât de mulți oameni votează AfD, nu-i așa?

Înseamnă că există o problemă. Că există ceva la care clasa politică nu poate oferi răspunsuri, ceva care înainte se canaliza, poate cândva se canaliza în... ăă, în stânga extraparlamentară sau pur și simplu în stânga, iar acum se duce către extrema dreaptă, dar extrema dreaptă foarte, foarte îndepărtată. [...] După părerea mea, foarte simplu, este deschiderea granițelor. Și asta, eh [oftează], este ca dezarmarea, în sensul că nu pot concepe o lume în care granițele sunt închise, dar în realitate ele sunt închise, nu-i așa? Și deci faptul de a te putea mișca într-un spațiu în care nu este nevoie de ele îți dă sentimentul că te deplasezi, mai mult sau mai puțin, în același loc, nu? Și, de fapt, de la Brexit încoace, mi se pare foarte ciudat. Am acest blocaj mental prin care nu reușesc să mă fac să-mi iau pașaport, deși vreau să merg în Scoția. Pentru că sunt ceva de genul: cum? Dar până ieri mergeam acolo fără unul, nu? Și, și există ceva care mă face să-mi dau seama cât de absurdă este întreaga chestiune a imigrației, faptul că oamenii, doar pentru că vor să meargă de aici acolo, nu pot să o facă, nu? Și deci, după părerea mea, este ceva foarte banal de spus, dar, având în vedere cum este lumea, exact asta este. Faptul că există un spațiu în care te poți mișca liber. Ar trebui să fie ceva de la sine înțeles, dar nu este.

Interviu cu Cinzia Filippini

Emma Urbinati [E.U.]: Și, după părerea dumneavoastră, unde ne aflăm astăzi? Cum se descurcă Uniunea Europeană?

Cinzia Filippini [C.F.]: Nu, nu, după părerea mea, nu, nu suntem chiar... oamenii nu sunt tocmai în favoarea Europei. Nu, după părerea mea, nu. Mi-ar părea foarte rău dacă ne-am întoarce, adică...

E.U.: Deci cum vedeți perspectivele de viitor?

C.F.: Ei bine, să sperăm în tineri (râde). Să sperăm în idei noi... Nu știu, e greu de spus așa, se vede deja că suntem cu toții un pic fragmentați, așa, știi? Eu încă mă gândesc chiar și la Anglia, adică, pentru mine a fost ceva, așa, scandalos... nu scandalos, dar, ei bine, de ce au vrut să plece? Nu știu.

E.U.: Deci a avut un efect anume asupra dumneavoastră când ați auzit despre Brexit?

C.F.: Da, negativ. Adică, cum să vrea să plece? Adică, cu toți... nu, muncitorii care au venit acolo, inclusiv italieni, cu toate oportunitățile pe care le-au avut, și datorită băieților noștri care au mers acolo. Adică, mi s-a părut pur și simplu... un lucru greșit de făcut, dar... au votat așa.

E.U.: Și, apropo de asta, ați auzit ceva în ultima vreme despre chestiunea reînarmării europene?

C.F.: Da, am auzit despre asta. Nu sunt de acord cu reînarmarea, asta, de fapt, este ceva care... de ce trebuie să... ne apărăm? Să ne apărăm de ce? Cum? Adică, te aperi cu capul, cu alte lucruri, dar au votat această chestiune pe care eu nu o aprob. Uite, aici nu mă simt aliniată cu ei, dar... dacă faci parte dintr-un grup, pot să-mi spun părerea până la urmă, dar în cele din urmă ei decid [...]. Să ne reînarmăm? Să ne reînarmăm, dar suntem în 2025, să ne reînarmăm în ce sens? Adică, atunci când îi trimiți pe toți copiii cu pușile, să facă ce? Vine o bombă și îi spune „noapte bună" muzicantului. Adică, ce o să facem? În schimb, ar trebui să folosim exemple pentru a promova un discurs al sprijinului reciproc într-un alt sens, nu arme. Arme, nu, cu reconstrucție, tipul corect de reconstrucție, nu cel greșit, pentru că și noi suntem faimoși pentru că suntem mai corecți, dar... mai incorecți, scuzați-mă, dar nu suntem singurii (râde).

[*discuție despre chiriile mari și turismul din marile orașe europene*]

E.U.: Deci, pentru dumneavoastră, oricum, Uniunea Europeană ca... nu știu cum să formulez...

C.F.: Ca garant al securității pentru... ca garant al unei vieți mai bune pentru toți. Asta este, asta mi-ar plăcea foarte mult. Eh! Adică, înțelegi, nu? Dacă ei nu controlează, dacă nimeni nu controlează, atunci în orășel, știi, spui: „Eh, nu, haide, nu mă duc la tipul acela pentru că e mare șmecher, comerciant de mobilă, are asta, are aia, are contul bancar, eh." Dar Uniunii Europene nu-i pasă deloc. Dacă ești (chicotește)... așa ar trebui să fie. Dacă ești în neregulă, ești în neregulă, eh, plătești. Data viitoare vei fi mai atent (râde). [...]

Deci, nu pot decât să adaug că, după părerea mea, suntem încă prea fragmentați ca Europă. Vezi de ce ar trebui să fim, nu, mai... fără aceste granițe. [...] Fără aceste granițe, nu? Adică, de exemplu, o să spun ceva prostesc, presupun, dar ia Franța, de pildă. Deci voi aveți fier și, nu știu, energie? Ne dați și nouă o parte. Noi avem lapte, mozzarella, roșii (râde). Adică, un fond comun în care totul rămâne în... fără aceste granițe, rămâne acolo și putem să-l folosim cu toții în mod egal. Cine are mai mult pune mai mult, cine are mai puțin pune mai puțin, dar poate pentru a da tuturor șansa de a fi independenți ca Europă. Nu știu dacă m-am explicat, dar asta mi-ar plăcea.

E.U.: Deci, fără granițe în interiorul Europei, dar în afara ei, credeți că este corect să existe granițe?

C.F.: În afară în ce sens?

E.U.: Adică, o graniță care să definească totuși Europa, țările Uniunii Europene, în raport cu celelalte?

C.F.: Ah, dar ceea ce spun eu este ceva mai mare. Adică, eu spun...

E.U.: Întreaga lume.

C.F.: Nu, toată Europa.

E.U.: Ah, bine, dar este corect ca...

C.F.: Adică, până la Rusia, Rusia oricum nu va intra niciodată în Uniunea Europeană. Granițele, într-un fel, se formează singure în sensul acesta. Dar când toți stau acolo, câte țări suntem?

E.U.: Douăzeci și șapte.

C.F.: Da, douăzeci și șapte fără granițe [...] poate am fi cu toții uniți, dar împotriva cui? [râde]

E.U.: Împotriva nimănui!

C.F.: Împotriva nimănui! De fapt, asta ar fi, am și spus că este o utopie, dar mi-ar plăcea dacă aceste granițe nu ar exista, adică să existe un fond comun în care fiecare dintre noi, cu propriile resurse, dacă le avem, fără să trebuiască să le irosim sau să le aruncăm, sau să le dăm de pomană, să punem totul acolo, știi, împreună, și totul să fie distribuit celor care poate nu au... nu știu, care nu au măsline ca să facă ulei. Suedia nu are măsline, desigur, deci adică nu să existe lucruri extrem de scumpe din cauza importurilor și exporturilor, ci mai degrabă totul să fie mult mai mult ca un fond comun din care toată lumea poate lua dintr-o singură sursă, dar... toată lumea, fiecare popor aduce propriile resurse, fără a lipsi pe cineva, fără a limita. Așa mi-ar plăcea, mi-ar plăcea asta, apoi nu știu dacă...

E.U.: Deci trebuie să abolim și costurile de export și import?

C.F.: Exact, da, da, pentru că este totul al nostru – adică, să ne gândim la toate acestea ca aparținând tuturor, nouă tuturor. Greu.

Interviu cu Dario Konstantin Stier

Emma Urbinati [E.U.]: Deci, să vorbim puțin despre opinia ta despre Uniunea Europeană. Am impresia că a existat o evoluție, de la, ei bine... înainte să ajungi în Italia, până după, poate chiar și după experiența ta de la Paris, vrei să-mi povestești puțin despre asta?

Dario Stier [D.S.]: Sigur, cu plăcere. Deci, ăă, îmi amintesc când mă pregăteam pentru voluntariatul meu în Italia, eram eu și foarte, foarte mulți tineri germani care urmau să plece, mai ales în diferite țări europene, precum Franța, Anglia și Polonia. Aveam un prieten care a făcut voluntariat la Auschwitz ca ghid. Ăă... alții în Italia, nu? Și deci acolo chiar simțeai: „Wow, fac parte din această Uniune Europeană care îți oferă asemenea oportunități." Apoi, pe de altă parte, am crescut într-un mediu foarte multicultural în Germania, nu? Am avut întotdeauna prieteni, mai puțini prieteni germani decât croați, turci, bosniaci, italieni, ruși, danezi, dar de toate felurile, și francezi. Deci, până la urmă, adică, mă gândeam: „Ei bine,

bine, e grozav că suntem cu toții atât de uniți și asta datorită Uniunii Europene; ar trebui să fim cu toții pro-europeni...". Și încă sunt absolut pro-european, pentru că, adică... ei bine... suntem cu toții pe acest continent împreună și, într-adevăr, chiar și la nivel internațional, nu valorăm nici cât o ceapă degerată dacă nu lucrăm împreună, nu? Și, ăă, și după părerea mea, adică, în ciuda diferențelor culturale, ei bine, am călătorit, am fost în diferite locuri din Europa și... dar mai ales cu tinerii, adică, puteai să creezi o legătură datorită englezei sau competențelor lingvistice și chiar să te conectezi bine. Ăă, apoi am venit în Italia și lucrurile au rămas așa. Dar apoi mi-am dat seama și că, atunci când se vorbea despre, știi, criză, euro, șomaj, poate problemele, problemele economice din Europa, ele sunt diferite de la o țară la alta, și existau și voci mai critice pe care le auzeam din când în când, de genul: „Euro nu a fost un avantaj pentru noi", de exemplu, ceea ce, ei bine, se poate discuta, nu? Sau: „Germania este, până la urmă, încă cea mai puternică țară, cea care dictează în Europa." Poate la început, ca german, aș fi spus: „Nu, nu e adevărat, suntem cu toții egali", dar apoi îți dai seama – până la urmă, este adevărat că sunt mereu acele patru țări cele mai puternice sau, practic, Franța și Germania, cele care decid, care iau cuvântul și care... și se vede deja că... adică, cât de democratică este treaba asta?

Apoi, o experiență care m-a lovit foarte tare a fost o vacanță în Grecia. Eram acolo cu un prieten de-al meu, pentru că vizitam un alt prieten de-al nostru, un tip italian care făcuse sau, mai degrabă, făcea acolo serviciul civil. Datorită lui, am cunoscut o grămadă de tineri greci care ne-au spus că, ei bine, le este foarte greu să se întrețină, adică familiile lor trebuie să îi susțină cumva, și apoi se duc să lucreze acolo, ăă, ei bine, în timpul vacanțelor, poate pe vreo insulă unde sunt turiștii, nu? Totul... totul doar ca să se întrețină, și îmi amintesc că atunci când criza financiară a lovit Grecia existau, existau publicații media în Germania care spuneau: „Ei bine, de ce nu vor grecii să muncească? Pentru că este o țară coruptă, iar acum noi, germanii, trebuie să-i salvăm", dar, în realitate, Merkel a fost cea care, mai târziu, a blocat reformele sociale în Grecia, iar Grecia, adică... Acum... adică puteai vedea cu adevărat că tinerii se chinuiau, pentru că situația din Grecia este grea și... ei bine, în comparație cu Italia, adică Italia și Franța, potrivit , încă stau destul de bine, chiar și în Germania.

E.U.: Te referi la cele din 2024 sau...?

D.S.: Nu, nu, la cele de dinainte.

E.U.: Ah, cele de dinainte, bine.

D.S.: Da, da, pentru că până la urmă, ăă, adică, Von der Leyen nici măcar nu a fost o alegere liberă; au pus-o acolo pentru că hotărâseră cu ușile închise să o facă președintă și... ei bine, nimic, adică, aceste lucruri, până la urmă, nu sunt foarte entuziasmante, după părerea mea, pentru cei care poate cred că Uniunea Europeană ar trebui să fie o uniune culturală în care, adică, să simțim cu toții că facem parte din ea, dar în realitate este o uniune economică unde... Ei bine, adică, până la urmă, totul este doar... adică, decis pe baza avantajului economic și nu... da, nu pe baza a ceea ce ar putea fi, de fapt, bine pentru tineri, pentru oameni sau orice altceva. Dar există țări în Europa care ajung să intre în Uniunea Europeană și

totuși nu obțin acel nivel de prosperitate. Mai degrabă... Cum să spun? Ei bine, am cumva ideea asta că firmele din țările puternice economic merg acolo, în acele țări, ca să, ei bine, le exploateze, să obțină acces la piață, nu? Să acceseze piața, adică sunt mult mai puțin entuziasmat de Europa acum, și, ei bine, ultimele alegeri, când au pus-o pe von der Leyen la conducere, deci ea a acționat ca marioneta lui Macron și...

E.U.: Bine, deci pentru tine problema actuală a Uniunii Europene este faptul că... adică, oricum, nu știu, este vorba despre asta, că urmărește doar interese economice și nu se ocupă de alte lucruri? Nu sunt sigur dacă ți-am înțeles corect punctul de vedere.

D.S.: Mai ales asta, mai ales asta, da, și apoi nici nu este atât de democratică, după părerea mea. Adică, până la urmă, lucrul amuzant este că, cum se numește, EVP [PVE: Partidul Verde European]? Nu, adică partidul acela al lui von der Leyen și Weber sau cum se numesc toți tipii aceștia, adică ei conduc Parlamentul European dintotdeauna. Lasă, nu știu... partidul unic din China sau orice altceva, adică, până la urmă, mi se pare, chiar mi se pare foarte discutabil ca idee. Și... apoi mai este și chestiunea anti-imigrație, valul anti-imigrație a ajuns acum și în Europa, și valul militarist la fel, și totuși, când Macron a făcut odată o propunere decentă, cum ar fi un salariu minim uniform în întreaga Uniune Europeană, nu s-a mai dus niciodată până la capăt, la fel și cu armata europeană, nu, care până la urmă chiar ar avea sens.

Îmi amintesc o altă propunere, cum se numește? – Interrail, un permis Interrail pentru toți copiii care termină liceul, ceea ce ar fi extraordinar, nu? Să existe așa ceva în toată Europa, ca să putem călători, să ne cunoaștem între noi... „Ah, nu au existat fonduri!" Mulțumesc. Deci, până la urmă, asta te face foarte sceptic în legătură cu... cel puțin pe mine mă face foarte sceptic în legătură cu Europa.

Interviu cu Salvatore V.

Salvatore V. [S.V.]: Viziunea mea asupra Uniunii Europene este poate puțin idealistă, pornind de la studiile mele, pentru că, în mod clar, din punct de vedere juridic, consider apartenența la Uniunea Europeană un avantaj enorm. Mi-am dat seama, totuși, că există în mod clar unele fisuri. În primul rând, mă gândesc la... acordurile de la Dublin, la gestionarea chestiunii migrației, care cu siguranță nu... mă lasă foarte dezamăgit și perplex. Mă gândesc la deriva din unele țări care adoptă reglementări tot mai în contradicție cu acele valori ale democrației, participării și incluziunii pe care le-am menționat mai devreme, și la ineficiența anumitor sancțiuni sau, mai general, a remediilor care pot fi aplicate în cadrul Uniunii Europene. Și rămân dezamăgit.

Sunt dezamăgit și de lipsa unei poziții clare față de alte puteri mondiale sau, cel puțin, de atitudinile Uniunii Europene față de conflictele externe, dar și interne, gândește-te la chestiunea Ucrainei, Rusia, problema finanțării armelor, adică nu este o uniune pe care,

din punct de vedere social, să o pot lăuda atât de mult pe cât... mi-aș dori, înțelegi. Totuși, pentru corectitudine, vreau să subliniez și faptul că una dintre cele mai mari critici aduse Uniunii Europene este tocmai ineficiența ei, neputința ei în fața anumitor evenimente; totuși, trebuie spus că toate statele membre au fost întotdeauna foarte reticente în a acorda Uniunii puteri mai semnificative în anumite sectoare.

Deci, ăă, reflectând la asta, indiferent dacă cineva adoptă o poziție în favoarea unui stat federal, a Uniunii Europene sau a Constituției pentru Uniunea Europeană, cred totuși că, în discuția de astăzi, atunci când reflectăm asupra competenței, eficacității și eficienței Uniunii Europene, trebuie în mod necesar să luăm în considerare și voința politică a fiecărui stat membru și măsura în care fiecare dintre ele crede efectiv în aceste instituții din punct de vedere politic. Și cred că această voință este încă foarte redusă. Adică, cred că toată lumea își dă seama de anumite avantaje absolute care vin din participarea la Uniune, dar este ca și cum ar vrea să se mulțumească doar cu acele avantaje, încercând în același timp să limiteze, aproape ca și cum ar fi un dușman, competența în alte sectoare specifice. Dimpotrivă, există competențe noi pe care, după părerea mea, Uniunea nu ar trebui să le dețină.

Emma Urbinati [E.U.]: Cum ar fi?

S.V.: Cea din dreptul penal. În prezent, odată cu intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, Uniunea Europeană a dobândit ceea ce specialiștii au definit drept o competență penală indirectă, adică posibilitatea de a introduce sancțiuni penale și infracțiuni în diverse sisteme juridice în două cazuri specifice: pentru a armoniza reglementări menite să protejeze bunuri relevante pentru Uniune și în cazurile în care, pe scurt, intră în joc valori fundamentale. Totuși, această competență permite Uniunii să introducă sancțiuni propriu-zise, numite obligații de incriminare, care nu au efect direct, ci trebuie întotdeauna transpuse de Parlament, care însă are o marjă redusă de manevră în această privință.

[...]

E.U.: Bine, deci ideea ta este poate să fie consolidată capacitatea Uniunii Europene de a interveni în alte contexte...

S.V.: Sancțiunile care pot fi, da, absolut, sancțiunile care pot fi impuse statelor care se află într-o încălcare gravă...

E.U.: A drepturilor omului, poate.

S.V.: Da, a drepturilor omului...

E.U.: Mă gândesc în principal la migrație în acest caz.

S.V.: Absolut, da, da, da. Da, și nu numai atât, ci, în general, formele de armonizare, adică armonizarea și, prin urmare, standardizarea diferitelor reglementări în orice sector al Uniunii Europene, întâmpină și astăzi multe limitări. Așa că mi se pare ciudat că există atât de multe dificultăți în dezvoltarea politicilor sociale, și totuși există posibilitatea de a introduce forme de represiune penală.

[...]

Trebuie să începem să percepem instituțiile europene ca pe propriile noastre instituții, adică drept instituții capabile să ne influențeze în mod semnificativ modul de viață.

E.U.: Pe de altă parte, de ce crezi că există această distanță foarte mare între cetățeni, cel puțin în rândul diferitelor state membre ale UE? Adică, de exemplu, mă includ și pe mine aici, nu eram în Italia la ultimele alegeri... nu m-am gândit prea mult să votez... pentru alegerile europene.

S.V.: Ei bine, cred că aici sunt în joc doi factori. În primul rând, lenea intelectuală pe care o avem cu toții într-o anumită măsură, pentru că a te informa sau, ăă, a cerceta presupune efort și poate nici nu există un interes puternic în această zonă. Deci acesta este un factor pe care îl poți lua ca atare, dar nu este o vină, nu poate fi pusă în seama alegătorului. Politica poartă o responsabilitate mult mai mare, pentru că de-a lungul anilor am văzut chiar și apariția unor poziții anti-europene, iar asta este ridicol, este ridicol în sensul că... adică, este ca și cum ai nega o parte din propria identitate, după părerea mea, este contradictoriu și, mai presus de toate, se joacă pe o retorică ce apelează mult mai mult la instinctele alegătorului decât... este ca și cum și-ar bate puțin joc de el.

Adică, mă gândesc la COVID, la tot ce s-a întâmplat și la cât de dificilă, dacă nu imposibilă, ar fi fost o redresare într-un timp atât de scurt. Dar, oricum, aceasta este cu siguranță acum o discuție mai amplă; cu fondurile PNRR pe care le avem acum, ele nu vor mai exista, practic. Dar, adică, Uniunea Europeană nu este necesară doar într-o situație de criză, pentru că în acel moment nimeni nu a îndrăznit să o critice sau să o pună sub semnul întrebării. În alte contexte, este ca și cum... da, încă există acel mercantilism, acel naționalism, care mi se pare foarte anacronic.

Interviu cu Mico

Interpretare de Davide Vezza.

Mico: Memoria mea este puțin neclară, dar pot spune că perioada petrecută acolo și sosirea mea în Italia s-au suprapus undeva în jurul anilor 2012 și 2013. Viața mea în Filipine a avut suișurile și coborâșurile ei. [...] Mama mea, de exemplu, era deja aici, în Italia, de mult timp, face parte din a doua generație de imigranți filipinezi.

Davide Vezza [*]: Mico este un tânăr care a ajuns în Italia între 2012 și 2013 și a decis să-și împărtășească povestea pentru că, printr-un parcurs de viață care l-a adus în Europa, și-a format o perspectivă originală și critică asupra relațiilor politice europene și a direcțiilor politicii internaționale. Dar mai întâi, să-i ascultăm autobiografia.

Mico: Cu siguranță, un aspect pozitiv este zona geografică în care am trăit, sănătatea mea este deosebit de slabă, sau ar trebui să spun fragilă? [...] Și astfel, din punct de vedere economic, am putut vedea efectele crizei din 2008 la un nivel fundamental, având în vedere

că [familia lui] aparținea unei comunități agricole, nu doar unei familii, ci întregii comunități agricole și astfel toate produsele alimentare, atât cele primare, cât și cele rafinate sau procesate și așa mai departe, care odinioară erau ușor accesibile, au devenit inaccesibile. Dar în fiecare an suntem la mila forțelor naturii. Deci, în linii mari, ceea ce am reușit să facem și acele tehnici, acel spirit de supraviețuire, ne-au permis să stăm drepți, cu demnitate și cu zâmbetul pe buze, în linii mari, un zâmbet amar.

*. Așadar, încă din copilărie exista o conștiință socială, iar acum o lectură retrospectivă nu luminează nici sensurile, nici sentimentul de apartenență la o comunitate, chiar înainte de familie. Pe măsură ce continuăm să-l ascultăm, observăm și o curiozitate care l-a determinat pe Mico să se întrebe cum se manifesta violența în viața lui de zi cu zi.

Mico: Din punct de vedere politic, ceea ce m-a interesat a fost că, atunci când există aceste așa-numite conflicte religioase, având în vedere că ele există între două comunități specifice din perspectivă religioasă, există sau a existat o lipsă de înțelegere, iar această lipsă de înțelegere a mocnit și, în același timp, a escaladat într-un conflict politic în toată regula, care, în multe cazuri, devine și un conflict în sensul literal al războiului. [...] Din punct de vedere religios, și așa cum am anticipat, există în realitate, în ciuda acestui mic conflict ocazional și totuși sângeros, o toleranță frumoasă și există o toleranță religioasă paradoxală, coexistând. Este ca și cum Filipine, cu toată istoria sa colonială și, în același timp, cu poziția sa geografică, ar fi îmbrățișat acest lucru. În realitate, există o toleranță frumoasă și există o toleranță religioasă paradoxală. Ca și cum Filipine, cu toată istoria sa colonială, dar în același timp și cu poziția sa geografică, ar fi primit multe religii, evident, datorită schimburilor economice, contactului inițial și apoi, repet, în primul rând din motive coloniale, găzduim multe religii. Unele au, numeric vorbind, mai mulți adepți, altele mai puțini, dar orice sentiment de dominație este ținut sub control, dacă există un sentiment de dominație, desigur, de Constituția noastră, pe care o consider foarte unică.

*. O violență care devine o excepție de la o toleranță și un respect reciproc stabilite istoric de-a lungul timpului. Dar și o instituționalizare a diferenței printr-o Constituție care recunoaște eterogenitatea culturală.

Mico: Privind înapoi, toată acea suferință m-a făcut cine sunt și mi-a permis să intru în legătură cu oamenii într-un mod unic, sau cel puțin într-un mod care este unic pentru mine. Dar tot ceea ce am nevoie de la țara mea de origine, de la statul sub care m-am născut, pentru că m-am născut în Filipine, este astfel împlinit. De fapt, chiar dacă trăiesc în Italia de aproximativ nouă, zece sau unsprezece ani, nu simt nicio dorință să mă întorc.

*. Retrospectiva se încheie cu un cerc care se închide: cineva își acceptă trecutul și devine conștient de el, desprinzând o lecție din acesta, fără nostalgia care îl reifică. Este interesant și felul în care Mico, discutând despre sosirea sa în Italia, a evidențiat reacțiile, de la o primire călduroasă în cazul lui până la, chiar mai rău, discriminarea cu care s-a confruntat mama lui și tatăl lui:

Mico: Când am ajuns în Italia, a fost interesant. După cum știi, limbajul meu corporal, indiciile nonverbale, de exemplu, mă determină să mă înclin des și să fac semnul cu ambele mâini ca și cum m-aș ruga, doar ca să spun mulțumesc. [...] Când le-am arătat aceste obiceiuri ale mele, a fost plăcut pentru ei să le accepte, acest aspect, evident, nu toate obiceiurile, nu? Obiceiurile au fost bine primite, dar este de înțeles că diferitele culturi sunt diferite. [...] Au existat momente, desigur, nu atât din punct de vedere cultural, ci tocmai din cauza propriei mele situații, la acea vreme, nu eram încă pe deplin conștient de realitate. La doisprezece sau treisprezece ani, știam lucruri, știam că sunt o „persoană de culoare". Chiar și în clasa a doua, eram deja conștienți, deja ne învățau despre realitatea dură a faptului de a fi persoane de culoare și nu eram complet rupt de realitate.

Doar că trăirea unor momente în care să fii văzut și numit într-un anumit fel, tratat într-un anumit fel, asta m-a durut, nu atât pentru că mi-au făcut mie asta, pentru că în viața mea am trăit lucruri mai rele. Deci nu aceste lucruri m-au durut. Ar fi putut chiar să mă atace cu o armă letală. Nu aș fi reacționat, aș fi reacționat cu nonșalanță, pentru că le-aș fi spus: „Am văzut lucruri mai rele, dragul meu." Ceea ce m-a întristat, ceea ce m-a distrus pe dinăuntru, este conștientizarea faptului că mama mea a venit aici cu mult timp în urmă, într-o perioadă în care legile erau mai puțin protectoare și când conceptul de drepturi ale omului era relativ nou, un concept foarte tânăr de drepturi, drepturile omului, și astfel, știind că mama mea a îndurat aceste lucruri cu mai puțină putere și, prin urmare, cu o intensitate mai mare, m-a făcut, să spunem, aproape să vreau, am vrut să devin un mare Leviatan și, ca să citez un anumit jurist german, trebuie să-l citez pe Carl Schmitt, mi-aș fi dorit să devin un suveran care declară starea de excepție pentru a-mi răzbuna mama, și pe tatăl meu, pentru numele lui Dumnezeu, și pe tatăl meu, pentru că îmi iubesc tatăl, deși el este mereu de partea mea. Totuși, fiindcă mama a intrat în viața mea cu mult înaintea tatălui meu, tatăl meu a ajuns atunci când protecțiile erau deja în vigoare.

*. Tema centrală, nodul biografic, este felul în care ideea de Celălalt devine apoi o ofensă adusă oamenilor pe care îi iubim și, de asemenea, observarea faptului că discriminarea nu se diminuează în timp. Mico spune că protecțiile au crescut, iar acest lucru este incontestabil, dar societatea civilă nu a încetat să manifeste ostilitate față de cei care nu sunt autohtoni, chiar și atunci când aceștia sunt cetățeni-model. Originea migrantă a lui Mico și alegerea sa de a urma specializarea „Cooperare internațională și dezvoltare" oferă, de asemenea, o bază pentru analizarea rolului cetățeniei UE și al identității europene.

Mico: Pentru mine, Europa poate fi rezumată în cinci cuvinte, chiar dacă ele nu încap, de fapt, în cinci cuvinte. Nu există neapărat o ierarhie de urmat, pentru că ele există pe picior de egalitate, ca niște cuvinte care, pentru mine, cuprind Europa. Așa am văzut-o, având ocazia să merg în străinătate, adică în afară, dincolo de Italia, chiar și doar în călătorii. „Decizie, Compasiune, Deconstrucție, Destin, Echilibru" – aș adăuga și un al șaselea cuvânt, „Iubire", dar asta este altă poveste; este o poveste care ar necesita cinci ore de înregistrare. Nu cred că cinci înregistrări despre viața mea amoroasă v-ar interesa pentru arhiva voastră, așa că: Decizie – de ce?

Pentru că deciziile luate în cadrul Uniunii Europene au schimbat lumea în moduri care au implicații internaționale, deși nu într-un sens banal. Dar când spun „banal", ceea ce vreau să spun este că o decizie luată de anumite țări de pe un anumit continent nu se aliniază neapărat cu regulile care guvernează teritoriile Uniunii Europene. Totuși, pentru ca deciziile Uniunii Europene să influențeze alegeri de pe alte continente și din alte țări, aceasta trebuie să aibă o anumită putere. Și, din acest motiv, un cuvânt care, pentru mine, cuprinde Uniunea Europeană este „Decizie". Este atât de puternică.

Compasiune. Văd în Europa o compasiune anume pentru că, după ce a trecut prin două războaie mondiale, da, două războaie mondiale, a avut forța și curajul să nu uite trecutul, ci să recunoască trecutul și totuși să creeze această legătură. Să meargă înainte știind, știind ce și-au făcut unul celuilalt. Iar această capacitate de a rămâne, această capacitate de a rămâne împreună, dincolo de... să spunem toate motivele istorice de a nu se uni, și totuși s-au unit... pentru mine, arată o compasiune enormă. Cel puțin pentru mine, este ceva mult mai interesant decât compasiunea pe care o arată în termeni de drepturi ale omului, de exemplu, față de străini, comunitatea LGBT sau comunități de religii diferite. Pentru mine, acestea sunt tot compasiune, dar secundare, sunt în continuare fundamentale și mă bucur că există, foarte mult, dar compasiunea, pentru mine, este mai mare și mai importantă: faptul că, dincolo de, să spunem, motivele lor istorice de a nu se uni, sunt unite, s-au iertat unele pe altele. Deci, în ceea ce privește cealaltă parte, îmi amintesc, dacă îți amintești, cele cinci cuvinte pe care le-am descris: decizie, compasiune.

Deconstrucție, pentru că aici este vorba, evident, de la fondatorul ei, Jacques Derrida, un algerian, care susține că Europa se află într-un proces constant de deconstrucție, în sensul că, mai degrabă decât să se distrugă pe sine, ca în „distrugerea" acum celebrului Martin Heidegger. Nu se anihilează pe sine, ci, pentru a se îmbunătăți, se descompune, se curăță și se reconstruiește exact ca înainte, dar acum cu un obiectiv tot mai rafinat. Aceasta este, iar una dintre modalitățile prin care acest lucru se întruchipează este forma actuală de guvernare, mai mult decât o formă de guvernare sau o formă de guvernanță, a Uniunii Europene prin Consiliul de Miniștri, Parlamentul European, singurul organism ales și Comisia Europeană, care are inițiativă legislativă exclusivă, paradoxal, după părerea mea, paradoxal.

Și apoi Destin. Pentru mine, Destin, pentru că, Destin, pentru că, fără a dori să fiu eurocentric, nu este intenția mea să fiu eurocentric, nu din cauza originii mele, ci din cauza principiilor mele personale și a trecutului meu, nu aș promova eurocentrismul. Dar „Destin" pentru mine este un cuvânt care cuprinde destinul și Europa, destinul și destinul. Pentru că existența Uniunii Europene trebuie, și spun trebuie, să-i garanteze viitorul, supraviețuirea. Pentru că mă tem, mă tem, mă tem, pe baza studiilor mele, de ceea ce știu: ce s-ar întâmpla dacă Uniunea Europeană nu ar mai exista.

Adică îndrăznesc să spun că soarta umanității ar fi afectată într-un mod haotic de nașterea și dizolvarea Uniunii Europene. Deci, pe de o parte, putem cu siguranță să vorbim și să dezbatem ce este, ce ar trebui să facă, care sunt puterile ei, politicile sau direcția pe care ar

trebui să o urmeze Uniunea Europeană, dar un lucru este sigur: Uniunea Europeană trebuie să existe, dacă poate; este mai bine dacă poate să se îmbunătățească mereu, dar nu putem discuta niciodată, nu, nu eu personal, eu nu aș discuta dizolvarea ei; trebuie să supraviețuiască, trebuie să supraviețuiască, trebuie să fie mai mult, trebuie să fie puternică, puternică, dar nu abuzivă, nu invazivă, ci puternică, foarte puternică. Și apoi al cincilea cuvânt, ce am spus la al cincilea cuvânt? Ce am spus? Memoria mă lasă; cred că am fost exhaustiv.

*. Da, Mico, îți mulțumim, ai fost exhaustiv. Mărturia ta este importantă și trebuie să servească drept catalizator pentru dialogul despre respect și despre o politică internațională comună. Nu a fost tocmai generația ta cea cu care Europa, sau mai degrabă Uniunea Europeană, s-a împăcat cu propriul trecut și a decis să se unească, chiar dacă parțial și în mijlocul unor tensiuni continue, sub o identitate comună, cu steag, imn, instituții politice și economice..., dar parcursul este încă la început, iar datorită celor ca tine, care vor să contribuie, într-o zi Europa va fi cu adevărat unită.

La versione in italiano

1.
La vita quotidiana in un regime dittatoriale. Il comunismo in Romania

Intervista con Florica Florea

Florea Florica [F.F.]: Sono nata dopo la Seconda Guerra Mondiale, nel 1946, quando «si sceglieva il popolo».

Iulia Florea [I.F.]: Cosa significa?

F.F.: Allora ci sono state le elezioni, si diceva che fossero elezioni democratiche, ma... si sono rivelate diversamente, perché più tardi, quando ho cominciato a percepire un po' la realtà, ho capito che nel nostro paese si stava instaurando il nuovo regime sotto l'influenza della Russia, e il consiglio dato da Stalin, che era allora alla guida della Russia, dell'Unione Sovietica, era: «Non conta chi vota, conta chi conta i voti».

I.F.: Diceva proprio così?

F.F.: Sì, questa era la formula trovata da Stalin e trasmessa a tutti coloro che si trovavano sotto l'influenza russa. E naturalmente hanno vinto i comunisti, anche se non era conforme al voto... ed è iniziata l'instaurazione del nuovo ordine sociale.

[...]

La politica condotta da chi era al governo era la liquidazione dei chiaburi [contadini più benestanti]. La liquidazione dei chiaburi significava confiscare le loro proprietà e mandarli al Canale. Allora si stava costruendo il Canale Danubio–Mar Nero. Ed è stato costruito con il lavoro di molte persone provenienti dai villaggi rumeni che erano stati considerati chiaburi. Per non essere dichiarati chiaburi, i miei genitori, appena sposati, si erano fatti una posizione separata. Ma comunque i miei nonni furono molto colpiti, perché ricordo che una volta, dopo la trebbiatura del grano, avevo circa 4 anni, ma ho fissato la scena. E me la sono sempre ricordata. L'ho portata con me per tutta la vita. C'erano mia nonna, mia madre e una loro cugina, anche lei circa dell'età di mia madre. Ed erano tristi. Stavano in cucina e mia nonna diceva: «Dio mio, sono tornata a casa... avevamo 2 mucchi di grano, bel grano, e abbiamo riportato solo grano di terza qualità!». Cioè il peggiore qualitativamente, pieno soprattutto di loglio, di solito col quale non si poteva fare pane, lo si dava agli animali. E io le ascoltavo, ed ero una bambina che voleva... fin da piccola sentivo il bisogno di tranquillizzare le persone e di consolarle. E allora io ho detto: «Ma non vi rattristate, perché a me piacciono le pugăcele di mais!» [le trema la voce, fa un respiro profondo e si commuove]. Scusa, mi prende l'emozione...

I.F.: Va bene, è normale, Mima!

F.F.: Mi sopraffanno le emozioni... io le chiamavo «pugăcele», un po' storpiato, perché erano in realtà pogăcele [focaccine] di mais.

I.F.: E si facevano col mais di terza qualità?

F.F.: Il mălai era ottenuto dal granoturco macinato. Il mălai [farina di mais] che si trova ancora oggi nei negozi e con cui si fa la mămăligă [polenta]. La polenta era in qualche modo considerata un segno di povertà, quindi la polenta la mangiavano più che altro i poveri, o il mălai. Mangiavano mălai invece del pane perché costava meno.

I.F.: Aaa, ho capito.

F.F.: Sì, e noi non facevamo molto mălai perché avevamo pane, cioè avevamo terreno che coltivavano sia i miei genitori sia i nonni, perché erano persone laboriose. Ma mangiavo dai vicini e mi piacevano, perché vedevo gli altri bambini mangiarli, e tornavo a casa e dicevo alla nonna di farmi anche a me delle «pugăcele di mălai». E quando ho sentito che erano così rattristate per non avere grano, ho detto loro di non rattristarsi, perché avremmo mangiato «pugăcele» di mălai. E allora, così tristi com'erano, sono scoppiate a ridere, ridevano e piangevano insieme, e io non capivo esattamente cosa stesse succedendo, ma mi è rimasta in mente quella scena.

[...]

Allora io sono nata nel 1946 e fino ai primi anni '50, non ricordo più esattamente l'anno, si è passati a una nuova fase in cui si è cominciato a lavorare la terra in comune. Cioè a instaurare la cooperativizzazione in campagna. Ora io ti racconto soprattutto cosa succedeva in campagna. Il paese era in gran parte agricolo. Sai? Ma anche in città si confiscavano le grandi fabbriche che erano di proprietà di padroni privati, e le fabbriche, gli stabilimenti, le banche che c'erano allora passavano in proprietà dello Stato. Quindi dopo quegli anni, nei primi anni '50, sono cominciate altre tappe dell'instaurazione del comunismo. Prima si sono fatte le «associazioni» [întovărășiri]. Cioè della terra che le persone avevano in proprietà, si proponeva a ognuno di portare una superficie di terreno per lavorarla in comune con altri. È stato come un preludio a ciò che è seguito, ovvero la collettivizzazione forzata. [...] Ai contadini è stata presa tutta la terra, perché venisse lavorata in comune. Quindi non solo la terra, ma anche gli animali e gli strumenti di lavoro: l'aratro, l'erpice, tutto ciò che avevano in cortile. Sai?

I.F.: Tutto? Quindi non vi restava più niente...

F.F.: Tutto, tutto, tutto, anche le vacche dalla stalla, e alcuni avevano buoi, anche i miei genitori, oppure cavalli. Tutto, tutto, tutto.

I.F.: E non gli è rimasto neanche un cavallo che fosse loro?

F.F.: No, nessun cavallo. Nemmeno una mucca, nella prima fase. Naturalmente la gente all'inizio non voleva, ma la politica dello Stato era che dovesse risultare che le persone avessero ceduto la terra dopo aver fatto l'esperienza dell'associazione, di propria volontà e senza

essere costrette da nessuno. Era anche questa la formula usata quando si rinunciava alla terra. Quindi rinunciavano, erano d'accordo a questa «cessione della terra a beneficio dello Stato». Capisci? Che diventasse di proprietà dello Stato. Una sorta di nazionalizzazione. Sì, allora sono state nazionalizzate le fabbriche e gli stabilimenti. E li convocavano, mi ricordo che la gente non voleva firmare di buon grado, e allora li tormentavano, li tenevano alzati di notte, mi ricordo metodi di questo tipo, come dire, di obbligarli... e li portavano con i fuoristrada Aro, una sorta di mezzi Aro, su terreni accidentati e li facevano girare di lì per una notte intera, ripetendo loro di decidersi a firmare la domanda di iscrizione alla Cooperativa Agricola. [...] Dopo di che, sono cominciate anche altre minacce. A coloro che avevano figli a scuola, dicevano che avrebbero rimandato i figli a casa dalla scuola. E alcuni li hanno proprio rimandati, anche dal mio liceo. E così, poco a poco, le persone hanno firmato, hanno cominciato a firmare dicendo che non avevano altra scelta... firmava qualcuno, lo facevano spaccare legna tutta la notte alla scuola o al municipio finché non si decideva. E hanno ceduto. Alcuni li picchiavano anche.

Intervista con Lucreția Negruțiu

Lucreția Negruțiu [L.N.]: Be', e dopo è arrivato il Collettivo, cioè la prima volta nel 1960-1961; allora il 1961 è stata l'ultima volta in cui le cose andavano bene a casa nostra. È stato l'anno in cui le mie due sorelle si sono sposate, nel 1961. Nel 1962 è stata fatta la collettivizzazione, e da allora è stato un altro problema, perché mio padre era stato classificato chiabur e, avendo due case, sono entrati quelli del Collettivo, i responsabili venuti a fare la collettivizzazione. Sono stati tutti lì, hanno occupato una delle nostre case. A noi ci hanno messi in una casa e loro nell'altra.

Iulia Florea [I.F.]: Quindi non hanno chiesto, in pratica si sono presi la casa.

L.N.: Sì, sì, se la sono presa. No, non hanno pagato niente per quella, perché poi è diventata la sede del Collettivo.

I.F.: A casa vostra?

L.N.: Sì. Fino al 1970, non so esattamente per quanto siano rimasti da noi, finché non si sono costruiti una sede per il Collettivo. Più o meno, 1975.

I.F.: E cosa significava la collettivizzazione?

L.N.: Che hanno preso tutta la terra alla gente, e tutti gli animali. Tutto, tutto, tutto. Hanno preso tutto. Ed è rimasto, noi avevamo cavalli, e mia madre, per non dare i cavalli – perché lei amava i cavalli, lavorava con loro... E poi anche lei si è ammalata. È morta nel 1966 [le si assottiglia la voce]. Nel 1964 aveva problemi allo stomaco, probabilmente perché non mangiava, ed è venuto un cancro allo stomaco.

I.F.: E com'è stato per te, Mima? Essere giovane, avere 20 anni...

L.N.: Difficile, difficile, è stato molto difficile. Perché anch'io, dopo aver finito la settima – allora si facevano sette classi quando ero a Tileagd – , ho fatto domanda al liceo di Aleșd e sono stata ammessa senza posto, perché lui non si era iscritto al Collettivo...

I.F.: Perché tuo padre ha rifiutato di iscriversi al Collettivo?

L.N.: Sì, prima all'associazione e poi al Collettivo. Sono stata ammessa, ma senza posto.

I.F.: Vuol dire che non avevi il permesso di frequentare?

L.N.: Sì. Ma dopo il 1962, come ho detto, quando è arrivato il Collettivo, allora mi hanno presa come contabile al collettivo del paese e poi nel 1963 sono andata alla Scuola Tecnica di Contabilità Agricola. Cioè la scuola tecnica. Ho fatto 4 anni qui a Oradea.

I.F.: E dopo hai potuto trovare un impiego?

L.N.: Dopo mi sono impiegata, sì; la prima volta sono andata a fare un contratto con il CAP [Cooperativa Agricola di Produzione] di Tilecuș, ho lavorato lì per circa un anno e qualcosa; nel frattempo ho lavorato anche come segretaria a scuola, per qualche mese, e poi nel 1969 sono andata all'SMT [Stazione di Macchine e Trattori] di Tileagd. Ho lavorato come contabile.

Intervista con Gavril Coldea

Anda Todea [A.T.]: Com'era la scuola nel periodo comunista? E l'abbigliamento?

Gavril Coldea [G.C.]: Per quanto riguarda l'abbigliamento, sia al liceo sia alla scuola c'era la divisa obbligatoria; non importava se eri figlio di un direttore o di chissà chi, dovevi avere la stessa divisa, ed erano a un prezzo abbordabile – anche mia madre si ricorda [guarda la madre]: ci portava quando cominciava la scuola, andavamo al vecchio Central di Cluj, il grande magazzino, e da lì uscivi vestito, perché ti servivano i pantaloni, ti servivano le scarpe, e i prezzi erano comunque accettabili. [...] C'era un po' di severità anche al liceo, perché non potevi uscire se non con un permesso scritto: io sono stato anche al convitto, e non potevi uscire dal convitto se non con un permesso scritto, con l'ora di uscita e quella di rientro, e dovevi avere la divisa e il numero matricola sulla manica. Ti vedevano anche sul filobus, sui mezzi di trasporto, ti vedevano che avevi il numero matricola di liceo e avevi la riduzione, cioè potevi viaggiare gratis, ma se non avevi il numero matricola ti serviva il biglietto.

Intervista con Maria Sfârăilă

Vlad Sfârăilă [V.S.]: Alcuni dicono che c'erano i soldi ma non si trovavano i prodotti. È vero?

Maria Sfârăilă [M.S.]: Era così, era così... per esempio, nel nostro caso abbiamo versato un anticipo per comprarci una Dacia, e bisognava aspettare diversi anni. Quindi era

una situazione... non ti dicevano nemmeno quanti anni dovevi aspettare, nessuno ti diceva quanto eri indietro su quella lista. Nel nostro caso abbiamo colto un'occasione: ne uscivano alcune, ma più che altro al mercato nero, perché non lo sapeva molta gente. Una settimana ci hanno detto: «Ecco, hanno tirato fuori un po' di Dacia all'IMS di Timișoara». E la cosa funzionava grazie alle conoscenze; non so se posso dirlo.

V.S.: Può dire qualunque cosa.

M.S.: E allora con una conoscenza riuscivi a risolvere, perché... in effetti, magari avevi pure i soldi messi da parte ma non avevi cosa comprare. [...] Dovevi sempre tener d'occhio, ad esempio, i mobili, i tappeti, gli scarti dell'esportazione: ciò che veniva rifiutato per l'esportazione finiva nei negozi, e allora se eri sul pezzo riuscivi a prenderlo. E se avevi le conoscenze, se qualcuno ti sussurrava da qualche parte «Sappi che domani entra il tale prodotto».

Intervista con Liviu Ciupav

Vlad Sfârăilă [V.S.]: E quali beni aveva in casa?

Liviu Ciupav [L.C.]: Sì, frigorifero Arctic; un congelatore era difficile da procurarsi, solo se avevi qualche conoscenza, solo chi aveva certe cariche di partito poteva aiutarti a procurartelo. Dovevi iscriverti, entrare in lista per il congelatore. Noi non l'abbiamo avuto. Avevamo un televisore in bianco e nero, una radio. Quella radio era molto buona perché aveva le frequenze a onde corte e si potevano ascoltare Radio Europa Libera e La Voce dell'America, che ti informavano su ciò che succedeva nel mondo, perché Radio Bucarest era dominata da quelli del Partito Comunista e trasmetteva solo ciò che diceva Ceaușescu o altri leader comunisti. Tutto era censurato: la stampa censurata, i programmi radio censurati, la TV censurata. Il palinsesto televisivo era di poche ore, la sera dalle 20 alle 22 circa, e iniziava e finiva con il discorso di Ceaușescu. C'era un unico canale, solo il primo. C'era stato un tempo, prima, anche un secondo canale che hanno tolto dopo qualche periodo, e comunque non si poteva guardare troppo perché di solito mancava la corrente. Per poter fare qualcosa in casa dovevi usare altre fonti, ad esempio le candele. Ma io mi sono orientato su una batteria. Avevo una batteria d'auto con la quale potevo alimentare alcune lampadine in una o due stanze. Quando saltava la corrente usavo la batteria; quando tornava la corrente la mettevo a ricaricare. Il riscaldamento era razionato. I termosifoni erano per lo più freddi. Nella stanza, a causa dell'umidità, compariva la muffa.

V.S.: È mai stato in coda?

L.C.: Eccome! Quando volevi comprare qualcosa, di solito stavi in coda; la coda era una cosa normale. La prima cosa, quando arrivavi in città e vedevi due o tre persone radunate in un punto, era chiedere: «Cosa stanno dando?» oppure «Cosa stanno mettendo?», «Qua mettono carne!». C'è stato un periodo in cui gli alimenti erano razionati: il pane, ad esempio, si dava a porzione. Zucchero, burro, olio... c'erano razioni mensili e andavi un certo

giorno, quando pensavi di avere bisogno di qualcosa, dicevi: «Sono venuto a prendermi i miei diritti!», questa era la formula, e il commesso ti chiedeva la carta d'identità per vedere se non ti aveva già dato i diritti; li prendevi, e quel mese avevi la tua razione.

Intervista con Remus Bednar

Maria Bednar [M.B.]: Com'era la scuola nel periodo comunista? Sente una differenza rispetto a com'è oggi?

Remus Bednar [R.B.]: Forse un po' più di serietà e di rigore, a quei tempi. La scuola era probabilmente un po' più rigida di oggi. Bisognava stare molto attenti al rapporto tra te come alunno e l'insegnante. Bisognava stare molto attenti a come ti vestivi a scuola, c'erano certe regole, certe norme entro cui dovevi sempre rientrare. Naturalmente esistevano anche piccole ribellioni: ci strappavamo il numero matricola, così si chiamava all'epoca, oppure ce lo mettevamo con la pinza per poterlo togliere dai vestiti della scuola. Eppure, i ricordi che ho di quel periodo sono molto belli. In linea di massima, allora tutti andavano a scuola allo stesso modo. Cioè avevamo un'uniforme; questa uniforme era identica per tutte le scuole, almeno a livello cittadino. E ovviamente, dalla seconda elementare per noi bambini era anche uno spettacolo interessante il momento in cui venivamo nominati pionieri. Cosa significava? Significava che entravamo, in un modo o nell'altro, in una prima organizzazione dei giovani, dei bambini, sì, una sorta di scout di oggi, come esistono adesso. Tutti diventavano pionieri. Non direi che fosse necessariamente un beneficio, ma noi bambini di allora venivamo educati a vederlo come una gioia, era un orgoglio per noi diventare pionieri, sentivamo di essere passati a un'altra tappa. Era questo, in fondo.

M.B.: C'erano cose che non potevate fare a causa del comunismo? Cosa sapevate dai genitori o cosa sentivate dire?

R.B.: Innanzitutto, la nozione di libertà che oggi tutti conosciamo e che la popolazione percepisce non aveva, ai tempi, le stesse forme. Cioè, a partire dall'uniformazione dell'abbigliamento, che significava lo stesso aspetto per tutti a scuola, oggi non esiste niente del genere, ognuno può permettersi di mandare il proprio figlio a scuola come vuole. Forse direi che le battute, all'epoca, non dovevano includere ciò che significava la dirigenza del paese, perché quella era considerata un'offesa, e potevi essere punito, sia tu come bambino sia probabilmente i genitori come adulti. I viaggi in genere erano consentiti solo all'interno del paese, oppure per i più fortunati che andavano all'estero in genere si incoraggiavano e si poteva andare in altri paesi comunisti. Cosa significava? I paesi dell'Europa orientale, come li conosciamo noi oggi. Ma in Occidente no, pochissime persone arrivavano ad andarci. L'accesso a tutto ciò che oggi significa abbigliamento praticamente non esisteva. Certi elementi sul versante alimentare, diciamo, rispetto alla varietà di oggi non c'erano. Ma da bambino non sentivi così tanto queste mancanze, perché in qualche modo ognuno aveva genitori o nonni che avevano animali; a quei tempi c'era l'abitudine di allevare animali in

campagna, in linea di massima ogni famiglia lo faceva, e quindi tutte queste difficoltà non si sentivano molto nell'infanzia. Cioè, non mi ricordo nient'altro se non, per esempio, lo stare in coda, anche da bambino, per comprare il latte, o per comprare le banane, che era qualcosa di molto esotico, potevamo comprare le banane forse due-tre volte all'anno, basta, e le quantità erano limitate, stavi tre-quattro ore in fila per prendere due chili di banane. Ma per il resto non mi ricordo elementi che ti impedissero di goderti un'infanzia bella, come dovrebbe essere per ogni bambino.

M.B.: E cosa ricorda di come sono cambiate le cose dopo la Rivoluzione? Cosa ha sentito e visto di diverso? Oppure era qualcosa di diverso?

R.B.: Be', innanzitutto, dei giorni successivi mi ricordo che siamo andati a scuola e tutti gli insegnanti ci hanno detto che potevamo venire vestiti come volevamo. Questa è stata una gioia e una ribellione, diciamo, generale, al nostro livello di bambini di settima [terza media]. Io ero in settima allora. A parte questo, abbiamo continuato il programma scolastico normale, cioè, diciamolo, non abbiamo sentito qualcosa dal punto di vista organizzativo, se non quel primo impatto sull'abbigliamento, perché potevamo venire finalmente in jeans. Molti di noi soffrivano di non poter venire in jeans, ad esempio. All'epoca era piuttosto difficile procurarsi un paio di jeans, cosa che oggi si trova ovunque, e allora la maggior parte di noi, ricordo, ha cominciato a portare i jeans, a venire con quelli a scuola, ed era una grande soddisfazione. Ora, noi come bambini, all'epoca, a 13-14 anni, ci siamo adattati con quei cambiamenti. Credo che sia stato più complicato per la generazione dei miei genitori o dei nonni, il cambio di regime. Per noi bambini ricordo che era semplicemente una novità. La consideravamo come un'altra tappa. Da bambino sei abituato ai cambiamenti, perché ogni anno, almeno a scuola, cosa succede? Impari qualcosa di nuovo, no? Per quello vai a scuola, a imparare. Per noi credo sia stato facile passare da quel regime alla nuova zona di transizione verso un regime democratico, perché era un altro cambiamento, al quale ci siamo adattati molto in fretta. [...]

M.B.: Le sembra che ci fosse qualcosa che andava meglio nel periodo comunista, rispetto a oggi?

R.B.: Credo che chi è stato adulto nel periodo comunista possa darvi una risposta migliore di quella che formulerò io ora. Perché io posso farmi un'opinione solo su ciò che ha significato l'infanzia fino alla settima. Probabilmente direi che dal punto di vista dell'infanzia, mi sembra ora, guardando indietro, che a quei tempi i bambini fossero molto più allegri, molto più felici. Erano molto più uniti tra loro, giocavano molto di più. Rispettavano, in modo imposto o non imposto a seconda dei casi, la scuola molto di più. Esisteva una cultura generale del rispetto degli altri, che oggi purtroppo si sta diluendo. E si vede, si vede nelle altre generazioni, ma non così tanto come si vedeva ai tempi della mia infanzia, ad esempio. Quindi, ritengo che la libertà che abbiamo ora, l'apertura e l'accesso a tutte le informazioni del pianeta, siano cose straordinariamente positive, ma dovremmo comunque mantenere un comportamento rispettoso nei confronti delle persone da cui abbiamo qualcosa da imparare e delle persone con cui viviamo. Credo che qui ci sia una piccola differenza.

Intervista con X.A. (Anonima)

Maria Bednar [M.B.]: È stata pioniera?

X.A. (Anonima): Sono stata fatta pioniera in seconda elementare [anni '50], sono stata fatta pioniera. Posso dire che dopo avermi fatta pioniera, per meriti naturalmente, così mi disse la maestra, in seguito ha cominciato a dirmi che forse era meglio non farmi pioniera, perché non lo meritavo. E un giorno, con la mia mente di bambina di allora, mi sono tolta per bene la cravatta dal collo e l'ho lasciata sul banco. Quando me ne sono andata, la mia compagna di banco l'ha visto e naturalmente mi ha denunciato alla maestra: «Compagna maestra, X.Y. ha buttato via la cravatta!». Io non l'avevo buttata, l'avevo lasciata per bene. Naturalmente è scoppiato un grande scandalo, hanno chiamato il segretario UTC [Unione della Gioventù Comunista] di Periș, perché noi non ne avevamo uno. Il nostro paesino contava meno di 200 famiglie, a Bălteni, a Scroviștea, distretto di Ilfov. Hanno chiamato il segretario di partito UTC di Periș; sono stata discussa anche in riunione, perché sarei stata contraria al comunismo. Niente di che: se me l'aveva detto, non sono per niente contraria, ma dal momento che mi ha detto che non lo meritavo... Naturalmente anch'io ho chiesto perdono per questo, o ho chiesto scusa in qualche modo, non ricordo più esattamente cosa ho fatto, ma l'ho ripresa, mi sono rimessa la cravatta al collo e basta.

Intervista con Ioana Velica

Maria Bednar [M.B.]: Come ha vissuto il periodo comunista?

Ioana Velica [I.V.]: L'ho vissuto sia da bambina, sia da ragazza, sia da adulta. Sono nata nel '65; è vero, ricordo quando l'americano è sceso sulla luna, ma solo quella sequenza in cui salta giù dal modulo. Non mi ricordo più come si chiamava. A quei tempi avevamo un televisore in bianco e nero, era il primo anno in cui la mia famiglia aveva comprato un televisore, ed erano presenti anche alcuni vicini. Non c'eravamo solo noi a guardarlo. Fino al '77 la vita è stata ok. È stato il periodo in cui Ceaușescu è andato dagli americani, Ceaușescu è stato in Inghilterra accompagnato dalla regina, tutto come premio per il fatto che la Romania non aveva inviato forze militari né a Budapest né poi in Cecoslovacchia. La cultura, in quel periodo, era di altissimo livello. C'erano teatri, c'era l'opera, c'erano prezzi che permettevano l'accesso ai giovani, agli alunni, agli studenti; potevi affogare nella cultura. Bastava solo, bastava solo volerlo. Potevi scegliere ogni giorno qualcosa da fare da qualche parte. Poiché allora c'erano solo tre forme di intrattenimento, ovvero i libri, i film e i concerti e gli spettacoli dal vivo, sfruttavi tutte queste offerte perché non ce n'erano altre. Come dicevo, fino al '77 era andato bene. Dopo il '77 si è rovinato tutto: se non sbaglio, allora ci sono state le Tesi di luglio, dopo il Congresso del partito, e si è cominciato a stringere la cinghia, prima di tutto sulle libertà, su cosa si poteva ancora leggere, cosa si poteva

ancora vedere, si è ristretta moltissimo anche la gamma dei film, passavano solo film vecchi o western in inglese. Comunque nulla che fosse legato al periodo dal '45 in poi, cioè al periodo della Cortina di Ferro. Poi, poco a poco hanno cominciato a ridurre i programmi televisivi: fino verso l'85–'86 si potevano ancora vedere parecchie cose in TV, dall'87 credo che il palinsesto sia diventato un sandwich, cioè telegiornale, un po' di altro programma, e poi di nuovo telegiornale, tutto in due ore, dalle otto alle dieci. E se c'era un film, lo vedevi spalmato su tre settimane, perché non ne mostravano più di 40–45 minuti per volta. I libri buoni li compravi a pacchetto, in libreria, soprattutto dopo l'85. Li compravi in libreria a pacchetto in una busta con i discorsi del Congresso e altri libri propagandistici del comunismo che ovviamente non comprava nessuno e che venivano stampati in tirature enormi. Era un due-in-uno. Vuoi il libro? Bene, e se l'hai trovato sicuramente ti porti a casa anche un po' di carta straccia, anche se Dio guardi a chiamarla così. Sono cresciuta con la Securitate alla gola: credo di sapere fin dall'età di cinque anni che certe cose non potevo dirle al telefono se l'apparecchio era nella stanza. Abbiamo vissuto, diciamo non con la paura, ma con l'abitudine: se volevamo parlare di qualcosa portavamo il telefono fuori dalla stanza. Abbiamo avuto fortuna, perché – siccome la nonna dopo un'operazione era costretta a letto – ci hanno autorizzato a montare un cavo telefonico più lungo. Per poter portare il telefono fino a lei; e così se c'era qualcosa o avevamo ospiti o venivano amici, soprattutto dei miei genitori in quel periodo, il telefono si portava sempre in un'altra stanza e si mettevano sopra due grossi cuscini, e se possibile anche una coperta. Per dämpfen [in tedesco, attutire] qualsiasi suono. Ora che mi guardo indietro so per certo che non avevamo diritti. Che la libertà era talmente limitata che ti chiedevi dove fosse. E soprattutto so che era tutto molto grigio. Le persone erano grigie anche nell'anima. Non bianchi e neri, ma grigi. Avevi, lo stipendio era lo stipendio, ma di alimenti niente. Mi ricordo che avevamo i buoni per la carne di pollo, i buoni per le uova, i buoni per – soprattutto dall'85–'86 la carne era di tre tipi: una testa di maiale, una testa di vitello e una testa di gallina. Eri sulla lista per il burro e ricevevi sul registro mezzo panetto di burro a persona al mese. Anche per il pane stavi in fila. Le code per la carne, soprattutto nell'anno in cui ho finito il liceo, l'84, le code per la carne erano già cominciate da circa un anno, ma fino alla maturità non potevo starci, ma dopo è stato tutto bello: sono entrata anch'io nei diritti da adulta. E mi ricordo che alle quattro [del mattino] andavo a mettermi in coda davanti a qualche macelleria di cui sapevo che alle otto avrebbe aperto e avrebbe avuto carne. Non sapevi per cosa stavi in fila. La coda iniziava verso le quattro, un po' alla volta, un po' alla volta arrivava qualcuno. Comunque, se arrivavo alle quattro non ero mai la prima. Verso le otto, da una coda di diciamo due persone (di solito stavano insieme famiglie o parenti, per fare compagnia, per scambiare due parole nelle quattro ore di freddo), si formava una coda di sette, otto, dieci persone in parallelo. Naturalmente non si arrivava fino a te, essendo così tanti. E ti rallegravi se arrivava qualcosa anche per te. Va bene, di carne di manzo non ne ho vista in quel periodo, di pollo la nonna ne aveva ancora a casa, e allevava anche le nutrie per avere carne. Di conseguenza il pollo e la nutria mi sono bastati per tutta la vita. Da allora io non mangio più pollo. Non

entra nemmeno se mi alzo in piedi su una sedia. Basta. Ma mi ricordo che c'erano anche le nutrie. Quelle erano molto apprezzate. Oltre alla pelliccia c'era la carne. So che la nonna in campagna aveva anche conigli. Quindi da lì veniva la parte di alimentazione.

Intervista con Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: Come ha attraversato il periodo comunista?

Dorin Dolghi [D.D.]: Essendo nati nel periodo comunista, non conoscendo altri sistemi, altre esperienze, per noi era la normalità. L'orario a scuola era molto rigido... Il tempo libero, dato che non avevamo mezzi – chessò, televisori o altre fonti di distrazione – lo passavamo davanti al palazzo con la chiave al collo. Le sere d'inverno, quando non c'era corrente, facevamo i compiti a lume di candela, oppure mi ricordo le sere in cui avevamo corrente e, di nuovo, una cosa tipica di quel periodo: mi ricordo che nella stanza dove io facevo i compiti stava anche papà, che ascoltava Europa Libera. E in qualche modo io tendevo l'orecchio, sentivo in sottofondo Europa Libera, ma non vi prestavo attenzione perché non erano questioni che mi riguardassero. Mi ricordo che ero proprio piccolo quando ho colto anche qualche trasmissione del Cenaclul Flacăra [Cenacolo Fiamma]. Era un fenomeno interessante nel periodo comunista, ne ho saputo di più in seguito. Era una sorta di forma di emancipazione della gioventù. Non l'ho colta... Ho beneficiato, posso dire che ho avuto una grande fortuna, durante il periodo comunista: credo che dopo che Nadia Comăneci ha ottenuto il famoso dieci, Ceaușescu si sia reso conto che gli atleti potevano essere ottimi ambasciatori per la Romania. Ha investito nello sport e i miei genitori mi hanno iscritto a una classe di nuoto. E il programma quotidiano, durante l'anno scolastico, era dalle 8 alle 12 lezioni, dalle 12 ci aspettava l'autobus e ci portava in piscina, due ore di allenamento ogni giorno. Questa è stata una cosa buona, oggi non credo sia più possibile una cosa del genere. Era una cosa obbligatoria. Altre scuole facevano atletica, da quanto ho capito, o altri sport. Tantissimi ricordi... Ah, mi ricordo una cosa che mi ha segnato, e cioè il programma dell'acqua calda a Cluj. Facevamo il bagno solo il mercoledì e il venerdì, perché allora c'era acqua calda. Per il resto, di mattina velocemente ci sciacquavamo la faccia con l'acqua fredda, ma il bagno solo secondo il programma. Naturalmente, di nuovo una cosa con cui, mah, non posso dire che siamo stati traumatizzati come generazione perché faceva parte della normalità della vita quotidiana: poiché i genitori partivano per le sei quando erano nel turno mattutino, e noi dovevamo essere a scuola alle otto, ci svegliavamo anche noi presto, verso le sei, e andavo con mia sorella a metterci in coda per il latte. Perché ci andavamo in due? Perché si dava solo un litro di latte a persona, e dato che eravamo già due, potevamo prendere due litri di latte. Alle sette apriva il negozio, in dieci minuti, quindici al massimo, fra i primi prendevamo il latte, correvamo a casa, lo lasciavamo in frigorifero e correvamo a scuola. In effetti non c'erano molti prodotti, l'offerta alimentare non era diversificata, era proprio crisi. Noi abbiamo avuto fortuna in famiglia, perché papà è diventato cacciatore

intorno all'84, '85. Quindi proprio in quel momento, negli anni '80, è stato difficile. Be', essendo cacciatore, durante la stagione di caccia ce la cavavamo, perché andava a caccia e portava a casa selvaggina: chessò, lepre, fagiano o, chessò, cinghiale. Sì, ed è così che ce la siamo cavata, perché noi non avevamo nonni in campagna come avevano altre famiglie, e in questo modo loro potevano procurarsi dalla campagna uova, un po' di formaggio, o patate e altre cose; noi non avevamo nonni e ci siamo arrangiati come potevamo. Mi ricordo un episodio interessante, credo fosse intorno all'87, quando andammo a trovare uno zio, un fratello di mia madre, che era minatore nella zona di Brad. Nella zona della città di Brad. Era minatore alla miniera d'oro. In quella zona di montagna, non essendoci collettivizzazione, le persone tenevano animali, ma dovevano consegnare una quota di quegli animali, o anche tutti, soprattutto i vitelli. E allora, durante quella visita, in qualche modo si sono fatti degli accordi: è stato macellato un vitello, che doveva poi essere dichiarato mangiato dall'orso o dal lupo o da altri animali; ma è stato macellato e, in un grande cesto di vimini avvolto in pellicole, è stato impacchettato non so, mezzo vitello, e dovevamo portarlo a Cluj. L'abbiamo messo sopra l'auto e siamo partiti verso casa. E sulla collina di Feleac c'era un posto di controllo della Milizia; prima del posto di controllo papà ha detto: «Vediamo se è tutto a posto». Con la carne che era sull'auto. E si è accorto, meno male che si è fermato, che nel frattempo erano colati liquidi dall'animale [ride]. E l'auto era piena di sangue. La abbiamo pulita rapidamente. C'era paura, perché se ti beccavano con una cosa del genere era già da fascicolo penale, perché era considerato sabotaggio dell'economia socialista e dell'ordinamento, e così via.

Intervista con Oana Pînzariu

Oana Pînzariu [O.P.]: Questo è stato il lato brutto del comunismo: fame, freddo, stare al buio, la mancanza di vestiti caldi, perché non avevi soldi per comprarli. Si trovavano, caldi e belli, di qualità, ma non avevi i soldi. [...] Il lato brutto del comunismo è stata la povertà. E anche quando avevi i soldi, non avevi cosa comprare. Questo è stato brutto, e da lì credo che tutti si siano rallegrati dell'arrivo della Rivoluzione e di esserci liberati della fame e del freddo.

Iulia Mihăiescu [I.M.]: E come riuscivate a dividere il cibo?

O.P.: Povera mamma, sinceramente ti dico che non so come ci riuscisse. Tante volte non c'era cibo... c'erano fagioli o patate, tutto ciò che era più economico. E ancora oggi le patate e i fagioli costano poco. Il pane era buono, a Călan avevamo pane buono e buona acqua dal rubinetto. Se non avevi cibo cucinato, ti facevi un tè col pane secco e andavi a letto. [...] Solo quando andavi a scuola, ad esempio, se vedevi un compagno con una merenda particolare o con del salame che non vedevi da un mese, allora ti veniva in mente che, ecco, esiste anche il salame e ti veniva voglia, ti sarebbe piaciuto mangiarlo, ma non svenivi né cadevi all'indietro. Ti passava prima di arrivare a casa.

Intervista con Sînziana Agneza

Sînziana Agneza [S.A.]: Quando vivevamo a Călan, ci sono venuti a trovare alcuni parenti dall'Ungheria, ma venivano solo di giorno, mentre di notte alloggiavano a Călan Băi o nella foresteria di Călan. Di notte la macchina della polizia pattugliava per vedere se non si trovassero da noi. Ma non c'erano problemi, perché conoscevi le leggi e dovevi conformarti.

Iulia Mihăiescu [I.M.]: E Lei è mai stata da loro in Ungheria?

S.A.: Sì, ci sono andata anch'io, quando avevo 15 anni.

I.M.: E come Le è sembrato uscire dal nostro paese, vedere la differenza?

S.A.: Oh, è stato molto più bello! Noi, quando eravamo bambini, non avevamo tante leccornie da mangiare, non c'erano nemmeno tanti soldi, perché lavorava solo papà, ma non si trovava nemmeno nei negozi ciò che si trova adesso. Invece, quando siamo andati in Ungheria, là c'era di tutto. I negozi erano pieni, c'era da scegliere, solo cose buone. Sono rimasta scioccata. Ricordo che ero con una mia cugina e siamo andate in cartoleria e abbiamo trovato dei pennarelli e una gomma da cancellare. Be', quando sono tornata a scuola, tutti dicevano: «Mamma mia, da dove li hai presi?», perché qui non si trovava niente del genere. C'erano solo i classici acquerelli, su una tavoletta, con qualche colore, e basta.

Intervista con George Pruteanu

George Pruteanu [G.P.]: Ho fatto anche questo, sì, sono stato corrispondente di «Radio Europa Libera» sotto pseudonimo. [...]

Sabina Cojocaru [S.C.]: [...] In che periodo è stato corrispondente?

G.P.: Negli anni '70 e... lavoravo in radio. Ma come dire?... Ho iniziato dal '70... ho mandato a lui..., non ricordo esattamente, c'era una trasmissione che si chiamava «Tinerama», per i giovani. E c'erano questioni legate a... non so, ero preoccupato, credo fosse prima della fine del liceo... ero scontento e ho scritto di tutto, ho scritto anche per certi amici, ho chiesto un po' di musica, a proposito di quello che ti dicevo... tutto firmato con uno pseudonimo. Mi davano solo la prima parte dello pseudonimo per non identificare la città. [...]

S.C.: E cosa mandavate... in realtà, prima di tutto, come mandavate i materiali quando eravate corrispondente?

G.P.: Beh, ci servivamo sempre dei turisti. Era l'unico modo... per il resto, a proposito di dischi, c'erano anche gli studenti stranieri che ne portavano, oppure se volevamo un pacchetto di «Kent» o cose così... gli davamo lei e loro compravano in valuta dallo *shop* le sigarette in questione, oppure volevamo una bottiglia di alcolico o un «Rexona» o qualcosa che mi sembrava interessante... i rapporti interpersonali risolvevano sempre il problema.

Capisci? Non bisognava cercare troppo lontano, non bisognava cercare troppo lontano. Esattamente la cerchia in cui ti muovevi in quel momento... eravamo sempre presenti all'«Unirea», c'era il bar al mezzanino e stavamo lì a ridere e a fare casino... poi c'era anche una discoteca.... perché loro d'inverno, quando non erano sulla costa, venivano in giro per il paese in vari posti... alcuni DJ.

S.C.: Lì vi incontravate con...

G.P.: Sempre, ma stavamo molto attenti perché non sai mai con chi stai parlando. Era pericoloso. Noi lo consideravamo pericoloso e sapevamo di dover stare molto attenti, però alla fine rischiavamo... quando sei giovane non pensi troppo alle conseguenze.

S.C.: E di che cosa parlavate quando mandavate i materiali?

G.P.: Per esempio di quello che ci scontentava, erano questioni legate al sistema scolastico... che questo non andava, che quello non andava, e così via... Non erano cose, come dire, che probabilmente non potessero immaginare da soli, però avevano forse una conferma da parte nostra, che rafforzava la loro convinzione che quello che facevano lì lo facevano bene. Dopo tanti anni, quando ti fermi a pensarci, su come hanno agito e dopo che hai lavorato tanti anni in un'istituzione di propaganda.... di questo stiamo parlando, no? Cominci a dubitare di te stesso e di tutti.

S.C.: Si riferisce a chi ha lavorato a «Radio Europa Libera» o a «Radio Iași»?

G.P.: Beh, sia agli uni che agli altri. [...] Va bene, è vero, sognavamo i «Levi Strauss», per questo dico che le differenze tra le generazioni non sono grandi. Era *cool* avere pantaloni a zampa larghi 30 cm, era *cool* avere i capelli lunghi... mantenendo le proporzioni, è vero, ma eravamo comunque dei matti, anche se stavamo sotto... e a quei tempi non pensavi neppure che potesse succedere qualcosa, che potesse cambiare qualcosa. Parlo degli anni '60–'70. No. Quando c'era un unico partito e quello... il capo era amato e basta, non pensavi che potessi cambiare qualcosa. Certo, c'erano canzoni, c'erano cose interessanti, sai? *Freedom*, *freedom*. Credo che lo abbiamo sempre saputo. Sì. Era solo un sogno. Era lontano dalla realtà, sai?

Intervista con X.B. (Anonimo)

Paula Corpodean [P.C.]: Mi può dire, per favore, come veniva visto il comunismo nello spazio pubblico e all'interno della comunità di cui faceva parte?

X.B.: Nello spazio pubblico non potevi dire nulla contro, perché in un attimo venivi rimproverato. In ambiti più ristretti, in famiglia, tra conoscenti sì, si parlava parecchio contro.

P.C.: È stato membro del P.C.R. o di un'organizzazione comunista?

X.B.: Più per obbligo che per buona volontà.

P.C.: Quali erano le attività specifiche al loro interno?

X.B.: Attività specifiche [ride]: arrivava la convocazione e, se non eri presente, ad esempio in fabbrica, se non andavi alla riunione di partito, ti tagliavano le ore. Sì, come ho detto: più per obbligo che per buona volontà. Per il resto non mi sono mai coinvolto in queste attività, e a essere sincero ero anche contrario, ma ho tenuto la bocca chiusa, perché non c'era nulla da fare.

P.C.: Mi dica se è mai stato nella situazione di opporre resistenza al regime comunista.

X.B.: Aaa... di tanto in tanto aprivo bocca in fabbrica e mi prendevo qualche cazziata, ma cercavo di non fare troppo rumore, perché sapevo che ci sarebbero state ripercussioni.

P.C.: E queste ripercussioni si riversavano anche sulla vita personale o solo sul lavoro?

X.B.: Ah, beh, ad esempio: ero una persona piuttosto ribelle, e poiché parlavo abbastanza, a quei tempi lo stipendio si riceveva in base a delle categorie. Più ne avevi, più eri ben visto e si riteneva che conoscessi meglio il mestiere, e ricevevi categorie superiori. Io lavoravo, sono stato fabbro meccanico, e nell'ultimo periodo nella meccanica fine e nell'ottica, che corrispondeva alla categoria VI, la categoria speciale, e non mi hanno lasciato dare l'esame di categoria, proprio perché parlavo troppo.

P.C.: Ha avuto persone vicine che si sono opposte al regime e hanno subito conseguenze?

X.B.: No. Non saprei.

P.C.: Qual era il tenore di vita nel periodo comunista?

X.B.: Ufficialmente, era schifoso. Era brutto. Tagliavano la corrente, tagliavano il gas, avevi le razioni di alimenti. Non ufficialmente, credo che tutti avessero qualcuno che portava qualcosa, che... ora faccio una piccola parentesi: una delle meraviglie del comunismo era che tutti rubavano e non spariva nulla. Insomma, dall'allevamento di polli si portava una gallina, qualche uovo, non so cosa, quindi uno doveva farsi delle relazioni, essere affidabile per queste relazioni, e così al nero te la cavavi. Ma ufficialmente era brutta.

P.C.: E ufficialmente, c'erano alimenti nei negozi?

X.B.: [ride] Sì, per esempio c'è il negozio «Sora» che a quei tempi era uno dei più grandi negozi di alimentari: entravi e sugli scaffali, ogni sessanta centimetri circa, c'era un vasetto di sottaceti. Pressappoco era questo che potevi scegliere. Oppure c'è una barzelletta: «Entra uno in macelleria: signore, avete coscia di maiale? No. Avete petto di pollo? No. Avete stinco di vitello? No. Allora dal retro il capo urla: Ehi, Ionică, chi è questo che fa tante storie qui dentro?». Più o meno era così. Entravi, vedevi i ganci vuoti, davi il buono, ricevevi non ricordo nemmeno quanti grammi di carne al mese, e poi 350-400 grammi di pane al giorno. Più o meno era così.

Intervista con X.C. (Anonimo)

Augusta Ţiplea [A.Ţ.]: E sebbene Lei abbia vissuto il regime comunista in giovane età, ha mai percepito la corruzione o la censura che esistevano in quel periodo?

X.C.: [...] Mia madre lavorava in un magazzino di alimenti; in pratica da lì venivano distribuiti gli alimenti alle mense scolastiche e agli ospedali. A un certo punto, la mia maestra le ha scritto un messaggio sul mio libretto dei voti. Suo figlio aveva un problema di salute. E le ha chiesto se poteva procurarle un pezzo di salame, per poter andare da un medico a far curare suo figlio. Quindi gli alimenti erano una sorta di moneta di scambio in queste cose. I soldi forse non erano così interessanti allora, perché non avevi molto da comprare con essi. Anche se avevi tantissimi soldi, i prodotti erano troppo pochi. E quindi era molto più interessante portare un prodotto. Se eri in campagna, portavi prodotti che avevi nella fattoria, oppure se riuscivi a comprare qualche sigaretta. La Kent era... Esiste anche un film, «Un cartuș de Kent» («Una stecca di Kent»), girato negli anni 2000, credo. È un cortometraggio, consiglio di vederlo. Affronta proprio questa storia. Oppure caffè, o quel che fosse, ciò che si poteva. Per esempio, io sono andata nell'88 in Bulgaria, in gita. Avevo otto anni. Non potevamo comprare valuta, cambiare lei in leva, anche se erano entrambi paesi comunisti. E allora ci hanno detto – gli organizzatori lo sapevano già – che dai bulgari si potevano vendere benissimo i deodoranti. E così sono partita con la borsa contenente 5–6 flaconi di deodorante. Essendo a Cluj la «Farmec», i deodoranti si trovavano. Era un deodorante assolutamente orribile. Aveva un odore tremendo, lo chiamavamo «Mozaic». E me lo ricordo da tanti anni. Siamo arrivati in una cittadina della Bulgaria, credo a Pleven, e siamo andati nella zona del mercato centrale. Quando eravamo ancora sull'autobus, abbiamo tirato fuori i deodoranti per venderli. Non sono passati dieci minuti e li avevamo venduti tutti, compreso quel «Mozaic» puzzolente. È stato un *bestseller*. Con i pochi leva avuti, ho preso ai miei genitori, che a quei tempi erano fumatori, una stecca di sigarette BT, Bulgar Tabac, che a quei tempi erano molto apprezzate. Erano molto più raffinate delle sigarette che si trovavano in Romania. E mi sono comprata un modellino. Avevo qualche copeiko – anzi no, copeiki sono dell'URSS. Erano stotinki. Era una sotto-suddivisione del lev, come il *ban* da noi rispetto al *leu*. Mi erano rimasti alcuni stotinki, non li avevo spesi, e non si poteva entrare nel paese con valuta straniera. E mi ricordo che ci infilammo le monete nei calzini, per non farci beccare in frontiera con i soldi addosso ai controlli. Quindi vi rendete conto: bambini di otto anni facevano queste cose, perché era stato detto loro: «non si può, non si può, non si può».

Intervista con Ana Borza

Sara Samşudean [S.S.]: Come veniva percepito il regime [comunista] dalla gente?

Ana Borza [A.B.]: Be', la gente era scontenta. Bisbigliavano tutto il tempo. Erano scontenti, parlavano tra di loro. Erano scontenti degli stipendi. Il lavoro era moltissimo e duro.

S.S.: E a questo livello... Come, parlavano male di Ceaușescu, ad esempio?

A.B.: Be', parlavano anche male e tutto il tempo si facevano barzellette. Credo che sia stato questo a tener su il rumeno: le barzellette fatte alle spalle di Elena e Nicolae Ceaușescu. Insomma, ridevano per non piangere, come si suol dire.

S.S.: E non c'era una grande paura della Securitate?

A.B.: Tra di noi c'erano operai che andavano a riferire le cose. Erano membri di partito. I membri di partito erano pagati meglio. Avevano probabilmente qualche rendita. E c'erano informatori che andavano a riferire e magari aggiungevano anche cose di loro invenzione.

S.S.: E tu ne hai mai conosciuti? Ci sono mai state situazioni del genere?

A.B.: No, ma sapevo che ce n'erano in mezzo a noi. Io non ho avuto problemi, anche se anche io ho parlato qualche volta.

S.S.: Ma... non hai mai avuto questa sfortuna, ho capito. Cosa pensi abbia scatenato i movimenti del dicembre 1989?

A.B.: Lo scontento degli operai. La mancanza di cibo. I negozi erano arrivati, erano vuoti. Dopo gli anni '80, io la penso così.

Intervista con Elena Ardeleanu

Georgiana Zinca [G.Z.]: Che lavoro facevano i Suoi genitori o altri membri della famiglia?

Elena Ardeleanu [E.A.]: I miei genitori [erano] agricoltori, alla base avevano una bella fattoria, classificati a quel tempo come *chiaburi* [kulaki], per via di una situazione più agiata rispetto al resto della gente del villaggio. A causa di questi problemi, in quanto persone più benestanti, l'intera famiglia ha sofferto moltissimo. A scuola, sia alle elementari sia poi alle medie, eravamo perseguitati per questo motivo, perché eravamo classificati chiaburi, e in quel periodo i chiaburi erano molto perseguitati. Mi ricordo, fin dai primi anni dell'asilo, come venivamo alzate dalla tavola e mandate a casa, dicendoci che noi avevamo da mangiare e potevamo andare a casa, perché ce n'erano altri più bisognosi che potevano mangiare con gli altri. Per noi è stato un periodo molto difficile. Poi a scuola, fin dai primi anni, sono iniziate persecuzioni di ogni tipo. Alle recite scolastiche, ad esempio, ci veniva assegnato un ruolo e a metà del ruolo venivamo fatte uscire di scena. Questo si è ripetuto anno dopo anno. Con il tempo, andando al liceo, io perlomeno, sono stata la prima delle ragazze a

separarmi dai genitori e ad andare al liceo di Piatra Neamț. Lì il fascicolo veniva controllato molto attentamente, e poiché mio padre era stato mandato in prigione nel 1957, e io dovevo andare a sostenere l'esame al liceo di Piatra Neamț, mia madre dovette modificare quel foglio di iscrizione. Nel senso che dovevamo mentire dicendo che tutto era a posto, che non eravamo membri di partito [molto probabilmente l'intervistata si riferisce all'essere membri di partiti diversi da quello comunista], che eravamo persone con possibilità materiali modeste. Cosa che non era vera. E così ho passato i quattro anni di liceo, sotto questa pressione permanente di poter essere scoperta un giorno a mentire. Sono passati gli anni del liceo, e poiché eravamo otto figli, ci siamo sostenuti l'un l'altro. I ragazzi, essendo più grandi e avendo un lavoro, hanno preso in cura noi tre ragazze più grandi e ci hanno finanziato gli anni di scuola, alleggerendo la vita di mia madre, perché mio padre era in carcere.

G.Z.: Com'era la vita quotidiana? Quali difficoltà o vantaggi ha incontrato durante il regime?

E.A.: In tutto questo periodo, poiché esisteva quel sistema di collettivizzazione, i miei genitori, non avendo voluto entrare nel collettivo, sono stati così perseguitati e mio padre è stato in carcere per sette anni, sebbene fosse stato condannato a dieci anni e un giorno. È riuscito a farne solo sette perché è arrivato il regime di Ceaușescu, che ha concesso un'amnistia, e così mio padre non ha scontato i dieci anni e un giorno. Io ho vissuto due periodi, due regimi: uno con Gheorghe Gheorghiu-Dej e Petru Groza; poi nel 1964 è arrivato il regime dei Ceaușescu, dove il partito comunista comandava su tutto. A scuola siamo state incluse, grazie alla nostra diligenza, in ogni tipo di attività. Perché eravamo bambine più istruite, più diligenti, ben educate, con la buona educazione ricevuta in famiglia. [...]

G.Z.: Che professione ha svolto durante il regime comunista, e com'era l'ambiente di lavoro e i rapporti con i superiori o con i colleghi?

E.A.: Ho terminato la scuola tecnico-sanitaria nel 1964, dunque ero in pieno regime comunista. Da neodiplomata ho lavorato per due anni alla maternità di Bacău. Poi mi sono sposata e sono tornata a Cluj, alla clinica di ostetricia e ginecologia, che era la mia specialità. Non ho avuto alcun tipo di problema sul lavoro. Sono sempre stata ben vista, ho lavorato nei reparti più difficili della clinica: terapia intensiva, anestesia o sala operatoria come strumentista. Le mie relazioni personali – ma era anche un'altra vita allora. Il rispetto per il lavoro, il rispetto per i colleghi era molto evidente, e chi faceva il proprio dovere riceveva la giusta ricompensa, nel senso che veniva onorato con uno scatto o con un avanzamento di grado, una promozione. In tutto questo periodo ho avuto la fortuna di lavorare con un ottimo gruppo di infermiere, ben preparate, e con docenti molto bravi. [...]

G.Z.: Ma c'erano controlli sul posto di lavoro?

E.A.: Sì, in quel periodo, perché nel 1986 fu emanato il decreto con il divieto di aborto [si tratta del Decreto 770/1966 sul divieto di aborto su richiesta; l'intervistata fa confusione sulla data], il mio reparto essendo di ginecologia, e poiché in quel periodo era proibito provocare l'aborto. Sì, venivano effettuati molti controlli dopo le 12:00, l'01:00 di notte,

a campione. Sì, si contavano i farmaci nell'armadio. Si contavano gli strumenti con cui si facevano gli aborti, anzi piuttosto la cassetta degli strumenti, si controllavano le soluzioni che erano necessarie a quell'intervento. Gli stupefacenti: avevamo un registro in cui registravamo ogni stupefacente utilizzato, e ovviamente erano tenuti sotto chiave e sempre contati, consegnati da una collega all'altra, quindi non era possibile che mancasse qualcosa dall'armadio o non venisse somministrato. Se sul foglio era scritto di somministrare, si somministrava, e subito si rimetteva il lucchetto all'armadio. Altri problemi non ce ne sono stati, non me ne ricordo.

Intervista con Maria Costea

Maria Costea [M.C.]: Avevo un compagno di scuola che lavorava in un laboratorio di pubblicità per il commercio. Faceva l'allestimento per i negozi. E una volta mi ha detto: «Dai, non vieni da noi, se tanto non ti piace al *Someşul* [fabbrica di maglieria di Cluj-Napoca]?». È da lì che sono andata in pensione. Mi è piaciuto quello che facevo. Realizzavo decorazioni per le stagioni, per i diversi eventi. Ed eravamo un gruppo molto buono, davvero piacevole. E facevo quello che mi piaceva, capisci? [...] E quando ha aperto il mercato di Mărăști [un quartiere di Cluj-Napoca], tutte le insegne pubblicitarie: calzature, maglieria, tutto, sui chioschi, io le ritagliavo, le incollavo e facevo la pubblicità, facevo l'allestimento, facevo tutto. [...] Insomma, ho sempre lavorato a qualcosa. Sempre. Quando aprivano i negozi, perché dopo la Rivoluzione hanno aperto dei negozi, non c'erano più solo negozi di stato, da tutti mi dicevano: «Dai, non venite a farci la pubblicità sul vetro?». Sai, dalla carta, dalla pellicola, ritagliavo le lettere e le incollavo. E a proposito, quando ha aperto l'«Interservisan» [il Centro Medico-Chirurgico Interservisan Gheorgheni, inaugurato nel 1993, la prima clinica privata a socio unico in Romania] lavoravo di notte: in ogni ambulatorio dovevo fare un arrangiamento floreale, ma con fiori artificiali. In ogni ambulatorio, così aveva voluto il proprietario, il signor Pop, ora è morto poveretto, comunque, lavoravo di notte e facevo, non so, c'erano centinaia di ambulatori lì. Quando ha aperto, erano centinaia. [...]

Maia Gruici [M.G.]: Lei ha lavorato molto in questo ambito artistico. Ha creato moltissimo lavoro manuale. Ha sentito in qualche modo una differenza? Cioè, è cambiato qualcosa nell'ambiente di lavoro dopo la Rivoluzione? O è rimasto in qualche modo lo stesso?

M.C.: Dopo la Rivoluzione ho avuto più lavoro, più lavoro, sì. Si sono aperti gli orizzonti. Opportunità... che ti chiamavano... non riuscivo a tener dietro a quanti posti dovevo andare. Te lo dico, dopo la Rivoluzione, di più. Prima lavoravo, facevo slogan, ritagliavo gli slogan, ma lavoravo anche il sabato e la domenica se serviva. Però è dopo la Rivoluzione che si sono aperte. Non riuscivo a starci dietro alle commesse che avevo.

Intervista con Constantin Balica

Matei Balintoni [M.B.]: Dal punto di vista economico, come sono cambiate le cose... com'erano i negozi prima della Rivoluzione, come funzionavano?

Constantin Balica [C.B.]: Nel periodo precedente la Rivoluzione c'era una penuria totale, nei negozi non c'era nulla; soprattutto gli ultimi anni sono stati disastrosi: tutte le vetrine erano vuote, trovavi solo certi capi di abbigliamento, di pessima qualità, che a stento potevi comprare. La gente si procurava i vestiti da varie persone, da quei *shop* fatti per gli stranieri, e li rivendeva, ma in generale era una penuria assoluta. Dopo il '90 i negozi hanno cominciato istantaneamente a riempirsi sia di alimenti sia di vestiti di ogni tipo; persone con iniziativa andavano e portavano vestiti dalla Turchia, dalla Serbia, da vari posti. Era un commercio molto debole e non regolamentato, una sorta di mercato nero su scala più ampia, dei germogli di attività commerciale. Il problema è che, non avendo un'industria ben sviluppata e competitiva, la Romania – il leu rumeno, che avrebbe dovuto basarsi sull'industria locale – non aveva un sostegno economico. La gente continuava ad andare in fabbrica, prendeva i soldi, ma i soldi si svalutavano da un giorno all'altro, e di fatto, pur essendo i negozi pieni, non potevi più comprare nulla perché i soldi non bastavano più. Sai, era esattamente il contrario. Le persone guadagnavano sempre di più, sempre più lei, ma lei senza valore. Eravamo arrivati a guadagnare milioni di lei, ma con quei milioni di lei non potevi comprarti nulla. Quindi un'inflazione assolutamente galoppante, proprio perché non c'era un'attività economica forte, non c'era più un'industria competitiva, tutto era nelle mani dello Stato, che non poteva privatizzare l'industria così in fretta. Lo Stato doveva pagare le persone che lavoravano, non poteva permettersi di licenziarle, e stampavano sempre più soldi perché ciò che producevano non era richiesto in Occidente, non si poteva nemmeno vendere, e quindi era tutto un po' fittizio. Si gonfiava una bolla, e sì, verso la fine degli anni '80 non trovavi più arance, non trovavi più banane. Poi hanno cominciato ad apparire tonnellate di arance, banane, ma non potevi davvero comprarne, solo così, una o due, capisci? [...]

Intervista con Avram Vâtcă

Andra Marcu [A.M.]: Come veniva percepita la religione [durante il periodo comunista]?

Avram Vâtcă [A.V.]: Io dico sinceramente che andavo in chiesa, io ci andavo! Ma non avevo paura di [andare in] chiesa. Perché dissi a mia madre: «Beh, adesso vado a Cluj, non potrò più andare in chiesa!», e lei disse: «Passa vicino alla chiesa». Io le dissi: «Ma la gente mi vede!», e lei disse: «Fatti il segno della croce anche con la lingua, dentro la bocca!». E una volta, dopo essere venuto qui, a Cluj, vado in chiesa e mi dico: «Vado un pochino e mi metto più avanti», perché da dietro non ti vedeva, non ti riconosceva nessuno, dato che io

non mi voltavo più indietro. E, una volta, mi volto per vedere chi c'era dietro di me, perché sentivo un movimento così, un po'... diverso dal solito. Chi credi che fosse? Il capo della polizia locale. Dico: «Signor Pascu, anche lei [viene] in chiesa?». Dice: «Avram, sta' zitto, non dirlo a nessuno». Il capo della polizia andava in chiesa, ci andavamo di nascosto, da Mărăști andavamo in chiesa a Gheorgheni. Ma anche lì c'erano dei nostri colleghi, anche lì ti sorvegliavano. Se ti seguivano, andavano a riferirlo al capo reparto e ai tuoi colleghi, dicendo: «Guarda, Vâtcă frequenta la chiesa», e non so che altro.

A.M.: E ti denunciavano alla Securitate?

A.V.: No, io non ho avuto denunce di questo tipo, eppure ci andavo, lo dico sinceramente, non so perché. I colleghi sapevano quello che sapevano, perché ci andavano tutti, sai? Ma ci andavano di nascosto e non era proprio come si racconta, non è vera questa cosa. [Per esempio], là, a Rișca, potevi andare in chiesa tutti i giorni, nessuno si occupava di te. Allora ci andavo più spesso di quanto ci vada adesso. Adesso non ci vado più, soltanto nelle feste: a Pasqua e a Natale.

[...]

A.V.: I miei genitori sono stati molto buoni con me, mia madre mi voleva molto bene, però mi mandava a lavorare, forse perché era anche difficile, era difficile procurarsi i vestiti. Io ho sempre portato le opinci [calzzature tradizionali romene], fino a... ricordo quando andai a farmi la carta d'identità, ci andai con mio padre, mi pare che avessi compiuto quattordici anni, e la carta d'identità la feci a Huedin. Ricordo che andai a piedi da Rișca fino a Huedin, insieme a mio padre, e quando arrivai a Huedin mi tolsi le opinci e mi misi gli scarponi di mio fratello. Perché io non avevo scarponi, indossavo soltanto quello che rimaneva a loro, sai? Ho portato soltanto le opinci fino all'età di quattordici anni. Ricordo che una volta mia madre mi diede dei soldi e disse: «Avram, prendi qui venticinque lei». Le scarpe da ginnastica costavano ventidue lei, questo me lo ricorderò finché vivrò, erano di quelle scarpe cinesi, bianche, non quelle grandi tipo Adidas, soltanto delle scarpe da ginnastica bianche. Ed erano cinesi, così ricordo, e costavano ventidue lei. E andai a Mănăstireni, dove il sabato c'era il mercato. Che cosa feci io? Mia madre mi aveva detto: «Mettili in tasca, così non li perdi [i soldi]». Misi la mano in tasca, presi i soldi in mano e li tenni stretti nel pugno. E andai al negozio per comprarmi le scarpe da ginnastica, ma quando aprii la mano, i soldi non c'erano più... Non so quando aprii la mano, che cosa feci, non so, e io mi ero dimenticato di avere i soldi in mano, credevo di averli in tasca... Ricordo che poi tornai indietro e rifeci due volte tutto il percorso, piangendo. E avevo perso i soldi. Dissi: «Adesso vado a casa, chissà quante botte prenderò!». E dissi che avevo perso i soldi: «Beh, vedi che cosa succede se non stai attento?». Non mi picchiò, non mi rimproverò neppure. Disse: «Non fa niente, se quest'estate andrai a lavorare, mi daranno un po' di soldi e te ne darò perché tu possa comprartele allora!». Non ricordo più se alla fine comprai o non comprai quelle scarpe, ma questo fatto di aver perso i soldi, questo me lo ricordo... Andra, è stata una vita molto dura, molto dura.

Intervista con Ramona Burcă

Andrei Burcă [A.B.]: Qual è il primo ricordo che ti viene in mente legato al comunismo?

Ramona Burcă [R.B.]: Il primo, proprio il primo, è quello legato alla Rivoluzione del dicembre 1989, quando ero nelle vacanze di Natale dai nonni materni, nel villaggio di Dobrocina, nella valle del Someş, e seguivo in televisione lo svolgersi delle ostilità. [...] Un'altra sequenza esistenziale che mi viene in mente quando penso a quell'epoca è l'immagine delle code davanti ai negozi alimentari. Ricordo che molte volte i miei genitori mi mandavano a prendere la razione di latte, burro, uova o pane: stavo a lungo in fila, ascoltando ogni sorta di racconti degli adulti. A volte mi portavo dietro un libro e leggevo interi capitoli. Altre volte i prodotti finivano prima che arrivassi alla cassa e dovevo tornare il giorno dopo a rimettermi in coda. Alcuni dei nostri vicini partivano molto presto, a ore mattiniere, 5–6 del mattino, e si sedevano in fila su sgabelli pieghevoli, di quelli da pesca. Succedeva in tutte le stagioni, nella canicola dell'estate o nel gelo dell'inverno. E a Sf. Gheorghe i geli erano terribili: non di rado si registravano persino -20°C.

A.B.: Come si manifestavano i rapporti di lavoro/di scuola?

R.B.: L'anno scolastico era organizzato in trimestri: il primo durava dal 15 settembre fino a prima di Natale, il secondo dall'inizio di gennaio fino verso aprile, all'incirca a Pasqua, e il terzo da aprile al 15 giugno, alla fine dell'anno scolastico. Le prime 3–4 settimane dell'anno scolastico erano dedicate alla «pratica agricola», un esempio di «lavoro patriottico», che oggi chiameremmo «volontariato», ma obbligato, non di buon grado. Significava che andavamo a raccogliere patate. Nella nostra zona era quella la coltura agricola dominante. Al mattino ci facevano salire sugli autobus, vestiti in modo adeguato e con noi secchielli e guanti, preparati con cibo, perché non ricevevamo nulla da chi ci sfruttava, nemmeno acqua; venivamo trasportati nel campo coltivato a patate e organizzati in gruppi. Le patate dovevano essere raccolte, suddivise in base alla dimensione, caricate nei sacchi, poi nei rimorchi dei trattori che le portavano nei magazzini delle CAP. La sera ci riportavano in città con gli stessi autobus, controllandoci all'imbarco, perché non si avesse rubato qualche tubero.

Intervista con Rodica Hetea

Rodica Hetea [R.H.]: Anche se avevo, diciamo, 12 anni o quanti ne avevo, c'erano molte cose che sentivo non andare bene. Avevamo le tessere razionate per le uova, per il pane, per il burro, per la carne. Non potevi andare al negozio e comprare quello che volevi e quanto ne volevi, perché tanto i negozi erano vuoti. Non c'era niente da comprare. E con quelle tessere potevi comprare solo quando arrivava la merce. E la merce arrivava di tanto in tanto, non era così... Insomma immagina che non trovavi pane, che dovevi stare in coda per il pane per prenderne... [...] Ora, cos'altro ti racconto? Della scuola? Cos'altro c'è stato a scuola?

Daria Furdui [D.F.]: Se hai un ricordo particolare...

R.H.: A scuola, sì, ecco, a scuola, per esempio, fino al periodo del comunismo eravamo pionieri, eravamo comandanti di distaccamento, comandanti di gruppo, c'erano tutti questi tipi di classifiche. So che allora ero comandante di distaccamento... [...]

D.F.: A cosa servivano?

R.H.: Se chiedi a me, non a granché. Il capoclasse di adesso faceva più o meno quello che fa adesso, solo che c'erano, di tanto in tanto... avevamo, ogni trimestre, non ricordo più quante riunioni di distaccamento, come le chiamavamo, e dovevi fare una specie di rendiconto e presentare la situazione della classe. Sì, ogni sorta di cose, abbastanza... [...]

D.F.: E avevano un'utilità o...?

R.H.: A noi non piacevano, è chiaro, perché c'erano cose, tutto ciò che riguardava la politica e così via. Eravamo troppo piccoli per... capire, come dire, cosa facesse il Comitato Centrale e chi fosse [nel] Comitato Centrale e il compagno Ceaușescu e... perché dovevamo continuare a menzionarlo nelle nostre lezioni e nelle nostre riunioni di distaccamento. Ma le facevamo, perché così doveva essere. Per questo dico: la scuola a quei tempi era abbastanza politicizzata. [...] E ci siamo liberati anche del lavoro patriottico. E questa è stata una cosa che mi ha rallegrato moltissimo, perché di solito in autunno ci facevano andare al lavoro patriottico. E andavamo, non so quanto durasse, due o tre settimane, durante le quali... ci portavano nei campi, o a raccogliere granoturco, o a raccogliere uva, carote, tutto, chissà cosa. E... era abbastanza pessimo, perché ci portavano con quei mezzi, ci ammucchiavano lì in certi mezzi che usavano per i campi. Ci ammucchiavano, ci ammucchiavano lì quanti ce ne stavano, come a un'ora di punta, oggi, su un autobus delle grandi città. E stavamo tutto il giorno, lavoravamo lì, tornavi a casa, oltretutto, eri sporco e... E poi, dopo che finiva quel periodo di lavoro patriottico, gli insegnanti cominciavano: «Non avete voti!». E so che per noi era sempre così, ottobre era sempre il mese del lavoro patriottico, e dopo lo stress, perché aspetta, non avete voti, aspetta, dobbiamo insegnarvi, fare verifiche, e chissà cos'altro. Ed era abbastanza... il primo trimestre era il più lungo, ma era un po' stressante per via di questo, con... E ci portavano al lavoro patriottico fin dalla quinta. Quindi da... io avevo 10 anni in quinta; questi qui, le medie e le superiori, li portavano al lavoro patriottico. E così dopo me ne sono rallegrata.

Intervista con Monica Columban

Daria Furdui [D.F.]: Tutto il tema del comunismo va bene. Quello che ho selezionato io riguarda forse anche quella paura di essere osservati dagli altri, di essere abituati a stare molto attenti a ciò che si dice.

Monica Columban [M.C.]: Sì, ok, posso parlartene. Credo che una caratteristica degli anni '80, di cui ti parlerò di più, perché ero già adulta e consapevole, una caratteristica è che era

scomparso il terrore che c'era stato negli anni '50. Cioè, mia madre aveva 20 anni negli anni '50 ed era stata appena assunta, come contabile, al panificio di... e c'erano lì moltissime persone. Ricorda che, una volta, all'uscita dal lavoro, davanti alla fabbrica si sono fermati alcuni colleghi a chiacchierare e uno di loro ha raccontato una barzelletta politica. Il giorno dopo, quel collega non si è più presentato al lavoro. Era così negli anni '50. Negli anni '80 non c'era più questo terrore. Non è che la polizia o la Securitate ti portassero via davvero per ogni barzelletta politica che raccontavi.

D.F.: Ma comunque, c'erano conseguenze?

M.C.: C'erano conseguenze, certo. E quando il regime comunista riteneva che... che la persona stesse diventando pericolosa, ovviamente la convocavano per «colloqui», alla Securitate, per minacce. Ma esisteva davvero, Daria, una paura di dire ciò che pensavi al di fuori di un contesto che consideravi molto sicuro. In famiglia mia, ad esempio, si ascoltava Radio Europa Libera, era la nostra unica fonte di informazione reale su ciò che accadeva.

D.F.: Ma era proibito.

M.C.: Era proibito. Era proibito e perciò cercavamo di ascoltarla in modo che non tutti i vicini sentissero che la stavamo ascoltando. Per di più, veniva disturbata. Si faceva un disturbo a livello nazionale, perché non si sentisse molto bene. E mi ricordo perfettamente – non tanto della politica adesso – ma a scuola, al liceo, eravamo molto interessati alla musica, alla musica occidentale, sì, alla musica leggera. Era l'epoca del rock. E Radio Europa Libera aveva una classifica musicale, la *top ten* di Europa Libera. E ascoltavamo i pezzi. E poiché il disturbo funzionava in modo diverso in diverse parti della città, quando arrivavamo a scuola ci riunivamo per ricomporre le parole delle canzoni che avevamo ascoltato, perché alcuni erano riusciti a sentire chiaramente il primo e il secondo verso, in un'altra parte della città altri avevano sentito chiaramente il terzo e il quarto. Capisci? E ricomponevamo i versi delle canzoni. No, non si parlava apertamente di problemi politici, si parlava per allusioni. C'era il doppio linguaggio, il doppio linguaggio del comunismo, e tutti lo praticavano. Questo è chiaro.

[...]

Sì, senti, ora ti racconto anche un episodio che credo ti commuoverà. Nell'88 è nata Alexandra, in febbraio, nostra figlia. E, verso la fine dell'88, l'inizio dell'89, Alexandra era già un bebè a cui si poteva diversificare l'alimentazione e avrei dovuto darle frutta. Mio marito era arbitro di pallacanestro ed era andato ad arbitrare a Satu Mare. E lì ha incontrato un amico, collega arbitro di pallacanestro, che era appena tornato dalla Germania, dalla Germania democratica. Era stato – non in quella federale, ma nella Germania socialista – ed era stato incaricato di portare, non immaginerai cosa, una sportina di banane. Perché da noi non si trovavano banane. E sapendo che lui aveva un bambino piccolo a casa, ha detto: «Senti, do anche a te due banane». Mio marito le ha avvolte in carta di giornale per proteggerle, è arrivato a casa con quelle banane come si arriva con le reliquie di una santa. Ed eravamo entrambi molto curiosi di sapere se ad Alexandra sarebbero piaciute o no. Allora,

la prima volta abbiamo sacrificato mezza banana, l'ho messa in una tazzina, l'ho schiacciata e ho dato alla bambina la banana. Le è piaciuta così tanto che si è sporta dal seggiolino in cui mangiava, ha afferrato il bordo della tazzina con il ditino e l'ha tirata per vedere se ci fosse rimasto qualcos'altro. E le ho dato anche l'altra mezza banana. La seconda banana preziosa non gliel'ho data il giorno dopo, perché era troppo come banchetto, l'ho tenuta fino al terzo giorno, controllando di continuo che alla banana non capitasse qualcosa. E alla bambina è piaciuta moltissimo. Mio marito, allora, credo senza alcun rimpianto, se avesse avuto un fucile avrebbe sparato a Ceaușescu, per quel sentimento di frustrazione di non poter dare a tuo figlio una banana. Non gliela puoi dare, capisci? Comparivano sul mercato, eventualmente, prima di Natale. Nell'89 le cose sono cambiate, e a partire dal 1990, quindi da 35 anni a questa parte, il padre di Alexandra mette nel pacchetto di compleanno di Alexandra anche delle banane. Comunque vada, le banane non mancano mai dal regalo. Insomma, era questa l'idea, che avevi mangiato banane una volta e non sapevi se avresti mai più mangiato banane in vita tua. Più o meno le cose stavano così.

***

Anda Crișan [A.C.]: Come vi divertivate sotto il comunismo, nel tempo libero, oppure quali stupidaggini facevate a scuola? Mi sembra una sorta di resistenza molto innocente, questa cosa di fare sciocchezze e divertirsi tra giovani sotto il comunismo.

Monica Columban [M.C.]: Oltre al fatto che c'era questa associazione fantastica in classe, come ti dicevo prima, ricomporre i versi delle canzoni che sentivamo a Radio Europa Libera, c'era anche un movimento culturalmente molto interessante, dico io. Forse direte che non è divertimento, ma forse arrivo anche al divertimento. Era molto difficile entrare in possesso di alcuni libri importanti. E allora, ad esempio, ero in undicesima, alla fine, quando è uscito il romanzo di Marin Preda *Il più amato dei terrestri*, ed è stato ritirato dalle librerie in due ore. È uscito ed è stato ritirato, perché erano sfuggite alla censura una trentina di pagine che non sarebbero dovute apparire, i volumi sono stati ritirati, mandati al macero, e in circa 10 giorni è uscito di nuovo, ma senza quelle 30 pagine. Be', il semplice ritiro del romanzo dalle librerie ha suscitato un interesse ancora maggiore per il romanzo, e allora una mia compagna di classe – i suoi genitori erano riusciti a comprare il romanzo nella prima versione, prima che arrivasse la telefonata da Bucarest – ha portato il romanzo a scuola. Lo avvolgevamo in carte di ogni tipo, per nascondere esattamente che cos'era, e ce lo passava perché lo leggessimo a turno. Ma era estremamente rigido: tutti volevano leggerlo, e ciò significava che avevi il romanzo, ad esempio, oggi, il primo volume, da oggi alle 14, quando uscivamo da scuola, fino al mattino dopo alle 8, quando dovevi riportarlo, perché doveva essere passato a un altro compagno.

[...]

A.C.: E in quegli anni, 3 anni avete lavorato come insegnante sotto il comunismo?

M.C.: Sì, 3 anni; ho finito l'università nell'86, nel 1980 erano state «chiuse» le città, il che significava che da nessuna parte nel paese, nelle grandi città, si poteva ricevere

un'assegnazione alla fine dell'università. Ed era una misura attraverso cui il regime comunista riusciva a popolare le scuole rurali; avevamo l'assegnazione esclusivamente nei villaggi ed era una politica perfida di mescolamento delle zone geografiche...

(...) Ebbene, i laureati di Cluj, almeno quelli di filologia, avevano assegnazioni in massa in Moldavia e nel Delta del Danubio, quando si... si arrivava al posto. Noi quell'anno ci siamo laureati in 25 in romeno, le coorti erano molto piccole, e dei 25 posti, solo 7 erano in Transilvania. Un posto era alla casa di accoglienza per minori di Gherla, lo ha preso la prima della nostra promozione, Ioana Bican. Dopo c'erano altri due posti in Maramureș o in Satu Mare, mi pare. (...) Due posti erano uno in Harghita, uno in Covasna, e li hanno presi i miei amici di Sibiu, che erano marito e moglie, e li hanno presi in distretti vicini, in modo da poter comunque formare una famiglia. E c'era il posto in Sălaj, che ho preso io, perché lo consideravo un posto da pendolari, diciamo. Cioè, 120 chilometri da Cluj era qualcosa di meglio del Delta del Danubio. E ciò che mi è sembrato mostruoso in tutta questa storia è il fatto che mi ero fatta la carta d'identità di Cluj attraverso il matrimonio, ma la carta d'identità di Cluj poteva essere persa con grande facilità, perché le polizie locali avevano l'ordine di ricorrere a ogni mezzo per far ottenere al laureato, allo stagista, una carta d'identità di quella località. E allora io lasciavo a casa la carta d'identità e andavo senza documento al posto in Sălaj, perché ci sarebbero state pressioni tali che non sarei riuscita a non consegnare la carta d'identità. E allora era meglio non averla, perché se perdevo la carta d'identità di Cluj non potevo più tornare a Cluj e sarei rimasta eternamente sepolta in quel villaggio dimenticato da Dio, lì, in Sălaj.

[...]

A.C.: Bene. E dopo essere andata a scuola, ricorda com'era la scuola, com'era l'uniforme?

M.C.: Alle medie l'uniforme era un grembiule blu con camicetta azzurra, e al liceo l'uniforme era un grembiule *blu navy* con camicetta azzurra, era così. Al liceo, parliamo degli anni 1977–1981 nel mio caso, si portava anche il numero matricola. Era di solito cucito sulla manica della giacca, ma era già cominciata una forma di ribellione: io credo che l'onda dei movimenti studenteschi del '68 in Francia fosse arrivata pian piano, verso il '77, anche da noi, perché trovavamo ogni sorta di sotterfugio per liberarci del numero matricola. (...) E, di nuovo, era piuttosto rigido: non potevamo truccarci, non potevamo portare gioielli a scuola. Comunque lo facevamo, ma molto discretamente, perché altrimenti ci sarebbero state... ripercussioni piuttosto severe. Ah, e portavamo la fascia! La fascia bianca! Quella è stata un terrore, l'ho sempre odiata; credo sia stato il dettaglio che mi faceva uscire di senno di più, fra tutte le cose dell'uniforme. E avevamo una professoressa coordinatrice, una donna assolutamente straordinaria, ma molto severa, molto rigida, che pretendeva da noi un aspetto impeccabile, e allora cercavamo un po' di aggirare l'aspetto impeccabile, cioè andavamo, portavamo l'anello e non portavamo la fascia. Ma so di esserle rimasta con un riflesso: non tutti gli insegnanti erano così rigidi, ma la coordinatrice lo era, e mi è rimasto un riflesso, nel momento in cui la vedevo nel corridoio – una donna che ho davvero ammirato

e dalla quale ho imparato moltissimo – , ma quando la vedevo all'altro capo del corridoio il riflesso era: con la mano destra mi toglievo l'anello dalla sinistra e lo mettevo in tasca, e con la sinistra automaticamente andavo in tasca, tiravo fuori la fascia e me la mettevo in testa. E tutto questo in 2 secondi! E ricordo che dopo il '90, ero andata a Sibiu – abitavo già a Cluj – , ero andata a Sibiu in vacanza, in visita, e ho intravisto la mia coordinatrice da lontano; mi sono rallegrata di vederla, ma ho avuto lo stesso riflesso: ho voluto togliermi l'anello e la fascia.

Intervista con Maria Marcu

Marcu Maria [M.M.]: All'università – me lo sono ricordata – sono partita nel 1951. E poiché ero figlia di un chiabur – così era considerato mio padre, chiabur e sfruttatore – non avevo diritto al collegio universitario né alla mensa dell'università.

Anda Crișan [A.C.]: Dell'università.

M.M.: Non ho avuto, né borsa di studio, né... non avevo diritto al collegio, e allora dove dovevo stare? Una mia amica ha detto: «Dai, ti porto con me e dormi con me nel letto». E così entravo clandestinamente nel collegio, dormivo con lei nel letto, ma quando si annunciava un controllo, scendevo dal letto e mi infilavo sotto, finché il controllo non passava. E quando entravamo nel collegio, alla portineria c'era un tagliando per entrare nel collegio.

A.C.: Sì.

M.M.: E io non l'avevo, perché non ne avevo diritto.

A.C .: Sì.

M.M.: E allora entravo in mezzo alle compagne, mi piegavo così e camminavo curva finché non passavo davanti a quel portinaio. È stato un tormento per me, questa cosa. E per quanto riguarda il cibo, lo stesso: cosa dovevo mangiare? Mangiavo dove potevo, ciò che potevo, perché alla mensa non avevo diritto. E così ho tirato avanti fino a Natale. Quindi 3 mesi, settembre, ottobre, novembre, dicembre, fino a dicembre a Natale, nelle vacanze di Natale. E nelle vacanze di Natale ho rinunciato all'università e sono tornata a casa. Ma non ho avuto il coraggio di andare direttamente a casa. Mi sono fermata a Făgăraș, ho preso con me mia sorella e mio cognato per andare a Cârța, perché pensavo che il papà mi avrebbe sgridata, mi avrebbe rimandata a Bucarest, che ne so. E hanno spiegato al papà le condizioni in cui vivevo, ma lui, in realtà, sapeva più o meno che diritti avevano i chiaburi. Sono rimasta così fino ad aprile, cioè fino ad aprile '52, e nel '52 il papà ha detto: «Vai a Sibiu e cercati un lavoro». E sono andata a Sibiu e mi sono cercata un lavoro, e nell'aprile '52 ho cominciato a lavorare, e da allora ho lavorato fino al 1986.

Intervista con X.D. (Anonima)

Anda Crișan [A.C.]: Come Le sembra sia cambiata la mentalità collettiva: ha percepito, in quegli anni – diciamo 10 anni prima dell'89 – una rabbia o un sentimento di ripulsa che...?

X.D.: Sì, sì, una rabbia e uno scontento, una rabbia e uno scontento, perché erano già comparse quelle restrizioni che ti facevano davvero perdere la pazienza. Primo: erano state introdotte le tessere alimentari.

A.C.: Verso che anno?

X.D.: Verso l'85, le tessere alimentari, quando ricevevi una razione di cibo al mese, un mezzo panetto di burro, un pollo, non so quanto pane.

A.C.: Sì, sì.

X.D.: Quindi nei negozi non si trovava niente, non potevi comprarti scarpe, le altre cose; avevi riviste straniere, ti arrivavano riviste di moda, volevi vestirti, volevi avere prodotti cosmetici. Quando ricevevi una saponetta Amo dall'Ungheria era una vera festa. Quindi non c'era niente! E tu lo volevi, eri giovane, volevi avere anche tu. Non c'era caffè, io sono sempre stata una bevitrice di caffè, non c'era caffè, dovevi umiliarti in mille modi per procurarti del caffè. (...) In quel periodo ho cominciato ad avere paura, a non parlare, perché credo si fossero moltiplicati molto coloro che facevano la spia. Anche se continuavamo a raccontare barzellette e tutto, cercavamo però di censurarci il più possibile.

Intervista con Sorin Sime

Vlad Cosma [V.C.]: Potrebbe raccontare un po' del periodo di tirocinio, come si chiamava il lavoro prestato dagli studenti a quel tempo?

Sime Sorin [S.S.]: A seconda di quanto si protraeva l'autunno, facevamo lavori agricoli per aiutare chi raccoglieva a beneficio dello Stato. Perché sai che a quei tempi tutte le terre erano state prese, nazionalizzate, erano dello Stato, e noi dovevamo lavorare, anche da studenti, per poter raccogliere il più rapidamente possibile per la Romania i raccolti agricoli. Per questo si lavorava molto, molto, molto, e ci venivano tolte tre o quattro settimane di scuola per fare questa cosa. A Salonta, anche di più. (...) Quindi lavoravamo enormemente a quei tempi. Per motivarti, perché non stessi semplicemente lì a far passare la giornata, ti mettevano una norma: un secchio, due secchi, una cassetta, in tot ore. E poi li contavano, e i poveretti che restavano ultimi, i fanalini di coda, se la passavano molto male. (...) Io mi ricordo che il peggio è stato quando siamo andati a raccogliere la canapa, il giorno più brutto che abbia avuto. La canapa era tagliente, faceva caldo, non avevamo acqua, ci avevano dato falci che non tagliavano... E uno dei direttori si era persino fatto una frusta di canapa e ci

dava sulla schiena se ci vedeva fermi. E noi non andavamo avanti, perché le falci non tagliavano in nessun modo. E come a degli schiavi, ci dava sulla schiena così.

[...]

Lo stesso: ero in decima e stavo passando in undicesima, quindi era estate. Allo stesso modo, una cartolina ci ha rovinato tutto il mese di agosto. Ci hanno chiamati a lavorare alla centrale idroelettrica, ti rendi conto, una centrale idroelettrica sul Crișul Repede, da Tilia. Ci avevano... non sapevamo cosa significasse. Siamo stati alloggiati in una specie di caserma militare e ci hanno dato pale e carriole, e sulle rive del Criș abbiamo dovuto fare lavori di betonatura, una cosa che io in vita mia non avevo mai fatto. E ti rendi conto, quanti anni avevo allora, 15 anni, e lavoravamo così: da una parte c'erano i soldati, in mezzo c'eravamo noi e dall'altra parte c'erano i detenuti con i vestiti a strisce. Eravamo costretti, anche lì c'era una norma. Dovevi, quanti metri quadrati dovevi fare di calcestruzzo, caldo, acqua niente. Il cibo... schifoso, perché era come nell'esercito; dopo l'ho sperimentato sulla mia pelle cosa significhi l'esercito. (...) Noi siamo stati di fatto presi dalle vacanze estive per cose del genere, che normalmente uno studente non farebbe. (...) E un'altra cosa interessante è che venivano portate sia le ragazze sia i ragazzi. Va bene, alle ragazze era assegnato qualcos'altro: dovevano portare acqua, cibo, qua e là. Come anticamente nei lavori agricoli, quando dovevano portare al collettivo il cibo o l'acqua, di tanto in tanto, anche per noi che lavoravamo fisicamente. Ma noi lavoravamo fisicamente in modo piuttosto duro: insomma, dovevi trasportare cose, fare calcestruzzo, camminare sulla riva, sulla sponda; ti rendi conto che non avevi nemmeno equilibrio, perché era come su un pendio scosceso, su quella sponda. Abbiamo avuto anche molti incidenti sul lavoro. Quindi non è stato proprio bello.

2.
La rivoluzione del 1989 in Romania. La caduta del regime comunista

Intervista con A.I. (Anonimo)

Andreea-Alexandra Suciu [A.A.S.]: Come ricorda che si sono svolti gli avvenimenti del 21 dicembre 1989 a Cluj-Napoca?

A.I. (Anonimo): Esperienze che non si vivono molte volte nella vita: vedere un carro armato che ti passa accanto a casa, sentire sparare dal carro, sentire sparare ininterrottamente per tutta la notte, gente che si spara addosso a vicenda. Fuoco continuo per tutta la notte, non è stato facile. È stato un, come dire? Un periodo che non so nemmeno come chiamarlo, ero tra euforia, estasi e agonia. Avevo tutte queste sensazioni insieme.

A.A.S.: Lei abitava abbastanza vicino allo schieramento militare che era alla Fabbrica di Birra; com'è stata quell'esperienza, sentire sparare di continuo? In casa Sua sono entrati proiettili?

A.I.: Sì, ci sono stati proiettili. Hanno sparato anche sull'edificio, anche se i soldati erano di spalle a noi. Non so da quale direzione abbiano sparato sull'edificio, da via Moților in su. Hm, sì, un'esperienza piuttosto traumatica, soprattutto quando ho visto dal carro armato il riflettore puntarsi su 2–3 persone proprio accanto a noi, all'incrocio, e cominciare a sparare con la mitragliatrice del carro contro quei 2–3. Hm, è stata cosa breve, sì, ma molto traumatica.

A.A.S.: Lei era a casa quando sono avvenuti gli spari?

A.I.: Sì, ero a casa, ero in casa al piano superiore e avevo un'ottima visuale di tutto quello che stava succedendo all'incrocio fra via Moților e via Clinicilor.

A.A.S.: Ha visto le persone ferite o uccise?

A.I.: Naturalmente le ho viste. Le ho viste sia quella sera quando le hanno uccise sia il mattino seguente: c'erano dei corpi messi sotto un porticato, freddati, molto sangue, molto cervello sul terreno, un mucchio di proiettili. Il soldato era proprio sotto la nostra finestra, uno di loro. Gli altri, alcuni erano in via Piezișă, l'incrocio Clinicilor–Moților–Coșbuc era in qualche modo accerchiato, ben sorvegliato, perché nessuno potesse arrivare dal quartiere Zorilor, da Mănăștur, da Grigorescu, fino al centro. Era una specie di barricata, la gente cercava di scendere lungo la Calea Mănăștur con autobus, camion, con quello che potevano, e venivano fermati con spari di arma da fuoco senza sosta, si sparava come, come dire, come

in guerra. C'erano forse anche colpi a salve, cioè non so dirti delle munizioni, alcuni colpi andavano anche verso l'alto, vedevo i proiettili andare a destra e a sinistra, ovunque. Sì, e anche in casa nostra hanno sparato; abbiamo avuto fortuna, forse non sono stato colpito da nessun proiettile, c'erano molti proiettili nell'edificio e noi eravamo alla finestra a guardare. Mah, cercavamo anche noi di fare qualcosa, di aiutare, per fortuna c'era mia madre in casa e ci ha tenuto bloccati dentro, chiusi a chiave perché non uscissimo.

Intervista con Ion Constantin Rogozanu

Andreea-Alexandra Suciu [A.A.S.]: Dove si trovava il 21 dicembre 1989?

Ion Constantin Rogozanu [I.C.R.]: Il 21 dicembre '89 ero qui con un amico alla statua di Mattia Corvino, del tutto per caso, finché campo non lo dimentico: era andato a mettersi in coda per la birra, perché allora la birra si vendeva in bottiglie da un litro e si stava in code interminabili, e mi aveva chiesto di stargli accanto finché non fosse arrivata sua madre, perché a lui non davano alcolici, ma poteva fare la coda per i suoi. Era al Corso, ricordo ancora come si chiamava il locale, e dopo essere stato lì circa un'ora ho detto a questo mio amico, si chiama Popa Nicu, soprannome Pițu, che andavo a fare due passi davanti a Mattia Corvino, e l'ho lasciato lì e me ne sono andato. Vicino alla statua di Mattia Corvino, sopra la libreria dell'Università, c'era la redazione di Tribuna. Si sono aperte le finestre ed è uscito un uomo che ha gridato per tre volte «Vittoria!», «Vittoria!», «Vittoria!», l'uomo gridava più forte che poteva. Ed era qualcosa di inatteso sentire qualcuno gridare, sotto il comunismo, di vittoria o di qualunque cosa, perché in un attimo la polizia ti portava via. E sono andato lì a bocca aperta, per vedere cosa succedesse, chi fosse, non avendo nulla da fare e comunque per curiosità, sono andato e quando sono arrivato lì, si erano radunati come me, andando in quella zona, altre 5 persone: Călin Nemeș, Radu Negru, Pastor, Gheorghe Pastor, ehm... chi altro c'era? Traian Petrișor e Ghiță Toșa. Allora ci siamo conosciuti e abbiamo cominciato a parlare. Quello, ovviamente, era sparito da lì dalla finestra e ci siamo chiesti: «Ehi, cos'è successo?», «Ma credo sia legato a Timișoara...», «Avete sentito cos'è successo?», «Sì.», e abbiamo cominciato a raccontarcelo a vicenda. Poi, non so chi ha avuto la proposta di rivederci più tardi. Abbiamo cominciato a scandire sul tema di Timișoara, a gridare «Timișoara!», e non credo che abbiamo gridato qualcosa contro Ceaușescu. E comunque avevamo delle reticenze, perché soprattutto uno di quelli che si erano radunati lì, sto parlando di Radu Negru, era un omone, grande, robusto, e con la faccia tipica del securist, perché aveva i capelli cortissimi e un fisico atletico. Alla fine ci siamo sbagliati, perché lui non era così; ma Călin Nemeș lo conoscevo, non personalmente, ma era suggeritore al Teatro Nazionale e a tutti i festival musicali del periodo comunista, che si tenevano alla Casa della Cultura per esempio, lui era il presentatore. Quindi quando venivano gli Iris, i Compact, gli Holograf, qualunque gruppo, lui era il presentatore.

A.A.S.: Come si sono svolti gli avvenimenti del 21 dicembre 1989?

I.C.R.: Be', dopo aver tentato di radunare la gente, erano circa le 11 e mezza, e visto che nessuno si univa a noi ed eravamo soli, abbiamo deciso di rivederci più tardi, verso le 3 e mezza, e ognuno doveva portare amici, conoscenti, riunirci lì e vedere cosa ne sarebbe uscito. Insomma, sono andato a casa. Ho chiamato un amico: io ero, non dico ossessionato, non so come dire, ero affascinato dalla fotografia, scattavo già all'epoca, ed era tantissimo tempo fa, qui avevo 18 anni, scattavo da quando avevo 12-13 anni. Sono andato da un amico, gli ho dato la macchina fotografica e gli ho detto, si chiama Cristi Chinan: «Tieni, alle 3 e mezza vai a fare delle foto, perché io non so se posso, dato che sarò là». Lui ha detto: «Ehi, non posso», perché aveva lezione di fisica e anch'io avevo lezione di fisica proprio quel giorno, perché era così la moda. Allora, al liceo ti preparavi per l'università e prendevi lezioni private a un livello più alto rispetto al liceo, secondo i requisiti dell'esame di ammissione all'università. E così gli ho dato la macchina fotografica, e si è dato il caso che lui dicesse: «Il mio professore abita proprio in via Napoca, esco a fare qualche foto, se succede qualcosa». E va bene, siamo andati verso le 3 passate. Cristi Chinan, a cui avevo dato la macchina, è uscito prima, perché non so a che ora aveva lezione. Ho chiamato un altro amico, Luca Sorin. E siamo andati, intorno alle 15:00, siamo arrivati lì un po' prima, ed esattamente come nei film con i comunisti abbiamo cominciato a girare in tondo intorno al parco, intorno alla statua di Mattia Corvino, e guardavamo l'orologio aspettando le tre e mezza, e vedevamo Radu Negru, Nemeș, che giravano e aspettavano anche loro le 15:30. Ecco, alle 15:30 ci siamo radunati esattamente davanti, dove, da dove quel tipo aveva gridato «Vittoria!». Abbiamo cominciato a scandire slogan anticomunisti e a cantare Deșteaptăte române [l'inno nazionale rumeno] e cose su Timișoara e di tutto. A un certo punto si sono radunate, non so, una ventina di persone attorno a noi. Il resto, la stragrande maggioranza, si era fermata sui marciapiedi, era rimasta bloccata. Comunque la circolazione non era così intensa come adesso. Quindi la popolazione che girava era abbastanza scarsa in quel periodo. Si sono fermati, ci guardavano, ci siamo spostati un po' verso il Municipio, dove ci sono quelle colonne con quella torcia. Non so come si chiama, allora la gente, c'era la statua della Lupa con Romolo e Remo, era una statua. E ci siamo spostati in quella zona. È arrivata un'auto, una Dacia 1100 verde, si è fermata davanti a noi e Călin Nemeș è salito sul cofano della macchina e ha cominciato a istigare la gente a unirsi a noi, con slogan anti-ceaușisti. La gente fischiava e gridava, si capisce che anche per loro c'era paura. E la prima reazione del pubblico, che ci guardava a bocca aperta, è stata quando quello dell'auto ha cercato di partire con Călin Nemeș sul cofano. Allora lui ha perso l'equilibrio, si è aggrappato col braccio, perché allora le auto avevano un portapacchi sopra, si è aggrappato, lo abbiamo tirato giù, e quei fischi sono stati il primo segno che la gente cominciava davvero a interessarsi di ciò che stava succedendo. Ci siamo ritirati un po' più in alto, in mezzo alla strada, perché le auto erano pochissime. A un certo punto è arrivato un poliziotto, anzi un milițian, perché allora si chiamava milițian, con un soldato; il soldato era delle truppe in cui si faceva il servizio militare presso la Securitate. Ogni pattuglia di questo tipo o sottufficiale era sempre accompagnata da un militare di leva. E ci hanno fermati e hanno detto a Călin: «Chi siete

e cosa fate qui?». E proprio allora ho sentito per la prima volta il nome di Călin Nemeș, perché non lo sapevo; ha detto: «Sono Călin Nemeș, suggeritore al Teatro Nazionale; tu chi sei?». Il tipo non ha risposto, ha detto: «Vi prego di andarvene, altrimenti devo segnalarlo ai superiori». Noi abbiamo continuato per la nostra strada. So che può sembrare incredibile, ma io ho davvero seguito quel tipo, il poliziotto, per vedere dove andava, e ho visto che prima di entrare in Municipio ha parlato a una ricetrasmittente. Dopo circa 10–15 minuti è arrivato un camion militare. [...] E sono scesi da quel camion una decina di soldati, qualcosa del genere, sono venuti su due file e si sono interposti proprio all'incrocio fra via Napoca e la libreria dell'Università. Allora Călin ha avuto una reazione, si è tolto il cappotto, gridando: «L'esercito è con noi!». Insomma, chi guidava quel plotone era Carp Dando. Si sono messi 5 soldati davanti, a un metro da loro la seconda fila di soldati, tutti rivolti verso la Lupa, cioè verso Mărăști. Non ho visto che alterco ci sia stato fra Călin Nemeș e il capitano Carp Dando. Io arrivo dietro ai soldati. Qui c'era Călin Nemeș, l'episodio con Carp Dando. E a un certo punto è stato dato l'ordine di fare fuoco. Da quel silenzio che c'era – perché non c'erano rumori, non era come adesso che vediamo macchine e cose così – vi rendete conto come si sono sentite, in una piazza vuota, le armi da fuoco. Allora sono caduti, non so quanti, 6–7, non ne ho idea. Il punto è che io, dalla paura, sono rimasto come paralizzato, non riuscivo a coordinare i movimenti, finché il soldato non si è girato con l'arma verso di me. Allora me la sono data a gambe, guardando indietro, come un disperato, per vedere, e l'ho visto tenere l'arma così e alzarla, e ha sparato in aria; correndo e guardando, sono inciampato in un cordolo e sono caduto, mi sono fatto male a un ginocchio. Insomma, sono rimasto lì, ci siamo nascosti come lepri: c'erano alcuni chioschi di giornali o cose del genere, dove vendevano lì, ci sono delle colonne, proprio dove c'è il monumento che hanno fatto adesso per i caduti della Rivoluzione; sono rimasto lì un quarto d'ora. Le persone sono rimaste immobili a terra, nessuno ha chiamato l'ambulanza, nessuno, nessuno; non sapevi cosa stesse succedendo. E alla fine, attraverso un porticato, dove ora c'è un negozio di libri usati, attraverso uno di quei porticati, sono fuggito di lì per dirigermi verso casa. Avevo fatto il liceo al George Barițiu, sono passato accanto al George Barițiu, ho attraversato Piazza del Museo, abitavo vicino alla stazione, in via Craiova, una via parallela a via Horea. Quando sono arrivato alla Casa della Moda c'erano TAB e MLI. L'MLI è un veicolo da combattimento della fanteria, un trasporto truppe cingolato. Il TAB era a ruote. E lì c'era già l'esercito, su questi mezzi da combattimento. Ho dimenticato di dirvi che uno di noi sei, nel periodo tra le 11 e mezza e le tre, aveva dei volantini fatti con metodi primitivi, con linoleum tagliato a lametta in cui erano state fatte le lettere. E in quelle ore sono andati a prendere i loro volantini e nel frattempo è stato avvisato anche il CUG perché venisse. Il CUG era il Combinato di Utensileria Pesante, si trovava in via Muncii verso Someșeni. E dopo, riprendo, dopo aver visto i TAB, i TAB e gli MLI, ho attraversato verso via Horea, sopra il ponte sul Someș. Lì ho incontrato qualcuno che mi ha detto: «Dai, unisciti a noi, perché sta arrivando il CUG», e in effetti in lontananza si vedeva una massa enorme di persone che venivano lungo via Horea. Io, per la paura che avevo dentro, non ho avuto il

coraggio di andare in quella direzione, e da lì ho preso a sinistra, accanto alla strada in cui abita Florin Piersic, che è un'altra stradina non carrabile, sono dei gradini, quindi solo a piedi. È dietro all'Astoria, cioè verso Cetățuie. E quando sono arrivato lì, dopo, circa 5–10 minuti dopo aver superato la zona dell'Astoria e del ponte sul Someș, ho sentito sparare. Ero a, non li vedevo nemmeno. Mi sono buttato a pancia in giù, per riflesso, perché avevo dentro quella paura. E poi sono fuggito e sono sceso per via Mecanicilor, sono arrivato a casa e mi sono barricato dentro; insomma, in breve, è stato così, perché non so come dirvi: la percezione del tempo, quando sei in situazioni del genere, soprattutto tu, che vivevi senza informazioni, senza vedere niente, e arrivi all'improvviso lì, la percepisci diversamente, non lo sai; se avessi visto nei film qualcosa del genere prima, allora forse sarebbe stato diverso.

Intervista con Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: Come ha vissuto la Rivoluzione dell'89?

Dorin Dolghi [D.D.]: Ho avuto la fortuna che papà ha insistito molto perché stessi attento a quello che succedeva intorno, perché ricordassi. E ancora oggi, quando penso al dicembre '89, ricordo, ho ricordi freschi, per così dire. Io da bambino non avevo intuito che stesse succedendo qualcosa. Comunque, credo che intorno al 20, con altri bambini del palazzo, ricordo che parlavamo, perché avevamo sentito qualcosa su Timișoara e sui carri armati, e che erano morte delle persone. Evidentemente lo avevamo sentito anche noi dai genitori, era più una specie di chiacchiera tra noi. Probabilmente sapevamo dov'era Timișoara sulla cartina, ma non sapevamo niente di cosa potesse essere successo né potevamo immaginarlo. Ma ricordo molto chiaramente la giornata del 21 dicembre. Era un giorno in cui non andai a scuola, non so, erano già iniziate le vacanze, oppure... non andai a scuola, e insieme ad altri bambini della via, dato che era una giornata libera, abbiamo deciso di andare in periferia di Cluj – noi vivevamo a Mănăștur – di andare in periferia di Cluj in zona via Sfântu' Ion. Lì c'era un pendio dilavato dalle acque, dove potevamo trovare fossili. La nostra passione era passeggiare e cercare fossili. E ricordo che proprio lungo quella strada, erano circa due chilometri di camminata, mentre passeggiavamo abbiamo proprio parlato di Timișoara... A mezzogiorno eravamo ancora lì. E ricordo che dall'alto della collina si vedeva la strada Sfântu' Ion, e lì abbiamo visto una colonna di camion militari che si dirigeva verso la città. Nella zona della strada Sfântul Ion c'era anche un poligono di tiro usato dall'esercito, dove l'esercito ma anche i riservisti facevano esercitazioni regolari. Allora abbiamo visto quella colonna di camion che andava verso la città. Non era nulla di insolito, perché frequentemente, all'epoca di Ceaușescu, le marce venivano fatte da un'unità militare al poligono attraverso la città. Era normale vedere colonne di militari incolonnati che marciavano per la città verso le esercitazioni. E intorno alle tre stavamo tornando in città. Eravamo sulla collina sopra Mănăștur. Credo che mancassero ancora qualche centinaio di metri da casa quando abbiamo sentito dei suoni, degli spari, ma non capivamo cosa fosse. Erano in realtà i

suoni di quando era stato aperto il fuoco nel centro di Cluj, nella zona del Continentale e della Libreria dell'Università, dove sono morte le prime persone. Già quando siamo arrivati al palazzo, ci sono voluti cinque minuti, c'era agitazione. So che i genitori, le madri, tutti hanno richiamato i bambini in casa. Probabilmente avevano sentito anche loro, e c'era un po' di panico. Sono arrivato anch'io a casa; papà era tornato dal lavoro perché aveva finito il turno alle due, ed era arrivato a casa verso le tre. C'eravamo solo io, mia sorella e papà; mamma era nel secondo turno, doveva lavorare fino alle dieci. Siamo rimasti in casa. Credo che, comunque, papà cercasse di ascoltare Europa Libera, e a un certo punto, dopo che era calato il buio, era notte, si è sentito rumore fuori. Su una delle arterie più grandi del quartiere Mănăștur, su via Mehedinți, si era formata una colonna di persone. E venivano da una parte di via Mehedinți, sentivamo il rumore, venivano scandendo: «Abbasso il comunismo!», «Libertà!», «Abbasso Ceaușescu!». Ecco, allora abbiamo aperto la finestra, ero con papà, e vedevamo passare quella colonna, era a un centinaio di metri, forse meno, la vedevamo. Quella colonna che passava e si dirigeva verso la zona centrale. Sarebbero passati per via Mehedinți, sarebbero scesi per via Câmpului, e poi per via Moților. Allora ricordo che papà mi diceva: «Guarda con molta attenzione adesso e ricordati queste cose, perché una cosa del genere non la incontrerai più!». Bene, e ho capito che molta gente si è unita allora a quei dimostranti. Si sono diretti anche loro verso il centro di Cluj. Dopo 20 minuti, forse mezz'ora, sono cominciati gli spari. Prima vedevo nel cielo che erano proiettili luminosi, di guida, traccianti. Si sparava forte. Era il momento in cui quella colonna era arrivata in zona della Fabbrica di Birra di Cluj. E lì li aspettava un cordone militare, che doveva fermarli. Hanno aperto il fuoco per spaventarli, per disperderli, ma anche lì hanno sparato sulla folla, e anche lì ci sono stati alcuni morti. Adesso, per noi, eravamo preoccupati perché mamma era al lavoro, dall'altra parte della città. Come sarebbe arrivata? Siamo rimasti nell'apprensione, perché non c'erano mezzi di comunicazione per chiamare qualcuno e vedere dove fosse, cosa stesse succedendo... Alla fine credo che sia anche uscita prima dal lavoro; credo che intorno alle 9:30–10 sia tornata a casa anche mamma, perché è riuscita ad arrivare, ma ha aggirato il centro, sono passati per la parte sud della città, attraverso Zorilor. Ha aggirato la zona problematica, per così dire. Ed è arrivata a casa. Quella notte è stata tranquilla. La mattina dopo, si avvicinava il Natale. Di solito nei giorni precedenti il Natale c'era agitazione, spese, preparativi, cucina, e così via. Ma è stato un giorno in cui la gente non è uscita a fare spese. Non sapevano cosa succedesse. Verso mezzogiorno abbiamo sentito un vicino che gridava: «Accendete i televisori, accendete i televisori!». E quello è stato il momento in cui abbiamo acceso il televisore e allora è stato annunciato che il dittatore era fuggito. Era il 22 dicembre. Che il dittatore era fuggito, le celebri immagini con Dinescu e Caramitru. Naturalmente siamo rimasti tutti incollati davanti al televisore, per cercare di capire cosa fosse successo. Avevamo solo l'informazione che il dittatore era fuggito e che dovevamo restare in attesa di essere informati su cosa stesse succedendo, c'era questo panico. Quello che ricordo bene è che fuori si sentivano voci, alcuni piangevano... Mi ricordo che sono uscito davanti al palazzo, ho preso un pezzo di calcestruzzo cellulare, lo

chiamavamo «gesso», e ho scritto sul marciapiede «Abbasso Ceaușescu». E un vicino è venuto subito a cancellare quello che avevo scritto e a cacciarmi via, perché non si sapeva quale sarebbe stato l'esito: e se Ceaușescu fosse tornato? Sarebbe successo qualcosa, e poi sarebbe seguita un'inchiesta su chi aveva fatto cosa, e... Il giorno 21 siamo rimasti in attesa, non sapevamo cosa stesse succedendo, cosa stesse per succedere, siamo rimasti intorno al televisore e si manteneva quello stato di panico, si vociferava di terroristi. Ma il 22 a Cluj, ricordo, è stata una giornata relativamente tranquilla. Il 23 si è ormai perpetuato un panico generale per i terroristi. C'era la questione che le persone, in qualche modo, dovessero anche fare qualcosa, perché ormai in centro a Cluj non c'era più granché da fare; ricordo che la gente si mobilitava per sorvegliare gli ingressi dei palazzi perché stavano arrivando i terroristi, perché... insomma, terroristi fedeli a Ceaușescu. Per noi è stato un momento più delicato perché, dato che papà era cacciatore, in casa avevamo due fucili da caccia. E sono venuti dei vicini a chiedere a papà i fucili per difendere il palazzo nel caso fosse arrivato qualcuno. Naturalmente non ha dato i fucili, non se n'è parlato di toccarli, erano chiusi in un armadio metallico. Dopo il 23, dato che noi vivevamo in periferia, c'era la nostra strada, via Negoiu, dopo c'era un po' di campo aperto e poi il bosco. Era una zona frequentata da chi andava a fare passeggiate nel bosco, e il colmo è che il 23 tre vecchietti sono andati a fare una passeggiata nel bosco. E al loro ritorno, quando hanno visto questi tre uomini che venivano dal bosco, hanno creduto che fossero terroristi e... hanno chiamato: «Venite, abbiamo trovato i terroristi, vengono dal bosco e ci attaccano», insomma, le cose sono state chiarite rapidamente. Nella zona dove abitavo io, ricordo di aver visto un solo trasporto blindato durante la Rivoluzione. Ha attraversato la zona, ha solo pattugliato; ricordo che le persone hanno fatto una colletta, raccoglievano alimenti, ognuno quello che aveva, dato che era vicino al Natale ognuno era già preparato. Una pagnotta dolce, qualcosa, un pezzo di salame o, ognuno quello che aveva da dare ai soldati, perché i soldati, essendo in stato di massima allerta, comunque mangiavano male, e la popolazione ha fatto quella colletta per... E allora ho visto quel trasporto, e la gente portava loro buste di cibo. Ma poi è arrivata la notte, credo la notte tra il 23 e il 24 dicembre, quando di nuovo, sullo sfondo di questa confusione, di questa manipolazione, le unità militari di Florești, vicino a Mănăștur, hanno cominciato a sparare. Ma si è sparato ininterrottamente. Per ore. Si è sparato... non si sapeva cosa stesse succedendo, sembrava davvero una zona di guerra. La gente non sapeva, le unità erano attaccate da qualcuno? Si sparava. Non ho seguito poi cosa esattamente sia successo lì dopo che si era sparato, ma è stata una notte in cui non si è dormito. Era un rumore infernale. Bene, Natale: il colmo è che siamo proprio andati a cantare le cantilene tradizionali, da bambini. Così, dai vicini, alla vigilia di Natale. E nel pomeriggio del 25 sono state trasmesse alcune immagini del processo a Ceaușescu. Ed è stato annunciato che erano stati fucilati. Quello è stato il momento in cui tutti si sono rilassati. In qualche modo, ok, non possono più tornare al potere e... questi sono stati i giorni caldi della Rivoluzione, dal 21 al 25 dicembre. Poi noi come bambini... insomma, i preparativi del Capodanno, ci siamo goduti le vacanze, non abbiamo sentito il cambiamento, non c'è stato nulla di radicale.

Intervista con Carmen Mihăiescu

Iulia Mihăiescu [I.M.]: Come Le è sembrato sapere di esservi liberati di Ceaușescu?

Carmen Mihăiescu [C.M.]: Sappi che è stato un sollievo per tutti, ma anche un'incertezza all'inizio, quella paura: «E adesso cosa faremo?», capisci? Tutti parlavano, ma per gli angoli, sussurrando. Avevi paura di tutto ciò che dicevi, di non dire qualcosa di sbagliato e che la polizia ti portasse via, di non fare qualcosa di sbagliato. Ad esempio, i ragazzi non potevano portare la barba, erano obbligati a radersi. Se la Milizia ti beccava, ti dava un avvertimento di andare a raderti, ti piacesse o no. Non potevano nemmeno portare i capelli lunghi. C'erano moltissime cose imposte, moltissimi divieti. È stata una liberazione... quando ti sei liberato e potevi fare ciò che volevi, non ti limitava più niente. [...]

I.M.: Cosa ricorda della Rivoluzione?

C.M.: È stata una gioia enorme da parte di tutti, anche se siamo una piccola cittadina. Quando si è visto in televisione che era iniziata la Rivoluzione a Timișoara e poi a Bucarest, che Ceaușescu era fuggito, tutti sono usciti nel centro della città. Le persone si sono radunate in grandi gruppi, gridavano ed erano felici. Hanno messo un televisore in centro, da noi sulla finestra, e tutti seguivano attenti ciò che stava succedendo, perché veniva trasmesso in diretta. Sono stati distribuiti pistole e fucili alla polizia, poi alle persone con cariche del combinato siderurgico. Tutti avevano l'impressione che si stesse sparando. Alcuni hanno cominciato ad andare sulle colline, credendo che ci fossero terroristi nella zona. Sono arrivati dal basso, da Călan, con il sindaco in testa e con gli operai del combinato. Tutti gridavano, erano felici. Hanno rotto le finestre della biblioteca e bruciato tutti i libri con Ceaușescu.

3.
La transizione verso la democrazia. I valori europei

Intervista con Dorin Dolghi

Andrei Dolghi [A.D.]: Le è cambiata la vita dopo la Rivoluzione?

Dorin Dolghi [D.D.]: Decisamente. A tutti è cambiata la vita. È cambiato il sistema, è cambiato il regime, tutto il paradigma in cui avevamo vissuto. Diciamo, il primo ricordo di come è cambiata la vita: ricordo che già da quei giorni subito dopo la Rivoluzione, e in gennaio, hanno cominciato ad arrivare aiuti in Romania, dall'Occidente. Cosa significava? Dai vestiti al cibo, c'erano vari metodi di distribuzione. Io ricordo che a scuola, dopo che la scuola era ricominciata, sono arrivati alcuni aiuti che dovevano essere distribuiti ai bambini. So che ho ricevuto una felpa e un po' di articoli scolastici. In seguito, in effetti, all'inizio del 1990 hanno cominciato a comparire più prodotti sul mercato. Compresa la frutta esotica che tutti tanto desideravamo. Mangiavamo arance solo intorno a Natale, quando ai tempi di Ceaușescu era permesso che ne venissero distribuite. Fino alla Rivoluzione ho mangiato una banana una sola volta, giusto per sapere che gusto ha la banana. Ormai cominciavano a comparire sul mercato. C'è voluto un po' perché la catena di approvvigionamento si mettesse in moto, e il cambiamento è stato graduale, non è avvenuto da un giorno all'altro. Sono passati alcuni mesi. Una cosa interessante adesso, dopo 35 anni, è che la Televisione Rumena ha cominciato a trasmettere ininterrottamente. Sì, fino all'89 avevamo un palinsesto relativamente breve, credo tre ore a sera, e va be', il sabato e la domenica erano più ore. Solo propaganda comunista e così via. Ma adesso si è cominciato a trasmettere musica dall'Occidente, film dall'Occidente. E siamo stati automaticamente esposti all'Occidente. Va bene, anche prima sapevamo certe cose, avevamo un nostro modo di percepire l'Occidente. Ah, qui faccio una parentesi sui ricordi del periodo comunista. Avevamo un vicino che si occupava di riparazioni audio-video, di televisori. Riparatore principalmente di televisori, ma in casa aveva un videoregistratore. In questo modo abbiamo potuto vedere alcuni film, i famosi film tradotti, doppiati da Irina Margareta Nistor. Ed è in casa di questo vicino che ho visto il catalogo Neckermann. Era un catalogo annuale, credo, o semestrale. Era spesso quanto un elenco telefonico dell'epoca. Cinquecento pagine o giù di lì, che contenevano per esempio l'offerta autunno-inverno di una catena di negozi. Dall'abbigliamento a qualunque cosa tu possa immaginare, articoli sportivi, fino al cibo, qualunque cosa tu possa immaginare di trovare oggi in un supermercato, era esposto lì, in qualche modo nell'offerta che stava

per arrivare. E ricordo che stavamo lì a sfogliare quei cataloghi e li guardavamo... cercavamo almeno di immaginarci un prodotto, se era un alimento, che gusto potesse avere; insomma, i nostri dolci in Romania erano modesti. E vedevamo queste tecnologie di televisori a colori, per noi erano roba da, pfff, astronave. E sì... guardavamo lì, e quella era stata in qualche modo un'immagine di cosa fosse l'Occidente. Be', poco a poco hanno cominciato a comparire anche da noi: certo, molte cose erano già arrivate per via di piccolo traffico, di contrabbando di frontiera, un'economia semi-legale, di mercato nero. Sì, ognuno cercava di procurarsi quello che poteva... si poteva già andare a chiedere visti per viaggiare nell'Europa occidentale più facilmente. Un episodio interessante, credo fosse febbraio-marzo '90. Quindi subito dopo la Rivoluzione, un altro vicino aveva una zia in Germania Federale, Germania Ovest. Subito dopo la Rivoluzione, la sua famiglia ha ottenuto un visto per poter andare a trovare quella zia, che era fuggita dal paese e che non vedevano da più di dieci anni. Era un'occasione opportuna nelle condizioni in cui lei, la zia in Germania, era disposta a pagare le spese, il trasporto e così via, e loro dovevano solo procurarsi il visto. Sono partiti, sono rimasti due-tre settimane in Germania Ovest e sono tornati in Romania. Ecco, questo è un episodio che pure non ho dimenticato, perché per me è stato un vero shock culturale. Quando questo vicino è tornato – il bambino, era della mia età – quando è tornato, naturalmente tutti gli stavamo intorno: «Dai, raccontaci com'è in Germania, com'è in Occidente?». E ha cominciato a raccontarci di ciò che interessava a noi bambini: le auto. Che auto hanno là i tedeschi: davvero, Mercedes, BMW, Audi, Volkswagen, le auto tedesche. Raccontava com'è viaggiare sull'autostrada in Germania, che potevi andare a 160 km/h, a 200 km/h, non c'era limite di velocità, per noi era una cosa incredibile. Ci ha raccontato di quando è stato in un supermercato in Germania. E in quel supermercato, di come abbia visto scaffali alti due metri sia a sinistra sia a destra, lunghi 10-20 metri, pieni di caramelle, di cioccolato, di dolci e di tutto quello che si possa immaginare in questa categoria. Quando ci raccontava questa cosa degli scaffali di dolci così alti e così lunghi, io mi sono sentito insultato. Ho creduto che ci stesse prendendo in giro. Perché io avevo 13 anni, non ero capace di capire, o di immaginare che fosse possibile l'esistenza di una cosa del genere nella realtà. Io ho detto che si stava inventando tutto. Perché ciò che avevo visto fino allora nei negozi della Romania era, nelle alimentari, un piccolo scaffale di un metro, magari su tre ripiani, dove avevi quattro tipi di caramelle e due tipi di wafer, questo nel migliore dei casi, e non riuscivo a concepire come fosse, non esiste niente del genere. Ecco, è una cosa che mi ha segnato, perché ancora oggi quando entro in un supermercato e passo tra gli scaffali di dolci che sono alti due metri e lunghi 20, mi ricordo di questo amico, si chiama Raul, e di come non gli avevo creduto che fosse possibile una cosa del genere. Va bene, non avevo avuto nessuna possibilità di sapere cosa significasse il benessere occidentale; ma gradualmente, dal '90 hanno cominciato a comparire anche in Romania, e naturalmente tutto ciò che era occidentale era attraente, ciò a cui non avevamo avuto accesso era attraente. Anche per l'abbigliamento, ad esempio, sì, avevano cominciato ad arrivare i jeans, va bene, attraverso il canale

turco, molta merce, oppure le famose scarpe Puma. Ah, i mercati avevano cominciato a riempirsi di questi prodotti, ed è cominciata anche... così poco a poco abbiamo fatto la transizione verso la società dei consumi occidentale. Ricordo, c'è stata anche una cosa che mi ha segnato, era sempre verso gennaio-febbraio '90 quando già la gente cominciava ad avere questo spirito imprenditoriale, a cominciare con qualcosa. E ricordo che qualcuno nel quartiere voleva aprire una pizzeria. Io non avevo idea di cosa fosse la pizza, all'epoca; credo di aver visto un film, le «Tartarughe Ninja», e quelli mangiavano pizza perché gli piaceva la pizza, e da lì avevo dedotto cosa fosse la pizza, l'avevo vista nei film americani. Insomma, qualcuno ha aperto un chiosco, ma piccolo, e diceva di vendere pizza, e siamo andati a chiederne una. In realtà era un impasto cotto sopra cui avevano messo, da quanto ricordo del gusto adesso, un po' di zacuscă [tradizionale crema rumena di verdure]. Non aveva niente a che vedere con la vera pizza, ma allora ho capito che non era ciò che doveva essere, non era ciò che mi ero immaginato... Ma quella è stata la prima pizza in Romania libera [ride].

Intervista con Anuța Pop

David Pop [D.P.]: Com'era l'atmosfera degli anni '90?

Anuța Pop [A.P.]: Ricordo che l'atmosfera degli anni '90 era completamente diversa rispetto a quella che conoscevamo prima. Le persone non avevano più paura di esprimere la propria opinione e c'erano molte possibilità, ma era come se non si sapesse in che direzione andare. Ricordo che alcune persone cercavano di mettersi in proprio, mentre altre andavano all'estero... c'era quindi una certa confusione fra la gente, ma eravamo comunque pieni di speranza. I negozi si riempivano di prodotti nuovi, ma i prezzi erano piuttosto alti.

D.P.: Quali abitudini del comunismo hai fatto fatica ad abbandonare?

A.P.: Ho fatto fatica ad abbandonare due abitudini del comunismo. Non sono riuscita a liberarmi dell'abitudine di risparmiare. Niente si buttava: vestiti vecchi, vasetti, sacchetti di plastica. La seconda abitudine difficile da abbandonare era quella di stare in coda, soprattutto per i prodotti alimentari. Non riuscivo a credere che i negozi fossero pieni di latticini, frutta, carne.

D.P.: Ci sono stati cambiamenti nei rapporti tra le persone dopo l'89?

A.P.: Sìì, i cambiamenti sono stati abbastanza grandi. Prima dell'89, le persone si visitavano di più tra loro, si aiutavano di più a vicenda. Ricordo che nei 4 anni di convitto al liceo condividevamo tra noi quello che avevamo. Il fatto di avere le stesse mancanze ci univa. Dopo la Rivoluzione, le persone erano più preoccupate del proprio successo personale che di chi le circondava. Molti volevano prendere in mano il proprio destino, accumulare ricchezza e comprarsi cose di cui prima erano stati privati.

[...]

D.P.: Hai sentito che la vita ti è diventata più semplice?

A.P.: Io non l'ho sentito subito. È stato difficile adattarsi. I prezzi salivano da un mese all'altro, gli stipendi rimanevano bassi, molte persone perdevano il lavoro. Bisognava quindi stare molto attenti a come si gestivano i soldi. Ci rallegravamo del fatto che esistesse la libertà di scegliere, di fare cambiamenti e di sognare qualcosa di più.

D.P.: Quali eventi importanti degli anni '90 ti sono rimasti in mente?

A.P.: Negli anni '90 sono successi tanti eventi. Mi viene in mente, per esempio, l'organizzazione delle prime elezioni libere: andare a votare e sentire che quello che si voleva contava era qualcosa di completamente nuovo, qualcosa a cui non ero abituata. Ricordo che per le strade saltavano agli occhi i manifesti della campagna elettorale, e la gente era libera di parlare di politica. Poi, un evento altrettanto importante che mi ha scioccato molto è stata la Mineriada del giugno 1990 e le immagini in televisione dei minatori che andavano a Bucarest e cercavano di distruggere tutto sul loro cammino. Dopo questi eventi le persone provavano paura e delusione, era chiaro insomma che la transizione alla democrazia era più complicata di quanto avessero immaginato. Poi un altro evento importante è stato l'apertura delle frontiere. Ricordo la prima volta che ho lasciato il paese: era come essere entrata in un altro mondo, negozi pieni, strade pulite, persone rilassate. Ricordo anche la privatizzazione e l'apparire di aziende private e la libertà di avviare una piccola attività. Questo ha cambiato il modo in cui le persone si guadagnavano da vivere. Anche le televisioni private e i film occidentali hanno avuto un grande impatto sulla gente. Allora le persone sentivano di essere collegate al resto del mondo.

D.P.: Quali film e programmi erano popolari negli anni '90?

A.P.: Gli anni '90 sono stati un periodo spettacolare per quanto riguarda film e programmi. Ricordo come quasi tutti la sera guardavano «Dallas», un serial americano che mostrava cose completamente diverse da quelle che vedevamo in televisione nel periodo precedente. Allo stesso modo molto amato è stato anche il serial «Baywatch». Quando lo guardavo sentivo davvero che lì era un altro mondo, con spiagge sconfinate, giornate soleggiate e personaggi che sembravano vivere una vita senza preoccupazioni. Poi, dopo la fine dell'episodio, sentivo le persone parlare di ciò che era successo: il fascino dei serial le coinvolgeva anche dopo che la TV era stata spenta. Quanto ai film, «Mamma, ho perso l'aereo» è stato un grande successo. Era il film perfetto da vedere insieme a tutta la famiglia, dal più piccolo al più grande, e ho notato che ancora oggi la gente lo guarda soprattutto nel periodo di Natale. Poi sono cominciati ad apparire i film d'azione, ma ammetto che io non li guardavo. Quanto alle trasmissioni, mi viene in mente «Surprize, Surprize» con Andreea Marin e ricordo come vivevamo con emozione e gioia ogni puntata. Poi mi viene in mente «Teleenciclopedia», che è rimasta, perché era un programma educativo ben fatto. Sarebbe stato un peccato che sparisse insieme al comunismo. E naturalmente andavo qualche volta anche al cinema, dove a quei tempi si raccoglieva molta gente.

D.P.: Cosa significava per te la libertà?

A.P.: Per me, libertà ha significato innanzitutto il diritto di scegliere. Votare, decidere ciò che volevo per me e per la mia famiglia. Sotto il comunismo vivevamo in uno stato di sorveglianza continua, in cui ogni parola doveva essere pesata con cura. Dopo il 1989 sentivo che quel peso si era sollevato. La libertà è arrivata anche con la possibilità di avere accesso all'informazione. Ricordo come, subito dopo la Rivoluzione, è apparsa la stampa libera, i giornali avevano un altro tono, e in televisione non vedevamo più solo propaganda, ma anche persone che parlavano apertamente dei problemi del paese. Ho cominciato a capire meglio cosa fosse accaduto in passato e quante cose ci fossero state nascoste. Sul piano personale, libertà significava poter sognare cose che prima non osavo nemmeno pensare. La possibilità di viaggiare all'estero, di comprare cose dall'Occidente o, semplicemente, di esprimere la mia personalità attraverso il modo di vestirmi: piccole cose, ma di grande valore.

Intervista con Ioan Gheorghe Varga

Diana Varga [D.V.]: Che cosa significa per Lei la libertà?

Ioan Gheorghe Varga [I.G.V.]: La libertà per me significa moltissimo. Prima [nel periodo comunista] non avevi il diritto di viaggiare, non avevi il diritto di lasciare il paese, non avevi il diritto di vedere altri paesi, altre belle città d'Europa. Ora io l'ho capita in modo normale, altri non la capiscono affatto, altri capiscono la libertà in un modo molto sbagliato. [...] Molti non hanno capito. Noi, in quel periodo, non avevamo alcun diritto; in quel periodo non avevamo nemmeno trasmissioni alla televisione, non avevamo il diritto di parlare, non avevamo il diritto di discutere tra di noi; le barzellette che giravano [allora]... si dicevano sussurrando, perché non ci ascoltassero. Questo significa essere liberi, oggi: oggi puoi fare praticamente quello che ti passa per la testa, purché tu faccia cose buone.

D.V.: Come definirebbe la libertà dal Suo punto di vista?

I.G.V.: La libertà è la cosa più bella che possiede un essere umano; quando qualcuno ti limita la libertà, ti toglie il diritto stesso di esistere.

Intervista con X.E. (Anonima)

X.E.: Dopo la Rivoluzione, le persone, sapendo di avere a portata di mano questo prodotto [le borse di rafia], hanno spiccato il volo all'estero. E le nostre borse di rafia sono finite per la maggior parte in Ungheria, poi anche in Germania, in Turchia; la gente andava in Turchia per l'oro e portava con sé le nostre borse.

Matei Balintoni [M.B.]: Portavano le borse per commerciare?

X.E.: Sì, per guadagnare soldi: era un andirivieni, come si dice, di là portavano le borse, di lì riportavano l'oro e così funzionava il commercio.

M.B.: E poi l'oro lo cambiavano?

X.E.: Sì, sì. [...] In tutte le città dell'Ungheria sono arrivate le nostre borse: erano 100 fiorini per due pezzi, perché così per noi era più facile, dato che erano di vari colori – borse rosse, verdi, gialle, di tutti i colori – e allora dicevamo: «Due pezzi a 100 fiorini». E questo era il trucco per venderne di più.

M.B.: Con cosa vi spostavate in Ungheria?

X.E.: In Ungheria andavamo con le nostre auto o anche in treno.

M.B.: E in Turchia solo in macchina?

X.E.: Sì.

M.B.: C'erano anche persone che rimanevano oltre l'anno in Occidente?

X.E.: Sì, sì. A Budapest c'erano grandi mercati, a Szolnok, in quelle città grandi, a Debrecen, ma in pratica si arrivava ovunque in Ungheria.

M.B.: E quanto è durato?

X.E.: È andato avanti fino verso il 2000. [...] Fino verso il 2000 il commercio con le nostre borse è andato bene sia in patria sia all'estero, in Ungheria o in quei paesi in cui la gente si recava.

Intervista con Constantin Balica

Matei Balintoni [M.B.]: La prima uscita dal paese, quando e dove è stata?

C.B.: La prima uscita in Germania è stata nel 2000 per uno scambio accademico; la maggior parte delle uscite dal paese le ho fatte per motivi professionali.

M.B.: Cosa ha notato di diverso in Germania?

C.B.: Innanzitutto avevo molta paura, perché sono uscito nel pieno di uno scandalo: tutti i giornali in Germania, in Occidente in generale, scrivevano che i rumeni rubavano nei negozi, e mi ricordo che giravo per i negozi col timore di prendere accidentalmente un'etichetta e far suonare l'allarme uscendo. A un certo punto mi sono comprato una maglietta e ho infilato lo scontrino nel portafoglio fra i documenti, per non perderlo, perché nessuno mi accusasse di averla rubata. Questo è stato il mio primo sentimento, una frustrazione enorme; al di là di questo, sono rimasto sorpreso dalle differenze straordinariamente grandi che c'erano tra la Germania e la Romania, in ogni cosa. Là era tutto molto pulito, le cose erano in ordine, gli autobus sembravano usciti da un film di fantascienza; da noi c'erano ancora quei vecchi autobus che erano un calvario, d'inverno era freddo. Macchine di tutti i tipi, persone vestite in modo bello, colorato. Da noi si vestivano ancora prevalentemente in quel grigio, marrone, molto smorto, molto brutto, ecco, era così.

Intervista con Rodica Hetea

Daria Furdui [D.F.]: Cosa è cambiato a scuola dopo la Rivoluzione?

Rodica Hetea [R.H.]: Be', a scuola sono cambiate molte cose. Ai tempi facevamo, durante l'ora di tutoraggio, «informazione politica». Quella non l'abbiamo più fatta. Facevamo a scuola, durante l'ora di tutoraggio, informazione politica, che riguardava sempre il comunismo, il Comitato Centrale e cosa stava facendo il compagno [Ceaușescu], e automaticamente queste cose sono sparite. Per noi erano ore dalle due alle tre, quindi è stato super, perché ci siamo liberati di alcune ore. Poi ci siamo liberati di Costituzione, che si studiava in settima. Ne ho fatto un semestre, era spaventosa, sempre solo sul comunismo. E così ci siamo liberati anche di quella. La cosa di cui mi sono rallegrata di più è stata liberarmi della fascia per i capelli, che odiavo con tutto il cuore, anche se ce le facevamo all'uncinetto da sole. Mi infastidiva averla sempre in testa. E ci siamo liberati anche dell'uniforme, e per noi è sembrato una liberazione. È quello che dico: ci siamo liberati anche dell'uniforme, e mi è sembrata una cosa super carina poter andare a scuola vestita come si vuole, anche se, eh, a quei tempi non avevamo molti vestiti, ma in qualche modo hai sentito che finalmente potevi pensare a cosa metterti. [...] Senti, a proposito di questa cosa delle elezioni del '90, c'è stato uno scambio: Câmpia Turzii si è gemellata con Tolosa, con la città in Francia. Era così, era cominciata la moda dei gemellaggi tra città e si facevano ogni sorta di programmi di aiuto reciproco. E cosa hanno fatto allora con noi, per i bambini? Hanno scelto alcuni di noi della settima... diciamo dell'ottava, mi pare... da tutte le scuole e ci hanno portati per tre settimane in Francia. Ovviamente da noi ci hanno scelti, selezionati dagli insegnanti, anche allora, quelli che andavano meglio in classe. E sono arrivata in Francia e so che questa è stata una delle cose che mi hanno meravigliato: mi facevano scegliere, cosa mi piacesse fra questo e quello. E per me era una domanda che fino allora non ci eravamo mai posti. Cioè io fino a 12 anni non mi ero mai posta il problema di cosa volessi o di cosa mi sarebbe piaciuto fra questo e quello. Perché c'era sempre una sola opzione. Cioè non c'erano, se andavi al negozio ti rallegravi se trovavi un paio di scarpe, non ti chiedevi quale modello ti sarebbe piaciuto. Era questo, ti va bene o no? Quindi il criterio era la taglia, non la bellezza. Ma per fortuna comunque c'erano modelli graziosi a quei tempi, perché non mi ricordo cose brutte. Ma ricordo che in Francia mi bloccavano queste domande. Cosa vuoi? Quale maglietta ti piace? Questa o questa? Era una cosa che... O quale cibo, cosa vuoi mangiare? Stessa cosa, questo o questo. E mi bloccavano molto, perché eravamo abituati a una sola opzione. Non avevamo da dove tirare fuori più opzioni. E così so che mi ha meravigliata allora, ho detto: ma guarda... E poi mi sono resa conto che, aspetta, è importante sapere, in fondo, cosa vuoi. Proprio come sapevo che, ecco, mi piace il colore rosso o mi piace così. Puoi anche avere opzioni di scelta. E sì, è stato in qualche modo... si è aperto per noi, come l'ho sentito allora, e mi è sembrato che si aprisse in qualche modo un mondo molto più grande del mondo angusto che conoscevamo.

[...]

Perché prima eravamo in una società in cui avevi paura di parlare troppo, perché non venisse interpretato male. Era quello che sentivi tutto attorno, di non dire niente di brutto su... o che si sentisse qualcosa di brutto contro Ceaușescu, su questo, perché chissà cosa ti sarebbe potuto capitare. Quindi sentivi solo... c'era questa paura nella società e non potevi esprimerti.

4.
La migrazione.
I valori europei

Intervista con Ecaterina Botezan

Andrei Dolghi [A.D.]: Come è arrivata in Romania?

Ecaterina Botezan [E.B.]: A quel tempo mio padre era nell'esercito, era mobilitato in Romania. E quando è stato congedato è andato a Ocna Mureș. Non è più tornato a casa, e noi eravamo già stati occupati dai russi. E così siamo rimaste con la mamma e noi due figlie. E la mamma, essendo maestra elementare, parlavamo naturalmente la lingua moldava, ma abbiamo avuto anche maestre – io ad esempio in terza ho avuto una maestra russa che non sapeva nemmeno dire «Buongiorno» in rumeno. Noi non sapevamo affatto il russo. E hanno cominciato ad accusare la mamma di non richiamare il papà perché tornasse in Bessarabia. Perché loro si scrivevano in quel periodo. E hanno cominciato a perseguitare la mamma: la spostavano da una scuola all'altra, alla fine l'hanno mandata in un villaggio, a fare il pendolare. E lei ha saputo che, se non riusciva a far tornare il papà in Bessarabia, allora ci avrebbero deportato in Siberia. Nel frattempo, mio fratello era tornato a casa perché la scuola normale [di formazione magistrale] in cui studiava era stata evacuata in Romania... quando i russi sono venuti e hanno occupato tutta la regione, allora hanno riportato i bambini a casa. E nella primavera del 1945 mio fratello è tornato a casa. Io ero in sesta. E allora lui è venuto a continuare la scuola. Quindi alla fine siamo stati compagni di classe; la sesta e la settima le ho fatte lì in Bessarabia. E a un certo punto, quando la mamma ha visto di essere perseguitata e si diceva, si vociferava che saremmo stati deportati, allora ha deciso che dovevamo andare in Romania. Clandestinamente, naturalmente. Ha tentato dalla parte del Prut, ma non si poteva avvicinare alla zona di frontiera, era troppo sorvegliata; ma ha saputo che si poteva forse passare a nord, attraverso l'Ucraina sub-carpatica... cioè da Cernăuți fino al confine con l'Ungheria, quella parte che ancora oggi appartiene all'Ucraina... si poteva forse provare di lì a passare in Romania. E allora ci ha preso, ci ha fatto il bagaglio a ciascuno, io le ho chiesto di lasciarmi prendere una piccola icona, che ho portato fino a Cluj. Qui ci è stata rubata da casa, dopo che la mamma è morta... e il libro di algebra e di fisica, quelli me li sono portati dietro, perché ero molto brava in matematica e non potevo accettare di non fare problemi e risolverli. E sono arrivata in Romania col libro di algebra e di fisica. Ci ha fatto il bagaglio a ciascuno, e siamo partite, dunque, per Bălți, da Bălți a Cernăuți, da Cernăuți a Kolomyia e da Kolomyia a Delatyn. Lì la mamma è arrivata per prima e ha venduto una macchina da cucire a mano per procurarsi dei soldi; lì tutti si

occupavano di fare il sale. C'erano pozzi solo di acqua salata, e la facevano bollire tutto il giorno, avevano enormi vassoi in cui versavano l'acqua e accendevano il fuoco finché tutta l'acqua non evaporava e restava il sale; facevano sale di quello extra fine. Lì la mamma ha trovato una donna che viveva sola con suo padre. E le ha parlato perché ci ospitasse, in modo da essere vicini ai monti, vicini ai partigiani. La nostra speranza era che i partigiani ci aiutassero ad arrivare in Romania. Siamo rimasti un mese a Delatyn. Lì ha preso contatti con varie persone, c'erano moltissimi partigiani al comando di un generale russo, perché l'esercito russo era molto scontento di Stalin. [...] E là, nella zona dove eravamo noi, c'era un generale russo che si chiamava Bandera. I partigiani si erano riuniti lassù sui monti con l'idea di abbattere Stalin. E ai partigiani di lì venivano detti «banderiti» dal nome del generale. La mamma ha deciso di andare da lui per chiedere aiuto a passare e arrivare in Romania. E avevamo molti soldi rumeni, oltre a soldi russi. I soldi rumeni li aveva portati nel senso che, una volta arrivati in Romania, avessimo dei soldi con noi. I soldi russi li ha divisi in due: a me ne ha dato la metà, l'altra metà l'ha presa con sé e mi ha detto: «Se entro quattro giorni non torniamo, tu prendi Lia, tua sorella, e tornate dai nonni. Vorrà dire che ci è successo qualcosa». La mamma e mio fratello sono arrivati da questo Bandera e gli hanno raccontato tutta la nostra disgrazia, dicendogli che dovevamo arrivare a tutti i costi in Romania, perché altrimenti saremmo finiti in Siberia. L'uomo è stato straordinariamente gentile e ha detto: «Signora, quanti anni ha?». La mamma aveva 36 anni, era una donna giovane e bellissima. Allora lui ha detto: «Ha detto che ha anche una figlia di 15 anni. Io non posso garantire di darle persone che vi portino direttamente in Romania. Posso mandarvi a un altro gruppo. Quel gruppo vi manderà a un altro gruppo, e così arriverete in Romania. Ed è molto pericoloso, perché non tutti sono persone perbene e molti militari non sono persone oneste. Potrebbero approfittarsi di lei. Ma vi do un consiglio: prendete il treno e andate fino a Rakhiv, una città mineraria. Là c'è un grande mercato dove vengono portati gli alimenti, perché lì non hanno nulla, non possono coltivare né frutta né verdura, e in questo grande mercato vengono moltissimi rumeni che abitano nei villaggi e nella città di Sighetu Marmației, e quelli sono rumeni-rumeni. E vengono lì a Rakhiv con la merce. Con ogni tipo di verdura, frutta, alimenti... e lì potete incontrare rumeni che possono aiutarvi ad arrivare nei pressi di Sighet. Lì c'è il Tibisco e potete passare il Tibisco per arrivare in Romania». E la terza mattina la mamma è tornata con mio fratello, abbiamo preso i bagagli che avevamo con noi e siamo partiti per Rakhiv. In effetti era un mercato enorme e si parlava solo rumeno. Abbiamo chiesto dove alloggiavano i rumeni e abbiamo cercato anche noi un alloggio, per fare amicizia con i rumeni venuti lì con la merce da vendere. Siamo rimasti lì alcuni giorni e al mercato io li aiutavo a vendere le verdure; avevano tanta fiducia che spesso lasciavano me e mio fratello a vendere la loro merce mentre loro andavano a bersi qualcosa. Nel frattempo, la mamma naturalmente non stava con le mani in mano, si è informata su come potevamo arrivare a Biserica Albă, di fronte a Sighetu Marmației, in realtà di fronte a Sighet Cămara, perché Sighetu è di fronte a Slatina, una città mineraria. E dovevamo arrivare con un'autorizzazione di zona di frontiera. E si è dato il caso che una delle

ragazze che vendevano lì si era sposata e aveva l'autorizzazione di zona di frontiera ancora intestata al cognome del marito; allora la mamma le ha comprato questa autorizzazione di zona di frontiera. Un vecchietto, anche lui di Biserica Albă, ha detto: «Datela a me, alla piccola, perché è piccola e non le servono documenti per arrivare a Biserica Albă. Nessuno la fermerà». E così la prima ad andare a Biserica Albă è stata mia sorella. Il giorno dopo sono andata io con l'autorizzazione comprata dalla mamma, ma naturalmente si viaggiava di notte, non in autobus, ma su camion scoperti. Di tanto in tanto fermavano il mezzo. Spesso non si controllava più e quando sono passata io e sono arrivata sulla riva del Tibisco non mi ha controllata nessuno; allora ho rispedito alla mamma l'autorizzazione il giorno dopo per mezzo di qualcun altro che andava a Rakhiv. E poi anche mio fratello ha ricevuto allo stesso modo un'autorizzazione di zona di frontiera di qualcuno. E in questo modo siamo arrivati tutti nella località di Biserica Albă, dove siamo rimasti finché non abbiamo passato il confine in Romania. Lì la mamma è andata prima in chiesa, pensando di poter contattare il sacerdote per farsi aiutare, ma non c'era un parroco fisso, veniva da fuori; in compenso lì ha conosciuto la moglie del cantore, il sagrestano della chiesa. La mamma le ha detto di essere vedova, perché si presentava ovunque come vedova, e che i russi ci perseguitavano e che volevamo stabilirci da loro. Era una famiglia così perbene che la mamma ha finito per raccontare loro lo scopo nostro e perché eravamo a Biserica Albă. E ci ha ospitato una donna il cui marito prestava servizio lontano e che era sola. Non so se la mamma le pagasse qualcosa, ma le davamo una mano in casa. A Biserica Albă tutti si occupavano di frutteti e facevano grappa di mele e commerciavano la grappa. E noi aiutavamo quella donna nell'orto, in cortile. Tutti sapevano che noi volevamo restare lì, che eravamo di nessuno. [...] Quando ho compiuto i 15 anni – era il 1° novembre – e poi il 3 novembre la mamma è stata convocata dal Comandante dei guardiafrontiera, che le ha intimato di lasciare la località entro tre giorni perché non avevamo l'autorizzazione di zona di frontiera. Allora la mamma ha contattato Ion. La gente lo chiamava Ion il «Ţiganu'» perché era moro; era piuttosto anziano, era stato zatteriere sul Tibisco, una volta si trasportavano cose con le zattere sul Tibisco. E quando è iniziata la guerra si è tagliato da solo con l'ascia due dita della mano sinistra per essere inabile al servizio militare. Questo Ion aveva una sorella che abitava al margine del paese, dove c'era una specie di locanda, una specie di casa per ospiti. Ed era proprio sulla riva del Tibisco. E probabilmente loro avevano già fatto cose del genere... perché Ion ha detto: «Stanotte venite con me da mia sorella». Ci ha portati per certi orti e siamo arrivati da sua sorella; lì c'era una grande festa, era la notte del 7 novembre e tutti i guardia frontiera facevano festa perché si celebrava la grande Rivoluzione socialista d'ottobre. Ci ha portati dunque da sua sorella e ci ha messi in un magazzino dicendoci: «Restate qui». È andato a chiamare suo cognato. E gli ha detto: «Cognato, queste sono le persone che vogliono arrivare in Romania». L'uomo lo sapeva. Ne aveva probabilmente parlato prima. Ion ci ha salutati e ci ha lasciati alle cure del cognato. Quello ha tirato fuori una bottiglia di palinka, fino ad allora non sapevo neppure cosa fosse, e ne ha dato a ciascuno mezzo bicchiere da bere. Abbiamo detto: «Ma come facciamo a bere una cosa del genere?!». «Adesso», ha

detto, «ascoltate me. Ciò che vi dico, così dovete fare». E abbiamo bevuto, ognuno, la palinka. E ci ha detto: «Uscite da questo magazzino, scendete giù nella valle». Dietro la casa c'era una grande valle. Ma non ci scorreva acqua, solo quando dai monti scendeva acqua o quando pioveva, solo allora c'era acqua. Dice: «Scendete giù in fondo alla valle. Camminate in piedi finché non passate il ponte. Dopo abbassatevi e procedete più che altro strisciando, perché entrerete nel Tibisco. In acqua e sulla riva ci sono fili di filo spinato; se tocchi il filo, parte un razzo segnalatore e si sa, i guardia frontiera sanno che qualcuno sta passando il confine. Quindi entrate in acqua, più che altro strisciando. Vedete che all'inizio in acqua ci sarà fango, non spaventatevi, perché è solo al margine; non andate dritti dall'altra parte, perpendicolarmente. Andate un po' a destra», quindi l'uomo era molto informato, «lì c'è una lastra di pietra e lì non avrete fango. Su quella pietra potete camminare finché non attraversate il Tibisco, finché non passate dall'altra parte». E quando siamo arrivati ed entrati in acqua, ci siamo allora rialzati. Dopo aver attraversato – cioè dopo essere entrati in acqua – ci siamo rialzati tutti, ci siamo presi l'un l'altro per mano e così abbiamo attraversato il Tibisco nella notte del 7 novembre. E ci aveva detto: «Vedete, sulla destra c'è un boschetto di arbusti». Così aveva detto. Erano dei salici. Dice: «Lì dovete arrivare. E poi tornate indietro e troverete un sentiero che porta verso Cămara». Quando eravamo partiti, Ancuța, la donna da cui avevamo abitato, che conosceva la situazione, ci aveva dato un indirizzo, dicendo: «Dopo aver attraversato il Tibisco andate dove vi dico io». Non vi dico come abbiamo attraversato in acqua... e come arrivavano lastre di ghiaccio che ci urtavano. Il 7 novembre, perché lì è montagna e l'acqua era gelata. Le lastre di ghiaccio ci colpivano, e così siamo arrivati su suolo rumeno. Vi prego di credermi: quando siamo arrivati, non so se molti rumeni hanno baciato il suolo rumeno, ma noi siamo rimasti in ginocchio, abbiamo pregato e abbiamo baciato il suolo rumeno, perché eravamo arrivati in Romania. E Ancuța e quell'uomo ci avevano detto: «Tornate indietro qualche metro e lì troverete un sentiero che vi porterà fino a un mulino. Avete circa un chilometro da fare attraverso i campi prima di arrivare al mulino. Ma non entrate, perché lì si lavora di giorno e di notte e potreste incontrare gente. E quando vi vedranno bagnati capiranno che avete passato il confine clandestinamente. Quindi andate parallelamente alla strada che porta a Cămara finché non arrivate alla strada principale». E Ancuța ci aveva detto: «Quando arrivate alla strada principale fate circa cento metri e troverete sulla sinistra una casa che ha un pozzo davanti al cancello. Entrate lì e dite che vi manda Ancuța. Lì c'è una mia cugina». Così abbiamo fatto. Per nostra fortuna era piuttosto tardi e non c'era gente in giro, abbiamo camminato finché non abbiamo trovato la casa con il pozzo davanti al cancello, abbiamo bussato, ci hanno aperto, ci hanno accolti, abbiamo detto chi eravamo, da dove venivamo, chi ci mandava. Quelle persone perbene ci hanno fatti entrare, ci hanno tolto i vestiti bagnati, li hanno strizzati e messi sulla stufa. Mi ricordo che c'era una stanza con una stufa metallica e sopra la stufa c'erano delle corde. Hanno preso i vestiti, ci hanno dato dei panni con cui coprirci. Dopo averci dato qualcosa da mangiare, hanno detto: «Il problema è che non possiamo tenervi da noi, perché nelle notti scorse un nipote è passato da Slatina in Romania, e ogni

notte vengono a fare perquisizione per vedere se non lo nascondiamo. Ma cerchiamo di risolverla in qualche modo». Di fronte a loro c'era un terreno, senza recinzione e senza nulla, su cui un tempo c'era stata una casa signorile, diciamo. La gente era fuggita, e la casa era andata in rovina; c'era una sola stanza dove abitava una donna che andava ogni giorno a Sighet a fare le pulizie. Era una vedova e aveva anche una figlia che faceva la cameriera anche lei da qualche parte a Sighet. E quel signore è andato a parlare con quella donna, si chiamava Mărcuța, le ha spiegato di cosa si trattava e che ci accogliesse a casa sua. [...] E siamo rimasti da Mărcuța, e il giorno dopo ha mandato mio fratello a Sighet, perché lui aveva la divisa di studente della scuola normale, compreso il berretto in testa. E aveva il libretto di studente. Perché prima di portarli in Bessarabia li avevano portati a Caransebeș e lì gli avevano fatto il libretto di studente di scuola normale di Caransebeș, quindi aveva un documento. La mamma lo ha mandato a Sighet a mandare un telegramma al papà perché venisse a prenderci. La mamma gli ha detto: «Vieni a prenderci, a quell'indirizzo». Nel frattempo i bambini giocavano intorno alla casa, e un bambino ci ha visti dalla finestra, perché non potevamo stare nascosti tutto il tempo sotto il tavolo, ci alzavamo per muoverci. E ha cominciato a gridare: «Ladri in casa di Mărcuța!». Gran scoperta avevano fatto. È venuto un signore, un uomo, ha guardato dalla finestra, ci ha visti, e allora la mamma gli ha detto: «Ecco chi siamo, abbiamo passato il confine stanotte, siamo qui da Mărcuța, vogliamo raggiungere mio marito che si trova qui in Romania. Aiutateci!». E allora lui è andato e ha calmato tutti i vicini. E ha detto alla mamma: «Adesso li ho calmati, ma siete stati scoperti, dovete andarvene. Non aspettate più che venga vostro marito, perché siete stati scoperti. Non si sa chi parla, e qui si fanno perquisizioni di continuo e i guardia frontiera sono dappertutto». E allora Mărcuța, Dio l'abbia in gloria, perché di sicuro è morta anche lei, ci ha preparato del cibo, ci ha fatto una grande mămăligă [polenta] e ci ha detto: «Io non ho pane, non ho cosa darvi per il viaggio. Domattina dovete partire, prendete metà della mămăligă perché abbiate cibo per il viaggio». E ci ha spiegato come uscire da Cămara senza entrare in città, per arrivare alla strada che porta a Baia Mare. Perché dovevamo arrivare alla stazione di Baia Mare. Quindi all'alba siamo partiti da Mărcuța. Vi rendete conto quanta umanità in quella povera donna? Aveva chiesto alla mamma: «Ma avete soldi per pagare il treno da Baia Mare a Ocna Mureș?». La mamma dice: «Sì, abbiamo una somma grossa». Le dice la cifra, e lei dice: «Signora, non vi basta, perché in Romania la moneta si è svalutata moltissimo! Con quello che avete potete pagare un solo biglietto. Tenete, vi do io centomila lei dei miei soldi, che sono la mia riserva da parte. Se arrivate da vostro marito, me li rimanderete. Altrimenti, Dio mi aiuti, perché allora saprò che è successo qualcosa, che siete stati scoperti e che non siete arrivati dove dovevate». Quindi quella donna ci ha dato dei soldi per il viaggio e siamo partiti. [...] Prima di entrare in montagna ricordo che abbiamo incontrato un carro con alcune persone. Stava già imbrunendo... E ci hanno chiesto: «Cara donna, ma dove vai con i bambini nel bosco? Sei pazza? Non ti rendi conto cosa c'è in quel bosco? È pieno di partigiani e di animali selvatici!». E la mamma ha detto così: «Dio ci protegga!». E abbiamo proseguito. Dovevamo attraversare il Gutâi per arrivare a Baia Sprie, e da Baia Sprie a Baia

Mare. E a un certo punto, di notte, non so a che ora, credo fosse prima di mezzanotte, siamo arrivati a una locanda, così si chiamava. Ci hanno aperto la porta un uomo e una donna. La mamma ha detto: «Se potete ospitarci fino al mattino, per riposare un po'...». Hanno detto: «Ma certo, è una locanda qui, può venire chiunque a riposare e a fare una pausa». E proprio quella sera avevano cotto il pane: ricordo che la mamma ha comprato mezzo pane da quella donna, e il pane era caldo. Vi rendete conto, dopo quella mezza polenta che avevamo mangiato lungo il cammino, come abbiamo mangiato quel mezzo pane! E ci siamo coricati e abbiamo riposato fino al mattino. Al mattino la mamma li ha pagati. Ma quando ho voluto mettermi le scarpe, avevo degli stivali ai piedi: i piedi mi si erano talmente gonfiati che non sono riuscita a metterli. Ma stando a Biserica Albă, una vicina mi aveva dato un po' di lana e mi ero fatta delle calze di lana. E allora mi sono messa gli stivali in spalla e mi sono infilata quelle calze di lana ai piedi, e da quel punto in montagna fino a Baia Mare ho camminato con quelle calze di lana. Siamo scesi a Baia Sprie, una città che mi disgustò per com'era... sporca, accanto a un fiume giallo per via dei minerali che c'erano lì. E poi finalmente siamo arrivati alla stazione di Baia Mare. Quando siamo entrati nella sala d'attesa, c'era un quadro grande mezza parete con Stalin. Quando è entrata, la mamma ha detto: «Puah, che Dio ti maledica! Neanche qui sono riuscita a sfuggirti?». Insomma... Da lì abbiamo preso il biglietto Baia Mare–Ocna Mureș. Ma noi non sapevamo che dovevamo cambiare treno ad Apahida. Siamo arrivati col treno a Cluj. Qui avevo un cugino e l'abbiamo cercato perché la mamma sapeva il suo indirizzo. Ci siamo messi in contatto con lui e siamo andati prima da lui a Cluj. E da lui abbiamo dormito, lì finalmente ho fatto un bagno e la mattina dopo ha detto: «Vengo anch'io con voi a Ocna Mureș, a incontrare lo zio e a vedere come sarà l'incontro tra voi». [...] E siamo arrivati alla stazione di Ocna Mureș. Nel frattempo, il papà aveva ricevuto il telegramma e si era chiesto: «Perché è a Sighet? Cosa ci fa a Sighet?». Il papà si chiedeva: «Vado o non vado?». Alla fine ha detto: «Vado! Dal momento che mi chiama, vuol dire che devo andare». [...] Nel frattempo, il papà era venuto alla stazione per partire per Sighet. Eravamo solo noi nella sala d'attesa, una sala piccola con uno sportello chiuso. Noi ci agitavamo come bambini, andavamo in giro per la stanza. A un certo punto abbiamo guardato fuori e c'era un signore che stava salendo. C'era una salita verso la stazione. Sale qualcuno, viene qualcuno alla stazione. Chi viene alla stazione? Tutti alla porta. «Papà!». La mamma dice: «Sedetevi. Sulla panca». Siamo andati tutti tristi, ci siamo seduti sulla panca. Ed entra il papà: «Buongiorno», «Buongiorno». «Sa quando c'è un treno per Războieni?». E ha guardato così, vagamente... La mamma gli ha detto: «Ma perché va a Războieni?». E lui si è girato verso di lei come, in qualche modo, infastidito. A lei che gliene importa? E quando l'ha guardata, lei ha sorriso. E ha detto: «Tu, Liusia...». Naturalmente si sono abbracciati, noi ci siamo buttati su di loro. E questo è stato l'incontro tra noi e il papà. [...] E il giorno dopo siamo partiti per il comune di Hopârta, perché lì lui aveva la sua assegnazione. E... così siamo arrivati ad essere in Romania.

Intervista con Nastasia Hetea

Hetea Nastasia [H.N.]: [...] Be', ma adesso possiamo essere felici, perché... non ci va male, non ci va male, non ci va male. Speriamo... che ci andrà bene. Per la gente è stato così. Noi, noi a scuola abbiamo avuto grandi problemi; sono andata in pensione solo nel 2004, allora sono andata in pensione, ma fino ad allora ho avuto molte annate di studenti, molte, perché li portavamo solo 3 anni, la scuola professionale era di 3 anni; ho avuto molti problemi, perché i genitori di moltissimi bambini erano andati all'estero a lavorare. La nostra fabbrica, dopo il 2000, a poco a poco, si sono... ridotte le persone in fabbrica finché... è stata chiusa del tutto, e dei 12.000 che erano prima della Rivoluzione, ti rendi conto cosa, cosa è rimasto? Sono partiti per l'estero, tutti i papà erano via. Provavo tanta pena per i bambini... tanta pena. Dicevano: «A Natale viene, non vedo l'ora che venga papà», un altro: «Anche la mamma è andata via». Erano solo coi nonni, era, era una tragedia tra i bambini. Ma noi allora pensavamo: «Oh, ma se sono andati via, questi hanno abbastanza soldi e se la cavano». Sì, non era proprio così, i bambini soffrivano moltissimo. Moltissimo soffrivano i bambini rimasti. Non riuscivano più, non volevano più andare a scuola, non studiavano più, quelli che avevano i genitori via, perché dicevano che tanto non aveva senso, che tanto se ne sarebbero andati anche loro, e era tutto orientato sul partire.

Intervista con Raul Varga

Raul Varga [R.V.]: Ma non si tratta di importare forza lavoro, non era a questo che mi riferivo. Devi immaginarti, come vediamo in molti casi in televisione e sui social media, come vengono guardati i nepalesi o chi fa le consegne, chi fa il taxi, chi fa i lavori che noi non facciamo. Ecco, esattamente in questa situazione eravamo noi all'inizio degli anni 2000 nell'Unione Europea: noi andavamo a raccogliere rifiuti, andavamo a spazzare le strade, a lavorare come manodopera non qualificata in agricoltura. Ah, e a proposito, in Europa all'inizio degli anni 2000 il lavoro era molto più al nero. (...) Per i 4–5 anni in cui mio padre è stato in Spagna non ha visto neanche una volta un contratto di lavoro, eppure ha lavorato continuamente.

Vlad Cosma [V.C.]: Sì, in molti lavorano anche a giornata.

R.V.: Sì, il punto è che, esattamente, esattamente nella situazione in cui sono coloro che ora vengono da noi, esattamente in quella situazione c'eravamo noi, ed esattamente quello che fanno loro l'abbiamo fatto noi, e come sono guardati loro siamo stati guardati noi, e come ci comportiamo noi con loro. Noi... alcuni nostri connazionali, esattamente così si comportavano anche quelli dell'UE con i rumeni, vent'anni fa.

V.C.: Sai perché te lo chiedo? Perché tu hai questa esperienza, sei stato all'estero sia prima che fossimo nell'UE sia dopo che siamo entrati nell'UE. Ricordi quando sei andato la

prima volta all'estero dopo che siamo entrati nell'UE? Penso che tu ci sia stato molte volte, ma proprio la prima volta, dopo il 2007?

R.V.: Ci sono stato molte volte, sì, sono stato molte volte. Ma i miei genitori, nel 2005, sono tornati definitivamente dall'estero, e qui da allora abbiamo cominciato altre attività. Ho avuto qualche altra esperienza in cui sono effettivamente andato a lavorare anch'io personalmente. Al di là di questo, sono state cose puntuali e stagionali, quindi non sono andato con l'intenzione di restare o con l'intenzione di sviluppare o di costruire qualcosa lì. No, sono state semplicemente situazioni di emergenza in cui sono partito per un mese. Credo che il periodo più lungo sia stato di due mesi e mezzo.

V.C.: Questo verso quando è stato?

R.V.: Credo che l'ultima volta sia stato nel 2013–2014, quando sono andato e ho effettivamente lavorato, sì; allora era dopo un periodo più difficile, come una situazione di emergenza. Sono andato a lavorare in agricoltura, in Spagna, per circa due mesi e mezzo. Il periodo era intorno al 2013–2014, sì. Ora, come parallelo, la classe operaia, in qualche modo, ho lavorato anche allora senza contratto di lavoro. Esisteva ancora un sentimento di superiorità e di autorità, ma non era più generalizzato. Cioè dove sono andato a lavorare, se veniva il capo aveva l'atteggiamento di «forza, schiavi», ma quando dopo il lavoro andavo a casa, in comunità o al supermercato o ovunque andassi, o nei parchi, già si vedeva in qualche modo che cominciavamo a essere integrati nel gruppo e nella società, e già... Anche se le autorità spagnole, perché di Spagna si tratta, si comportavano in modo più, erano più scettiche e più... verso di noi, verso i rumeni, ormai cittadini spagnoli, ormai cominciavano a formare un rapporto, un legame con noi, e in qualche modo sentivi già di avvicinarti a essere il suo pari, e a lui non interessava più.

Intervista con Giuseppe Tanca

Giuseppe Tanca [G.T.]: Lì eravamo, era incinta grande di Cristina. Lì abbiamo trovato una donna brava! Brava! «Haus strasse» [La via della casa. Probabilmente un errore]. Sono 5 minuti alla stazione di Amburgo. Quella donna aveva un locale sotto. Non aveva un marito, era divorziata. M'ha guardato: «Io guardo in faccia lei, se lei è una brava persona», ah non mi conosce? «Lei è una brava persona. Io vi do la casa, però mettetevi l'anello come se siete sposati». E lì siamo stati fino a quando ormai era incinta di Monica e lei... e allora siamo partiti in Australia.

Chiara Berardi [C.B.]: E quindi ti sei sentito discriminato rispetto...

G.T.: Si, si, si. Discriminato dai tedeschi. Però io ho avuto dei tedeschi molto bravi con me nel locale, non erano clienti. Erano di famiglia.

Però, anche nelle fabbriche a me non mi hanno trattato male. Mi hanno trattato male nei cantieri navali. Lavorano nei cantieri navali che non potevano vedere gli italiani. E lì

anche, lì c'erano scazzottate a nastro. Io non mi lasciavo mettere sotto. Io ho preso un uomo che aveva quello, diceva prima tua nonna, le mani [enormi]. Più alto di tuo fratello. Un cazzotto qua. La mascella...

Lo prendo i piedi, lo butto fuori. Ha fatto quattro, cinque giri e l'ho sbattuto al muro. Io mi facevo rispettare. Lo posso dire. Una volta mi è arrivata...

[...]

C.B.: Tu ti ricordi quando...dov'eri quando l'Europa...

G.T.: Quando l'Europa è unita? Io mi ricordo molto bene.

C.B.: Dove eri.

G.T.: Allora, in quegli anni la chiamavano Italia e Europa unita. In tedesco si dice EWK.

Hanno fatto tre nazioni Inghilterra, Germania, Francia e Italia quattro erano. No, l'Inghilterra è entrata dopo.

Ma io... in quegli anni si stava molto bene. Dopo che hanno incominciato a esagerare, a crescere hanno rovinato tutto.

C.B.: Perché?

G.T.: Perché non funzionava più come si deve. Hanno fatto troppi, troppe leggi, Troppi, troppe regole.

C.B.: E prima perché funzionava, secondo te?

G.T.: Perché non c'erano regole. Poche regole.

C.B.: Che senso aveva allora creare l'Europa senza regole?

G.T.: Senza regole... Dovevi avere il passaporto. Devi avere i permessi per entrare. Andava molto più bene. C'erano più controlli. Non entrava, gli zingari, gente malvagia non entrava. In Germania non entravi perché la Germania era la più severa di tutte quante le altre nazioni. La Germania ti pescavano, che per esempio hai dato un cazzotto in faccia e ti buttavano fuori. Era una regola enorme. Magari è capace che era troppo, era esagerata. Perché dalle frontiere non passavi. Se non avevi le carte in regola non passavi.

Io mi trovavo a mio agio. Helga, che era tedesca la controllavano. Almeno, li guardavo «Joseph?» «Ja» «Und Das?» «Sie ist meine Frau» «Nein». [«Giuseppe?» «Si» «E lei?» «Lei è mia moglie» «No»].Le guardavano la valigia, li trovavo se c'è qualcosa che ci metteva mamma di nascosto nelle valigie. A Helga la controllavano sempre, a me non hanno mai controllato.

Io dell'Europa tutt'ora parlo molto male. Perché è contro, è tutto disonesto... è tutto cambiato. Tu oggi non puoi fare... Oggi abbiamo più di 450 leggi, e tutti i giorni ne fanno nuovi. Ed è contro di noi, poveri. Chi perde è il povero.

Le tasse non se ne parla. Come è aumentata le tasse. Tu ancora non ci sono in mezzo, ma tua madre sa qualcosa, cosa paga. E io da piccolo pensionato ogni anno devo dare 2.000€ a loro dopo 45 anni di contributi? Quindi parli solo male. Io sono uno di quelli.

C.B.: Cosa pensi che abbia fatto di buono?

G.T.: E di buono? Niente.

C.B.: E di cattivo?

G.T.: Niente, niente, niente di buono. Perché la cosa di buono che hanno fatto... hanno fatto bene per loro. Si aumentavano gli stupendi loro, al poveraccio non c'era un cazzo. Per esempio anche... la, la... il pop... la popolazione dallo stato è abbandonata.

Qui in Italia. In tutta l'Europa...

Intervista con Gabriela

Interpretazione di Gianbiagio PARISI, «Tra silenzi e memorie: due generazioni romene e il peso invisibile della migrazione»

Quando ho acceso la telecamera, la tensione e l'imbarazzo erano palpabili, era una delle mie prime interviste, a una persona sconosciuta e perdipiù in videochiamata. Lei era davanti a me sullo schermo mentre suo figlio camminava nervosamente dietro di me, erano ad almeno 500km di distanza, ma la loro vicinanza raccontava anni di complicità, di spostamenti, di attese. La sua voce era pacata, misurata; quella di lui, più veloce, e incerta a causa del carico emotivo che porta con sé la giovane età. Sembrava quasi che stessimo vivendo due interviste diverse nello stesso momento. E in quell'intercapedine tra loro due, tra le loro epoche, ho iniziato a intravedere qualcosa che non era solo una storia di famiglia, ma un piccolo spaccato della Romania post-totalitaria e della migrazione romena in Italia. Gabriela è arrivata in Italia da giovane, quando ancora portava addosso gli echi del regime di Ceaușescu. Aveva scritto una tesi in latino, una lingua che nel suo racconto appare come un ponte immaginario verso l'Europa che le avevano promesso e aveva deciso di partire verso un Paese che le sembrava più stabile e più libero. Quello che colpisce, però, è la forma del ricordo: una memoria fatta di gratitudine, di accettazione, perfino di indulgenza verso ciò che ha subito. A un certo punto mi ha detto una frase che non ho più dimenticato: «Quando ho saputo della morte di Ceaușescu ho pianto, non so perché». Non era nostalgia per il regime, era qualcos'altro: la traccia residua di un ordine che, pur oppressivo, aveva fornito per anni un linguaggio per interpretare il mondo. Eriksen direbbe che anche un sistema autoritario costruisce un orizzonte di senso; Bourdieu, forse, parlerebbe di habitus politico: un modo di sentire che continua a vivere oltre la caduta del regime. Il figlio Stefano, seduto accanto a me, ascoltava in silenzio, e in quel momento si è resa visibile la distanza tra le generazioni della diaspora: lei parlava da chi ha vissuto l'ordine totalitario come unica grammatica possibile; lui mi aveva parlato da chi è cresciuto in un Paese democratico, padrone di una lingua che permette di denunciare ciò che lei ha imparato a normalizzare. Questa differenza è emersa anche quando il discorso è scivolato sulle discriminazioni. Lei

non ne ha parlato. Non ha accennato alla stigmatizzazione delle donne dell'Est né alle insinuazioni che molte romene hanno subito negli anni '90 e 2000, quando venivano automaticamente associate alla prostituzione. Per lei erano «cose che capitano», parte inevitabile del percorso migratorio, la normalità di chi arriva in un luogo che non è suo, come se quel dolore fosse stato metabolizzato fino a diventare invisibile. Il figlio, invece, non ha avuto esitazioni. Ha denunciato apertamente episodi vissuti in prima persona, ricordi di compagni di scuola che insinuavano che sua madre fosse una prostituta. Diceva queste cose con una rabbia composta, quasi scientifica. La sua voce non era quella di un bambino ferito, ma quella di un adulto che rilegge un torto attraverso categorie politiche e morali. Era la voce di una generazione che non accetta la violenza simbolica normalizzata dai genitori. In quel momento mi è tornato in mente Gramsci: l'egemonia non è solo ciò che domina, è ciò che diventa senso comune. Per la madre, il pregiudizio non era una violenza, ma un prezzo da pagare per una vita migliore mentre per il figlio, cresciuto in un Paese che gli appartiene e in un'epoca che gli permette di parlare, quello stesso pregiudizio è una ferita collettiva da riportare alla luce. C'è qualcosa di antropologico in questo divario. Le prime generazioni migranti spesso costruiscono una narrativa di gratitudine, in cui la sofferenza viene ridimensionata per preservare la coerenza di un racconto positivo: «Sono partita, ho trovato lavoro, ho costruito una famiglia». Denunciare la discriminazione significherebbe incrinare la storia della propria riuscita. I figli, invece, non hanno debiti simbolici verso il Paese che li ospita: sono cresciuti nel suo interno, respirano la sua lingua, conoscono i suoi sistemi di riconoscimento, e proprio per questo lo guardano criticamente. Poi c'è il nodo storico: la Romania all'ingresso nell'Unione Europea nel 2007. È un passaggio che ha cambiato la percezione degli stessi migranti. Le persone romene sono passate dall'essere «dell'Est», un'etichetta pesante, infarcita di sospetti e stereotipi, a essere formalmente «europee», con diritti più simili ai nostri, ma la trasformazione legale non ha cancellato la stratificazione simbolica: i documenti si sono aggiornati più velocemente delle rappresentazioni sociali. È come se l'Europa avesse aperto le porte, ma non avesse ancora ripensato le proprie gerarchie interne. Qui la razzializzazione dell'Europa dell'Est si mostra per ciò che è: non un razzismo biologico, ma un meccanismo culturale di posizionamento. L'Est non è «fuori», ma non è nemmeno pienamente «dentro». È uno spazio liminale, un margine che consente all'Europa occidentale di definire sé stessa per contrasto e i migranti che arrivano da quei luoghi si trovano in una posizione fragile: europei nei documenti, ma ancora estranei nell'immaginario. Gabriela, nel suo silenzio da madre, incarna questo spazio di mezzo, mentre Stefano da figlio, nella sua denuncia, rivela la distanza tra ciò che è accaduto e ciò che può essere detto. Lei appartiene a una generazione che ha imparato a sopportare; lui appartiene a una generazione che pretende riconoscimento. Lei ha interiorizzato la precarietà come condizione; lui la vive come ingiustizia. In questa tensione c'è tutto ciò che l'antropologia del post-socialismo prova a raccontare: la convivenza complicata tra memoria del regime e aspettative democratiche, tra violenze non dette e nuove parole per nominarle, tra identità costruite nel silenzio e identità che emergono nella voce dei figli.

Alla fine dell'intervista, prima di chiudere, lei ha detto una frase che sembrava banale, ma non lo era: «Credo di aver fatto un buon lavoro con mio figlio, l'ho cresciuto con dei principi, principi anche cattolici». Non era un'affermazione assoluta, ma un equilibrio precario tra ciò che ha perso e ciò che ha guadagnato. Il figlio, accanto, annuiva, ad entrambi si è spezzata la voce ed è scesa qualche lacrima, stavo per cedere anche io al pianto, mi sono sentito come il collegamento tra due individui, mamma e figlio, che non si erano mai confrontati fra di loro su quei temi in quel modo, tutt'ora conservo l'aver potuto vivere quell'esperienza come un privilegio. Forse, senza volerlo, stavamo assistendo al passaggio di una memoria da una generazione all'altra: una memoria che non si costruisce solo nei fatti, ma nei silenzi che li circondano, e forse è proprio qui che inizia il lavoro dell'antropologia: non nel giudicare ciò che è stato taciuto, ma nel cercare di capire perché e cosa quel silenzio continua ancora a proteggere.

Intervista con Giorgia e Andrea

Andrea: ...però sì comunque, magari per prese di posizione dell'Italia che magari non rispettano totalmente le linee guida l'Unione Europea ogni tanto arriva la bacchettata e quindi in qualche maniera siamo tutelati rispetto a un Governo che magari non rispecchia le nostre necessità in quanto giovani, in quanto anche donne.

Giorgia: Sì sì poi cioè comunque secondo me il fatto che, si è vero che... comunque anche l'Unione Europea sta virando verso la destra e ok però comunque determinate cose quali tipo il salario minimo che in Italia è una questione di sinistra, in Europa è una questione di tutti. Quindi apre...

Sara Belardini [S.B.]: Che dovrebbe essere così.

Giorgia: Dovrebbe... ricordiamo che in Italia, esatto... però in Italia è visto come una questione di sinistra, in Europa è vista come una questione di tutti. Quindi cioè anche se magari sale la destra, magari una... questo è un esempio di questo caso specifico, però magari per quanto riguarda il salario minimo anche se in Europa c'è la destra, comunque, per noi italiani... cioè ci giova... a nostro favore.

Andrea: Sì l'unica cosa che potrebbe andare peggio se sale la destra anche in Europa è più il fatto... magari dei diritti, per esempio, della comunità LGBT o per quanto riguarda il diritto all'aborto. Io mi riferisco a cose di questo tipo magari cose più dal punto di vista economico nonostante magari la destra favorisca più un sistema di tipo capitalistico che di per sé non aiuta il lavoratore o comunque la persona di un ceto medio basso... comunque i diritti... cioè comunque economicamente diciamo... è un po' più forte rispetto alla sinistra dal punto di vista della produttività, che spesso diventa tossica più del capitalismo. Però... cerca sempre di risollevare l'economia di un... di uno Stato. A volte magari sfruttando i cittadini in maniera erronea. Però comunque per i diritti, per me, è molto più preoccupante.

Giorgia: Per me anche... Questo sicuramente... Però anche lì... secondo me cioè sì è preoccupante però anche la comunità LGBTQ plus è molto più integrata all'estero rispetto che in Italia, quindi, sì è vero oggettivamente, però io penso che comunque per l'Italia cioè... Noi siamo molto più bassi rispetto alla media europea in qualunque cosa noi siamo sempre al di sotto, sempre, quindi comunque secondo me ci fa tanto bene stare nell'UE. Poi ci sono cose che oggettivamente ci fanno meno bene, però secondo me dico che siamo a livello dei paesi dell'est, però secondo me è quasi sinceramente.

Andrea: Sì dalle statistiche, dai dati in realtà si, più o meno si. Cioè dal punto di vista dei diritti LGBTQ siamo paragonati all'Ungheria, o alla Polonia. O comunque siamo un gradino sopra, ma anche dal punto di vista della crescita del PIL, più o meno siamo li eh.

S.B.: E pensate che l'Unione Europea possa far qualcosa al riguardo? possa agire attivamente?

Andrea: Sicuramente per evitare che peggiori per il momento. Forse dovrebbe stabilire delle linee guida po' più ferree, non solo per noi, ma anche per stati come la Polonia e Ungheria. Dovrebbe delineare delle linee guida che devono essere rispettate, un po' più ferree.

Intervista con Jonas Cerbio

Jonas Cerbio [J.C.]: Mi sembrano un po', sai, quei classici decreti volti più a far rumore con cui, non a caso, ci troviamo le tempistiche non sono particolari, ci troviamo in un... Ci troviamo in, pieno, in pieno governo di destra. Che sta cavalcando da tempo determinati topic ed è assolutamente fresco il, quei due episodi successi entrambi a Milano. Da una parte la morte di Ramy Gadir, un ragazzo del Corvetto. Durante un inseguimento con la polizia che ha creato molte polemiche nonché una polarizzazione eccessiva del: con chi sto, contro chi sto. Con l'Islam o con lo Stato. Con i ragazzi musulmani o con lo Stato. Dall'altra parte ci sono stati anche degli episodi che hanno fornito, in un certo senso il LA a determinate cose. Che sono stati gli episodi di Capodanno a Milano dove, comunque, migliaia di giovani si sono riversati in piazza Duomo e si è creato particolare problema anche... vi sono state diverse denunce per molestie, ed ecco da lì che ne è uscito fuori la proposta di legge contro la molestia islamica. Per creare una categoria ad hoc. Tra virgolette mi fa molto sorridere se, quando penso che venga da parti politici che quando parlano di femminicidio dicono di non dover creare un'etichetta ad hoc per dover definire un determinato tipo di illecito, no? Penale. Come, ad esempio, quello del reato contro la donna in quanto donna. Mi fa molto sorridere, ma riflettere, e un po' anche piangere, quando penso che invece dall'altra parte si voglia creare un reato ad hoc per casi che, appunto, sono ancor minori, rispetto a quelli dei femminicidi. Perché vorrei trovare quanti casi di violenza di gruppo islamica avvengono in Italia. Ma al di là di quello non credo che influenzerà la politica. Assolutamente. Credo che

sia già, l'effetto di una politica influenzata dalla, dalla, dal discorso di pancia, del discorso che facevo prima dell'ansia sociale. Questi gli effetti. Quelle che per me, magari, possono sembrare tanti decreti sterili e inutili e conflittuali volti solo ad alimentare la logica dello scontro di civiltà, teorizzata da Huntington... oppure volte solamente ad aumentare ancora di più... Sai no, prima ho citato un testo che era Geopolitica Della Paura di Manlio Graziano, che se non erro è del 2022. No, lui dice proprio: la paura è utile, in realtà al governo, il quale segue, diciamo, le logiche dell'ansia sociale, perché il modo migliore per legittimarsi. E la paura è lo strumento cardine perché se e quando è nato il concetto di Stato-Nazione no, era unito insieme da... dall'ottenimento... o meglio... dalla speranza di ottenimento di diritti e dalla possibilità di difendersi. Cioè stai con lo Stato perché ti difende. Ora, comunque, da un punto di vista, no, l'escatologia del diritto sta venendo meno. Cioè si pensa meno a quello che si otterrà, dato che comunque abbiamo già ottenuto tantissimo, ma al contempo non ci si riesce più a garantire quella sicurezza. Che è un tema abbastanza presente, no... Quindi se io non posso garantirti sicurezza, perché la tua ansia sociale è già alle stelle, tanto vale che invece continua a cementificare l'idea di un nemico perché assolutamente utile al fine di tenere più le persone più unite, più vicine a quello che un tempo essere il leviatano e che ora non lo è di certo più. Quindi quel famoso stato.

[...]

Chiara Berardi [C.B.]: Ci sta. E... come vedi i nazionalismi, il nazionalismo in Italia, in relazione al modello di cui parlavamo prima della situazione politica, che abbiamo, di destra? Eccetera eccetera e Se vedi qualche riscontro da parte dell'Europa a livello di tipo... tutele. Cioè, credi che, come figura, l'Europa abbia una responsabilità che e se interventi fa.

J.C.: Odio pensare all'Europa come l'Europa come un qualcosa di esterno che deve fare. Mi è sempre piaciuto in un mondo immaginario pensare che l'Europa siamo noi, anche se questo sentimento non c'è. Quindi non mi aspetto nulla che faccia l'Europa. Cos'è l'Europa, no? D'altra parte, penso che l'Europa rispetterà l'andamento di quello che faremo noi. Da un certo punto di vista, o quanto meno mi auguro, pensare che sia un grande, una grande conquista anche la possibilità di rovinarci da soli, con le proprie mani. Comunque, fatto sta che se l'Europa avesse avuto un potere, un tempo in quanto simbolo, non lo so, del logos razionale, della tradizione e come garante, come pacificatore, come moderatore, penso che siano tutta una serie di cose che l'Europa in quanto tale non abbia più. Ammesso e non concesso che esista l'Europa in quanto tale.

[...]

C.B.: Vuoi aggiungere qualcosa? C'è qualcosa che ti viene in mente che... boh... credi che possa essere rilevante, che possa...

J.C.: Si guarda. Una cosa la voglio dire, ma non è per spezzare nulla in favore del nostro governo, dell'Italia, ma per spezzare più lance contro. Noi, chiaramente tu era l'Europa e totalitarismi. Noi ci siamo soffermati appunto sull'Italia come possibile situazione, possibile deriva o quantomeno già il fatto che sia concesso associare un governo legalmente

eletto a un discorso di totalitarismo già ci dovrebbe far riflettere su cosa si sta vivendo da un punto di vista di percezione sociale. Anche dall'altra parte. Quella famosa altra parte dell'establishment, del *politically correct* o dei dei falsi sinistri come vengono additati spesso dall'altra parte. Pure là c'è una percezione sociale del fatto che si possano affiancare un governo democraticamente eletto, con un totalitarismo ci fa pensare. E spesso e volentieri c'è un forte... Così come c'è un ridicolo sentimento di patriottismo e nazionalismo... Va beh ridicolo... Secondo le mie prospettive. Però c'è un sentimento di nazionalismo effervescente, dall'altra parte. Da un'altra parte ancora c'è un antinazionalismo, presentandosi come il peggiore dei mondi possibili. L'unica cosa che vorrei dire è che, appunto, questi famosi anni '30 del passato, questa svolta autoritaria europea e non solo nel mondo occidentale, e in tantissimi paesi e non solo l'Italia. Quindi non siamo né i migliori né i peggiori. Siamo un esempio come tanti altri di un periodo storico. Quindi da sottolineare, da condannarci, assolutamente... cioè, secondo il mio schema valoriale. Ci mancherebbe.

Magari non in assoluto, perché poi per chi ci crede, no, la ragione ce l'ha solo Dio la verità. D'altra parte, non... non punterei su quel classico sentimento antitaliano... né su un sentimento italiano, né su un sentimento antitaliano, da doversi necessariamente fare come l'unico nemico negativo. Guarda, l'Italia com'è regredita e via dicendo... è abbastanza un movimento comune. Purtroppo

Intervista con Lucrezia Santus

Chiara Berardi [C.B.]: Da quant'è che lavori per questa associazione?

Lucrezia Santus [L.S.]: Tre anni.

C.B.: E da tre anni a questa parte hai notato qualche differenza? Banalmente adesso mi dicevi del cambiamento terminologico in gioventù, che comunque nell'effettivo magari non cambia niente, a livello burocratico, le leggi sono le stesse. Non lo so (?). Però comunque riporta un retaggio sicuramente fascista e non so se hai notato qualche tipo di cambiamento sotto i termini burocratici, eccetera.

L.S.: Allora proprio parlando di termini, no. Nel senso che, sì c'è stato questo cambio di termine che secondo me è significativa. Poi nei fatti non cambia niente. Però diciamo che, ogni volta che cambia il governo cambiano anche le persone all'interno dell'agenzia o per lo meno tutti, non gli operativi.

Ti faccio un esempio nello specifico, che non è successo a me, ma ad una nostra collega che lavora poi a Roma con l'agenzia direttamente. Alla fine di ogni progetto, attività devi scrivere un report. «È andata così e abbiamo fatto questo. C'erano x persone, eccetera. L'impatto dell'attività e tutto il resto». Chi ha scritto questo report ha utilizzato lo schwa. La persona che è appunto il capo dell'agenzia nazionale adesso; ha risposto lei in persona a questa mail, cosa che non è il suo ruolo. Dice siccome lo schwa plurale è un tre,

no, cioè sembra un tre. Questa tizia ha risposto dicendo. «Ci sono dei caratteri strani nel vostro report, ogni tanto ci sono dei tre. Vi chiedo per favore utilizzare i caratteri corretti» in modo sarcastico, che io sia comunque un documento ufficiale, nel senso, non è che stiamo giocando. «Posso accettare le doppie forme, quindi maschile, femminile, ragazzi, ragazze ecc. Ma per favore utilizzate...cioè queste robe non esistono» Insomma. Però non c'è una regolamentazione da questo punto di vista. Non è che c'è scritto non puoi usare lo schwa oppure è preferibile questo, quest'altro.

C.B.:Certo.

L.S.: Quindi questo per me è significativo. Cioè nel momento in cui c'è un... si utilizza un, una forma di inclusione... per quanto poi tu personalmente puoi non capirla, cioè che cazzo ne so veramente. Però ecco, una mail formale così, che poi formale non è, perché mi metti dentro questo sarcasmo che è veramente, pronto! Cioè per me significa... E mi scrive in persona la direttrice o chi cazzo è, è grave. C'è un cambio di atteggiamento importante.

C.B.: Pensi che questo, tipo tre anni fa o prima che tu arrivassi fosse possibile?

L.S.: Secondo me è proprio una presa di posizione forte che non credo sia mai successo prima. Poi è anche vero che magari queste forme di inclusione linguistica si stanno diffondendo sempre di più negli ultimi anni. Non che siano nate l'anno scorso, però diciamo stanno prendendo piede sempre di più in questi ultimi quattro anni, cinque anni.

Intervista con Margherita Rossi

Cristiano Modica [C.M.]: Allora ti faccio una domanda un pochino più generale, magari anche questa non troppo specifica. Secondo te, dato che tu hai visitato così tanti paesi qui in Europa, e comunque te ne intendi, l'hai studiato, te li vivi. Secondo te esistono dei valori europei?

Margherita Rossi [M.R.]: Secondo me sì. Ma allora è una domanda che mi è capitato di sentire più volte, non rivolta a me, ma magari rivolta a professori di diritto europeo, professori che insegnavano queste materie non tanto sui valori europei, ma sull'identità europea che comunque comprende anche i valori. E onestamente io la sento. Nel senso che probabilmente è un sentimento che io ho di riflesso alle generazioni precedenti alle nostre, perché è un sentimento che è nato fondamentalmente dopo la Seconda guerra mondiale, però io lo sento di riflesso anche avendo conosciuto molte persone di altri Paesi europei. Proprio perché...questo paradiso fondamentalmente, senza confini, quasi, perché vabbè adesso c'è una situazione mondiale un po' un po particolare, però che nasce senza confini. Per unire le persone che possono spostarsi liberamente, possono lavorare liberamente e possono trasferirsi liberamente in altri Paesi. Secondo me è una cosa che quando ci si rende conto di quanto si è fortunati ad averla, ti fa sentire un minimo di identità europea, e a questo penso che seguano i valori. Poi sono valori che ovviamente rimangono poco specifici, perché

siamo nazioni molto diverse, nonostante magari alcune condividano la lingua. Diciamo che andando dall'Europa orientale all'Europa occidentale è molto diverso, i paesi... Io avendo vissuto in Ungheria ho visto, comunque, il perché di questa tendenza a destra, la tendenza a essere conservatori in quei Paesi lì. Perché comunque hanno vissuto un 900 molto diverso da quello che hanno vissuto i Paesi dell'Europa occidentale. Hanno vissuto la dominazione russa, hanno vissuto periodi economici veramente distruttivi, molto molto diversi da quello che si vedeva nell'Europa occidentale, nonostante che anche in Europa occidentale ci fosse povertà, era molto molto diverso essere sotto un regime totalitario rispetto all'essere magari in ricostruzione, in sviluppo. Quindi poveri ma liberi in un certo senso, quindi siamo Paesi tutti molto diversi ma secondo me c'è un sentimento identitario europeo e ci sono chiaramente dei valori europei.

C.M.: E dato che hai nominato il totalitarismo, secondo te, oggi, proprio oggi, nel 2025, esiste ancora nel mondo? Si può usare ancora come parola oppure è qualcosa che appartiene al passato?

M.R.: Ma allora, il totalitarismo, secondo me è propriamente riferito ai regimi del Novecento. Esistono le dittature, esistono i regimi. Però il regime totalitario tedesco, o dell'Unione Sovietica, è difficile. No, non penso che esistano più. Penso che esistano forme politiche molto simili, che tendono al controllo totale dello stato, della libertà, ma non penso che si possano definire regimi totalitari.

C.M.: Ok, E come mai?

M.R.: Globalizzazione, più che altri fattori. Penso che ovviamente fosse più facile avere e controllare un regime totalitario quando il mondo non era così interconnesso. Attualmente le persone, nonostante abbiano... magari abbiano... vedano le loro libertà completamente disintegrate. Penso che siano comunque consapevoli di quello che succede all'esterno, e possano in qualche modo trovare una via d'uscita. Cosa che ovviamente nel Novecento, anche per questioni economiche, non era assolutamente possibile. Uno degli esempi, forse eccezioni, forse è la Corea del Nord, ma anche lì: i regimi totalitari tendevano all'indipendenza totale dall'esterno proprio per non essere soggetti a dover... non so, rispettare accordi o amicizie con altri stati, dovuti a scambi economici, eccetera eccetera. La Corea del Nord per quanto sia un regime che mantiene le persone dentro il paese, impedendogli di uscire, e impedendogli di vedere quello che c'è fuori, è un Paese che ha contatti con l'esterno, è un paese che accoglie turisti, è un Paese che ovviamente ha un'industria che comunica con l'esterno. Questo penso che sia la grande differenza dal 900 ad adesso.

C.M.: Interessante. E ok, interessante. Dato che tu hai risposto che la globalizzazione per te è il motivo per cui non si potrebbe parlare..., secondo te l'interconnessione che prima hai menzionato dell'Europa, può essere proprio un deterrente assoluto verso ogni forma di totalitarismo? Cioè, è l'Europa davvero una garante della libertà contro delle politiche più oppressive, più da regime? Non so se mi sono spiegato.

M.R.: Allora nei suoi ideali lo è. Nel senso che nasce come risposta anche a quello che era successo nella prima metà del Novecento. Poi c'è tanta burocrazia in Europa, un esempio, due esempi sono: la Polonia, non la Polonia di Tusk ma la Polonia precedente, che si stava avvicinando molto velocemente verso l'autocrazia; e l'Ungheria di Orban. Chiaramente sono due Paesi che molto spesso hanno violato lo stato di diritto in diversi modi, che fosse trattandosi di diritti delle donne, che fosse trattandosi di diritti delle persone appartenenti alla comunità LGBTQ. Però sono anche Paesi che non hanno pagato grandi conseguenze per queste loro azioni, proprio perché la burocrazia europea è infinita. E non ho un'opinione estremamente positiva di questa burocrazia, perché impedisce davvero, davvero molte cose, di migliorare molte cose. Il massimo che è successo è stato un congelamento dei fondi all'Ungheria... però non mi sembra che abbiano subito grandi conseguenze. La cosa positiva è che chiaramente le persone non sono chiuse in Ungheria, se ne hanno la possibilità, e anche questo è un altro discorso... possono andarsene, possono cercare un lavoro in qualsiasi altro paese d'Europa senza dover usufruire di un visto. Quindi diciamo che lateralmente, è ancora garante della libertà di queste persone. Purtroppo, non può agire direttamente sui singoli governi per sanzionarli in maniera adeguata.

C.M.: E una domanda un po' stupida, ma quali sono le tue critiche principali alla burocrazia europea? É possibile un cambiamento? Quale sarebbe un cambiamento che la muoverebbe in positivo secondo te?

M.R.: Ma allora, i processi sono molto lunghi per tutto. Cioè, per quanto riguarda per esempio le violazioni dello Stato di diritto, si dovrebbe applicare l'articolo sette del Trattato di Lisbona. Purtroppo, non viene mai applicato. Perché? Perché tra tutta la trafila burocratica e amministrativa che bisogna fare, viene richiesto un voto all'unanimità, ed è chiaro che se due Paesi su 27 sono d'accordo l'uno con l'altro, e uno dei due è l'imputato di questo processo, e l'altro vota comunque a favore suo... Questa pratica non verrà mai messa in atto. Questo è uno. Ma questo non vale solo per lo Stato di diritto, ma anche per molti altri processi. Poi, la questione della regolamentazione. Spesso e volentieri, adesso io lavoro, con... Cioè, quello che faccio tratta di sicurezza, intelligenza artificiale, eccetera...quindi sto anche molto attenta a quello che succede a livello europeo, e siamo molto molto molto lenti a legiferare su queste nuove materie. E il fatto è che spesso e volentieri le regolamentazioni che mettiamo in atto limitano un po' la capacità di sviluppo di queste nuove materie. Ed è anche il motivo per cui la maggior parte delle grandi aziende che si occupano di intelligenza artificiale sono in America, perché è molto più libero, il che non è un positivo. Ovviamente c'è bisogno di una regolamentazione, probabilmente non così stretta come come la mettiamo qua in Europa. E riguardo il cambiamento...sì e no. Nel senso che sicuramente è possibile un cambiamento, però andrebbe proprio fatto a livello strutturale, di come funziona l'unione europea, andrebbe snellita tutta la parte di diritto, che è stata fondante per l'Unione Europea, quindi tutti i trattati, andrebbero un po' snellite le procedure. Cioè, è un percorso molto lungo, e non mi sembra che nessuno lo voglia mettere in atto, attualmente.

Intervista con Federico Carillo e Johannes Wollenstein

Interpretazione di Giorgio Fabrizi e Morena Sorrentino.

Riteniamo che in questi estratti siano presenti i temi portanti del progetto, in particolare sotto una luce critica e riflessiva, rivelante le implicazioni e le complessità di affrontare argomenti così sfaccettati, assenti di un'unica chiave interpretativa. In entrambe le interviste emergono naturalmente le questioni dell'identità europea, i valori di questa, e le implicazioni che hanno sul piano geopolitico internazionale. Non sempre però gli intervistati sanno come districarsi della contraddittorietà che talvolta portano argomenti così grandi e inevitabilmente personali, evidenziando come questa sia una caratteristica insita di tali questioni. Se da una parte viene mostrato come ci sia evidentemente un'idea dell'Europa con delle caratteristiche pressoché definite, a cui certe forze politiche fanno appello, dall'altra risulta sempre che proprio queste caratteristiche siano volatili e inconsistenti. I valori dell'Europa non si riferiscono sempre alla stessa Europa, ma a diverse versioni di essa nella quale molteplici luoghi proiettano differenti speranze e obiettivi di condivisione. Infatti, come emerge chiaramente dall'intervista a Johannes, l'Europa è anche l'ideale verso cui ritirarsi nel momento in cui il proprio stato non rappresenta più la propria persona. È il discorso sull'immigrazione, che viene trattato alla luce dei suoi effetti e delle ripercussioni che ha sull'ospite e sull'ospitante. Si tratta del grande discorso dell'Altro, ogni politica dell'immigrazione è attraversata da un'aporia: si vuole accogliere l'altro, ma al tempo stesso si regolamenta, si limita, si condiziona l'ingresso. Non è un caso che tutti i discorsi finiscano anche a trattare qual è il destino della cultura all'interno di un'Europa pluralizzata. Per fare un esempio specifico dell'intervista di Federico invece, lui tratta specificatamente delle contraddizioni politiche interne alla stessa Europa, che a volte dal suo interno risulta non rispettosa di questi principi: basti guardare a quello che succede quando singoli stati europei non accettano di essere aperti verso l'altro o non seguono le direttive se non solo quando strettamente necessario. Le interviste aiutano a costruire su quel discorso infinito che dovrebbe essere la condizione dell'Europa, continuando a macinare ciò che rimane ai margini affinché si possa continuare a raggiungere la giustizia. Di seguito quindi i due estratti provenienti dalle interviste a Johannes e Federico che Giorgio e Morena hanno svolto assieme.

***

Morena Sorrentino [M.S.]: Oltre all'esercito eventualmente europeo pensi che sia possibile o esista un cittadino europeo, cioè pensi che sia una cosa che c'è?

Federico Carillo [F.C.]: Penso che sia una cosa che c'era. Adesso c'è sempre meno. A maggior ragione proprio perché non c'è più secondo me la questione non può essere solo politica, dev'essere anche culturale. La prima cosa è una questione culturale. Il fatto però che si voti sempre per questo estremo nazionalismo che impedisce all'Unione Europea di fare determinate politiche di riunificazione... È molto complicato. Questo discorso è veramente

complicatissimo. Però penso che la cosa principale, prima dell'esercito e prima di tutto sia una risposta culturale, cioè effettivamente finché non ti senti parte di un ecosistema europeo, perché non ti senti tutelato dall'istituzione europea, più la senti insignificante più effettivamente siamo impotenti come come Unione Europea. Secondo me.

M.S.: Perché qui c'è la contraddizione tra stiamo andando sempre più a destra nelle singole parti dell'Europa, però poi c'è anche una cosa che continua ad avvenire sempre in aumento come la migrazione in Europa, che è sempre in conflitto tra quelli che sono i diritti considerati europei, quindi di integrazione, però poi nell'effettivo culturalmente è una cosa che si fa fatica ad ottenere anche per le politiche locali di ogni Stato facente parte dell'Europa... tipo anche non so per tua esperienza ne pensi qualcosa di questo o anche molto di liberamente non in casi specifici però.

F.C.: La cosa, una delle cose principali è che vabbè il nazionalismo è contrario cioè questo nazionalismo, l'ultranazionalismo è contrario ai fondamenti base dell'Unione Europea. Quindi è difficile costruire se queste sono le premesse, secondo me questo... e poi vabbè tocca tutti gli ambiti compresa la migrazione, la migrazione in realtà se vogliamo e anche questo è un argomento secondario rispetto a quello che sta succedendo adesso cioè davvero c'è sempre stato un disinteresse per le questioni dell'Unione Europea. Ma adesso, oltre all'interesse, allo scetticismo, c'è proprio un disprezzo nei confronti dell'istituzione europea che più aumenta il disprezzo per le istituzioni dei singoli Stati. E lo vediamo con i risultati delle elezioni di tutti i Paesi. AFD, se non vogliamo parlare dei casi italiani e più diventa difficile pensare che ci sia un rispetto per l'istituzione così quasi astratta come quella dell'Unione Europea. Quindi sì, sono d'accordo.

Giorgio Fabrizi [G.F.]: Siccome hai detto che prima di tutto sta la cultura: fondamento dell'immigrazione almeno per l'istituzione europea. Dovrebbe essere l'integrazione. Il fatto è che l'integrazione porta con sé... non si integra soltanto la persona civile, immigrata, nello stato economico, ma si dovrebbe integrare anche nello stato culturale. Però ovviamente ci sono delle differenze culturali insormontabili come può essere la religione che è protetta dallo stato civile come il diritto di professare la propria religione liberamente. Però ci sono dei valori che spesso non possono essere omogeneizzati l'uno con l'altra tant'è che molto spesso c'è un conflitto culturale tra queste. Ed è anche ciò su cui la destra fa leva spesso: la cultura italiana, il che è quasi come dire l'identità italiana, verrà distrutta da una vera integrazione. Di base, secondo te, è possibile un'integrazione senza questo disfacimento?

F.C.: Il fatto che di solito chi dice che verrà distrutta la cultura italiana... Non lo posso dire. Dicevo...chi di solito è ossessionato dalla cultura italiana ed è contro il migrante che distrugge la cultura italiana di solito ha la 5ª elementare. Però a parte le sciocchezze credo di no, credo che la cultura italiana sia un costrutto e come tale nessuno si debba preoccupare di.... Il fatto è che chi si preoccupa di preservare una cultura italiana di solito sono quelli che si disinteressano nell'effettivo a promuoverla, a promuovere la cultura attuale del nostro Paese. Semplicemente è una delle tante scuse per essere contrari all'integrazione, peraltro,

prima dell'ammissione di migranti in maniera sconsiderata come si pensa che debba avvenire. Io penserei piuttosto all'accoglienza, ma soprattutto al momento successivo che è il momento in assoluto più ignorato dell'immigrazione, ovvero quello appunto dell'integrazione ma proprio in primis come dicevamo da un punto di vista culturale. Cioè l'integrazione non avviene soltanto se si danno la paghetta di Renzi all'epoca della famosissima polemica. No, non è quello, è secondario. Il problema vero da riscontrare secondo me è un'integrazione culturale in primis e appunto se non avviene il secondo momento inutile. Si può accogliere quanto si vuole, ma è logico che poi si presta il fianco a tutta una serie di problematiche che si vanno a generare, ovviamente. E il punto è che serve il secondo momento ed è necessario, si deve fare immediatamente, tanto l'Italia e l'Europa, non l'Italia, l'Europa in una maniera mostruosa quindi la risposta semplicemente dovrebbe essere, secondo me, quella di accogliere e di favorire l'integrazione culturale e l'integrazione culturale, che non è soltanto quella di omologare a tutti nella stessa religione, nello stesso gusto, nel cibo e nell'arte. Sono sciocchezze, l'integrazione culturale è qualcosa di reale, di tangibile. Percorsi facilitati per ottenere la cittadinanza tramite l'istruzione. Percorsi di istruzione facilitata per chi parla altre lingue. Tutte cose di cui si discute ma che nel pratico sono difficilissime, quasi inesistenti.

G.F.: Però secondo te, mi dispiace farti le domande più complesse. Però, nell'interculturalità non si perde qualcosa dell'identità propria?

F.C.: No, almeno secondo me non più di tanto.

G.F.: No?

F.C.: No, perché la cultura non è...non siamo delle isole. La cultura non è un castello. La cultura è intersezionale, interdisciplinare. Non c'è. Non c'è niente che nasce dal nulla. Quindi, nel momento in cui arrivano dei migranti, sì, è logico che ci sono dei rischi. Cioè la domanda contiene di per sé una risposta. Sì. Se dovessimo in Italia scomparire per metà italiani e fossimo metà e metà. È logico che si andrebbe a perdere qualcosa ma non sarebbe un dramma perché comunque poi la cultura si evolve. E appunto io comunque penso che il nostro Paese faccia così poco per promuoverla che pensare che uno dei motivi per i quali l'immigrazione debba essere combattuta è per la cultura è un discorso che rasenta l'idiozia. Proprio questo.

G.F.: Di fatto la cultura italiana alle sue origini non è italiana, non è mai stata soltanto italiana.

F.C.: Se vogliamo dire una castroneria. L'Italia è uno dei paesi più giovani che... siamo praticamente più giovani dell'America se vogliamo, come Paese. Sì, possiamo parlare di cultura italiana in un senso estremamente ampio, estremamente ristretto. È tutto relativo. Sì, se vogliamo parlare di Dante Alighieri come fece il buon San Giuliano buonanima, diremo non era italiano eh.

M.S.: Diventa anche una questione di... Di identità cioè nel senso che si parla spesso di identità, non si sa che cosa significa, cosa non significa, è una parola che viene un po'

lanciata qui e lì, e forse anche in questo caso anche rispetto all'Italia viene bypassata come: sì, l'identità è che sei italiano e se sei italiano fai questo questo e quest'altro, quando in realtà anche l'identità stessa è qualcosa che è molto più complesso e variegato. E su cui influiscono molte più cose. Quindi in realtà spesso... e molto dell'Italia viene anche da chi è arrivato in Italia, che spesso viene qui anche se vogliamo escluso, ma in realtà è forte parte.

F.C.: In Italia molti dei partiti più... che più si concentrano sulla questione dell'identità culturale, la vera identità italiana, sono stati storicamente antimeridionalisti addirittura quasi secessionisti. Quindi no, credo sia una sciocchezza.

***

Giorgio Fabrizi [G.F.]: Pensi che ci sia coesione in Europa? Pensi che l'europeismo esista davvero, sia come Stato internazionale, come Stato sovrano internazionale, sia come appartenenza della persona, come parte della sua identità?

Johannes Wollenstein [J.W.]: Quindi, in un certo senso, l'Unione europea come entità sovrana in campo politico. Allora, penso che l'idea di Europa esista sicuramente, penso che sia ciò su cui è costruita l'Europa. E penso che sia un'idea piuttosto bella, che ispira molte persone nel mondo e, persino negli Stati autocratici, i valori dell'Europa continuano a essere tenuti in grande considerazione; è per questo che le persone fuggono verso l'Europa, perché, voglio dire, poi noi non le trattiamo secondo il senso europeo, e anche questo è un aspetto tragico, ma almeno l'idea di Europa esiste.

Morena Sorrentino [M.S.]: E in questa contraddizione, ti senti, cioè, ti... ti senti europeo nel vero senso della parola?

J.W.: Mi sento europeo. Penso che durante l'Erasmus sia molto difficile non sentirsi europei, perché cominci a renderti conto... Per esempio, ho conosciuto qui delle persone ed è davvero molto divertente: ho conosciuto qui persone che conoscono amici che io conosco a Francoforte. Cioè, sono italiani e conoscono persone di Francoforte che conosco anch'io e così sto cominciando a rendermi conto... E poi ho conosciuto tantissime persone di Ghent, in Belgio, e si conoscono tutte tra loro e conoscono persone francesi. Quindi, quello che voglio dire è che l'Europa è collegata in un modo davvero strano e, quindi, sì, mi sento davvero europeo.

M.S.: Che cosa pensi dell'affermazione secondo cui l'Europa si sta spostando sempre più a destra? Pensi che sia vero?

J.W.: Alla Conferenza sulla sicurezza di Monaco di Baviera, quello che ha detto JD Vans... quando ci ha criticati per aver tradito la democrazia in Europa, c'è stata un'ondata di indignazione. Sono stato molto contento che i politici tedeschi gli abbiano risposto, dicendo che questi non sono gli Stati Uniti che consideriamo nostri partner. Non lo so, forse anche questo... Per me è un periodo molto strano, perché - voglio dire, naturalmente è quello che è successo. Cioè, è il meccanismo attraverso il quale si crea un nemico. Cominci a formare la tua identità. Quindi, naturalmente, il fatto che io mi senta europeo in questo

momento deriva anche dalla sensazione che sto cominciando ad avvertire l'esistenza di un lato negativo. Quindi, sì, le aristocrazie e il populismo, che naturalmente stanno emergendo anche in Europa, ma mi sembra che assomiglino più al trumpismo che all'europeismo. Sì, quindi penso che sia scandaloso.

G.F.: E parlando proprio di questo e di quello che hai detto prima, hai detto che... anche altri continenti guardano all'Europa come a un ideale e, allo stesso tempo, c'è stata una massiccia occidentalizzazione. Lungo tutte queste linee, c'è il fatto che l'immigrazione è una realtà. L'immigrazione è un fatto, è sempre esistita e si è verificata molto più frequentemente negli ultimi tempi. È anche una questione sulla quale i partiti di destra hanno fatto leva. La sinistra non sembra riuscire a prendere una decisione corretta su cosa fare riguardo alla questione degli immigrati e su cosa fare riguardo all'europeismo, inteso, come hai detto, come Stato sovrano e, come hai detto, come il confine che passa tra noi e loro. Senti davvero la differenza tra noi e loro?

J.W.: Naturalmente c'è una differenza, cioè, sono cresciuti in una cultura diversa, sono... Quindi, voglio dire, sono tutti... c'è una grande somiglianza che sta al di sopra di tutto, cioè il fatto che siamo tutti esseri umani e abbiamo dei diritti che derivano da questa condizione, che sono legati a essa, sì, naturalmente. Ma, d'altra parte, penso che sia molto importante ricordare comunque che siamo diversi e che, per esempio, hanno vissuto dei traumi per arrivare qui. Quindi bisogna cercare di comprendere la differenza in questo senso. Cioè, rispettarla. Quindi non direi che si tratti di una sorta di fobia nei confronti di queste persone, nei confronti delle differenze che hanno, ma piuttosto di un riconoscimento di ciò che hanno vissuto. E quindi, sì, cercare di capire perché sono venuti in questo paese... Quindi sì, in questo senso mi sento diverso e, in questo senso, sento anche di avere degli obblighi nei loro confronti, perché non penso che loro debbano molto a me, ma forse siamo noi a dovere molto a loro. Quindi, in questo senso, sento la differenza. Ma naturalmente c'è un'enorme solidarietà. Quindi...

G.F.: Sì. Ma, ehm... Di solito noi... tendiamo a stabilire un'equivalenza tra identità culturale e nazionalità. Di solito. E l'immigrazione spesso comporta quella che dovrebbe essere l'integrazione e so che questa è una domanda davvero difficile, ma l'integrazione introduce la differenza all'interno dell'equazione dell'identità del sé. Naturalmente, come nel caso dell'integrazione islamica qui in Italia. Non direi che abbia ancora prodotto un'enorme differenza nell'identità culturale, anche perché oggi l'identità è un libro dalle moltissime sfaccettature.

J.W.: Non so veramente come sia la situazione in Italia per quanto riguarda l'immigrazione islamica, ma, voglio dire, in Germania abbiamo avuto molta immigrazione dopo la Seconda guerra mondiale, proveniente dai paesi orientali. Quindi penso che abbiamo molti più immigrati; in generale abbiamo qualcosa come 30 milioni di persone provenienti dai paesi orientali. Quindi l'Islam è diventato una religione molto importante in Germania e, in un certo senso, purtroppo nelle città si sono formate delle sottoculture, nelle quali alcune parti delle città sono semplicemente... sono come, sì, territori di una sola... cioè, ormai

sono diventate quasi una specie di realtà nazionale: ci sono zone abitate esclusivamente da persone turche e così via. E inoltre, purtroppo, queste sono perlopiù anche le zone in cui vivono le persone povere. Quindi, in alcuni casi, succede anche che non siano ben integrate, se per integrazione si intende permettere loro di beneficiare del... sistema di benessere che la Germania, in un certo senso, ha creato. Quindi penso che questa sia una questione di integrazione: integrare le persone in modo che possano beneficiare del sistema di un Paese.

E immagino che questa sia, quindi, una forma di integrazione economica. Ma poi c'è anche l'integrazione culturale e penso che sia un concetto molto difficile, perché, voglio dire... Per esempio, in Germania è molto importante imparare la lingua, perché è una lingua molto difficile da imparare. Inoltre, molte persone non parlano inglese o cose del genere. E poi anche le persone che arrivano, in parte, non parlano inglese, quindi... Innanzitutto dobbiamo essere in grado di comunicare. E penso che il problema cominci perché abbiamo troppo poche persone che insegnano loro la lingua. E, d'altra parte, le persone che potrebbero insegnargliela a volte non vogliono gli immigrati. Sì, penso che naturalmente la religione debba essere un privilegio, quindi la libertà religiosa è molto importante. Ma, d'altra parte, la libertà religiosa non può arrivare fino al punto di limitare le libertà delle altre persone. Quindi penso, sì, direi che deve muoversi all'interno dei limiti della Costituzione.

G.F.: E l'integrazione culturale comporta effettivamente un cambiamento. Pensi che l'integrazione di una cultura immigrata produca dei cambiamenti nella cultura del paese che la accoglie?

J.W.: Oh, sì, naturalmente. Qui avete dei locali che vendono il döner. Penso che sia uno degli esempi più famosi provenienti dalla Germania. Per esempio, penso che in Inghilterra sia la tikka masala, mentre in Germania è il döner, quindi il kebab. Per quanto riguarda la tikka masala, in Inghilterra c'è questo famoso discorso del ministro degli affari esteri, mentre cucinava qualcosa. Disse che un tempo veniva preparato senza salsa, ma agli inglesi piaceva con la salsa e quindi crearono una salsa apposita, che è persino migliore. Ed è la stessa cosa per il döner. Il döner è stato inventato a Berlino da un immigrato turco. E sì, ce l'hanno in Turchia e ce l'abbiamo in Germania. È leggermente diverso, ma sì, penso che sia un bell'esempio di come l'immigrazione e l'integrazione possano arricchire una cultura.

G.F.: Pensi che si perda qualcosa all'interno di questo paradigma?

J.W.: Penso che sia... Quindi, voglio dire... Ovviamente non ho studiato gli sviluppi moderni dell'Islam, ma in questo momento l'Islam si sta trasformando in qualcosa di più... Quindi, uno dei principi fondamentali del nostro Stato è la separazione tra Stato e Chiesa, mentre negli Stati islamici non è così. E quindi, da questo punto di vista, penso che l'idea che una religione debba interagire con la politica dello Stato sia molto problematica. E lo vedo da entrambe le parti: gli Stati Uniti stanno ricominciando a fare politica nel nome del cristianesimo, quindi sta emergendo questa... sta emergendo una nuova idea di Occidente secondo la quale l'Occidente è costituito da stronzi bianchi e cristiani e, voglio dire... E c'è un'altra concezione dell'Oriente secondo la quale l'Oriente è transfobico, tiene uniti Stato e

religione e si basa anche sul dominio sulle donne. Quindi penso che entrambe le parti siano molto problematiche. E sì, vorrei tornare al concetto di secolarizzazione. Quindi, in un certo senso, sì, è l'Aufklärung, l'Illuminismo. Mi mancano quegli ideali. E penso che siano gli ideali sui quali è costruita l'Europa. Quindi, la Rivoluzione francese, l'Illuminismo.

G.F.: Ma c'è anche un problema con l'Illuminismo.

J.W.: Sì, voglio dire, vengo da Francoforte, quindi lo conosco meglio di chiunque altro...

Intervista con Bianka Myftari

Interpretazione di Edoardo Santurbano.

Bianka Myftari [B.M.]: Mio nonno come come dicevo è stato incarcerato là allora lui aveva già fatto edificare edifici ville cose per... Tutti presi al massimo solo la bicicletta poteva essere tua poteva dovevi fare una richiesta nel Comune e nella casa dove, che è un palazzo che noi ce l'abbiamo adesso lo abbiamo preso dopo no... Troppo tardi e l'hanno incarcerato. Mia nonna viveva in una baracca da sola e nel palazzo che aveva fatto lui vivevano i comunisti. Chi era osservante, chi era... aveva un incarico nel comune No? E visto che lui aveva fatto bene ma aveva un cuore grande, ha fatto tanto del bene dopo tanti dopo non so quanti anni e lui esce dal carcere. E poi lui viveva in... l'ultimo piano, dove aveva fatto lui una stanza sola. Gli hanno dato insieme alla mia nonna. Quindi loro hanno vissuto in una stanza nello stesso palazzo che aveva fatto lui, quindi loro hanno vissuto, però comunque erano... Mio nonno era orfano, mio nonno era orfano, si sono trovati per personaggi, insomma persone molto forti che hanno preso la vita di petto d'accordo e quindi potevano anche a vita, erano molto avanti per quei tempi e hanno vissuto tranquillamente anche se molto molto attenti perché a mio nonno sapeva che veniva magari seguito osservato da alcune persone che non vedevano l'ora di rivederti in carcere d'accordo e quindi viveva con molta attenzione a non fare un passo falso. Con molta attenzione. E lui va beh, la nonna diceva non so... Cose vere, che lui aveva nascosto un paio di monete d'oro. Poi non so, li sapeva solo lui, cose sue, diceva mia nonna. Assolutamente. E quindi hanno sopravvissuto a tutto tutto questo regime vivendo mio nonno dopo quando è uscito dal carcere ha fatto il fioraio, poi perché lui sapeva tante lingue non aveva studiato però sapeva l'italiano, il tedesco, il greco, perché aveva viaggiato molto e quindi a volte lo chiamavano «ma perché sono dei turisti...» Nell'albergo dove lavorava magari ci fa il traduttore «io non so nulla» cioè «non capisco» faceva finta di nulla per non esporsi se tu ti esponi la gente parlava e ti faceva qualcosa che ti... E quindi hanno hanno vissuto così diciamo. A suo tempo la mia famiglia si chiamava reazionaria perché era microborghese i microborghesi sono sono poveri di anima, sono persone che mirano al potere. Dai dai comunisti questa cosa... E quindi è una storia abbastanza particolare quello della mia famiglia.

Il racconto di Bianka mostra in modo diretto cosa significhi vivere sotto un regime totalitario: la perdita dei beni, della libertà personale e della dignità. La sua famiglia viene etichettata come «reazionaria» e punita non per ciò che fa, ma per ciò che è o che il potere decide che sia. Le confische arbitrarie, l'incarcerazione del nonno senza reale motivo e la sorveglianza continua dimostrano come, nei totalitarismi, lo Stato controlli tutto: proprietà, movimento, reputazione, perfino le capacità individuali. La storia mette in evidenza anche l'assenza totale di diritti fondamentali: niente tutela della proprietà privata, niente libertà personale, nessuna garanzia contro gli abusi del potere. Anche dopo il carcere, il nonno di Bianka è costretto a vivere in autocensura, consapevole che un singolo gesto poteva riportarlo dentro. Ed è proprio qui che il collegamento con l'Unione Europea diventa lampante: l'esperienza di Bianka contrasta con ciò che oggi la UE garantisce ai suoi cittadini: diritto alla proprietà, libertà di espressione, tutela giudiziaria, protezione contro le discriminazioni politiche, oltre alla possibilità di muoversi, lavorare e vivere senza paura dello Stato. L'UE nasce proprio per impedire che periodi come quello vissuto dai suoi nonni possano ripetersi.

Intervista con Ana Bakashvili

Interpretazione di Edoardo Santurbano.

Ana Bakashvili [A.B.]: Sì adesso sì cambiato ha cambiato come il mondo generazione anche il nostro Paese. Si georgiani generazione vuole europea e vuole europea ma e Georgia è stata stata sempre un tradizionalista... tradizionalisti noi vogliamo in europea ma non vogliamo che come stata in sovietica capito? Perché in Europa dicono che voi voi dovete fare ciò che diciamo noi capito? Allora non è giusto questa capito, anche tutti legge che loro dicono prendete questa prendete questa legge ma per ortodossi per noi non va bene anche e il GPD, questa antidiscriminazione legge tutti. Sì, benissimo ma anche con nostra come devo dire tradizione se se volete noi d'accordo con me no... Noi vogliamo in europeo ma con nostra tradizione con nostra abbiamo molto grande il come devo dire... Orgogliosi noi, capito? Abbiamo rispetto nostra regola noi e per questa motivo adesso Europea non vuole andare in georgiani questa.

Nel racconto di Ana emerge chiaramente il peso della memoria del passato sovietico: un periodo in cui decisioni esterne influenzavano pesantemente la vita interna della Georgia. Per questo, quando l'Unione Europea chiede riforme su diritti, antidiscriminazione e standard democratici, una parte della popolazione, come Ana, teme di perdere elementi fondamentali della propria identità, soprattutto quella legata alla tradizione ortodossa. Il punto non è rifiutare i diritti, ma il timore che questi possano arrivare come imposizioni, ricordando meccanismi del passato totalitario. Ana esprime anche un'altra sensazione molto

diffusa nel suo paese: la Georgia oggi sembra spesso trovarsi al centro di un tavolo geopolitico, dove diverse potenze: Occidente, USA, Russia o altre, hanno interessi e aspettative. Non è una questione di «nemici» o «colpevoli», ma di posizioni: la Georgia è un territorio strategico e questo crea la percezione di vivere dentro una partita più grande di lei.

Il risultato è che il percorso verso l'Europa diventa complesso: il Paese vuole i diritti, le opportunità e la sicurezza offerte dall'UE, ma allo stesso tempo vuole preservare la propria tradizione, la propria identità e la propria autonomia, senza sentirsi spinto da nessuno. È proprio questo equilibrio difficile, tra memoria del totalitarismo, aspirazione europea e pressioni geopolitiche, che definisce la situazione attuale.

Intervista con Loredana Ciocan

Interpretazione di Edoardo Santurbano.

Loredana Ciocan [L.C.]: Anche se c'è chi ha vissuto la bella epoca del comunismo. Alcuni vorrebbero che si tornasse però... cioè chi non si è adattato al nuovo oppure non ce l'ha fatta, non ha resistito a.... al periodo quello del post-comunismo, e poi si è trovata male. Ma alcuni ci sono che vorrebbero tornare, ma non lo permetteranno mai. Non sarà più possibile... Si del periodo quando magari avevano tutto quello che serviva però senza cioè non si rendono conto che anche se avevano tutto per vivere, non c'era la libertà di scegliere, non c'era...

Nel racconto di Loredana emerge un tema molto tipico dei Paesi dell'Est: la nostalgia selettiva verso il periodo comunista. Alcune persone ricordano quegli anni come un'epoca in cui «non mancava niente», perché lo Stato garantiva lavoro, casa e servizi di base. Ma Loredana mette subito a fuoco la contraddizione centrale: quella stabilità apparente esisteva senza libertà, senza possibilità di scegliere davvero, senza diritti politici, senza protezione dal potere. La sua riflessione è importante perché mostra come la memoria del totalitarismo sia complessa: chi non è riuscito ad adattarsi al periodo post-comunista, fatto di crisi, transizione economica e cambiamenti rapidi, può idealizzare il passato. Ma, come dice Loredana, «non sarà più possibile tornare a quel sistema», perché una società che ha conosciuto la libertà non accetta più un potere che decide tutto. Ed è proprio qui che entra in gioco l'Europa: per la Romania, l'ingresso nell'UE ha significato diritti garantiti, libertà di movimento, protezione contro gli abusi del potere, possibilità di studiare e lavorare ovunque. Loredana contrappone implicitamente un sistema totalitario, che dà sicurezza ma toglie libertà, a un'Unione Europea che chiede riforme, ma restituisce diritti concreti e spazi di scelta individuale. Il suo discorso diventa così un promemoria fondamentale: la vera ricchezza non è avere il minimo garantito, ma poter decidere della propria vita, qualcosa che il totalitarismo toglie e che invece l'Unione Europea oggi difende.

Insieme, queste tre voci mostrano come il passato totalitario continui a influenzare il presente: nelle paure, nelle nostalgie, nelle aspettative verso l'Europa. E allo stesso tempo spiegano perché per molti Paesi l'Unione Europea non sia solo un progetto politico, ma uno spazio che offre ciò che i regimi del passato negavano: diritti, libertà e la possibilità di scegliere il proprio futuro.

Intervista con Alice D.

Alice D. [A.D.]: Allora secondo me il totalitarismo è una categoria storica molto precisa [...] e che non va confuso poi con altri tipi di governo dittatoriale magari altrettanto cruenti e cattivi, eh. E quindi anche il fascismo italiano è in realtà un totalitarismo imperfetto no? [...] Comunque, ecco sì Hannah Arendt è stata quella che un pochino ha delineato le caratteristiche del totalità-, totalitarismo quindi adesso io non sono fresca di studi, però comunque un una configurazione in cui lo Stato ha il dominio completo su sui cittadini, no? Ma non... e in cui non altre istituzioni che lo possono... in qualche modo limitare, per quello che alla fine il totalitarismo riuscito meglio è stato quello di Stalin. Perché le, la Germania nazista sì lo era, aveva un po' l'industria che che poteva essere un'istituzione competitiva e l'Italia aveva la Chiesa, le industrie, un sacco di cose però il senso era quello perché c'era non, non un'imposizione dittatoriale, no? Delle, sulle masse all'interno della quale uno se non diceva niente poteva stare tranquillo, ma proprio una mobilitazione continua, una formazione attiva delle masse affinché fossero allineate, no? Ed è stata un po' la differenza tra questi tre regimi e quelli non lo so, quello franchista, quello portoghese eccetera. Le dittature poi, che sono venute dopo in America Latina, che erano più repressive ma non totalitarie, no, poi adesso su questo dovrei studiare meglio però i tre totalitarismi per eccellenza sono quelli [...].

Quindi, per l'instaurazione di una cosa così adesso io non vedo proprio segnali però le cose che secondo me è importante notare, cioè è ovvio che la storia non è così rincoglionita da fare esattamente sempre le stesse cose, no? Quindi, noi magari siamo all'erta che non succeda qualcosa che è già successo prima e però non ci rendiamo conto che comunque stiamo andando in una direzione che, che non va bene che può portare altre forme perché poi ovviamente la società si evolve, quindi io penso che instaurare un un regime dittatoriale o totalitario come quelli del Novecento adesso non sia possibile [...] cioè la società è cambiata, quindi, così proprio così uguale pari pari penso che non siamo così stupidi, però siamo abbastanza stupidi da non renderci conto di altre cose tipo queste... ehm crociate contro sedicenti ideologie che non sono in linea con i valori dello Stato che poi quali sono questi valori? Non, quelli della Costituzione no. E quindi, vuol dire che è una cosa di parte oppure appunto le limitazioni della libertà di stampa, partiti neonazisti che prendono il venti per cento alle elezioni in Germania, è ovvio che, cioè è ovvio, non lo so eh, perché poi magari (ride) mi rinfacceranno questa affermazione quando succederà, io dubito, che possa

ricrearsi un fenomeno come il nazismo in Germania. Però, è un, è un campanello d'allarme che tante persone votino per l'AfD, no?

Vuol dire che c'è un problema. Che c'è qualcosa a cui la classe politica non riesce a dare risposte che si incanala magari una volta si incanalava sul... ehm sul, sulla sinistra extraparlamentare o sulla sinistra e basta e che adesso va sull'estrema destra ma tanto tanto estrema. [...] Secondo me, molto banalmente, è l'apertura delle frontiere. Che anche lì, eh (sospira) è come il disarmo nel senso, io non concepisco un mondo in cui le frontiere sono chiuse, però effettivamente sono chiuse, no? E quindi potersi muovere in uno spazio in cui non ce n'è bisogno dà la sensazione di muoversi più o meno nello stesso posto, no? E infatti poi da quando c'è stata la Brexit a me fa stranissimo. Ho questo blocco che non riesco a fare il passaporto nonostante io voglia andare in Scozia. Perché dico ma come? Ma fino a ieri ci sono andata senza, no? E, e c'è una cosa che mi fa rendere conto di quanto assurda sia anche tutta la questione dell'immigrazione del fatto che delle persone anche solo per il fatto che vogliono andare da qui a lì non lo possono fare, no? E quindi secondo me è quella che è una cosa molto banale da dire però considerando come è fatto il mondo è quello. Quindi il fatto che ci sia uno spazio in cui ci si può muovere liberamente. E dovrebbe essere scontato, però non lo è.

Intervista con Cinzia Filippini

Emma Urbinati [E.U.]: E secondo te oggi come siamo messi? Come sta l'Unione Europea?

Cinzia Filippini [C.F.]: No no secondo me no no, non siamo proprio... il popolo non è che proprio è a favore dell'Europa. No secondo me no. Mi dispiacerebbe molto che tornassimo indietro insomma

E.U.: E quindi come, come vedi, così, le prospettive future?

C.F.: Eh speriamo nei giovani (ride). Speriamo nelle idee nuove idee... non lo so è difficile dirlo così, già si vede che siamo tutti un po' disgregati come, come, no? Penso ancora anche l'Inghilterra cioè, per me è stata una cosa, dai scandalos... non scandalosa, però insomma, eh, perché è voluta uscire, per quale motivo? Eh, non so

E.U.: Quindi ti ha fatto un effetto particolare quando hai sentito della Brexit?

C.F.: Eh negativo, Dico ma come vogliono uscire? Cioè, con tutto... no, la manovalanza che arrivava poi anche proprio dagli italiani con tutte le varie possibilità che loro hanno avuto, grazie anche ai nostri ragazzi che sono andati là. Eh, cioè, mi sembrava proprio una cosa... sbagliata, però... hanno votato così

E.U.: E invece, hai sentito parlare della questione del riarmo europeo, ultimamente?

C.F.: Sì, ho sentito parlare, io non sono d'accordo sul sul riarmo ecco questa, infatti, è una cosa che perché dobbiamo... per difenderci, difenderci da che da che cosa? In quale modo?

Cioè è con la testa che ci si difende, con altre cose, però loro hanno votato questa questa cosa che non approvo. Ecco, qui non mi trovo unita a loro però... se fai parte di un gruppo, alla fine posso dire la mia, ma alla fine decidono loro [...]. Riarmiamoci? Riarmiamoci, ma siamo nel 2025, riarmiamoci in che senso? Cioè quando te mandi anche tutti i ragazzi con il fucile, a far che cosa che arriva 'na bomba buonanotte al suonatore. Cioè voglio dire, cosa andiamo a fare? Dobbiamo invece, con gli esempi portare avanti più un un discorso di di uno aiuta l'altro in un altro senso, non le armi. Le armi per me no, con la ricostruzione, la ricostruzione giusta non corretta perché dopo noi siamo anche famosi per essere più corretti ma... più scorretti, scusami, ma non siamo gli unici (ride)

[*parlando del caro affitti e del turismo nelle grandi città europee*]

E.U.: Quindi per te comunque l'Unione Europea come... non so come dire.

C.F.: Come garante della sicurezza per... come garante di una vita migliore per tutti. Ecco, questo mi piacerebbe moltissimo. Eh! Cioè, capito, no? Se non controllano, se nessuno controlla, dopo nella piccola provincia eh dici eh no, dai, non vado da quello perché è un pezzo grosso, un mobiliere, c'ha quello, c'ha quell'altro, c'ha il conto nella banca, eh. Invece alla comunità europea non frega niente. Se sei (ridacchia)... dovrebbe esser così. Se sei inadempiente, sei inadempiente eh, paghi. Un'altra volta stai più attento (ride).

[...]

Allora, posso solo aggiungere che secondo me siamo ancora troppo frazionati come Europa. Capito perché dovremmo essere no, più più... senza questi confini [...]. Senza questi confini, no? Cioè voglio dire, ad esempio dico una cosa stupida immagino, però ad esempio la Francia. Allora te c'hai il ferro e, non so, l'energia? La dai un po' a noi. Noi abbiamo il latte, le mozzarelle, il pomodoro (ride). Cioè un bacino dove tutto rimane in... senza questi confini, rimane lì e noi tutti possiamo usarlo indifferentemente. Chi ha più cose ne mette di più, chi ne ha meno ne mette meno, però magari per poter dare la possibilità a tutti di essere indipendenti come Europa. Non so se mi sono spiegata, mi piacerebbe questo

E.U.: Ma quindi, no confini diciamo all'interno dell'Europa, ma all'esterno secondo te è giusto che ci siano dei confini?

C.F.: All'esterno nel senso?

E.U.: Cioè un confine che comunque circoscrive l'Europa, i Paesi dell'Unione Europea rispetto agli altri?

C.F.: Ah ma la mia è una cosa grande. Cioè io dico...

E.U.: Tutto il mondo.

C.F.: No, tutta l'Europa.

E.U.: Eh ok ma è giusto che...

C.F.: Cioè fino alla Russia, tanto la Russia non entrerà mai a far parte della comunione europea. I confini poi si fanno da soli in quel, in quel senso lì. Però l'Europa quando sono tutti seduti lì, quanti Stati siamo?

E.U.: Ventisette.

C.F.: Eh ventisette senza confine [...] magari fossimo tutti uniti ma contro chi? (Ride)

E.U.: Contro nessuno!

C.F.: Contro nessuno! In effetti anche questo sarebbe, infatti ho detto un'utopia, però mi piacerebbe che questi confini non ci fossero, cioè che ci fosse un bacino dove ognuno di noi, con le sue possibilità, che magari ce le ha, senza doverle sprecare o buttar via, non darle, si mettesse tutto, capito, insieme e venga tutto distribuito a chi magari non ha... non so che non ha le olive fa l'olio. La Svezia non ha l'oliva eh, logicamente, quindi voglio dire non che ci siano delle cose costosissime perché l'importazione e l'esportazione che sia tutto molto più come un bacino dove tutti possono attingere a una cosa sola ma... ogni ognuno, ogni popolo porta la sua risorsa, senza privare, senza limitare. Così mi piacerebbe, mi piacerebbe questo, poi non so se

E.U.: Quindi bisogna anche abolire poi i costi di esportazione e importazione?

C.F.: Esatto sì sì perché è tutta roba nostra cioè pensarla che è di tutti, tutti noi. Difficile.

Intervista con Dario Konstantin Stier

Emma Urbinati [E.U.]: Ecco, parliamo un po' di questa tua opinione sull'Unione Europea. Mi sembra di capire che ci sia stata un'evoluzione, da, no... prima che tu arrivassi in Italia, a dopo, forse anche dopo l'esperienza a Parigi, vuoi parlarmi un po' di questa cosa?

Dario Stier [D.S.]: Volentieri sì, allora io, ehm, mi ricordo proprio nella preparazione per il volontariato in Italia, eravamo lì, io e tanti, tanti giovani tedeschi che stavano per andare, soprattutto in diversi paesi europei, da Francia, Inghilterra, Polonia, c'era una mia amica che ha fatto il volontariato ad Auschwitz come, come guida. Ehm... altri in Italia no? E quindi lì ti sentivi proprio «bello, io sono parte di questa Unione Europea che ti dà quelle possibilità». Poi vabbè, io son cresciuto in un contesto molto multiculturale in Germania, no? Io ho sempre avuto amici, meno amici tedeschi che amici croati, turchi, bosniaci, italiani, russi, danesi, ma di tutto, francesi anche. E quindi alla fine cioè pensavo «beh vabbè, è bello che siamo tutti quanti così uniti ed è grazie all'Unione Europea, dobbiamo essere tutti europeisti...», che io europeista lo sono ancora assolutamente perché dico... bah, cioè... siamo in questo continente tutti quanti insieme, in realtà anche a livello internazionale non contiamo un cazzo se non ci mettiamo insieme a lavorare, no? E, ehm, e secondo me, cioè, nonostante le differenze culturali, bah sono, cioè ho viaggiato, sono stato in diversi posti in Europa e... ma soprattutto con i giovani, cioè, riuscivi ad entrare grazie all'inglese o grazie a conoscenze linguistiche e riuscivi ad entrare molto bene in contatto. Ehm, poi arrivo in Italia e la cosa rimaneva così. Però poi mi sono anche magari accorto che parlando, no, della crisi, dell'euro, della disoccupazione magari del, delli problemi, dei problemi economici che ci sono in Europa, però sono diversi da paese a paese, c'erano anche più magari voci critiche

che sentivo ogni tanto-, no tipo «eh l'euro per noi non è stato un vantaggio», tipo va beh per esempio, che poi vabbè si può discutere, no? O va beh, «la Germania alla fine è sempre la potenza più che decide di più in Europa». Io magari da, all'inizio, da tedesco dicevo «ma no, non è vero, siamo tutti uguali», però poi un po' te ne accorgi alla fine è vero che sono sempre di quei quattro paesi più potenti o in fondo Francia e Germania che decidono, che dicono e che... e che già li vedi ok che... cioè, quanto è democratico 'sta roba?

Poi una, una esperienza che per me è stata molto forte è stata una vacanza in Grecia, che sono stato lì con un mio amico perché andavamo a trovare un nostro amico, ehm, italiano che aveva fatto, cioè stava facendo il servizio civile là e grazie a lui abbiamo conosciuto un sacco di ragazzi greci che ci raccontavano che vabbè, fanno un botto fatica a mantenersi, cioè le famiglie devono mantenerli in qualche modo, poi là vanno a lavorare la, ehm bah, durante le vacanze, magari in qualche isola dove ci stanno poi i turisti, no? Il... tutto per mantenersi e io mi ricordo che quando c'era il crollo del della finanza in Grecia, c'era, c'era in Germania i media che dicevano «eh perché i greci non vogliono lavorare perché è un paese corrotto e adesso noi tedeschi li dobbiamo salvare» e in realtà invece era la Merkel che impediva dopo a fare delle riforme sociali alla Grecia e la Grecia, cioè... adesso la... cioè si vedeva proprio che i ragazzi facevano molto fatica perché la situazione in Grecia è difficile e... bah in... cioè, rispetto all'Italia, cioè l'Italia e Francia secondo me siamo messi ancora abbastanza bene anche in Germania però cioè ci sono paesi in Europa che alla fine vengono aggregati all'Unione Europea però non c'è non ci arriva quel benessere lì ma piuttosto – come si può dire ? – bah io ho un po' l'idea che le aziende dei paesi economicamente forti vanno lì nei nei nei Paesi per bah per sfruttare per avere tipo mercato no? Accedere al mercato, niente cioè, sono molto meno entusiasta adesso dell'Europa anche bah le, le elezioni la volta scorsa quando tipo la Von der Leyen l'hanno messa lì a capo così ha fatto da tavolino da Macron e...

E.U.: Cioè parli di quelle del 2024 o...

D.S.: No no ancora precedenti.

E.U.: Ah di quelle precedenti ok.

D.S.: Sì sì che alla fine la, ehm, cioè la Von der Leyen non era neanche stata libera, l'hanno messa lì perché a tavolino avevano deciso di metterla come presidente e... bah niente cioè queste cose alla fine son poco entusiasmanti secondo me per chi magari pensa che l'Unione Europea dovrebbe essere un'unione culturale dove, cioè, ci sentiamo tutti quanti parte ma in realtà è un'unione economica dove... vabbè cioè alla fine tutto è solo... cioè deciso in base a vantaggio economico e non... sì, non in base a cosa farebbe magari bene ai ai giovani, al popolo, a boh.

E.U.: Ok quindi per te il problema, diciamo, attuale dell'Unione Europea è il fatto che... cioè comunque, non so, tratti di questo, cioè segua soltanto interessi economici e non si occupi anche di altro? Non so se ho capito bene il tuo punto di vista.

D.S.: Soprattutto quello, soprattutto quello sì e poi non è neanche così democratico secondo me, cioè alla fine la cosa divertente che quel come si chiama EVP [PVE: Partito Verde Europeo]? No cioè il partito lì di della Von der Leyen e di Weber o non so come si chiamano tutti 'sti qua, cioè governano nel Parlamento europeo da sempre. Altro che boh non so... partito unico in Cina o va beh cioè alla fine mi sembra, mi sembra veramente molto discutibile come cosa. E... poi va be anche la roba anti migratoria, la onda anti migratoria è arrivata ormai anche in Europa, l'onda militarista pure e invece quando magari Macron aveva fatto una volta una proposta decente cioè salario minimo uguale in tutta l'Unione Euro... Europea non è mai stata seguita, uguale l'esercito europeo, no, che alla fine avrebbe senso comunque. Mi ricordo un'altra proposta il – come si chiama? – l'Interrail, il biglietto Interrail per tutti i ragazzi che finiscono la maturità che sarebbe bellissimo, no, in tutta l'Europa fare una roba del genere così che possiamo viaggiare, conoscerci... «eeeeh non c'erano i fondi!», grazie. Quindi alla fine è questa la cosa che ti rende molto scettico rispetto a... almeno a me mi rende molto scettico rispetto all'Europa.

Intervista con Salvatore V.

Salvatore V. [S.V.]: La mia visione forse è un po' idealista dell'Unione Europea che deriva da dai dai dai miei studi, perché chiaramente da un punto di vista giuridico l'appartenenza all'Unione Europea io lo ritengo un grandissimo vantaggio. Mi sono reso conto che però ci sono chiaramente delle incrinature. In primis penso a... agli accordi di Dublino, alla gestione del fenomeno migratorio che sicuramente non... mi lascia molto deluso e perplesso. Penso alle derive di alcuni paesi che adottano dei, delle normative che sono sempre più distanti da quei valori di democrazia partecipazione e inclusione di cui parlavo prima e all'ineffettività di determinate sanzioni o in generale di rimedi che possono essere applicati all'Unione Europea. E rimango deluso. Rimango deluso anche dalla mancanza di una presa di posizione netta nei confronti di altre potenze mondiali, o comunque degli atteggiamenti dell'Unione Europea rispetto ai conflitti esterni, ma anche a quelli interni, pensiamo alla questione dell'Ucraina, la Russia, la questione del finanziamento delle armi, cioè non è un'unione che da un punto di vista sociale posso esaltare così come... vorrei ecco. Io però questo, per per amor di cronaca, voglio anche sottolineare il fatto che una delle più grandi critiche che viene mossa all'Unione Europea è proprio la sua ineffettività, la sua impotenza dinanzi a determinati eventi però, ehm va detto che tutti gli Stati aderenti sono da sempre stati molto restii a conferire delle competenze più significative all'Unione in determinati settori. Quindi ehm, quando si riflette, a prescindere dal voler prendere una posizione a favore di uno Stato federale, dell'Unione Europea o della Costituzione per l'Unione Europea, comunque penso che nella riflessione ad oggi, nella riflessione sulla competenza e sull'efficacia ed efficienza dell'Unione Europea, si debba accompagnare necessariamente una riflessione sulla volontà politica dei singoli Stati aderenti e su quanto ciascuno di essi creda

effettivamente in queste istituzioni da un punto di vista politico. E penso che la volontà sia ancora molto minima. Cioè penso che tutti ci si rendano conto di alcuni assoluti vantaggi che derivano dalla partecipazione all'Unione, però, è come se ci si volesse accontentare di quei vantaggi, cercando invece di arginare, quasi come se fosse un nemico, la competenza in altri determinati settori. Al contrario, ci sono invece delle competenze nuove che a mio avviso l'Unione non dovrebbe detenere

Emma Urbinati [E.U.]: Ovvero?

S.V.: Quella del diritto penale. Ad oggi, con l'entrata in vigore del Trattato di Lisbona, l'Unione Europea ha acquisito una, quella che è stata definita dagli studiosi, una competenza penale indiretta, cioè la possibilità di introdurre delle sanzioni penali, di introdurre dei reati, nei vari ordinamenti, in due casi specifici per armonizzare delle discipline che sono poste a tutela di beni che sono rilevanti per l'Unione e invece nei casi in cui, insomma, entrano in gioco dei dei valori primari. Però questa competenza consente all'Unione di introdurre dei veri e propri, delle vere e proprie sanzioni, si chiamano obblighi di criminalizzazione per cui non hanno un'efficacia diretta ma devono essere sempre recepiti da parte del Parlamento che però non ha molto margine di scelta sul punto

[...]

E.U.: Ok, quindi tu, cioè il tuo punto è magari rafforzare le possibilità di intervento dell'Unione Europea in altri contesti...

S.V.: Le sanzioni che poss-, sì assolutamente, le sanzioni che possono essere adottate nei confronti di di Stati che sono ampiamente in violazione...

E.U.: Dei diritti umani magari.

S.V.: Sì dei diritti umani...

E.U.: Io penso soprattutto alla migrazione in questo caso.

S.V.: Assolutamente, sì sì sì. Sì poi, non solo, in generale anche le forme di armonizzazione cioè l'armonizzazione e quindi la l'uniform... nell'attività di uniformazione delle varie discipline in qualsiasi settore dell'Unione Europea, incontra ancora ad oggi tantissimi limiti. Quindi mi fa strano pensare che ci siano così tante difficoltà nel nel predisporre delle politiche magari sociali, però ci sia la possibilità di introdurre delle forme di repressione penali

[...]

Bisogna incominciare ad avvertire l'istituzione europea come istituzioni nostre, cioè come istituzioni che sono in grado di condizionare ampiamente il nostro modo di vivere.

E.U.: Invece secondo te perché c'è proprio questa distanza fra i cittadini, comunque dei vari Stati dell'Unione Europea. Cioè ad esempio anch'io, io mi ritengo anche fra questi, cioè io alle scorse elezioni non ero in Italia... non ci ho pensato tanto a votare... per le europee.

S.V.: Allora io penso che siano due fattori secondo me, la pigrizia intellettuale che un po' tutti abbiamo, perché comunque informarsi o ehm, sì cioè compiere delle ricerche è

qualcosa che costa fatica e magari non c'è neanche uno spiccato interesse sotto questo punto di vista e quindi questo è un fattore che puoi assumere come base che però non è una colpa, non è non può essere attribuito una colpa da scaricare sull'elettore. Molto più responsabile è la politica perché noi abbiamo visto succedersi nel corso degli anni addirittura delle posizioni antieuropeiste e questo è ridicolo, questo è ridicolo sotto... cioè è come negare una parte della propria identità secondo me, è contraddittorio e soprattutto fa leva su dei discorsi che mirano molto più alla alla pancia dell'elettore piuttosto che al cioè è come se lo prendesse un po' in giro. Cioè io penso al al Covid, a tutto ciò che, che c'è stato e a quanto sarebbe stato difficile, se non impossibile, una ripresa in così poco tempo. Poi vabbè, ora quello anche è un discorso sicuramente più ampio, con i fondi del PNRR che adesso abbiamo non ci saranno più, insomma. Però, cioè, non è non è solo nella situazione di crisi che l'Unione Europea serve perché in quel frangente nessuno ha osato muovere critiche o ha messo in discussione. In altri contesti è come se... sì c'è ancora quel mercantilismo quel quel nazionalismo che secondo me è molto anacronistico.

Intervista con Mico

Interpretazione di Davide Vezza.

Mico: La memoria mi tradisce leggermente, ma posso affermare che la mia permanenza lì e il mio arrivo nella Repubblica Italiana intersecano intorno al 2012 e 2013. La mia vita nelle Filippine ebbe dei lati positivi e negativi.[...] Mia madre per esempio era qui già in Italia da molto tempo, fa parte della seconda generazione di immigrati filippini.

Davide Vezza [*]: Mico è un ragazzo arrivato in Italia tra il 2012 e il 2013, e ha deciso di raccontarsi perché attraverso un percorso di vita che lo ha condotto in Europa, ad oggi ha maturato un pensiero originale e critico sui rapporti politici europei e gli indirizzi di azione internazionale. Prima però cerchiamo di ascoltare la sua autobiografia.

Mico: Sicuramente il lato, un lato positivo è l'area geografica dove io vissi, la mia salute è particolarmente debole e si dice cagionevole?[...] . E quindi il tutto dal punto di vista invece del dell'economia ho potuto vedere gli effetti della crisi della crisi del 2008 a livello radicale essendo che essa [la sua famiglia] apparteneva ad una comunità di agricoltori non soltanto ad una famiglia ma addirittura della comunità di agricoltori e quindi tutti i beni alimentari sia quelli primari sia quelli già raffinati processati e via dicendo che una volta erano facilmente accessibili divennero particolarmente inaccessibili. Ma noi annualmente siamo in balia le forze naturali. quindi grosso modo quel che riuscì e quelle tecniche, quel quello spirito di sopravvivenza ci permetteva di stare in piedi con tutta la dignità e un con un sorriso grosso modo un sorriso amaro.

*. Fin dall'infanzia quindi c'è stata una presa di coscienza sociale, e ora una lettura retrospettiva né illumina i significati, e un senso di appartenenza ad una comunità ancora

prima di una famiglia. Andando avanti nell'ascoltarlo inoltre si denota una curiosità che ha portato Mico a domandarsi come la violenza si verificava intorno alla sua quotidianità.

Mico: Dal punto di vista politico quel che mi interessava è quando ci sono quei cosiddetti conflitti di religione, prendete in considerazione che c'è fra due particolari comunità dal punto di vista religioso e c'è o ci sono state delle mancanze di comprensione e tale mancanza di comprensione si è distillata e al contempo si è ascesa fino ad un ad un vero e proprio conflitto politico che in molti casi diventa anche un conflitto nel senso bellico proprio. [...] Dal punto di vista religioso e come ho previsto, c'è in realtà, malgrado questo piccolo, occasionale ma comunque sanguinoso, sanguinoso conflitto. In realtà c'è la bellissima tolleranza e c'è una paradossale e coesistente tolleranza religiosa. Come se le Filippine, con tutta la sua storia coloniale ma al contempo la sua posizione geografica e ha accolto molte religioni, ovviamente per via dello scambio economico il primo contatto e poi ripeto prima per motivi coloniali, noi ospitiamo molte religioni alcune hanno in termini di quantità hanno maggiori, più seguaci altri minori ma il senso di predominio è tenuto, se c'è un senso di predominio ovviamente, è tenuto a bada dalla nostra Costituzione che ritengo molto particolare.

*. La violenza che diviene eccezione di una tolleranza e reciproco rispetto storicamente stratificatosi. Ma anche una istituzionalizzazione della differenza attraverso una Costituzione che né riconosce l'eterogeneità culturale.

Mico: Col senno di poi, tutte quelle sofferenze mi hanno reso quel che sono e mi hanno permesso di un modo unico, o almeno per me unico, di connettere con le persone. Ma tutto ciò di cui ho bisogno dal mio paese di provenienza, dallo Stato sotto cui nacqui perché nacqui nelle Filippine, sono soddisfatte quindi. Infatti finora, anche se sono circa nove, dieci, undici anni che abito in Italia, non provo nessun desiderio di tornare.

*. La retrospettiva si chiude con un cerchio che si chiude, si accetta il proprio passato e se ne divine consapevoli traendone un insegnamento, senza la nostalgia che reifica.

Interessante poi come Mico, con il dialogare sul suo arrivo in Italia abbia sottolineato le reazioni, tra accoglienza per lui ma ancor peggio le discriminazioni ricevute dalla madre (e dal padre).

Mico: Quando arrivai in Italia è stato interessante, come sapete il mio linguaggio corporeo, non verbale per esempio, mi costringe ad inchinarmi spesso a fare il segno con le due mani come se fosse in preghiera soltanto per ringraziare. [...] Quando mostrai queste mie abitudini è stato è stato piacevole per loro accogliere, questo lato ovviamente non tutte le abitudini le o li? Le abitudini sono state ben accolte, ma è comprensibile che culture diverse siano diverse.[...] Ci sono stati momenti ovviamente in cui non tanto dal punto di vista culturale ma proprio per la mia, per la mia condizione, che al momento allora non era ancora così consapevole della realtà, a dodici-tredici anni sapevo cose, sapevo di essere una persona «di colore» cioè già alle elementari parliamo del seconda elementare eravamo già consapevoli ci insegnavano già della dura realtà ad essere persone di colore, e non ero completamente ignaro. Solo che provare momenti in cui essere visti ed essere chiamati in un certo modo

ad essere trattati in un certo modo. Mi ha, mi ha fatto male non tanto perché lo hanno fatto a me, perché per via della mia vita ho vissuto anche cose peggiori. Perciò di queste cose non è che mi fanno male. Questi potrebbero anche avermi aggredito con qualche arma letale. Non avrei reagito, avrei reagito con nonchalance perché avrei gli avrei detto «ho visto di peggio, mio caro», quello che m'ha fatto addolorare, quello che mi ha distrutto dentro è la realizzazione che, mia madre è venuta qui molto tempo fa, in cui, durante un momento in cui le leggi erano meno tutelanti e in cui il concetto dei diritti umani era relativamente una cosa imposta in modo molto giovane di diritti, diritti umani e quindi sapere che mia madre ha subito queste cose quindi con meno potere e quindi con una maggiore intensità mi ha diciamo che quasi quasi volevo, volevo diventare un grande Leviatano e, per citare un certo giurista tedesco, deve citare Carl Schmitt, avrei voluto diventare un sovrano a dichiarare lo stato d'eccezione per vendicare mia madre, e mio padre, per carità anche mio padre, pure perché amo mio padre, anche se poi è sempre lui a stare dalla mia parte, però, visto che mia madre, quello che è venuto molto prima di mio padre, mio padre è venuto quando le tutele ce n'erano.

*. Il grande tema, il nodo biografico, è come poi l'idea dell'Altro diventi un'offesa per le persone a cui vogliamo bene, e vedere anche come nel suo lungo periodo la discriminazione non si attenui. Mico dice che le tutele sono aumentate, ed è innegabile ciò, ma la società civile non ha smesso di mostrarsi ostile ai non-nativi, anche quando sono cittadini modello.

La biografia migrante di Mico e per la sua scelta di laurearsi in «Cooperazione internazione e sviluppo» è anche motivo di analisi del ruolo della cittadinanza comunitaria e dell'identità europea.

Mico: Per me l'Europa si può racchiudere in cinque parole, anche se poi in cinque parole non ci sono. Non ci sono necessariamente una gerarchia da seguire, perché esistono in modo paritario, come parole che per me racchiudono l'Europa. Il come l'ho visto avendo avuto l'occasione di andare all'estero, cioè fuori, là fuori dell'Italia, anche per le gite. «Decisione, Compassione, Decostruzione, Destino, Equilibrio» metterei anche una sesta parola «Amore», ma è un'altra storia, è un'altra storia che richiederebbe 5 ore di registrazione. Non credo che un cinque registrazioni sulla mia vita sentimentale vi interessa per il vostro archivio e quindi Decisione perché?

Perché le decisioni fatte dentro l'Unione Europea, hanno cambiato il mondo in modi che interessano a livello internazionale ma non in modo così banale. Ma non voglio intendere in così banale quello che voglio intendere dire è che, affinché una decisione di alcuni Paesi, di un particolare continente che non è che non combacia necessariamente con la regola con i territori dell'Unione Europea. Comunque le decisioni dell'Unione Europea affinché possa influenzare le scelte in altri continenti in altri Stati, deve disporre di un certo potere. E per questo motivo, una parola che per me racchiude una delle parole che per me racchiude l'Unione Europea è Decisione. È così potente.

Compassione. Vedo nell'Europa, una compassione particolare perché dopo essersi ritrovato in due guerre mondiali ben due guerre mondiali e ha avuto il potere e il potere di avere il coraggio di non dimenticare il passato ma riconoscere il passato eppure stringere questa questo legame.

Per andare avanti sapendo, sapendo che cosa uno ha fatto l'altro. E questa capacità di stare questa capacità di stare insieme, al di là delle... diciamo di tutte le motivazioni storiche per non unirsi, e perché eppure si sono unite... per me mostra una compassione enorme, Almeno per me è una cosa molto più interessante rispetto alla compassione che provano in termini dei diritti umani in termini di per esempio degli stranieri, delle comunità LGBT, delle comunità di religioni diverse, per me queste sono comunque compassione ma secondarie, sono comunque fondamentali e sono felice che esistono felicissimo ma la compassione per me è più grande e più importante il fatto che al di là del loro diciamo delle motivazioni storiche per non unirsi sono uniti hanno perdonato l'altro. Allora per quanto riguarda invece mi ricordo se ricorda le cinque parole che ho descritto ovvero decisione compassione.

Decostruzione, perché eccolo ovviamente dal suo fondatore Jacques Derrida un algerino, che l'Europa è in un costante processo di decostruzione in quanto piuttosto che distruggersi come della Destrukyion dell'ormai famoso Martin Heidegger. Non non annienta se stesso pur per migliorarsi scompone se stesso lo si pulisce e lo ricostruisce così come prima ma adesso con un sempre con un con un obiettivo sempre più sempre più sempre più raffinato. Questa è uno dei modi in cui si questo si incarna è l'attuale forma di governance più che forma di governo o più forma di governance del Parlamento dell'Unione Europea tramite il Consiglio dei Ministri, il Parlamento europeo l'unico organo eletto e poi la Commissione europea che ha esclusiva capacità di iniziativa legislativa, paradossalmente, a mio parere paradossale poi Destino. Per me Destino, perché, Destino, perché non non volendo essere eurocentrico non è la mia intenzione eurocentrico per via però per via del mio corso ma che già per i miei principi personali per via del mio passato non mi metterei a promuovere l'eurocentrismo. Ma il destino per me è una parola che racchiude il destino e l'Europa il destino e il destino. Perché l'esistenza dell'Unione Europea deve e deve garantire il suo futuro, la sua sopravvivenza. Perché temo, temo, temo, per via dei miei studi, quello che sono consapevole di quello che succederebbe se non ci fosse se non ci fosse più l'Unione Europea cioè il destino oserei dire che il destino dell'umanità risentirebbe in modo di caos e in modo caotico della nascita e lo scioglimento della scomparsa dell'Unione Europea. Perciò da una parte possiamo anche parlare e dibattere su cos'è, che deve fare, quali sono i poteri, le politiche o le tendenze che deve avere l'Unione Europea, ma una cosa è certa l'Unione Europea deve esistere se può, meglio se si può sempre migliorare ma non si può mai discutere non sì non io personalmente non ne discuterei lo scioglimento, deve sopravvivere deve sopravvivere deve essere più, deve essere forte forte ma non forte ma non abusivo, non invasivo ma forte ma fortissimo. E

poi la 5.ª parola che cosa ho detto nella 5.ª parola. Che cosa ho detto? La memoria mi tradisce, credo di essere stato esaustivo.

*. Si Mico grazie, sei stato esaustivo, la tua testimonianza è importante e deve essere fertilizzante per il dialogo sul rispetto e su una politica internazionale condivisa. Non proprio con la tua maturità, l'Europa (o meglio l'Unione Europea) ha fatto i conti con il proprio passato e ha deciso di riunirsi, seppur parzialmente e con continue tensioni, sotto un identità comune (Bandiera, Inno, Organi politico economici...), ma il viaggio è ancora all'inizio e grazie a chi come te vuole contribuire, un giorno l'Europa sarà veramente unita.

Interviewees

1. A.I. (Anonymous), interviewed by Suciu Andreea-Alexandra, audio interview, 2025.
2. Agneza Sînziana, interviewed by Mihăiescu Iulia, audio interview, 2025.
3. Alice D., interviewed by Urbinati Emma, audio interview, 2025.
4. Ardeleanu Elena, interviewed by Zinca Georgiana, audio interview, 2024.
5. Bakashvili Ana, interview and commentary by Santurbano Edoardo, audio interview, 2025.
6. Balica Constantin, interviewed by Balintoni Matei, audio interview, 2024.
7. Bednar Remus, interviewed by Bednar Maria, audio interview, 2025.
8. Borza Ana, interviewed by Samșudean Sara, audio interview, 2024.
9. Botezan Ecaterina, interviewed by Dolghi Andrei, audio interview 2025.
10. Burcă Ramona, interviewed by Burcă Andrei, audio interview, 2025.
11. Carillo Federico, interview and commentary by Fabrizi Giorgio and Sorrentino Morena, audio interview, 2025.
12. Cerbio Jonas, interviewed by Berardi Chiara, audio interview, 2025.
13. Ciocan Loredana, interview and commentary by Santurbano Edoardo, audio interview, 2025.
14. Ciupav Liviu, interviewed by Sfârăilă Vlad, audio interview, 2024.
15. Coldea Gavril, interviewed by Todea Anda, audio interview, 2025.
16. Columban Monica, interviewed by Furdui Daria and Crișan Anda, audio interview, 2025.
17. Costea Maria, interviewed by Gruici Maia, audio interview, 2025.
18. Dolghi Dorin, interviewed by Dolghi Andrei, audio interview, 2025.
19. Filippini Cinzia, interviewed by Urbinati Emma, audio interview, 2025.
20. Florea Florica, interviewed by Florea Iulia, audio interview, 2025.
21. Gabriela, interview and commentary by Parisi Gianbiagio, video call interview, 2025.
22. Giorgia and Andrea, interviewed by Belardini Sara, audio interview, 2025.
23. Hetea Nastasia, interviewed by Furdui Daria, audio interview, 2025.
24. Hetea Rodica, interviewed by Furdui Daria, audio interview, 2025.
25. Marcu Maria, interviewed by Crișan Anda, audio interview, 2025.
26. Mico, interview and commentary by Vezza Davide, audio interview, 2025.
27. Mihăiescu Carmen, interviewed by Mihăiescu Iulia, audio interview, 2025.
28. Myftari Bianka, interview and commentary by Santurbano Edoardo, audio interview, 2025.

29. Negruțiu Lucreția, interviewed by Florea Iulia, audio interview, 2025.
30. Pînzariu Oana, interviewed by Mihăiescu Iulia, audio interview, 2025.
31. Pop Anuța, interviewed by Pop David, audio interview, 2025.
32. Pruteanu George, interviewed by Cojocaru Sabina, audio interview, 2025.
33. Rogozanu Ion Constantin, interviewed by Suciu Andreea-Alexandra, audio interview, 2025.
34. Rossi Margherita, interviewed by Modica Cristiano, audio interview 2025.
35. Salvatore V., interviewed by Urbinati Emma, audio interview, 2025.
36. Santus Lucrezia, interviewed by Berardi Chiara, audio interview, 2025.
37. Sfârăilă Maria, interviewed by Sfârăilă Vlad, audio interview, 2024.
38. Sime Sorin, interviewed by Cosma Vlad, audio interview, 2025.
39. Stier Dario Konstantin, interviewed by Urbinati Emma, audio interview, 2025.
40. Tanca Giuseppe, interviewed by Berardi Chiara, audio interview, 2024.
41. Varga Ioan Gheorghe, interviewed by Varga Diana, audio interview 2025.
42. Varga Raul, interviewed by Cosma Vlad, audio interview, 2025.
43. Vâtcă Avram, interviewed by Marcu Andra, audio interview, 2025.
44. Velica Ioana, interviewed by Bednar Maria, audio interview, 2025.
45. Wollenstein Johannes, interview and commentary by Fabrizi Giorgio and Sorrentino Morena, interview originally conducted in English, audio interview, 2025.
46. X.A. (Anonymous), interviewed by Bednar Maria, audio interview, 2025.
47. X.B. (Anonymous), interviewed by Corpodean Paula, audio interview, 2024.
48. X.C. (Anonymous), interviewed by Ţiplea Augusta, audio interview, 2025.
49. X.D. (Anonymous), interviewed by Crişan Anda, audio interview, 2024.
50. X.E. (Anonymous), interviewed by Balintoni Matei, audio interview 2025.

Index

Interviewers:

B

Balintoni Matei – 46, 67, 128, 148, 149, 209, 231, 232
Bednar Maria – 34, 35, 36, 115, 117, 118, 196, 198
Belardini Sara – 82, 161, 246
Berardi Chiara – 78, 84, 85, 158, 163, 164, 242, 248, 249
Burcă Andrei – 48, 129, 211

C

Cojocaru Sabina – 40, 122, 202
Corpodean Paula – 41, 123, 203
Cosma Vlad – 55, 77, 136, 157, 217, 241
Crișan Anda – 51, 53, 54, 133, 134, 135, 214, 216, 217

D

Dolghi Andrei – 37, 60, 63, 70, 119, 141, 144, 151, 200, 223, 227, 235

F

Fabrizi Giorgio – 88, 90, 91, 168, 169, 171, 253, 254, 256
Florea Iulia – 29, 31, 111, 113, 191, 193
Furdui Daria – 49, 50, 68, 130, 131, 149, 212, 233

G

Gruici Maia – 46, 127, 208

M

Marcu Andra – 47, 128, 209
Mihăiescu Iulia – 39, 62, 121, 143, 201, 202, 226
Modica Cristiano – 86, 165, 250

P

Parisi Gianbiagio – 79, 159, 244
Pop David – 64, 146, 229

S

Samșudean Sara – 43, 125, 206
Santurbano Edoardo – 94, 95, 96, 174, 175, 176, 259, 260, 261
Sfârăilă Vlad – 32, 33, 114, 115, 194, 195
Sorrentino Morena – 88, 89, 91, 168, 169, 171, 253, 256
Suciu Andreea-Alexandra – 57, 58, 137, 138, 219, 220

T

Todea Anda – 32, 114, 194
Țiplea Augusta – 42, 124, 205

U

Urbinati Emma – 98, 100, 103, 178, 180, 183, 263, 265, 268

V

Varga Diana – 66, 148, 231
Vezza Davide – 104, 184, 269

Z

Zinca Georgiana – 44, 125, 206

Interviewees:

A
A.I. (Anonymous) – 57, 137, 219
Agneza Sînziana – 39, 121, 202
Ardeleanu Elena – 44, 125, 206
B
Bakashvili Ana – 95, 175, 260
Balica Constantin – 46, 67, 128, 149, 209, 232
Bednar Remus – 34, 115, 196
Borza Ana – 43, 125, 206
Botezan Ecaterina – 70, 151, 235
Burcă Ramona – 48, 129, 211
C
Carillo Federico – 88, 168, 253
Cerbio Jonas – 83, 162, 247
Ciocan Loredana – 96, 176, 261
Ciupav Liviu – 33, 115, 195
Coldea Gavril – 32, 114, 194
Columban Monica – 50, 131, 212
Costea Maria – 45, 127, 208
D
D. Alice – 97, 177, 262
Dolghi Dorin – 37, 60, 63, 119, 141, 144, 200, 223, 227
F
Filippini Cinzia – 98, 178, 263
Florea Florica – 29, 111, 191
G
Gabriela – 79, 159, 244
Giorgia and Andrea – 81, 161, 246
H
Hetea Nastasia – 76, 156, 241
Hetea Rodica – 49, 68, 130, 149, 211, 233
M
Marcu Maria – 53, 134, 216
Mico – 104, 184, 269
Mihăiescu Carmen – 62, 143, 226
Myftari Bianka – 94, 174, 259
N
Negruțiu Lucreția – 31, 113, 193
P
Pînzariu Oana – 38, 121, 201
Pop Anuța – 64, 146, 229
Pruteanu George – 40, 122, 202
R
Rogozanu Ion Constantin – 58, 138, 220
Rossi Margherita – 86, 165, 250
S
Santus Lucrezia – 85, 164, 249
Sfârăilă Maria – 32, 114, 194
Sime Sorin – 55, 136, 217
Stier Dario Konstantin – 100, 180, 265
T
Tanca Giuseppe – 78, 158, 242
V
V. Salvatore – 102, 182, 267
Varga Ioan Gheorghe – 66, 148, 231
Varga Raul – 77, 157, 241
Vâtcă Avram – 47, 128, 209
Velica Ioana – 36, 118, 198
W
Wollenstein Johannes – 88, 168, 253
X
X.A. (Anonymous) – 35, 117, 198
X.B. (Anonymous) – 41, 123, 203
X.C. (Anonymous) – 42, 124, 205
X.D. (Anonymous) – 54, 135, 217
X.E. (Anonymous) – 67, 148, 231